

**Національна академія наук України
Інститут української мови**

***ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ
БЮЛЕТЕНЬ***

Випуск 34

КИЇВ 2025

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Є. А. Карпіловська (*відповідальний редактор*), М. П. Баган, С. П. Гірняк, Л. І. Дідун (*відповідальний секретар*), Р. Драгічевич (Сербія), С. Я. Єрмоленко, М. В. Жуйкова, Л. П. Кислюк, З. Г. Козирєва (*заступник редактора*), Л. В. Мовчун, І. А. Самойлова, Н. В. Сніжко, С. О. Соколова, О. М. Тищенко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко, Ю. О. Цигвинцева

Рецензенти

Зубань Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент (Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Колєсник Людмила Ярославівна, кандидат філологічних наук (Інститут української мови НАН України)

До друку схвалила вчена рада

Інституту української мови НАН України

(протокол № 17 від 23 грудня 2025 р.)

Л 43 ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ. Зб. наук. праць / Відпов. ред. Є. А. Карпіловська і Н. В. Сніжко. Вип. 34. Київ, 2025. 368 с.

2786-4987 Online

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як підґрунтя його кодифікації й параметризації у словнику.

Для науковців, учителів, редакторів, аспірантів і студентів-філологів.

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ І ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Галина Максимчук

Лексикографічна репрезентація авторських новотворів Ігоря Павлюка.....10

Лілія Дідун

Фразеологія творів Володимира Малика в етнолінгвістичному аспекті.....29

Зінаїда Козирєва

Лексикографічні аспекти вторинної номінації та проблеми систематизування мовних кліше в сучасних тлумачних словниках.....39

Наталія Сніжко

Лексикографічні параметри динаміки українського світосприймання та самопізнання.....52

Алла Таран

Сімейне спілкування як чинник формування українськомовної особистості....67

Оксана Тищенко

Приятелі милі та ласкаві в українській шляхетській культурі XIV–XVII століть і в сучасній комунікації.....76

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Національно й культурно маркована фраземіка Івана Франка як джерело поповнення фраземного фонду сучасної української літературної мови.....89

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Ілона Мирошніченко, Ірина Стогній

Тематична група «Медицина» в «Українсько-польсько-англійському тематичному словнику».....102

Любомир Сегін

Матеріали до словника прізвищ жителів села Великі Дідушичі (Стрийський район Львівської області). 1 (А–В).....125

Любомир Сегін, Маргарита Головаш

Матеріали до словника прізвищ Донеччини (прізвища жителів сел. Билбасівка Краматорського р-ну Донецької обл.). 2 (В–Д).....136

Лілія Дідун

Нові й модифіковані фразеологізми у «Тлумачному словнику активного типу сучасної української мови».....141

Зінаїда Козирєва

Мовні кліше в тлумачному словнику активного типу: стилістична функція...148

Ірина Самойлова

Засади подання форм кличного відмінка іменників у тлумачному словнику активного типу української мови ХХІ століття.....167

Наталія Сніжко

Система українських порівнянь у сучасній лексикографії.....180

Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів перекладів
Миколи Лукаша».....208

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Способи опису різнотипних фразем у «Тлумачному словнику активного
типу сучасної української мови».....230

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ**Маргарита Жуйкова**

«Как» і «да» очі виїда: про нове джерело для досліджень
регіональної фразеології.....241

Євгенія Карпіловська

Вічний вибір між своїм і чужим: протидія моді на слова.....250

Лариса Кислюк, Оксана Матковська

Суспільно-політичний лексикон доби Незалежності України:
лексикографічний вимір.....256

Зінаїда Козирєва

Опорний конспект формування пунктуаційних навичок.....262

Оксана Тищенко

У термінологічному полі стійкості.....266

ЮБІЛЕЇ**Євгенія Карпіловська**

Енергія і Ергон наукового пошуку: на нових шляхах розвитку
української лексикографії.....277

Лариса Мовчун

Римографічна сторінка в науковій біографії Андрія Андрійовича Бурячка.....282

СТОРІНКА ПАМ'ЯТІ**Лариса Кислюк**

Василь Васильович Грещук (2.06.1949 – 11.04.2025).....292

ХРОНІКА**Лілія Дідун**

Круглий стіл до 100-річчя з дня народження Андрія Андрійовича Бурячка...295

Лариса Мовчун

Популяризація лінгвістичних знань серед найменших мовців.....303

Оксана Тищенко

Єднання науки та освіти: плідне співробітництво з Київським столичним
університетом імені Бориса Грінченка.....307

Юлія Цигвінцева

Діалоги про мову, історію та культуру: відкриті семінари відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України у 2025 році.....313

ТЕРМІНИ СУЧАСНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ**Оксана Тищенко**

Лексикографічна біографія (історія) слова.....320

З ІСТОРІЇ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ**Маргарита Стафійчук**

До історії суспільних структур ранньомодерного часу: *зем'яни*.....323

Лілія Дідун

Дещо про вислів *крадена пара*.....326

Євгенія Карпіловська

Мовні знаки української етнокультури: *в'єрчений колódязь*.....329

Зінаїда Козирєва

Р'єкрут: від історизму до сучасного активного вживання.....331

Лариса Мовчун

Історія функціонування та лексикографування сполук *на б'єзбач*, *на б'єзбаи*.....334

Наталія Сніжко

Лексема *брунька*: системне дослідження історії розвитку семантики.....340

Наталія Сніжко

Історія запозичення та функціонування слова *кріжмо* в українській мові.....343

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Загадковий *ра́ріг* у складі лексичної та фраземної підсистем української мови.....346

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ**Лариса Мовчун**

Людські, трудові і кадрові ресúрси.....350

Наталія Сніжко

Рідна хата, *батьківська хата*, *батьківський поріг*: до проблеми системного лексикографічного опису сталих висловів.....354

Оксана Тищенко

Умовна назва *ПлейСіті* в офіційно-діловому стилі: правописна оцінка.....357

Юлія Цигвінцева

Чи є синонімами словосполуки *за місцем проживання* та *в (у) місці проживання*?.....359

CONTENTS

LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Halyna Maksymchuk

Lexicographic Representation of Ihor Pavliuk's Authorial Neologisms.....10

Liliia Didun

Phraseology of Volodymyr Malyk's works in ethnolinguistic aspect.....29

Zinaida Kozyrieva

Lexicographic Aspects of Secondary Nomination and the Problems of Systematizing Language Clichés in Modern Explanatory Dictionaries.....39

Nataliia Snizhko

Lexicographic parameters of the dynamics of Ukrainian worldview and self-knowledge.....52

Alla Taran

Family communication as a factor in the formation of a ukrainian-speaking personality.....67

Oksana Tyshchenko

Pryiateli myli ta laskavi (Dear and Gracious Friends) in Ukrainian Noble Culture (14th–17th Centuries).....76

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Nationally and Culturally Marked Phraseology in Ivan Franko's Works as a Source for Enriching the Phraseological Stock of Contemporary Ukrainian Literary Language.....89

DICTIONARY MATERIALS

Ilona Myroshnichenko, Iryna Stohnii

Thematic group «Healthcare» of the “Ukrainian-Polish-English thematic dictionary” (dictionary materials).....102

Liubomyr Sehin

Materials for the dictionary of nicknames of residents of the village of Velyky Didushychi (Strytskyi district, Lviv region). 1 (A–B).....125

Liubomyr Sehin, Marharyta Holovash

Materials for the dictionary of nicknames of the Donetsk region (surnames of residents of the village of Bylbasivka, Kramatorsk district, Donetsk region). 2 (V–D).....135

Liliia Didun

New and modified phraseological units in the “Explanatory Dictionary of the Active Type of the Modern Ukrainian Language”.....141

Zinaida Kozyrieva

Language clichés in the explanatory dictionary of the active type: stylistic function.....148

Iryna Samoilo

Principles of presentation of the vocative case forms of nouns in the explanatory dictionary of the active type of the Ukrainian language of the 21st century.....167

Nataliia Snizhko

The system of Ukrainian comparisons in modern lexicography.....180

Oleksandr Skopnenko, Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Materials for the “Dictionary of phraseological synonyms of translations by Mykola Lukash”.....208

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Ways of describing different types of phrases in the “Explanatory Dictionary of the Active Type of the Modern Ukrainian Language”.....230

REVIEWS, SURVEYS***Marharyta Zhuikova***

“Kak” and “da” eyes go out: about a new source for research into regional phraseology.....241

Ievgeniia Karpilovska

The eternal choice between one’s own and another’s: resistance to the fashion for words.....250

Larysa Kysliuk, Oksana Matkovska

Socio-political lexicon of the period of Independence of Ukraine: lexicographic dimension.....256

Zinaida Kozyrieva

Reference outline for developing punctuation skills.....262

Oksana Tyshchenko

In the terminological field of sustainability.....266

ANNIVERSARY***Ievgeniia Karpilovska***

Energy and Ergon of Scientific Research: On New Paths of Development of Ukrainian Lexicography.....277

Larysa Movchun

Rhymographic page in scientific biography of Andrii Buriachok.....282

IN MEMORIAM***Larysa Kysliuk***

Greshchuk Vasyl Vasylovych (2.06.1949 – 11.04.2025).....292

CHRONICLE

Liliia Didun

Round table on the 100th anniversary of the birth of Andrii Andriiovych
Buriachok.....295

Larysa Movchun

Popularization of linguistic knowledge among the youngest speakers.....303

Oksana Tyshchenko

Combining science and education: fruitful cooperation with Borys Grinchenko
Kyiv Metropolitan University.....307

Yuliia Tsyhvintseva

Dialogues on Language, History and Culture: Open Seminars at the Department
of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical Linguistics
(Institute of the Ukrainian Language, Ukraine's National Academy of Sciences)
in 2025.....313

TERMS OF MODERN LEXICOGRAPHY

Oksana Tyshchenko

Lexicographic biography (history) of a word.....320

FROM THE HISTORY OF WORDS AND EXPRESSIONS

Marharyta Stafichuk

Toward the history of social structures in the early modern period: the Zemyans...323

Liliia Didun

Something about the expression “*stolen pair*”.....326

Ievgeniia Karpilovska

Linguistic signs of Ukrainian ethnoculture: *a spinning well*.....329

Zinaida Kozyrieva

Recruit: from historicism to modern active use.....331

Larysa Movchun

History of the functioning and lexicography of compounds *na bezbach*,
na bezbash.....334

Nataliia Snizhko

The lexeme *brun'ka*: systematic research of the history of its semantics
development.....340

Nataliia Snizhko

The history of borrowing and functioning of the word *kryzhmo* in the Ukrainian
language.....343

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

A mysterious *gap* in the lexical and phraseological subsystems
of the Ukrainian language.....346

LEXICOGRAPHIC CONSULTATIONS

Larysa Movchun

Human, labor and personnel resources.....350

Nataliia Snizhko

Native house, parental house, parental porch: to the problem of systematic
lexicographical description of fixed expressions.....354

Oksana Tyshchenko

Conventional name PlayCity in official business style: spelling assessment.....357

Yuliia Tsyhvintseva

Are the phrases “at the place of residence” and “in the place of residence”
synonymous?.....359

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ І ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Галина Максимчук

УДК 811.161.2'373.43:81'374

Лексикографічна репрезентація авторських новотворів Ігоря Павлюка

У статті висвітлено принципи лексикографічного опису авторських лексичних новотворів (АЛН) у творчості українського письменника Ігоря Павлюка. Обґрунтовано й описано структуру словникової статті «Словника авторських лексичних новотворів Ігоря Павлюка»: реєстрове слово з наголосом, граматичні характеристики, ілюстративний матеріал, паспортизацію з датуванням, порівняння інновацій автора з АЛН інших письменників.

Ключові слова: *авторські лексичні новотвори, індивідуально-авторська неологія, лексикографічний опис, словникова стаття, Ігор Павлюк*

У творчому доробку Ігоря Павлюка – десятки книг різних жанрів, з-поміж яких поезія, проза, драматичні поеми, переклади тощо. Невід’ємним елементом ідіостилю митця є авторські лексичні новотвори (АЛН), дослідженню яких присвячено праці багатьох мовознавців кінця ХХ – початку ХХІ століть (Н. Сологуб, В. Герман, Л. Мялковська, Д. Мазурик, Ж. Колоїз, Г. Вокальчук, Н. Адах, Н. Гаврилюк, В. Максимчук та ін.). Утім, інновації І. Павлюка досі не були об’єктом наукових студій, а на функціонуванні новотворів здебільшого акцентували увагу критики та рецензенти творів автора. Наприклад, 2008 року О. Пухонська відзначала: «Тільки справжні віртуози мови можуть творити неологізми, застосовуючи дрібні «будівельні матеріали» префіксально-прикметникового характеру. Такі як *неосінь, теплює, прасумне, відгрішити, черствохлібно, периноспальна...* це потужний підсилювальний інструмент у процесі творення тих чи інших образів» [11]; П. Сорока 2017 року писав: «Поет тонко відчуває колір, запах, смак і акустику слова, тому охоче й артистично творить неологізми: *зажабиста журба, сльозокров, пеклорай, хмаробороді, хрестокрилі, базарніє, струнно, скольчужитися...*» [13], В. Подгородецький також наголошував на неuzuальній лексиці І. Павлюка: «...знаходжу слівця з неологічним присмаком: *журавлиноока, похороннодзвонні, темнохвойні...*». Вирізняє автора і те, що він творить неологізми-дієслова за рахунок обігрування іменників: *похороніють, трагічніє, майданяться, вертикальніє...*» [10], а І. Ольшевський 2020 року зауважував: «Вірним собі залишається Ігор Павлюк, творячи неологізми, причому одні з них є поєднанням двох понять, як-от *екстазм* (“екстаз” + “оргазм”), інші – переосмисленням відомих слів,

наданням їм нового значення: “Колосальна (бо ж коло сала) Україна ментально, мовно так і не об’єднана за роки після розпаду радянської імперії, на очах роздвоювалася: західні українці бігли до Європи і США, східні – до Росії”» [9].

Водночас понад 40 АЛН І. Павлюка ввійшли до лексикографічних праць. Зокрема Г. Вокальчук зафіксувала такі інновації: *квіти-сльози*, *місяць-меч*, *немовля-космос* та *озеріти* [3: 243, 280, 302, 321], а до словника «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» А. Нелюби та Є. Редька внесено більше ніж 30 неологізмів, наприклад: *боянно*, *дзвінкозоряний*, *зажабистий*, *капканно*, *кулеокий*, *приматкобожитися* та ін. [12: 107, 153, 175, 205, 332]. Попри спорадичне входження до реєстрів, АЛН І. Павлюка вперше ретельно описано саме в «Словнику авторських лексичних новотворів Ігоря Павлюка», фрагменти якого наведено наприкінці статті. Він містить понад 2600 новотворів, датованих 1985–2025 роками. Працю укладено за принципами, які розробила Г. Вокальчук для «Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття» [3: 44–68] та вдосконалили автори видань лексикографічної серії «Українська індивідуально-авторська неографія» (випуски 1–9).

У «Словнику авторських лексичних новотворів Ігоря Павлюка» реєстрові одиниці розташовано за абеткою. Апостроф, лапки і дефіс на розміщення слів не впливають. Тлумачення новотворів не передбачено, оскільки здебільшого значення АЛН зрозуміле з контекстного оточення; часткову роз’яснювальну інформацію подано лише в поодиноких випадках, коли семантика АЛН затемнена.

Словникова стаття має таку структуру: реєстрове слово (новотвір) у початковій формі, граматичні характеристики, ілюстративний матеріал, паспортизація, яка містить дату створення інновації, інформація щодо порівняння АЛН І. Павлюка з інноваціями інших письменників.

Реєстрове слово – авторський неологізм – лексикографічна одиниця, розуміння якої певною мірою визначено типом словника. АЛН надруковано напівжирним шрифтом і з позначенням місця наголосу в слові: **бандáр-лог**, **безчóртник**, **кòло-сáльний**, **міс-тика**, **рай-òнно-ра́й-ський**, **пеклора́й**, **пéкло-рай**.

До словника внесено АЛН таких частиномовних класів:

- іменник: *безанекдоття*, *кров-світло*, *обхохотулька*, *Проти-Перун*, *явориха* та ін.;
- прикметник: *ангелокрилатий*, *винно-винний*, *гірко-солодко-солоний*, *іудський*, *радянсько-мавпувальнозахідний* тощо;
- дієслово (з формами дієприкметника і дієприслівника): *боянити*, *приматкобожитися*, *самодостатнітися*, *роз-нік-ати*, *сатаніючий*, *співати-марити-гадати*, *пошипівши-покипівши* та ін.;
- прислівник, зокрема й предикатив: *багатообіцяюче-грішно*, *глибоководно*, *домашньо-пиріжково*, *сльозинно*, *циферблатно* тощо;
- займенник: *він-Я*, *вони-ми*, *наші-ваші-ненаші*, *несамсобою* та ін.

Реєстрові слова подано в традиційно виділюваних у словниках початкових формах, властивих відповідним частинам мови як лексико-граматичним класам слів. Утім, графічне оформлення автора збережено як у реєстровому слові, так і в ілюстративному матеріалі: *«друг»-поёт*, ім., ч. р., *То «друзі»-поети готують їдині змови, / Таємні, як тля* (П10:54 # 13.02.2007); *ЖЕКо-зеківський*, прикм., *І ти, / І я... / З ЖЕКо-зеківським штампом: / «Вибув»...* (П17:268 # 30.09.2010); *SÓS-ний*, прикм., *Їх підкреслено секондхендівський яскравий виклично SOS-ний наряд хворобливо ансамблював зі спитими лицями і давно немитими головами* (ПП3:190 # 2004).

Водночас у мовотворчості І. Павлюка зафіксовано юкстапозитні АЛН із займенниковим компонентом **-себе**. Оскільки цей займенник не має називного відмінка, реєстрове слово подано з формою родового відмінка, наприклад: *не-себе-себе*, займ., *Раділа вона страхів своєму, все глибше й глибше віддаючись не-собі-собі* (ПП1:205 # 1996); *світ-себе*, ім., ч. р., *Наповнювати серце світом-собою, а шлунок – собі подібними* (ПП1:209 # 1996).

Крім того, до реєстру ввійшли семантичні неологізми (неосемантизми), тобто інновації, сконструйовані внаслідок семантичного словотворення в межах уже відомої одиниці або наявної в мові формальної структури [6: 24]. Неосемантизми в словнику позначено знаком «зірочка» *, як-от: *втрачено**, присл., *Ти мені не можеш бути другом, / Бо тебе я втрачено / Люблю...* (П1:56 # 13.03.1992); *дворняга**, ім., ч. р., *Старшина українська козацька, дворня, дворняги / На чуби парики насували: дворяни, мол....* До реєстру також увійшли графосемантизми – АЛН, утворені зміною графічного оформлення загальновживаних слів: *коза-ки, с-ніжність, роз-нік-ати*. В ідіостилі І. Павлюка такі слова не лише акцентують на візуальній відмінності форми АЛН, а містять елементи шарадного словотворення, указуючи на семантичні зв'язки між подібними лексемами, наприклад: *А як почнуть уже «козу водити» / Ті коза-ки... то через все життя* (П8:166 # 08.08.2003). Такі паронімічні елементи, увіходячи до складу інновацій, не просто розширюють семантику новотвору, а й формують цілісний образ, наділений низкою різноманітних ознак, унаслідок чого ускладнюються й оновлюються їхні семантичні зв'язки [5: 4].

В окрему словникову статтю в «Словнику лексичних новотворів Ігоря Павлюка» вирізнено лексеми, які характеризують стан особи, що говорить, чи навколишнього середовища. У сучасному українському мовознавстві такі одиниці називають предикативами – незмінними словами, які означають стан і вживані у функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення [1: 541]. І. Уздиган уналежнює такі одиниці до предикативних прислівників [14], М. Плющ називає їх безособово-предикативними прислівниками [15], а І. Вихованець визначає як аналітичні дієслова [2]. Однак, як зазначає А. Нечипоренко, ці лексеми вказують на синтез почуттів та емоцій, виражають психологічний стан, тоді як прислівники передають лише ознаку однієї дії [8: 329].

Для ідіостилю І. Павлюка характерний глибокий акцент на станах, які проживає ліричний герой, світовідчутті та світовідображенні, задля чого автор і

використовує предикативи (докладніше див.: 5). Тому «незмінні слова, які означають стан і вживаються у функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення» [1: 541] кваліфікуємо як предикативи, подаючи окремими словниковими статтями. Наприклад: **бо́янно**, предик., *Десь отут діди мої і я / Біля них багульником весняним. / Хоч душа десь там, у курах... / Ностальгійно. / Вітряно. / Боянно* (ПІ18:10 # 22.09.2016).

Водночас у словотворчості І. Павлюка засвідчено інновації, які автор використовує в значенні і прислівника, і предикатива. Такі випадки слововживання об'єднано в одну словникову статтю. Як початкову форму наведено прислівник, а слово в значенні предикатива подано через три скісні риски /// з ремаркою, наприклад: **диноза́врово**, присл., *Динозаврово бродить у душах печаль печі* (ПІ16:171 # 05.08.2015); /// у знач. предик., *Вимираєм уже. / Динозаврово знов на Землі* (ПІ17:209 # 21.12.2009) тощо.

Для підсилення емоційності в поодиноких випадках І. Павлюк уживає новотвори, які кваліфікуємо як вигуки, приміром, авторський варіант узуального *йй-Богу*: *Жили любителі класних анекдотів і навіть їх складачі – йй-чорту! генії* (ППП1:181 # 1996). Або ж стягнений до вигуку лайливий евфемізм: – *От вам, туди-розтуди, й логіка! – прорвало майора* (ППП2:202 # 1997).

Після реєстрового слова наведено граматичну кваліфікацію новотвору (див. список умовних скорочень, уживаних у словнику). Для іменників зазначено такі граматичні категорії, як рід і число, для прикметників і прислівників – ступені порівняння, якщо реєстрове слово зафіксовано у формі вищого чи найвищого ступеня (напр.: **часо́віше**, присл., вищий ст. пор., – *Чого ж лише Тебе? – й сказав швидше... часовіше* (ППП2:168 # 1997); **добрі́ше-щасливі́ше**, присл., вищий ст., *Подумалося про його пухнастих кроликів і дурних курей – стало трохи простіше, добріше-щасливіше* (ППП4:214 # 2002)).

Довідки щодо тлумачення семантики новотвору подано в кутових дужках після реєстрового слова та його граматичної характеристики, якщо значення АЛН не розкрито в контексті: **таланді́ти**, дієсл., <від *талан(т)* + *тринді́ти*>, *Ти мастак таланді́ти різне* (ПІ12:175 # 1989); **ка́їтися**, дієсл., <від *Каї́н* + *каяться*>, ...*Другий раз вже каї́лися трохи, / Та жили* (ПІ22:38 # 24.06.1990); **лю́тнюва́ти**, дієсл., <від *лю́тня*>, *Лютий лю́тнює, / Бо треба весну почина́ти / З білого болю цві́тіння, / Чорного меду наді́й* (ПІ21:81 # 15.02.2019).

Якщо АЛН використано лише в назві твору, циклу чи розділу, цю інформацію подано в гострих дужках після вказівки на частиномовну належність, напр.: **ретромоде́рн**, ім., ч. р., <назва поезії>, *Село ХХІ. Ретромоде́рн* (ПІ7:162 # 2002); **телесики́ана**, ім., ж. р., <назва поезії> (ПІ21:140 # 27.06.2020).

Важливим для лексикографічного опису є контекст (ілюстративний матеріал), завдяки якому можна визначити граматичні категорії новотвору, з'ясувати його значення. Розрізняємо макро- і мікроконтекст. Під макроконтекстом розуміємо оточення досліджуваної одиниці, яке дає змогу встановити її функцію в тексті загалом. Натомість мікроконтекст – це мінімальне оточення одиниці, у якому вона входить до загального змісту фрагмента, реалізує своє значення і т. ін., напр.: **покупе́йник**, ім., ч. р., <від

купе>, *Бо вагон – як маленька планета з бабами, батьками, онуками... / І не кажуть, що їде, а кажуть, що поїзд їде. // Сповідается хтось незнайомим своїм покупейникам (ІП16:41 # 29.12.2012); хвільно, присл., *Медуза хвильно лащиться до мене (ІП21:151 # 30.07.2020).**

Ілюстративний матеріал у словниковій статті подано курсивом, а новотвір підкреслено; кінець віршового рядка позначено скісною рисою, напр.: **найтимчасовіший**, прикм., найвищий ст. пор., *Вона уже стояла біля мистецької решітки (паркану) – вітряна, проста, наймиліша, найтимчасовіша (ПП1:74 # 1998).* Якщо цитату подано не з початку речення або скорочено, то на місці пропуску поставлено три крапки: **життєвопотомственный**, прикм., *А що сильніше – камінь чи трава, камінь чи вода – риторичне питання з однозначною відповіддю на користь життєвопотомственного (ПП1:123 # 1996).* У випадку, коли в ілюстративному матеріалі наведено рядки із сусідніх строф, їх відокремлено подвійною скісною рисою //, напр.: *Я не вірю усім. Хто цілує цей світ – Іуда... // І безбожник, / Безчортник, / Безправдник... / Безкривдник теж; Хотілось трохи вічності, тепла, // І горілясу пити на свята, / І на сльозі святій не танцювати.*

Після ілюстративного матеріалу в круглих дужках уміщено паспортизацію (указівку на джерело, де зафіксовано інновацію; сторінку, на якій засвідчено АЛН, та дату створення), напр.: (ІП10:218 # 02.03.2001), (ІП:13 # 10.07.2005), (ПП2:83 # 1997), (ПП3:212 # 2004). Список використаних джерел та їхні умовні скорочення розміщено наприкінці словника.

Хронологічну довідку виділено знаком # і подано після умовного скорочення джерела ілюстративного матеріалу та вказівки на сторінку: **шра́мно**, присл., *...Шрамно ждати смерть як благодать (ІП10:89 # 22.07.2005).* Оскільки в друкованих збірках І. Павлюк не ставить дат під віршами, усі лексичні новотвори продатовано на основі рукопису (**ІП-Р** – у списку лексикографічних джерел), який люб'язно надав автор.

До частини реєстрових слів подано додаткову інформацію, що передбачає порівняння АЛН:

з узуальними словами сучасної української літературної мови **жорстокосердний**, прикм., *Годую із руки / Вогонь жорстокосердний (ІП7:160 # 27.06.2002);* пор. з узуальним **жорстокосердий**; **струнно́гий**, прикм., *Пройшла струнно́га дівка (ПП1:60 # 1998);* пор. з узуальним **струнко́гий**;

• з іншими семантично чи структурно подібними новотворами І. Павлюка: **душе́кий**, прикм., *Ти легенда моя, / Душеокий мій Бог прадідівський (ІП8:254 # 03.06.2002);* пор.: **серце́кий**; **Місяць-шрам**, ім., ч. р., *На козацькому небі ліг Місяць-шрам / Над солоним сузір'ям Риби (ІП1:101 # 05.06.1992);* пор.: **Місяць-коса́**; **Теорі́йча́**, ім., с. р., – *Теорії, теорії, теорійки, теорійчата... (ПП1:139 # 1996);* пор.: **вісн́я**;

• з новотворами І. Павлюка, уживаними в різних контекстах: **кòло-са́льний**, прикм., *У долі рухи різкі, а плавні / Рідко – / Як сало... // То ж коло-сальних / Мало у світі... (ІП16:180 # 01.10.2015);* пор. у прозі: *«Я коло-сальний атеїст, – відзначав, маючи на увазі те, що їв сало в піст»... (ПП3:38 # 2004);*

див. також: **білякорітний**; **на́фта-кров**, ім., ж. р., *Планета поступово почне видужувати: відновлювати нафту-кров, газ, захисну оболонку над собою...* (ПП4:28 # 1998); див. також: **грунт-шкі́ра**;

• з новотворами І. Павлюка або узуальними словами, ужитими в рукописі того самого тексту замість інновацій, засвідчених в остаточній редакції збірки: **душа́-пі́сня**, ім., ж. р., *Ти – дівка купальська – вкрадеши мою душу-пісню, / Запивши дощами, неначе холодний спирт...* (П5:43 # 01.11.1993); пор. у рукописі: *Ти – дівка купальська – вкрадеши моє тіло-пісню, / Запивши дощами, неначе холодний спирт...* (П-Р:779); **ніжногострий**, прикм., *Краще буде Будди не будить / Ніжнострим доторком, як скальпель...* (П8:62 # 26.02.2002); пор. у рукописі: *Краще буде Будди не будить / Гострим-ніжним доторком, як скальпель...* (П-Р:1313);

• з лексичними інноваціями інших авторів: **друг-зра́дник**, ім., ч. р., *Я прощаю тобі, / Друже-зраднику Ніс* (П7:113 # 1994); пор. у П. Ящука: *...Зціли мене від дружби-зради / У спотиканні днів...* [Цит. за: КСАНБук:7]; **життя-смерть**, ім., с. р.?, *...Вони доповнювали одне одного, як «плюс» і «мінус», як біле й чорне, як небо і земля, смерть-життя і життя-смерть* (ПП1:80 # 1998); пор. у К. Москальця: *...постійно присутня любов, / яка розковує, / яка кожен отаку хвилину / життя-і-смерті / робить саяною, безмовною і безлюдною* [Цит. за КСАН-04:204]; у В. Стуса: *У затишку прожити не судилось: / ударив грім – і зразу шкереберть / усе пішло, що ніби тільки снилось, / як життєіснування й життєсмерть* [Цит. за: ДИСИД-10:225].

Для економії словникового простору контексти, у яких автор уживає два і більше АЛН, не повторювано. Повний ілюстративний матеріал подано до інновації, яка першою розташована за абеткою, а до інших АЛН використано ремарку *див. і* вказано слово, до якого відіслано, як-от: **колі́ска-лаборато́рія**, ім., ж. р., *див.: **грунт-шкі́ра** → **грунт-шкі́ра**, ім., ч. р., *Людство семимильними кроками нищить свою колиску-лабораторію Земля: висмоктує нафту-кров, покриває асфальтом грунт-шкіру, моря...* (ПП2:48 # 1997).*

Джерелами укладання «Словника лексичних новотворів Ігоря Павлюка» слугувало 24 поетичні збірки І. Павлюка (з-поміж яких перекладна/дуальна книга з віршами російського поета Є. Чигрина), роман-медитація у віршах «Паломник», опублікований у журналі «Дзвін», драматична поема «Володимир-Василій», розміщена на онлайн-платформі «Поетичні майстерні», та 4 прозових книги автора. Для встановлення точної дати написання тексту, а отже, створення АЛН, використано рукопис віршів І. Павлюка 1985–2025 років.

Отже, «Словник авторських лексичних новотворів Ігоря Павлюка», що містить понад 2600 інновацій, датованих 1985–2025 роками, є повним реєстром АЛН письменника. Словник укладено за принципами, які розробила Г. Вокальчук та вдосконалили автори лексикографічної серії «Українська індивідуально-авторська неографія». У фрагменті словника, наведеному наприкінці статті, представлені найяскравіші приклади АЛН І. Павлюка.

СЛОВНИК АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ ІГОРЯ ПАВЛЮКА

Умовні скорочення та позначки, використані у Словнику АЛН

I. Павлюка:

вищий ст. пор. – вищий ступінь порівняння

вл. н. – власна назва

див. – дивись

дієприкм. – дієприкметник

дієприсл. – дієприслівник

дієсл. – дієслово

ж. р. – жіночий рід

займ. – займенник

ім. – іменник

кор. ф. – коротка форма (прикметника)

мн. – множина

найвищий ст. пор. – найвищий ступінь порівняння

пор. – порівняй

предик. – предикатив, предикативний прислівник

прикм. – прикметник

присл. – прислівник

с. р. – середній рід

субст. – субстантивоване (слово)

суф. – суфіксальний

укр. – український

цит. – цитата, цитовано

ч. р. – чоловічий рід

* * *

/ – указівка на кінець віршового рядка;

// – відокремлення строф у поетичному тексті;

/.../ – пропуск (купюра) тексту в ілюстрації;

/// – символ, після якого подано вживання прислівника в значенні предикатива;

< > – у дужках подано інформацію довідкового характеру, коментар щодо розкриття значення новотвору;

[] – у дужках подано коментар укладача, указівка на цитоване наукове джерело;

() – у дужках указано джерело ілюстративного матеріалу;

– символ, після якого подано дату створення АЛН;

~ – символи, після яких подано приблизну дату створення АЛН;

* – символ, який указує на семантичний новотвір;

абрикóсово, присл., *Вечоріє в душі*. / *Вечоріє в душі абрикосово* (П10:46 # 25.09.2006).

авантюрістка-До́ля, ім., ж. р., *Авантюристка-Доля* обманювала себе, що вона любить цю Гру (ПП2:211 # 1997).

ангел-вовкула́к, ім., ч. р., ...Вітер з Дону до Дунаю. / *Ангел-вовкулак* (П5:29 # 28.04.1993).

а́нгели-чорті́, ім., мн., *Світ чужий, мов ліжко у готелі / Після переполою і бунтів / Бабських, злих, без кореня і стелі, / Проти вітру, ангелів-чортів* (П17:47 # 28.01.2009); пор. у Н. Диб'як: *З прасвітанків українських ангел-демон / Перемогу просурмить у ріднім краї* [Цит. за: РІВНЕ-15:119].

ангелі́ти, дієсл., *Смерть жіночна сама над гробами дитячими плаче, / Й ангеліє душа, як болить... і від болю росте* (П17:20 # 19.12.2007).

ангелокрила́тий, прикм., *З ангелокрилатим пацаном / До гнізда б зозулю завертати...* (П7:158 # 17.06.2002).

антисатана́, ім., ч. р., ...Бо зустрінеш таку африканку – / Розіб'єш священну чашу / І племен, і народів, й *Антисатани* (П7:123 # 1999); пор. в О. Подвишенного: *Я прокинувся від того, що хтось / Грюкав у двері. / Це до мене явився антиапостол; ...Антиапостол пішов далі / Проповідувати своє слово людям* (# 2014) [Цит. за: ОК-19:1].

асфа́льтово-шовко́вий, прикм., *Чумацький Шлях асфальтово-шовковий / Дзвенить, як нерв* (П7:163 # 26.09.2002).

а́том-всесві́т, ім., ч. р., *За всією логікою побудови атома-всесвіту дітей вони мати не мали права?* (ПП2:178 # 1997).

бабинолі́тий, прикм., *А поки що було лише бабиноліте Сонце, яке муркотливо сліпило, але майже не гріло* (ПП1:141 # 1996); пор. у П. Воронька: *У бабинолітнім короткім теплі Співає Козацька гора; А діти весело сміються в бабинолітньому теплі* [Цит. за: КСАН-04:102].

бабію́чий, прикм., *Бабіюча жінка відсунула фіранку* (ПП4:47 # 1998).

баболі́ций, прикм., *Баболиця печаль вже дістала мене до риги* (П16:46 # 19.06.2012).

бабу́ся-ві́шня, ім., ж. р., *Бабуся-вишня няньчить пташенят* (П21:235 # 09.08.2022).

багатообі́цяюче-грі́шно, присл., ...Вони, звичайно, навіть разом узяті, не заступали йому святого образу Наталі, але вгадуваними навіть під кожушками соковито-пружними тілами, *багатообіцяюче-грішно* манили... (ПП3:160 # 2004).

базарні́зм, ім., ч. р., *Суспільний лад у нас – базарнізм – тобто колаж, суміш, компот суспільних стилів...* (ПП3:151 # 2004).

базарні́ти, дієсл., *Зникають села у старій Європі. / Базарніє усе мені святе* (П18:32 # 22.09.2016).

баклажа́ни-вороння́, ім., мн., ...Бродять *баклажани-вороння* (П17:256 # 11.02.2010).

банально-ві́чний, прикм., *Їхати у невідомість, пробіл за вічно-банальним і банально-вічним потягом душі богині й тіла самиці, крові з молоком* (ПП1:152 # 1996).

банально́римно, присл., *Всі вірші я віддам чортам собачим, / Уплівши слово в твій смертельний твір – / Банальноримно, малодушно плачем* (П15:20

2013).

бандар-лог, ім., ч. р. ...*Ішов у творчість від отруйних стріл, / Від наклепів табакі й бандар-логів, / Задушливої ласки злих горил* (ІП21:213 # 2023).

бандувати, дієсл., *Нехай вже без нього бунтують, бандують, бинтують. / Візьме свою зірку – і ніжно піде до воріт* (ІП17:99 # 20.11.2008).

бантиковий, прикм., *Місцева відьма / (Бантикова колись відмінниця)...* (ІП7:22 # 23.01.2001).

без'яблучний, прикм., *Хоча ще літає по тихих солоних кругах / Між пеклом весняним, / Осіннім без'яблучним раєм* (ІП17:224 # 28.07.2010).

безінтернеття, ім., с. р., *Чорна хата. / Безінтернеття. / Ліс навколо. / Озерна тьма* (ІП17:56 # 14.04.2010).

бетхóвенсько-гьóтівський, прикм., «*Нехай співають, нехай співають*», – думав Сич і сам наспівував подумки якийсь космічно-земний відсторонений мотив на кшталт *бетховенсько-гьотівського «Едмонда»* (ІПП1:146 # 1996).

біблійніти, дієсл., *Древня стежка до себе, / Де фортечніє храм, / Де біблійніє небо / І сльозиться кора* (ІП21:98 # 01.05.2019).

бо-він-це-я, займ., *Це край безодні, / Вогкий, мов оргазм. / Про-він-ці-я, / Бо-він-це-я, / Це – наше* (ІП7:26 # 28.12.2001).

богемування, ім., с. р., *Козакування, богемування / Для мене скінчилось нині?..* (ІП16:85 # 24.05.2013).

ванільно-ватяний, прикм., *Нутро ж душі стає ванільно-ватяним, / Немов душа також колись засне* (ІП21:202 # 14.08.2021).

варваріти, дієсл., <від *варвар* + *говорити*>, *І, немов шакали ті голодні, / По-своєму варварили знов...* (ІП12:16 # 1987).

веселкостру́нно, присл., *В хаті рідко спочивала юність, – /.../ Продзвеніла раз веселкострунно, / Йде луною на життєвий шлях* (ІП9:25 # 06.07.1986).

весняність**, ім., ж. р., *Чужих жінок густий тілесний сміх... / Весняність рання* (ІП5:40 # 19.09.1990); *Вона хотіла зустріти море – /.../ Весняність пінну, яку повторить / Хіба що жінка...* (ІП7:177 # 17.09.2002); пор. у Г. Чубая: *Щоб з нею йти крізь осені і зими, / Щоб в ній свою весняність зберегти* (# ~1980) [Цит. за: РІВНЕ-15:139]; в О. Гончара: *Як дні летять! Тільки змигують... І вістей звідусіль більше гірких, ніж радісних. Невже душа вже й не знатиме весняностей?* [Цит. за СМТОУ: 80].

весняно-те́пло, предик., *Поїзд... / Чай полиновий. / На серці весняно-тепло* (ІП17:33 # 11.06.2008).

ві́нно-ві́нний, прикм., *Такі тихі, як сніг, / Як ніщо, винно-винні коси* (ІП10:84 # 14.06.1995); *Ігор прийшов винно-винним* (ІПП1:211 # 1996); пор. також: **ві́нно-винувáтий**.

відьмо́во, предик., *Що мені суджено ще – їм, напевно, відомо. / Я не питаю: давно вже готовий на все. / Свято, повійно мені із тобою, відьмово, / Смак є і сенс* (ІП:22 # 2005).

відьмору́кий, прикм., *Відьморуким розхрестям / Моєї (і тільки...) стежини, /.../ Що вийшов з війни без руки* (ІП10:216 # 08.09.2007).

віє́н'я, ім., с. р., *Дивно, але саме у колючо-капосних, вередливих, навіть*

гостроважских, була більша небезпека закохатися, ніж у просто ляльок з довгими вієнятами і неторкнуто первинними губками-коровайницями (ППП1:129 # 1996).

візуально-звуковó-нюховій, прикм., Наюк ще і ще раз як чоловік обробляв серцем і мозком, спинним мозком, одержану візуально-звуково-нюхову інформацію про цю товстіючу жінку... (ППП3:169 # 2004).

він-вона́, займ., Митець завжди спокушає світ-акулу власною кров'ю, щоби віддати йому-їй м'ясо видуманих світів... (ППП1:13 # 1999); пор.: **Він-Я**.

Він-Я, займ., Відчув, що тіло й Він-Я, починають бути окремо (ППП2:186 # 1997); пор.: **він-вона́**.

віршеня́точко, ім., с. р., Тепер мої вірші уже віршеняточок родять, / Як сльози – сльозину, / Як геніїв родять баби (П21:64 # 09.09.2018); пор. у М. Пшеничного: Накуй іще, зозуле, віршеняток, / Простих і щирих, як травневий цвіт [Цит. за: РІВНЕ-15:115].

вогні́ти, дієсл., А от сусіди вже / Вікна спітніленькі клеять скотчами / В димі таких пожеж, / Що самі себе вогнять туманово, / Взявши в обійми ліс (П16:27 # 04.12.2011); пор.: **вогні́тися, вогняні́ти**.

вогні́тися, дієсл., Наче Стікс шумить осінній сік / І дими вогняться наркоманні (П16:18 # 27.09.2011); У собі я знаходжу тінь дерева з раю, / І вогниться у серці пекельна краса (П16:219 # 29.08.2016); Язички котів / Вогняться на свічках / Печальнолицих (П21:109 # 07.07.2019)

вогняні́ти, дієсл., Кров'яніє безтінний вогонь у мені, / Вогняніє кровця. / Апокаліпсис. / Хаос... (П16:176 # 15.09.2015); пор.: **во́гнити, вогні́тися**.

гі́рко-сóлодко-солóний, прикм., Лёня пішов за нею, як у тунель, вкінці якого дзвеніло дивовижне гірко-солодко-солоне світло (ППП3:59 # 2004).

глибокоосі́нній, прикм., Мітинговий ранньовесняний (чи глибокоосінній?) дух якось наклав практичний доторк до великої історії... (ППП1:150 # 1996).

Го́ре-до-ти, ім., мн., Ви всі у масках! / Ха-ха-ха-а! / В масках! Го́ре-до-ти! / Яка різниця, звідки хто прийшов?.. (П12:222 # 1989).

гориля́са, ім., ж. р., Хотілось трохи вічності, тепла, // І горилясу пити на свята, / І на сльозі святій не танцювати (П10:38 # 15.07.2006); ...У поході ми знов. / А в поході не п'єм гориласи... (П17:202 # 17.11.2009); А я молюся, я співаю, я... / П'ю з другом «двісті» / Міцної гориласи / З горла фляг... (П18:63 # 22.09.2016).

дворня́га*, ім., ч. р., Старшина українська козацька, дворня, дворняги / На чуби парики насували: дворяни, мол... (П8:189 # 01.12.2001).

джеклóндонівський, прикм., Князь і княгиня тепер знали, що синові їхньому подобалися джеклондонівські та й донкіхотівські характери, від чого його власний трансформувався у драматично-летючий, радісно-болісний, князівський, такий, що має вплив на людей і стихії (ППП1:258 # 1997).

джокóндно, присл., – Та то треба зовсім звар'ювати самому, щоб тут жити, – джокондно усміхалася Пава до Лелеки-письменника (ППП1:76 # 1998).

дзві́нкозóряний, прикм., Дзвінкозоряні крила / Ставали корінням (П18:12 # 22.09.2016).

динозаврово, присл., *Динозаврово* бродить у душах печаль печі (ІП16:171 # 05.08.2015); /// у знач. предик., *Вимираєм уже.* / *Динозаврово* знов на Землі (ІП17:209 # 21.12.2009).

доместиківаність, ім., ж. р., ...*Нехай буде свійська воля, а не дика доместикованість* (ППП1:45 # 1999).

доріжник, ім., ч. р., *Вже й листя сиве, мов слюза доріжника* (АН:93 # 07.06.1995); пор. з узуальним **подоріжник** [СУМ, т. 6, с. 754].

дурдомність, ім., ж. р., *Безвір'я... вірус... маскарад... дурдомність...* (ІП21:138 # 26.06.2020).

душесик, ім., ч. р., *Телесики й душесици.* Всі. Ми. Розділяємо й владарюємо (ППП2:200 # 1997).

ЕКСТАЗМ, ім., ч. р., <від *екстаз* + *оргазм*>, ...*Втомлений веселим ЕКСТАЗМОМ* організм упав у майже нудотну невагомість (ППП3:178 # 2004); ...з обох боків якого могли бути хіба що СМЕРТЬ і **ЕКСТАЗМ** (ота суміш екстазу з оргазмом...) (ППП3:237 # 2004).

епістолярувати, дієсл., *Донька Президента писала Режисерові листи.* Так вкінці ХХ століття уже не *епістолярував* ніхто (ППП1:13 # 1999).

епічно-степовий, прикм., *Та хвилює тепла пляшка дівки,* / *Плин Дніпра епічно-степовий* (ІП16:21 # 21.10.2011).

єрка, ім., ж. р., <від *єра*>, ...*Мої п'ятірки дві – це не роки,* / *А дві вагітні космосами єрки* (ІП21:217 # 04.01.2022).

єротично-святій, прикм. ...*Музи лірика-класика* / *Єротично-святі* (ІП16:3 # 13.06.2011).

єсбеїст, норм. **єсбеїст**, ім., ч. р., *Самовпевнені, смокінговані єсбеїсти* значущо робили іронічні фізії, ніби боячись випадку, нехтуючи долею (ППП2:188 # 1997).

європи-амеріки, ім., мн., *Загубилось село у бігах до європ-америк* (ІП7:154 # 01.03.2000).

єхідно-солодко, присл., – *А шкода, що ми не можемо почитати щоденник Лоа, – єхідно-солодко усміхнувся Простір і потер руки...* (ППП2:69 # 1997).

жага-любів, ім., ж. р., *Лірична хатка на одній нозі,* / *Жага-любов* до молодої бестії (ІП18:18 # 22.09.2016).

житньоко́сий, прикм., *Іду. І музика з душі /.../ Пливе над всім, що залишив / В дитинстві житньоко́сому* (ІП9:3 # 13.10.1986).

життєвопотомственний, прикм., *А що сильніше – камінь чи трава, камінь чи вода – риторичне питання з однозначною відповіддю на користь життєвопотомственного* (ППП1:123 # 1996).

забантикований, прикм., ...*Після якогось вагання редактор і поліз у свій стіл за чимось, відсунувши вбік стос акуратненько складених ним самим і ажурно забантикованих папочок* (ППП3:204 # 2004).

завертєпнений, прикм., *Завертєпнені листя й гроші* (АН:26 # 1989).

замура́шеність, ім., ж. р., *Оця замура́шеність* нашого життя, *оте* близьке світло свідомості *замахує*, але на то нема ради (ППП2:122 # 1997).

замучений*, дієприкм., *Замученим* мукою рукавом витирав непрохану

сльозу із наївно-жорстокого погляду сільський дядько (ППП2:148 # 1997).

зукраїнений, прикм., *Космічно проступлять / Під юними корами знаки, / Один із яких – / Зукраїнена зірка Полин* (ІП8:244 # 09.04.2004).

інеї́нка, ім., ж. р., *Окремі інеїнки падали з дерев і лягали на землю, наче слова на музику, музика на слова* (ППП3:94 # 2004).

іуді́ший, прикм., вищий ст. пор., *Хто іудіший: / Розум, наприклад, в столиці, / Чи Калитка якийсь...* (ІП8:189 # 01.12.2001).

іудський, прикм., *Лиш заберіть зі сцени дітвору / У час іудський, де усім торгують* (ІП22:110 # 11.06.1992); див. також: **іудство**.

їй-чорту, вигук, *Жили любителі класних анекдотів і навіть їх складачі – їй-чорту! генії* (ППП1:181 # 1996).

кажа́нно, присл., *У замку нічному кажанно всміхнулись завіси...* (ІП17:103 # 02.12.2008).

каї́тися, дієсл., <від *Каїн* + *каятися*>, ...Другий раз вже *каїлися* трохи, / Та жили (ІП22:38 # 24.06.1990).

кам'яноба́бий, прикм., *Кам'янобаба Мавка, Лукаш худий...* (ІП10:200 # 05.04.2005); *Вигин кобзи кам'янобабий / Гладив він, мов міжкрилля струн...* (ІП10:181 # 23.03.2006); *Хай історія йде своїм поступом кам'янобабим, / Кожна квітка кричить, дочекавшись тугої грози* (ІП17:257 # 11.04.2010).

каменя́тко, ім., с. р., *В місті камінь родить каменяток...* (ІП12:39 # 15.11.1992), пор.: **Земля́тко**.

ка́ро-кра́сний, прикм., *Каро-красне чорнило / Тече по мечі золотому* (ІП8:139 # 26.04.2003); пор. у Л. Пшеничної: *Моє мовчання каро-золоте / Тобі ще довго-довго буде снитися* [Цит. за: РІВНЕ-15:207].

ко́ло-са́льний, прикм., *У долі рухи різкі, а плавні / Рідко – / Як сало... // То ж коло-сальних / Мало у світі...* (ІП16:180 # 01.10.2015); пор. у прозі: «*Я коло-сальний атеїст, – відзначав, маючи на увазі те, що їв сало в піст*»... (ППП3:38 # 2004); див. також: **білякоритний**.

купа́льно, присл., *Під Місяцем вишні киплять / купально* (ІП3:126 # 22.05.2002).

курва́ло́л, ім., ч. р., <від *курва* + *корвалол*>, *Тут вихід чорний, / А вхід парадний. / Є курвалоли й пеніцелкіни... / Не будь тут гордий, / Не будь тут радий / Цій «незалежності» батьківщини!..* (ІП10:21 # 31.10.2001).

кухля́тися, дієсл., *І кохалися... / І кухлялися... / І жили ми, жили, жили...* (ІП10:51 # 14.12.2006).

куща́тий, прикм., *Розтають, мов інейки у кущатих гілках калини* (ІП7:108 # 1994).

людинобо́г, ім., ч. р., *Я знав, що мій народ колись повстане, / Як повстане людинобог і звір* (ІП14:7 # 01.03.2014).

Мі́сяць-шрам, ім., ч. р., *На козацькому небі ліг Місяць-шрам / Над солоним сузір'ям Риби* (ІП1:101 # 05.06.1992); пор.: **Мі́сяць-коса́**.

найтимчасо́віший, прикм., найвищий ст. пор., *Вона уже стояла біля мистецької решітки (паркану) – вітряна, проста, найми́ліша, найтимчасовіша* (ППП1:74 # 1998).

новоєровий, прикм., *Птиця Фенікс кричить на вітті / В новоєрову каламуті* (ІП22:165 # 01.01.1997).

ножевіти, дієсл., *Я ножевію серцем* (ІП10:94 # 12.12.2005).

обхапунік, ім., ч. р., *Хай рятує Бог / Від таких ведмежих обхапунків...* (ІП14:42 # 15.03.2014).

пекло-рай, ім., ч. р., *І все ж, усе ж було відчуття якоїсь великої Пастки із майже непомітними ґратами-прутиками, бо, врешті, справді – все пастка: від материнського лона – до планети, до труни, до пекла-раю, раю-пекла...* (ІП3:132 # 2004); *Хай мають люде... // Весняну осінь. / Пекло-рай, / Любов і пиво* (ІП14:27 # 23.09.2011).

правітер, ім., ч. р., *Як прапращур у полі зник, / А правітер – в твоїм зітханні* (ІП10:82 # 25.10.1998).

правівчий, прикм., *Рибки листків золоті і правівче виття...* (ІП10:112 # 24.10.2004).

промінно**, присл., *Болюча мудрість в тому, / Щоб з руки / Цвіла трава / Промінно і останньо* (ІП18:62 # 22.09.2016); пор. в І. Огієнка: *...Й в житті ми стежкою крутою / Промінно будем поспішати* (# ~1957) [Цит. за: КСАН-Ог:14]; Н. Диб'як: *Зоре-зірниче, володарко світла, / Слова мого доторкнися промінно...* (# ~1995) [Цит. за: РІВНЕ-15:282]; у М. Лукаша: *На місці, де тебе уведено в спокус, Вели спорудити храм Господу Ісусу. Вже бачу духом я – угору мур росте, Промінно світиться убранство золоте, Встає олтар і неф, вивершуються хори, І хрест зове мирян до віри і покори* [Цит. за СМТОУ: 567].

ридально, присл., *Ридально затремтить / Остання стежка долі* (ІП3:130 # 27.10.1996); *Так ридально каятись, / Мов не на землі вже, а в Землі...* (ІП10:221 # 30.10.2006).

св'ято-грішний, прикм., *Чесність – як відкритість душі й кожушина закритість тіла, яке особливо пекучі св'ято-грішні коханці вивчали, як Батьківщину, як звірині стежки...* (ІП2:162 # 1997); пор. у значенні субст.: *Серце й мозок, наприклад, вперто перебирають св'ято-грішне, грішне свято, фіксуючи на висновку...* (ІП2:186 # 1997).

смітнічник, ім., ч. р., *Колись Андрій затаєно дивився, як ці... бомжі, смітничники... святкували день народження одного з них* (ІП3:190–191 # 2004); *Нещодавно Наюк підслухав базар смітничників* (ІП3:193 # 2004).

снайперськи, присл., *Снайперськи в душу тим не нагадять, / Хто грає в Божій октаві* (ІП21:265 # 31.07.2020).

тонкогарячий, прикм., *Морозна пилюка на тонкогарячих віях...* (ІП8:101 # 14.10.1998).

феніксово, присл., *Люди такі або силу надприродну в собі відчувають, або феніксово згорають на якийсь час* (ІП1:218 # 1997).

фліртово, присл., – *О, Василю, маєш від своїх зозуль листа! – трішки фліртово сказала вона* (ІП4:86 # 1998).

харакірний, прикм., *...Бо таке бездоріжжя – / Тільки до себе іти... / Харакірна журба* (ІП8:198 # 01.12.2001).

характерник-поёт, ім., ч. р., *Хоча, може, як і газ із мезозою, духовну енергію предки якраз нащадкам через медіумів таких, як він, характерників*

поетів, і передають... (ППІЗ:83 # 2004).

хмароборóдий, прикм., *І Дванадцять Машин /.../ Мудрі, хмаробороді, / Логічні, як смерть і усміх* (ІП4:59 # 14.12.1992).

циганчикува́тий, прикм., *Весь був повен отією циганчикуватою, справжньою дівчинкою – Волею* (ППІ1:72 # 1998).

часовіше, присл., вищий ст. пор., – *Чого ж лише Тебе? – й сказав швидше... часовіше* (ППІ2:168 # 1997).

черствохлі́бно, предик., *Тихо-тихо мені. / Черствохлібно на серці. / Пекучо* (ІП8:230 # 23.01.2004).

чингізха́нець, ім., ч. р., *Намети партій скрізь, як юрти ті, / Що чингізханці ставили затяті* (ІП18:33 # 22.09.2016).

шабле́ня, ім., с. р., *Ростуть шабленьта... мов тіні хрестів молодих* (ІП:13 # 10.07.2005); *Генів моїх шабленьта вперті / Гостряться об сльозу* (ІП10:141 # 20.08.2005).

шаблео́кий, прикм., *Шаблеокі баби кам'яні причащались з чаші...* (ІП7:150 # 06.08.1999).

юноо́кий, прикм., *Енергія, Дух, юноокий старець... Ким тільки не уявляють мене [Бога. – Г. М.] мислячі істоти, білкові істоти, а я... любов...* (ППІ2:190 # 1997); пор. у С. Голованівського: *Котиться сонце / злотистим м'ячем / кожному / в юно-очі!* [Цит. за: КСАН-04:488].

язі́чеськомоліто́вний, прикм., *Психічно хворим, язичеськомолитовним здавалося все суспільство лелек...* (ППІ1:71 # 1998).

яйце́раєць, ім., ч. р., *Соціальна дебілізація досягла своєї вершини й вибрала до законодавчої влади партію яйцерайців* (ППІ1:76 # 1998).

Література

1. Вихованець І. Р. Предикативи. *Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-тє вид., зі змінами і доп.* Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. С. 541.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наук. думка, 1988. 256 с.
3. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття. *Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): монографія / за ред. А. П. Грищенка.* Рівне: РДГУ, 2004. 526 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ: Академія, 2004. 336 с.
5. Дашченко Н. Л. Паронімічна атракція в українській поезії 60–80-х років ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1996. 20 с.
6. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: ВД Д. Бурого, 2008. 336 с.
7. Максимчук Г. В. Індивідуально-авторські предикативи в лексиконі Ігоря Павлюка. *Лінгвістичні студії молодих дослідників : зб. наук. пр. учасників*

5 Міжнародних наукових читань «Лінгвістичні студії молодих дослідників, присвячених пам'яті професора К. Ф. Шульжука (Рівне, 21 травня 2015 р.). Рівне: РДГУ, 2015. Вип. 6. С. 35–38.

8. Нечипоренко А. Ф. Предикативні прислівники у поетичному тексті шістдесятників. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2009. Вип. 26. Ч. 2. С. 328–332.

9. Ольшевський І. Есхатологія Ігоря Павлюка, або “Буг пам’ятає все”. *Буквоїд*. 2020. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2020/07/20/083831.html> (дата звернення: 26.10.2025).

10. Подгородецький В. Слово протремтить по жилах струмом. *Золота нектораль*. 2019. URL: <https://zolotapektoral.te.ua/слово-протремтить-по-жилах-струмом> (дата звернення: 26.10.2025).

11. Пухонська О. Ігор Павлюк: літературний портрет. *Poezia.org*. 2008. URL: <https://poezia.org/ua/publications/16040> (дата звернення: 26.10.2025).

12. Словотворчість незалежної України. 2012–2016: словник / укл.: А. Нелюба, Є. Редько; заг. ред. А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 460 с.

13. Сорока П. Екзотичний жанр, ексклюзивний стиль: рецензія на роман у віршах Ігоря Павлюка «Паломник». *Україна молода*. 2017. Вип. 39. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3140/164/110157> (дата звернення: 26.10.2025).

14. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ: Вища школа, 1997. 493 с.

15. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. 6-те вид., стер. Київ: Вища школа, 2006. 430 с.

Першоджерела та їх умовні скорочення

- ІІІ** Павлюк І. З. Камертон: лірика. Вінниця: Континент-Прим, 2007. 32 с.
- ІІІ1** Павлюк І. З. Нетутешній вітер: вірші. Львів: Каменяр, 1993. 110 с.
- ІІІ2** Павлюк І. З. Стихія: любовна лірика. Тернопіль: Джура, 2002. 144 с.
- ІІІ3** Павлюк І. З. Чоловіче ворожіння: поезії. Львів: СПОЛОМ, 2002. 144 с.
- ІІІ4** Павлюк І. З. Голос денного Місяця: лірика. Київ: Український письменник, 1994. 63 с.
- ІІІ5** Павлюк І. З. Складна корчма: лірика. Дрогобич: Відродження, 1995. 94 с.
- ІІІ6** Павлюк І. З. Лірика. Львів: Сполом, 2008. 100 с.
- ІІІ7** Павлюк І. З. Бунт свяченої води: лірика, драматизовані поеми. Львів: Сполом, 2005. 280 с.
- ІІІ8** Павлюк І. З. Магма: лірика і драматизовані поеми. Львів: Світ, 2005. 280 с.
- ІІІ9** Павлюк І. Острови юності: поезії. Львів: Каменяр, 1990. 71 с.
- ІІІ10** Павлюк І. Стратосфера: лірика. Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2010. 228 с.
- ІІІ11** Павлюк І. З. Бунт: лірика і драматичні поеми. Луцьк: Волинська

- обласна друкарня, 2006. 220 с.
- ІІ12** Павлюк І. З. Десята планета: поеми, п'єси, вірші для дітей середнього та старшого шкільного віку. Луцьк, 2012 (рукопис).
- ІІ13** Павлюк І. З. Україна в диму. Послання з резервації: соціальна лірика. Луганськ: Книжковий світ, 2009. 168 с.
- ІІ14** Павлюк І. З. Гра і битва: лірика, ліро-епос. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 208 с.
- ІІ15** Чигрин Є. Погонич: вірші / укр. мовою переклав Ігор Павлюк. Київ: ДІА, 2014. 80 с.
- ІІ16** Павлюк І. З. Каяла: лірика. Чортків: Золота пектораль, 2017. 238 с. (рукопис).
- ІІ17** Павлюк І. З. Чорний льон: книга лірики. Київ: Просвіта, 2017. 300 с.
- ІІ18** Павлюк І. З. Паломник: роман-медитація у віршах. *Дзвін*. № 1 (867). Львів, 2017. С. 5–75.
- ІІ19** Павлюк І. Перевізник мрій: книга лірики. Харків: Майдан, 2019. 352 с.
- ІІ20** Павлюк І. Володимир-Василій: драматична поема. *Поетичні майстерні*. 2019. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=138813>.
- ІІ21** Павлюк І. Танець Мамаєва : вірші 2017–2022 років. Київ: Саміт-книга, 2023. 288 с.
- ІІ22** Павлюк І. Спас: книга духовної лірики. Львів: ЛА «Піраміда», 2021. 288 с.
- ІІ23** Павлюк І. Торф. Київ: Друкарський двір Олега Федорова, 2025. 304 с.
- ІІ-Р** Павлюк І. Вірші Ігоря Павлюка 1985–2025 років: рукопис. 2423 с.
- ЕЧ** Чигрин Е. Погонщик: стихотворения / укр. мовою переклав Ігор Павлюк. Київ: ДІА, 2014. С. 38–80.
- ІІІ1** Павлюк І. З. Заборонений цвіт : ранні повісті. Луцьк: Твердиня, 2007. 268 с.
- ІІІ2** Павлюк І. З. Вирощування алмазів: філософський роман. Львів: Априорі, 2016. 216 с.
- ІІІ3** Павлюк І. З. Мезозой: роман. Чортків: Золота пектораль, 2017. 288 с.
- ІІІ4** Павлюк І. З. Поза зоною: магічно-реалістичні повісті-притчі. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 268 с.

References

1. Dashchenko, N. L. (1996). Paronymic Attraction in Ukrainian Poetry of the 1960s–1980s (Abstract of PhD Dissertation in Philology: 10.02.01). Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine. 20 p. (in Ukr.).
2. Horpynych, V. O. (2004). Morphology of the Ukrainian Language: Textbook. Kyiv: Akademiia (in Ukr.).
3. Hryshchenko, A. P. (Ed.). (1997). Modern Ukrainian Literary Language: Textbook (2nd ed., revised and supplemented). Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).

4. Klymenko, N. F., Karpilovska, Y. A., & Kisliuk, L. P. (2008). *Dynamic Processes in Contemporary Ukrainian Lexicon*. Kyiv: VD D. Buraho. 336 p. (in Ukr.).
5. Maksymchuk, H. V. (2015). Individual Authorial Predicatives in the Lexicon of Ihor Pavliuk. *Linguistic Studies of Young Researchers*, 6, 35–38. Rivne: RDHU (in Ukr.).
6. Nechyporenko, A. F. (2009). Predicative Adverbs in the Poetic Texts of the Sixtiers. *Linguistic and Conceptual Pictures of the World*, 26(2), 328–332. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House (in Ukr.).
7. Neliuba, A., & Redko, Ye. (Comp.). (2017). *Word-Formation of Independent Ukraine. 2012–2016: Dictionary* (A. Neliuba, Ed.). Kharkiv: Kharkiv Historical-Philological Society (in Ukr.).
8. Olshevskyi, I. (2020). Eschatology of Ihor Pavliuk, or «The Buh Remembers Everything». *Bukvoid*. <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2020/07/20/083831.html> (Accessed 26.10.2025) (in Ukr.).
9. Pliushch, M. Ya. (Ed.). (2006). *Modern Ukrainian Literary Language: Textbook* (6th ed., stereotyped). Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
10. Podhorodetskyi, V. (2019). The Word Will Tremble Through the Veins Like a Current. *Zolota Pektoral*. <https://zolatapektoral.te.ua/слово-протремтить-по-жилах-струмом> (Accessed 26.10.2025) (in Ukr.).
11. Pukhonska, O. (2008). Ihor Pavliuk: A Literary Portrait. *Poezia.org*. <https://poezia.org/ua/publications/16040> (Accessed 26.10.2025) (in Ukr.).
12. Soroka, P. (2017). An Exotic Genre, an Exclusive Style: A Review of Ihor Pavliuk's Verse Novel "The Pilgrim". *Ukraina moloda*, 39. <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3140/164/110157> (Accessed 26.10.2025) (in Ukr.).
13. Vokalchuk, H. M. (2004). A Short Dictionary of Authorial Neologisms in Ukrainian Poetry of the 20th Century. In A. P. Hryshchenko (Ed.), *Authorial Neologism in Ukrainian Poetry of the 20th Century (Lexicographic Aspect): Monograph* (526 pp.). Rivne: RDHU (in Ukr.).
14. Vykhovanets, I. R. (1988). *Parts of Speech in the Semantic-Grammatical Aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
15. Vykhovanets, I. R. (2007). Predicatives. *Ukrainian Language: Encyclopedia* (3rd ed., revised and supplemented, pp. 541). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana (in Ukr.).

Legend

- III – Pavliuk, I. Z. (2007). *Kamerton: Lyrics*. Vinnytsia: Kontynent-Prym.
- III1 – Pavliuk, I. Z. (1993). *The Nonlocal Wind: Poems*. Lviv: Kameniar.
- III2 – Pavliuk, I. Z. (2002). *Element: Love Lyrics*. Ternopil: Dzhura.
- III3 – Pavliuk, I. Z. (2002). *Male Divination: Poems*. Lviv: SPOLOM.
- III4 – Pavliuk, I. Z. (1994). *The Voice of the Daytime Moon: Lyrics*. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk.

- III5** – Pavliuk, I. Z. (1995). *The Glass Tavern: Lyrics*. Drohobych: Vidrodzhennia.
- III6** – Pavliuk, I. Z. (2008). *Lyrics*. Lviv: Spolom.
- III7** – Pavliuk, I. Z. (2005). *The Rebellion of Holy Water: Lyrics, Dramatized Poems*. Lviv: Spolom.
- III8** – Pavliuk, I. Z. (2005). *Magma: Lyrics and Dramatized Poems*. Lviv: Svit.
- III9** – Pavliuk, I. (1990). *Islands of Youth: Poems*. Lviv: Kameniar.
- III10** – Pavliuk, I. (2010). *Stratosphere: Lyrics*. Lutsk: PVD “Tverdynia”.
- III11** – Pavliuk, I. Z. (2006). *Rebellion: Lyrics and Dramatic Poems*. Lutsk: Volyn Regional Printing House.
- III12** – Pavliuk, I. Z. (2012). *The Tenth Planet: Poems, Plays, Poems for Children of Middle and Senior School Age* (Manuscript). Lutsk.
- III13** – Pavliuk, I. Z. (2009). *Ukraine in Smoke. Messages from the Reservation: Social Lyrics*. Luhansk: Knyzhkovyi svit.
- III14** – Pavliuk, I. Z. (2014). *Game and Battle: Lyrics, Lyroepic*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
- III15** – Chyhryn, Ye. (2014). *The Drover: Poems* (I. Pavliuk, Trans.). Kyiv: DIA.
- III16** – Pavliuk, I. Z. (2017). *Kayala: Lyrics* (Manuscript). Chortkiv: Zolota pektoral.
- III17** – Pavliuk, I. Z. (2017). *Black Flax: A Book of Lyrics*. Kyiv: Prosvita.
- III18** – Pavliuk, I. Z. (2017). *The Pilgrim: A Meditation Novel in Verse*. Dzvyn, 1(867), 5–75. Lviv.
- III19** – Pavliuk, I. (2019). *The Dream Ferryman: A Book of Lyrics*. Kharkiv: Maidan.
- III20** – Pavliuk, I. (2019). *Volodymyr-Vasyl'ii: A Dramatic Poem. Poetychni maisterni*. <http://maysterni.com/publication.php?id=138813>
- III21** – Pavliuk, I. (2023). *The Dance of Mamai: Poems of 2017–2022*. Kyiv: Samit-knyha.
- III22** – Pavliuk, I. (2021). *Spas: A Book of Spiritual Lyrics*. Lviv: LA “Piramida”.
- III23** – Pavliuk, I. (2025). *Torf*. Kyiv: Drukarskyi dvir Oleha Fedorova.
- III-P** – Pavliuk, I. (1985–2025). *Poems by Ihor Pavliuk from 1985 to 2025* (Manuscript, 2423 pp.).
- ЕЧ** – Chyhryn, E. (2014). *The Drover: Poems* (I. Pavliuk, Trans.). Kyiv: DIA, 38–80.
- IIII1** – Pavliuk, I. Z. (2007). *Forbidden Blossom: Early Novellas*. Lutsk: Tverdynia.
- IIII2** – Pavliuk, I. Z. (2016). *Growing Diamonds: A Philosophical Novel*. Lviv: Apriori.
- IIII3** – Pavliuk, I. Z. (2017). *Mesozoic: A Novel*. Chortkiv: Zolota pektoral.
- IIII4** – Pavliuk, I. Z. (2012). *Beyond the Zone: Magical-Realist Novellas-Parables*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.

Maksymchuk Halyna

Lexicographic Representation of Ihor Pavliuk's Authorial Neologisms

The article focuses on the lexicographic representation of author lexical neologisms (ALN) by Ukrainian writer Ihor Pavliuk. It explains the principles of selecting ALN for compiling the «Dictionary of Ihor Pavliuk's Neologisms» and briefly characterizes the sources.

The paper also describes the structure of dictionary entries in the «Dictionary of Ihor Pavliuk's Neologisms», including headwords, grammatical qualifications, types of contexts, principles of bibliographic description, and comparative parameters. Special attention is given to substantiating the dating of author lexical neologisms.

The study outlines that the dictionary includes neologisms from various parts of speech: nouns, adjectives, verbs (participles, gerunds), adverbs, pronouns, predicatives, and interjections. Semantic neologisms (neosemantisms) and graphosemantisms – ALN created by changing the graphic design of commonly used words – are highlighted separately.

Emphasis is placed on the specificity of representing predicatives as a distinct group of lexemes characteristic of I. Pavliuk's idiostyle, as well as complex neologisms with hyphenated spelling.

The article is supplemented with a fragment of the «Dictionary of Ihor Pavliuk's Neologisms», including a list of abbreviations and sources, which demonstrates the practical application of theoretical principles for forming the ALN register.

Key words: *author lexical neologism, individual-authorial neography, lexicographic description, dictionary entry, idiostyle, Ihor Pavliuk*

Лілія Дідун

УДК 811.161.2'373.72

**Фразеологія творів Володимира Малика
в етнолінгвістичному аспекті**

У статті розглянуто фразеологічні одиниці з творів Володимира Малика (Володимира Кириловича Сиченка) в етнолінгвістичному аспекті. Проаналізовано фразеологізми через призму історичної тематики, що є провідною у творчості письменника. Виокремлено одиниці, що розкривають поняття життя, смерті, боротьби та сприймання давніми українцями реалій надприродного світу, фразеологізми з компонентами-соматизмами, що мають етнокультурне значення. Звернена увага на паремії та порівняння з творів майстра слова, що мають національнокультурний колорит.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, етнолінгвістичний аспект, паремія, порівняння, Володимир Малик

Культура, історія та особливості світовідчуття народу відображаються в мові. Фразеологічні одиниці (ФО) є важливим невіддільним елементом національномовної картини світу, виражаючи нашу самобутність, розкриваючи неповторний колорит нашої культури, підкреслюючи своєрідність українського етносу, його менталітету. Адже фразеологізми, як і слово – явище соціально зумовлене, схвалене спільною свідомістю носіїв мови [3: 194]. У фразеології відображаються різні аспекти матеріального і духовного життя, сфера духовної культури, зокрема звичаї народу, вірування, міфи, обряди, забобони, замовляння, прикмети, соціальні взаємовідносини та уявлення про світобудову.

Вербалізація культури народу у фразеологічній картині світу є багатим ґрунтом для лінгвістичних досліджень. Наукові пошуки у цій царині здійснили А. О. Івченко, К. І. Мізін, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Н. Ф. Венжинович, О. В. Назаренко, О. М. Каракуця, Г. Т. Кузь, О. А. Майборода, І. С. Чибор та інші дослідники. Вивчення фразеології в аспекті взаємозв'язку мови і культури спрямовує розвідки в етнолінгвістичну площину. Етнолінгвістика, як відомо, міждисциплінарна галузь наукового знання, що поєднує мовознавство і етнологію та вивчає зв'язки між мовою й різними сторонами матеріальної і духовної культури етносу – міфологією, релігією, етнографією, мистецтвом, етнопсихологією та ін. [2: 178]. Ця галузь вивчає мову в її відношенні до культури, досліджує зв'язок між явищами культури і мови. В. Д. Ужченко зауважує, що використання етнокультурних реалій при поясненні генези фразеологізмів має давню традицію і однією з характерних рис етнофразем називає надзвичайно велику вагу свідчень етнокультурного характеру у їх формуванні [4: 388].

Фразеологізми відображають історичний досвід народу, адже мають глибинні витоки і неповторний етнокультурний колорит. Ці одиниці гармонійно вплетені в канву творів майстрів слова, як в усталеній, так і в

модифікованій формі чи як авторські фразеологізми, ілюструючи динаміку лексико-фразеологічної системи української мови, можливості розвитку її образного потенціалу.

З погляду аналізу фразеологізмів через призму історичної тематики, світоглядних народних традицій та звернення до витоків міфологічного світогляду давніх слов'ян, що ілюструє національнокультурні особливості мовної картини світу українців, актуальним для розгляду є творчий спадок українського письменника, літературного критика Володимира Малика (Володимира Кириловича Сиченка (1921–1998)). Він був членом Національної спілки письменників України і є автором низки віршованих казок для дітей, повістей та історичних романів, зокрема тетралогії «Таємний посол» («Посол Урус-шайтана» (1968), «Фірман султана» (1969), «Чорний вершник» (1976), «Шовковий шнурок» (1977)), «Князь Кий» (1982), «Черлені щити» (1985), «Горить свіча» (1992), «Чумацький шлях» (1993). Його романи «Таємний посол» та «Черлені щити» включені до переліків додаткової літератури для читання у шкільних програмах з української літератури. Письменник отримав Літературну премію ім. Лесі Українки (1983); лауреат Полтавської обласної премії імені Панаса Мирного (посмертно, 2001). На його рідній Полтавщині з 2001 р. присуджують літературно-мистецьку премію імені Володимира Малика за творчі здобутки, присвячені темі історії України та рідного краю. Адже історична тематика, що захопила письменника з дитинства, стала знаковою в творчості митця й утілилася в низці творів. В одному зі своїх інтерв'ю Володимир Малик стосовно свого захоплення історичною тематикою сказав: «Історія – це застигле, давно відшуміле життя. Багатьом воно здається мертвим. А для мене – ні. Бо я знаю історію, і вона для мене мов жива» [1].

Для цієї розвідки залучені ФО з творів письменника, що репрезентують основні етнокультурні особливості світосприйняття. Джерелами для добору одиниць послугувала збірка віршованих казок майстра слова «Журавлі-журавлики» (1980), романи «Князь Кий» (1982) та «Горить свіча» (1992).

Історична тематика творів Володимира Малика, опис військових походів і нападів ворожих племен, визначила залучення фразеологізмів на позначення військової боротьби. Адже у фразеології відбито зокрема історію, відголоски давніх часів і військової справи різних історичних періодів [3: 195]. Одиниці, що зображують визвольну боротьбу українського народу, дослідники черпають з фольклорних (думи, історичні пісні, козацькі пісні) та літописних пам'яток, трактуючи їх як фразеологічні звороти батального характеру, з-поміж яких одиниці з компонентом *меч*, напр.: *погинути од меча, посечи мечем на голову, меча в похви вложити* [7: 105]. У «Словнику української мови» (СУМ) лексема *меч* потлумачена як «старовинна холодна зброя у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою» й додані сталі вирази: *гострити меч, підняти меч, схрестити мечі, узяти меч у руки* (СУМ, IV: 697). Письменник послуговується ФО *дійти до мечів, дійти до зброї*: *Коли б це було не в присутності князя та старійшини русинів з синами, то дійшло б до мечів!* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 61), *Довго сварилися вони [сини Аттілі], доходячи аж до зброї, і ніяк не могли обрати великого кагана і поділити між собою землі*

й племена, що дісталися їм у спадок від отця (Там само, 94). До наведених фразеологізмів можна додати одиниці із «Фразеологічного словника української мови» (ФСУМ): *схрестити мечі (списи)* '1. Вступити в бій, боротьбу проти ворога. 2. Рішуче виступити проти кого-небудь, захищаючи певні погляди чи інтереси' (ФСУМ, II: 873), *піднімати зброю (меч, сокиру і т. ін.)* 'воювати з ким-небудь або намірятися вбити когось' (ФСУМ, II: 637–638), *до зброї*, зі сл. ставати, стати 'уживається як заклик до озброєння, виступу на боротьбу' (ФСУМ, I: 324) та словника «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» (2003): *знести мечі, підняти меч, положити під меч, попасти під меч, скуштувати меча* (ФМЛ: 242–243). Письменник послуговується і книжною одиницею з компонентом *меч*: *вогнем і мечем, книжн.* 'з великою жорстокістю; нещадно' (ФСУМ, I: 140). Промовистою є авторська модифікація *підняти збройну руку*: *Так буде з кожним, хто не скориться гуннам і підніме на них збройну руку!..* (Там само, 164). У дослідженні фразеології батального характеру зафіксована одиниця *уступаль оборонною рукою, вооруженною рукою уступити* [7]. Використовує автор і ФО *стати на прю* 'вступити в боротьбу з ким-, чим-небудь' (ФСУМ, II: 856): *Їх так само вражає стріла, меч і спис, як і нас, то чому, справді, не стати в Калиновому Куті на прю з ними, чому хоч трохи не підрізати, не присмалити їм тут крила!* (Там само, 77), *А ми сміливо станемо на прю з ворогом! І хай допоможуть нам боги! – На прю! На прю! – загукали старійшини* (Там само, 175). Володимир Малик вживає стійкі вислови *стати на герць, битися на герці*: *Я стану з ним на герць – що б там не було!* (Там само, 240), *Крек з переляку був ледве живий, але зібрався з духом і голосно відповів: – Полянські князі билися на герці, і Кий переміг* (Там само, 250). Лексема *герць* у СУМ має ремарку *іст.* (історія) і його перше історичне значення потлумачене як «окремі сутички, поєдинки українських козаків з ворогами перед боєм» (СУМ, II: 57). У «Російсько-українському словнику складної лексики» С. Караванського (2012) подані ФО: *викликати на герць, ставати на двобій (герць)* (РУССЛ), у «Словарі російсько-українському» М. Уманця і А. Спілки *герць* потлумачено як *поєдинок* та зафіксовано вирази *на герць викликає, на герць стати* (УС), у словнику «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» зафіксовано *герці герцювати* 'змагатися, боротися з ким-небудь у двобої' (ФМЛ: 68). У реченні зі згаданим фразеологізмом є порівняння з архаїзмом *тать*, вжите письменником зі стилістичною метою занурення в глибинні пласти історії України – *яко тать*: *Бачите, він не наслідуються ні на один крок відійти від своїх воїв, а я ладен стати з ним на герць і вірю, що переможу його [Кия], повергну собі під ноги, яко тать!* (Там само, 240), *А що ти [Чорний Вепр] вкрав, яко тать, мою жону ідесь тут заховав, то правда!* (Там само, 165). Лексема *тать*, зафіксована у СУМ з ремаркою *заст.* (застаріле), означає «злодій, грабіжник», також у СУМ подано порівняння як *тать* і похідний іменник *татьба* – *заст.*, «крадіжка, грабунок» (СУМ, X: 44).

На противагу цим ФО майстер слова виформовує вислів *мирна тиша*, який можна потлумачити як 'надзвичайний спокій, викликаний відчуттям безпеки': *Тоді він [Кий] зітхнув, попрямував до табору і, пересвідчившись, що всі сплять, а довкола панує мирна тиша, і собі приліг на духмяну траву* (Там

само, 39). Ця одиниця актуалізувала і поглибила вербалізацію понять «мир», «спокій», «злагода», реалізовану низкою кодифікованих одиниць: у СУМ зафіксована одиниця *мертва (могильна, гробова, смертельна, німа і т. ін.) тиша; перевозданна тиша* (СУМ, X: 135), у «Словнику мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття»: (СМТОУ): *тиша свята, храмна тиша, церковна тиша* (СМТОУ, 2022: 705).

Культурні надбання народу репрезентуються у творах Володимира Малика через поняття життя та смерті, що виразно втілюються у сталих висловах. Значення *жити* передано ФО *потоптати рясту*, пор.: *Ще потопчемо трохи рясту, князю! – підбадьорив його Тур, хоча, бачачи, як заточується той на тонких, мов диби, ногах, і сам не вірив у те, що казав* (Там само, 64). Натомість ФО *не довго топтати стежку життя* позначає поняття близької смерті: *А скоро-скоро котрийсь із них [княжичів] стане на місце Божедара, бо, по всьому видно, тому не довго топтати стежку життя...* (Там само, 58). Для порівняння у ФСУМ кодифіковано ФО *топтати ряст* (ФСУМ, II: 890), *топтати землю* (ФСУМ, II: 890) та *відтоптати ряст* (ФСУМ, I: 127). Утілення життя у символічному образі рослинного світу – *рясті* – показує особливість світосприйняття українців, пошанування рослинного світу, який щоденно їх оточував. «Формулу заклинання з початковими словами ‘Топчу, топчу ряст...’ повторювали в давнину кожної весни з великою радістю .. Це й породило новий образ: *топати ряст* стало означати – щороку зустрічати весну, отже – жити» [3: 193]. Ряст як перша весняна зелень є символом життя, відроджуваного весною, звідси і фразеологізми на означення натурального переходу: *топтати ряст* – жити, ходити по землі, просити в Бога здоров’я; *не топтати рясту* – померти, а також обрядова формула *щоб на той год діждати рясту топтати!* (ЗУЕ: 518). На противагу значення *померти* передано сталими виразами: *Однак два чи три [княжичі] загинули на війні, кількох покликали до себе боги ще підлітками* (Там само, 58), *Отець старий і не сьогодні-завтра віддасть богам душу* (Там само, 117), *Князь Добромир зумів зібрати лише частину дружини. Сили виявилися далеко не рівними, і майже всі його вої наклали головами в кривавій січі* (Там само, 16), *Чорний Вепр розумів, що тепер, коли Радогаст помандрував у далеку дорогу до праотців, він такий близький до здійснення своєї мрії!* (Там само, 157). Значення наближення смерті або/та загрози загибелі закодовано в одиницях: *смертю пахне* та *подумувати про дальню дорогу*: *Заіскрилася зброя, – смертю пахне на вежі... Підвелася Марічка, за двобоєм тим стежить* (В. Малик, Журавлі-журавлики, 1980, 99), *Та й старий я для цього [князювати]... Тож маю вже подумувати про дальню дорогу...* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 75). Також автор використовує прийом нанизування ФО, що описують настання та наближення загибелі: *Розсіялися [уличі] по степу, мов туман, лягли кістями, а сам князь Добромир теж збирається до пращурів...* (Там само, 55).

Утілення міфологічного світогляду давніх слов’ян є одним з елементів розкриття витоків культури. Володимир Малик органічно вплітає в канву своїх творів фразеологізми з компонентами-назвами міфічних, надприродних істот,

що слугують ілюстраціями системи народної демонології, вірувань та світорозуміння давніх українців. Образи таких істот асоціюються у свідомості людини з чимось невідомим, незрозумілим, негативним, найчастіше виступаючи у сталих виразах як прокляття чи афективні вигуки. Наприклад, одиниці *дідько* [його (вас, їх і т. ін.)] *знає* 'невідомо, незрозуміло' (ФСУМ, I: 243), *дідько взяв (забрав, вхопив і т. ін.)* 'хто-небудь раптово помер, загинув' (ФСУМ, I: 242), вжиті письменником, містять один з найпоширеніших в українській демонології образ фантастичної істоти: *Ніщо, окрім голосу, не видавало його схвилюваності, і Кий засумнівався. «Дідько його знає», – подумав* (Там само, 66), *Ми всі потопимося! – Дідько вас не забере! – гримнув Гроза* (Там само, 221), – *Справді, нападе на нас Батий чи, може, раніше дідько його схопить – ще баба надвоє ворожила, а ми живі і про живе повинні дбати* (В. Малик, Горить свіча, 1992, 117). Використані також ФО з компонентами *цур* та *пек*: *І хай вам сняться нестрашні сні! – Гунни та Аттіла, – усміхнувся Хорив. – Цур їм і пек! – Сплюнув Тур спересердя, натягуючи на себе кобеняк* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 76), *Цур тобі й пек! – прошепотів помертвілими губами хлопець. – Хто ти?* (Там само, 212). *Цур*, як і *пек*, у наших предків слов'ян були наділені міфологічною сутністю і є думка, що вони свого часу були домашніми божествами. Це своєрідні магичні формули відвертання злого духа, вербальні обереги, що використовувалися з метою відвернути лихо. У фразеологічному двотомнику потлумачена узуальна одиниця *хай* (*нехай*) *йому* (*їй, їм*) *цур* 'уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось з побажанням позбутися когось, чогось, не мати з ним справи' (ФСУМ, II: 942), яка у діалектній сфері значно поширена: *бодай му пек! пек тобі, маро! цур тобі пек! пек і осина тобі! пек ті бідо!* тощо [6: 80]. У контексті розгляду цих одиниць актуалізується паралель із дієсловами *спекатися* – звільнитися від кого-, чого-небудь неприємного, небажаного; *позбутися* (СУМ, IX: 595), *цуратися* – триматися осторонь, уникати кого-, чого-небудь (СУМ, XI: 250–251) та цитата-ілюстрація з української народної пісні: *Ой роду наш красний, Роду наш прекрасний, Не цураймося, признаваймося, Бо багацько нас є.*

Фразеологізм *хай* (*нехай*) [*би*] *йому* (*їй, їм і т. ін.*) *грець, лайл.* 'уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось' (ФСУМ, I: 197), ужитий Володимиром Маликом, також ілюструє народну демологію, а саме – хворобу, адже інформація про її демонічне походження простежується у ряді ФО, що позначають прокляття, передають незадоволення чи емоційно-знижений узус [6: 156]. Письменник ілюструє такою ФО саме емоційний стан персонажа: – *А хай йому грець, яка дівчина! Га? З перцем!* (В. Малик, Горить свіча, 1992, 109). Поєднання двох фразеологізмів вжито для підсилення вираження авторського задуму. Друга ФО з *перцем* 'дуже запальний, гарячий' (ФСУМ, II: 624) так само ілюструє емоційну сферу людини – особливість характеру. Такі одиниці в аналізі прокльонів на основі українських оригінальних і перекладних художніх текстів Т. В. Цимбалюк-Скопненко зарахувала до груп прокльонів з мотивом «захворіти на важку хворобу» та «опинитися у владі злої демонічної сили», зауваживши, що попри

семантичну малоінформативність вони мають особливу конотативну маркованість та використовуються для вираження сильних, здебільшого негативних емоцій [5: 86].

Надприродна сфера як елемент народного світосприймання розкривається в ряді одиниць, що ілюструють зокрема паралелі із забобонними уявленнями: *лихе (погане, зле і т. ін.) око* (ФСУМ, II: 583), *[чорна] кішка пробігла* (ФСУМ, I, 378), *як (мов, ніби і т. ін.) рукою зняло* (ФСУМ, I: 343), *баба надвоє ворожила (гадала)* (ФСУМ, I: 378) та ін.: ***Зле око*** скаламутило їхні серця, а Див накликав, наврочив біду на обох! [Радогаста та Чорного Вепра] (В. Малик, Князь Кий, 1982, 58), *Ой, не дружно живуть княжичі! Чорна кішка пробігла поміж ними!* (Там само, 58), *Кий схопився на ноги. Втома враз відлетіла, сон – як рукою зняло!* (Там само, 29), *Почнеться січа. А в такому випадку, як кажуть, баба надвоє ворожила* (Там само, 201), – *Справді, нападе на нас Батий чи, може, раніше дідько його схопить – ще баба надвоє ворожила, а ми живі і про живе повинні дбати* (В. Малик, Горить свіча, 1992, 117).

Невіддільним компонентом фразеологічної картини світу, що репрезентує національнокультурні особливості, є соматичні одиниці зі словом *серце*. Лексема *серце* є елементом численної групи ФО, має глибоке етнокультурне значення і є символом зосередження почуттів, настроїв і переживань людини (СУМ, IX: 142), на що вказує і його етимологія: «середина, глибина, внутрішність, серцевина; серце; душа, дух, думка, почуття, бажання, гнів» (ЕСУМ, V: 222). У творах Володимира Малика такі ФО розкривають психоемоційний стан людини: *чує серце, скаламутити серце, мати добре (чуйне) серце, гаряче серце, здригнулося серце, з важким серцем, каменем налягти на серце, з серця тягар скотився* тощо. Також використані ФО з компонентом *душа*: *на душі важко, гнітити душу, витрусити душу, пекти душу (серце)*. Адже *серце* та *душа*, за народними уявленнями, відповідають за почуття й переживання людини. Компонент *душа* представляє духовну сторону існування людини. Розкриття психоемоційного стану найчастіше відбувається через компоненти-соматизми як репрезентанти образної паралелі 'серце – душа – почуття – емоції'.

Важливим елементом осмислення світу є сприйняття кольору та його асоціативні паралелі з основними носіями такої ознаки в природі, що вибудовуються в свідомості людини у звичний образ. Наприклад, еталонами-репрезентантами чорного кольору для українців виступають конкретні реалії (колір вугілля, сажі, колір оперення птахів). Лексема *чорний* у переносному значенні трактується як «8. Важкий, безпросвітний, безрадісний» та «9. Властивий злісній, низькій, підступній людині» (СУМ, IX: 354) та включена в ряд стійких висловів: *на (про) чорний день зоставатися (бути і т. ін.)*, *на (про) чорну годину мати (берегти, лишати, відкладати і т. ін.)*, *чорний день, чорні злидні* (СУМ, IX: 354) тощо. Таким чином прикметник *чорний* у переносних значеннях позначає негативну, загрозливу, небезпечну сферу, створює своєрідну опозицію *світлий* (білий – як його уособлення) – *темний* і перебуває на протилежному кінці аксіологічної опозиції *добро – зло*. Одиниці, що ілюструють таке сприйняття через призму народного світобачення у творах

Володимира Малика, містять компонент *чорний*, що увиразнює їх негативну конотацію: *Такими умільцями, хоча і тримали їх у чорному тілі*, вони *дорожили* (Там само, 16), *Видно було, що князеві важко згадувати чорні дні своєї неслави* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 106).

Письменник послуговується низкою паремій, що утілюють народну мудрість: *Якщо гунни подужали уличів, то захотять напасти і на інші племена. Забереться вовк у кошару – всіх ягнят виносить!* – і звернувся [Кий] до братів: – *Допоможіть, братове, підняти князя!* (Там само, 26), *Сидимо по своїх селищах та веськах, тягнемо – один у луг, другий – в упруг!* (Там само, 99), *Дідько його знає, – подумав [Кий]. – Не піймав – не кажи, що злодій!* (Там само, 66), *Коли б ми разом стали супроти Батия, то... – Дай, Боже, нашому теляткові та вовка з'їсти!* – зітхнув Котян (В. Малик, Горить свіча, 1992, 103), *Земля у нас така, що встроми в неї прута – виросте дерево, а в лісах, ріках, на болотах звіра, риби, птиці – не злічити!..* (Там само, 34). Наприклад, ідея багатства, родючості української землі простежується у різних варіаціях і відгукується в творах українських письменників, тому для паремії *встроми прута – виросте дерево* актуальною є паралель з одиницею *дишло встроми, а виросте тарантас* з оповідання Григора Тютюнника «Оддавали Катрю»: *Он у старому садку колгоспному хіба не землі? Та там, як писав наш земляк Гоголь, дишло встроми, а виросте тарантас!* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 227), зафіксованою у СМТОУ: *дишло встроми, а виросте тарантас*. Ужив. для вираження позитивної характеристики певної якості (СМТОУ, 2022: 174).

Етнокультурну інформацію у творах Володимира Малика репрезентують також порівняння, у яких побутують звичні українцям, зокрема втілені у фольклорі, образи рослинного й тваринного світу: *Свиснули стріли, пронизали синє повітря і, мов рій бджіл, вп'ялися у вістря гунського клину* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 151–152), *Ганночка спалахнула, як мальва на сонці* (В. Малик, Горить свіча, 1992, 34), *Її очі сяяли дивним вогнем, виразні бровенята зметнулися над ними, як двійко ластовенят, а відкритий рот жеврів малиново, мов жар, відкриваючи свої пелюстки назустріч парубкові* (Там само, 93), *І не каюсь: жила я, як малина в медочку... Все на світі від бога – покорись йому, дочко!* (В. Малик, Журавлі-журавлики, 1980, 90), *І стоїть він, древній Київ, сам на сам із ворогами, бо князівства підупалі всяк собі живуть, як знають, бо князі, мов пси скажені, перегризлись між собою – й харалужними мечами стін його не підпирають* (Там само, 16–17), *Та не встиг повернутись [олень], як стріла просвистіла – мов оса-кусавиця, уп'ялась йому в тіло* (Там само, 96) тощо.

Отже, розгляд фразеології в етнолінгвістичному аспекті репрезентує культурні особливості, світосприймання народу, що втілюються в мові. Письменник збагатив фразеологічну скарбницю загальнонаціональної мови оригінальними авторськими фразеологізмами, ґрунтованими на специфіці світобачення українського народу; послуговувався у своїх творах одиницями різних тематичних груп, пареміями й порівняннями, що мають виразне національнокультурне значення. Аналіз через призму історичної тематики дозволив виокремити фразеологію його творів на позначення боротьби, життя

та смерті. Звернення до витоків міфологічного світогляду у текстах письменника розкривають одиниці, що описують сприймання українцями реалій надприродного світу. Поєднання історичної тематики з поданням елементів міфологічного світогляду у творах Володимира Малика окреслює особливості його творчої манери та через низку фразеологізмів сприяє розкриттю національнокультурних особливостей мовної картини світу українців.

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Т. 5: Р–Т. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наукова думка. 2006. 704 с.

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра. 2006. 703 с.

СМТОУ – Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с. [Електронне видання]. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view

СУМ – Словник української мови: у 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

РУССЛ – Російсько-український словник складної лексики: С. Караванський. 2012. Російсько-українські словники / упор. А. Рисін, В. Старко, Ю. Марченко, О. Телемко та ін. 2007–2024. URL: <https://r2u.org.ua>

УС – Словарь російсько-український / Уклад., упоряд.: М. Уманець, А. Спілка. Т. I–IV. Львів: НТШ, 1893–1896. URL: <https://r2u.org.ua/>

ФМЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2003. 735 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. Київ: Наукова думка, 1993.

Література

1. Віценя Л. В. Малик: «Дай, Боже, нашій стражденній Україні волі і щастя». *Зоря Полтавщини*. <http://zorya.poltava.ua/volodimir-malik-daj-bozhe-nashij-strazhdennij-ukraini-voli-i-shhastja/> (Дата звернення: 17.08.2015).

2. Гриценко П. Ю. Етнолінгвістика. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 184–185.

3. Скрипник Л. Г. Фразеологічні скарби української мови. Мова. Людина. Суспільство. Київ: Наукова думка, 1977. С. 190–200.

4. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 494 с.

5. Цимбалюк-Скопненко Т. В. Іntenційна потужність українських прокльонів. *Лексикографічний бюлетень*. Зб. наук. праць / Відпов. ред.

Є. А. Карпіловська. Вип. 30. Київ, 2021. С. 76–88.

6. Чибор І. Слов'янська міфологія в українській фразеології. 2016. 352 с.

7. Чернецький В. К. Батальні фразеологізми в мові українських літописів кінця XVII – початку XVIII ст. *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Тези. Київ: Наукова думка, 1972. С. 105–106.

Legend

ЕСУМ – Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vols. vol. 5: R–T. NAS of Ukraine. O.O. Potebnia Institute of Linguistics. Kyiv: Naukova Dumka. 2005. 704. (in Ukr.).

ЗУЕ – Zhaivoronok, V. V. (2006). Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference book. Kyiv: Dovira. 703 p. (in Ukr.).

СМТОУ – Dictionary of the language of creative personalities of Ukraine of the second half of the 20th – beginning of the 21st century. Kyiv: Institute of Ukrainian Language of the NAS of Ukraine, 2022. 787 pp. [Electronic edition]. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-_uf/view (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970–1980 (in Ukr.).

РУССЛ – Russian-Ukrainian Dictionary of Complex Vocabulary: S. Karavanskyi. 2012. Russian-Ukrainian Dictionaries / ed. A. Rysin, V. Starko, Yu. Marchenko, O. Telemko, etc. 2007–2024. (in Ukr.).

УС – Russian-Ukrainian dictionary / Compiler: M. Umanets, A. Spilka. T. I–IV. Lviv: SSSh, 1893–1896. URL: <https://r2u.org.ua/> (in Russ.-Ukr.).

ФМЛ – Phraseology of Mykola Lukash's Translations: Dictionary-Reference / Compiled by O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbalyuk. Kyiv: Dovira, 2003. 735 p. (in Ukr.).

ФСУМ – Phraseological dictionary of Ukrainian (1993). Kyiv (in Ukr.).

Reference

1. Vitsenia, L. V. Malyk: "Give, God, our suffering Ukraine freedom and happiness" *Zorya Poltavashchyny*. <http://zorya.poltava.ua/volodimir-malik-daj-bozhe-nashij-strazhdennij-ukraini-voli-i-shhastja/> (Date of access: 08/17/2015). (in Ukr.).

2. Hrytsenko, P. Yu. (2007). Ethnolinguistics. *Ukrainian language. Encyclopedia*. Kyiv: Publishing house "Ukrainian Encyclopedia" named after M. P. Bazhan. pp. 184–185. (in Ukr.).

3. Skrypnyk, L. G. (1977). Phraseological treasures of the Ukrainian language. Language. Man. Society. Kyiv: Naukova Dumka. pp. 190–200. (in Ukr.).

4. Uzhchenko, V. D., Uzhchenko, D. V. (2007). Phraseology of the modern Ukrainian language: a teaching aid. Kyiv: Znannya. 494 p. (in Ukr.).

5. Tsymbaliuk-Skopnenko, T. V. (2021). Intentional power of Ukrainian curses. *Lexicographic bulletin*. Collection of scientific works / Editor-in-chief

Ye. A. Karpilovska. Issue 30. Kyiv. Pp. 76–88. (in Ukr.).

6. Chybor, I. (2016). Slavic mythology in Ukrainian phraseology. 352 p. (in Ukr.).

7. Chernetskyi, V. K. Battle phraseology in the language of Ukrainian chronicles of the late 17th – early 18th centuries. *Questions of phraseology of East Slavic languages*. Theses. Kyiv: Naukova Dumka, 1972. Pp. 105–106. (in Ukr.).

Liliia Didun

Phraseology of Volodymyr Malyk's works in ethnolinguistic aspect

The article examines phraseological units from the works of Volodymyr Malyk (Volodymyr Kyrylovych Sychenko) in an ethnolinguistic aspect. Phraseologisms are analyzed through the prism of historical themes, which are leading in the writer's work. Units are identified that reveal the concepts of life, death, struggle and the worldview of ancient Ukrainians of the realities of the supernatural world. Phraseologisms with somatism components that have ethnocultural significance are considered. Attention is paid to paremias and comparisons from the artist's works that have a national and cultural flavor.

Key words: *phraseological unit, ethnolinguistic aspect, paremia, comparison, Volodymyr Malyk*

Зінаїда Козирєва

УДК 811.161.2'374:82-95

Лексикографічні аспекти вторинної номінації та проблеми систематизування мовних кліше в сучасних тлумачних словниках

Розвідку присвячено проблемі лексикографування стійких словосполук у тлумачному словнику активного типу сучасної української літературної мови. Заакцентовано на мовних кліше як специфічних утвореннях, яким притаманні свої характерні особливості, що вирізняють їх з-посеред подібних словесних блоків у системі наявних у мові стандартних текстових структур (вільних словосполук, терміносполук, фразеологізмів). Засадничим є положення, спрямоване на розрізнення мовних кліше і фразеологізмів за функційною ознакою, згідно з яким мовні кліше як аналітичні знаки виконують у мові або первинну, або повторну (стилістичну) номінативну функцію, тоді як фразеологізми – це вторинні (образні) номінати. Подано зразки лексикографічного опрацювання мовних кліше, терміносполук і фразеологізмів у словниковій статті.

Ключові слова: *вільна словосполука, мовне кліше, терміносполука, фразеологізм, первинна номінація, повторна номінація, вторинна номінація*

Важливий сегмент тлумачного *Словника активного типу сучасної української літературної мови* (далі – АСУМ), над створенням якого працюють науковці відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, становлять стійкі сполуки слів, або стійкі словосполуки. Ланцюжок наявних у текстових матеріалах стійких словосполук, які підлягають кодифікації у словниковому форматі, становлять: **фразеологізми – складені терміни** (терміни-словосполуки) – **мовні кліше – вільні словосполуки**. Для інтегрального опису цих одиниць у концептуально і методологічно новітньому модерному тлумачному словнику – АСУМ, націленому на відтворення активного лексикону сучасних українців, необхідно виявити різноманітні типи і моделі таких висловів, серед яких особливе місце через практичну нерозпрацьованість цього питання в лексикографії посідають мовні кліше, і в словниковому форматі пояснити їх поліфункційне навантаження під кутом зору задоволення потреб сучасного користувача. Засадничим принципом укладання АСУМ є дотримання балансу між двома сферами словникарства – теоретичною лексикографією (металексикографією) і практичною лексикографією (укладання словникових статей). У розв'язанні цієї проблеми вбачаємо можливість формування концепції тлумачного словника нового покоління, який спирається на лексикографічну традицію і водночас засвідчує новизну в лексикографічній думці.

У системі наявних у мові стандартних текстових структур (вільних словосполук, терміносполук, фразеологізмів) мовні кліше – це специфічні

утворення, яким притаманні свої характерні особливості, що вирізняють їх з-посеред подібних словесних блоків.

Мовні кліше розпрацьовуємо у спеціально виокремленій зоні, призначеній для трьох типів словосполук: стійких словосполук, термінологічних словосполук і фразеологічних словосполук. Для лексикографічного розрізнення цих типів одиниць нам достатньо традиційно використовуваних у словникарстві метамовних засобів, а саме – умовних позначень-маркерів: Δ (трикутник) – для термінологічних одиниць, $\diamond$, $\blacklozenge$ (ромб – світлий або темний залежно від місця фразеологізму в системі словникової статті) – для фразеологізмів і пожирнення – для решти кодифікованих словосполук: стійких словосполук (мовних кліше) і вільних словосполук.

Для потреб дефініювання стійких словосполук нам слід передусім зосередитися на класифікації (розрізненні) таких мовних одиниць. У вітчизняному і зарубіжному мовознавстві питання, пов'язані з мовними кліше, активно досліджують. У теоретичному мовознавстві поняття «кліше» залишається ще недостатньо сформованим і неоднозначно трактованим, воно охоплює широке коло явищ, серед яких називають і фразеологізми, і частотні поєднання (усталені відтворювані мовні одиниці). Серед таких називають форми привітання, прощання, пробачення, зачини та кінцівки казок, словесні рамки документів тощо (Сологуб, 2007; Сологуб, 2013). До клішованих утворень зараховують також різноманітні відтворювані одиниці, серед яких: етикетні формули, штампи, афоризми, фразеологізми, крилаті вислови, гасла, цитати тощо. Причина цього полягає в різних підходах до пояснення власне природи мовних кліше та їхнього тлумачення. Загалом можна виокремити дві основні наявні в лінгвістиці класифікації клішованих номінацій – широку і вузьку, що спираються, відповідно, на широке і вузьке розуміння обсягу цієї одиниці мови. Широку класифікацію вибудовують з опертям на усталене в українському і зарубіжному мовознавстві всеохопне розуміння фразеології, за якого всі відтворювані мовні одиниці кваліфікують як фразеологізми (Л. Г. Скрипник, М. Ф. Алефіренко, Г. М. Удовиченко, В. Д. Ужченко). Вузьке трактування ґрунтується на новітньому осмисленні сутності клішованих одиниць і визначає їх як стійкі, узуальні, короткі за формою і граматично однорідні висловлення, відтворювані в типових мовленнєвих контекстах і ситуаціях, іноді обмежуючи функціонально-стильове маркування усталених мовних комплексів і спрощуючи поняття «мовне кліше» до розуміння стереотипних ділових висловів офіційно-ділових текстів. Широкий обсяг розуміння кліше в сучасній гуманітаристиці (від психологічних, культурних, філософських тощо кліше до мовних кліше як умови успішної комунікативної практики) спричиняється до того, що й досі не сформульована чітка семантична і синтаксична типологія таких утворень. До головних ознак, що уможливають відмежування різнотипних мовних кліше від подібних утворень і виділення їх в окремий клас лексичних одиниць, мовознавці зараховують: частотну уживаність, стислість і стійкість форми, прагматичний характер, цілісну мовленнєву відтворюваність, пов'язаність із конкретними стереотипними

контекстними ситуаціями, слабкість синтагматичних зв'язків кліше з іншими висловленнями, неідіоматичність. Серед характерних ознак кліше дослідники називають також: поєднання в собі ознак стійких відтворюваних висловлювань, співвідносних з одиницями мови і одиницями мовлення, часте повторення психологічних стереотипів; легке відтворення готових формул; практично автоматичний процес відтворення в діловому спілкуванні, а також заощадження зусилля для мовленнєвої та мисленнєвої діяльності людини. Ознаками відтворюваності кліше є: упізнаваність, стандартність – змістова (цитатність) і формальна (незмінність структури), а також синтаксична єдність. Кліше кваліфікують також як проміжне утворення між вільними словосполученнями і фразеологізмами, як джерело поповнення останніх.

У сучасній лінгвістиці наявні два діаметрально протилежні погляди на співвідношення мовних кліше і фразеологічних одиниць: 1) мовні кліше визнають фразеологізмами і розглядають як предмет фразеології, або 2) вважають окремим класом лексичних одиниць і розглядають поза фразеологічною системою мови. У дослідженнях, зокрема у монографії В.Д. Ужченка і Д.В. Ужченка «Фразеологія сучасної української мови» (2005) здійснено спробу відмежувати фраземи від інших стійких сполучень слів через встановлення обсягу, меж і статусу фразеології, а саме шляхом окреслення ознак фразеологічних одиниць, серед яких: семантична цілісність, фразеологічна відтворюваність, метафоричність, стійкість, еквівалентність слову, нарізнооформленість, неперекладність. Подібний принцип, а саме окреслення меж фразеології, покладено й в основу створення двох академічних фразеологічних словників – «Фразеологічного словника української мови» у двох книгах (далі – ФСУМ) та укладеного на його основі однотомного «Словника фразеологізмів української мови» (далі – СФУМ), внаслідок чого до реєстру не було залучено словосполучення з відсутнім метафоричним або метонімічним переосмисленням, прислів'я, приказки, крилаті вирази, перифрастичні звороти, складені терміни, нефразеологізовані тавтологічні словосполучення; словосполучення, в яких компоненти зберігають свої лексичні значення, але один із них реалізує свою семантику лише в поєднанні з іншими компонентами (*гусяча шкіра*), словосполучення-складені прийменники або сполучники тощо. Властиво, це ті складені одиниці, багато з яких займають відповідне місце в АСУМ у частині неідіоматичні стійкі словосполучення. Деяко лояльнішу позицію щодо зарахування до складу фразеологізмів прислів'їв, приказок в крилатих висловів задекларовано в передмові до «Фразеологічного словника української мови» В.Д. Ужченка та Д.В. Ужченка: поза фразеологічним словником залишаються прислів'я та приказки, що не набули цілісного, ідіоматичного значення, а також синтаксично подільні крилаті слова (ФСУМ 1998: 3). Побутує також думка про необхідність розглядати кліше разом з іншими відтворюваними одиницями в межах фразеологічної системи мови, хоч досі не визначені межі властиво фразеології, яка сама є ще досить молодою галуззю мовознавства (оформлена в науку в другій половині ХХ ст.). З-посеред релевантних розрізнявальних ознак – процес утворення, співвідношення між формою і змістом, семантичну структуру, сферу

функціонування, належність до системи/підсистеми – дослідники виокремлюють відмінну ознаку мовних кліше, що відрізняє їх від фразеологічних одиниць, а саме: семантичне перетворення компонентів фразеологізмів, яке не є обов'язковим для клішованих форм. Тобто, кліше як неідіоматичні мовні знаки за семіотичною функцією – це різновид номінативних відтворюваних одиниць зі стабільною інваріантною семантикою і формою, впізнавані в мовленні навіть за незначних формальних перетворень. Отже, мовні кліше, як і інші відтворювані одиниці (штампи, канцеляризми, шаблонні вирази, трафарети, вільні словосполуки) мовознавці все ще розглядають у системі фразеології, тоді як багатоаспектність такого мовного явища як кліше спонукає до поглиблених пошуків властиво в контексті теорії таких стандартних структур (блоків) тексту в арсеналі сучасної української мови. Для цього потрібно окреслити критерії визначення обсягу цих одиниць з урахуванням як спільних, так і диференційних ознак кожної з них. Стисло нагадаємо, що для кліше як специфічного різновиду неідіоматичних, відтворюваних, семантично і формально стабільних одиниць у формі словосполук властиві характерні особливості, що вирізняють їх з-поміж подібних словесних комплексів, а саме: 1) на відміну від термінологічних словосполук і професіоналізмів, кліше не мають чіткої наукової дефініції і галузевих ремарок; натомість їм властива відтворюваність у мовленні, організувальна функція при побудові акту комунікації; 2) на відміну від афоризмів і крилатих висловів, кліше анонімні і не мають метафоричного значення; 3) від прислів'їв кліше відрізняються емотивністю (емоційністю) значення, відсутністю повчальності і неможливістю розширювального тлумачення; 4) кліше мають ширшу сферу вживання порівняно з етикетними формулами; 5) порівняно з вигуками кліше властиве номінативне значення; 6) на відміну від канцеляризмів, які властиві стилю ділових паперів і документів, кліше мають ширшу сферу вживання, вони автоматично відтворюються у типових комунікативних контекстах і ситуаціях; якщо канцеляризми інформаційний текст роблять нудним і нецікавим, то кліше являють собою конструктивну, позитивну одиницю мови, полегшувальний засіб спілкування; 7) на відміну від вільних словосполук, кліше властиві стійкість форми, відтворюваність у готовому вигляді, стандартність (блочність). При розрізненні кліше і фразеологізмів слід передусім пам'ятати: 1) на відміну від фразеологізмів, семантичне перетворення компонентів для кліше не обов'язкове; 2) на противагу ідіоматичності, оригінальності та унікальності фразеологізмів, для кліше визначальні ознаки – неідіоматичність і стереотипність (автоматична відтворюваність у типових комунікативних контекстах і ситуаціях).

Для лексикографування стійких словосполук засадничим видається положення, спрямоване на розрізнення мовних кліше і фразеологізмів за функційною ознакою, згідно з яким мовні кліше як аналітичні знаки виконують у мові або первинну, або повторну (стилістичну) номінативну функцію, тоді як фразеологізми – це вторинні (образні) номінати (Лещак 2006). Первинна (стилістично нейтральна) номінація являє собою основне найменування

певного об'єкта. Повторна (стилістична) номінація не вносить в номінат іншої мотиваційної ознаки, а є лише лексичним дублетом даного поняття, тобто є стилістичною переномінацією. Вторинна ж номінація називає об'єкт під кутом зору іншої мотиваційної (образної) ознаки. Для лексикографічної кодифікації стійких словосполук в АСУМ вкрай важливо визначити, якими номінатами – первинними, повторними чи вторинними – є ті чи ті словосполучення, аби розташувати їх у відповідній зоні словникової статті. Здійснити це можна під кутом зору прагматики і стилістики таких одиниць. Мовні кліше, як і будь-які лексичні одиниці, самі по собі не є первинними, повторними чи вторинними номінатами, але можуть ставати такими залежно від виконуваної ними прагматичної функції в мовній діяльності конкретного носія, а також від стилю мовної комунікації. Зазвичай повторна номінація – данина стилю, спрямована на урізноманітнення мови для уникнення повторів: *болюче питання* – вкрай актуальне питання, без розв'язання якого неможливо далі щось робити, *від зорі до зорі* – з ранку до пізнього вечора, *грубі гроші* – великі гроші, значна сума, *дутий рейтинг* – перебільшений, навмисно завищений рейтинг, *золота молодь*, *мажори* – діти багатих батьків, *коронна фраза* – влучний вислів, *мішок грошей*, *тугий гаманець* – багато грошей, *набити руку* – набути досвіду, уміння, вправності, *на хрестик*, *під чесне слово* – у борг без оформлення відповідних паперів, угод, *отримувати кайф* – насолоджуватися, відчувати задоволення, *період руїни* – розпад української державності після смерті гетьмана Богдана Хмельницького, загальний занепад, кровопролитні війни, *повернутися з того світу* – повернутися із забуття, відновитися, стати актуальним, *правда в останній інстанції* – абсолютна, незаперечна істина, *свій хлопець* – близький, надійний, свій у компанії або оточенні, *старі добрі часи* – давні, минулі роки, *увінчатися успіхом* – досягти бажаного результату, завершити щось успішно, отримати позитивний результат після певних зусиль або спроб; мати успіх, *шевченківська хата*, *хатинка на курячих ніжках* – маленька, убога хатина, наприклад, словосполучення *приватний власник* має повторний відповідник *приватні руки*: *Світові тютюнові корпорації працюють з самим виробником, оминаючи державу, яка формально не має важелів впливу ні на виробників (усе сільське господарство перебуває в руках приватних), ні на світові компанії* (М. Гримич, Бранзолія, 2015, 69 – 70). Вторинна ж номінація – це завжди образне найменування об'єкта, спрямоване передусім не на називання поняття, а на віднайдення незвичного мотиву, гри з ним, як-от: *вкручування мізків* «насильницьке переконання», *збірна солянка* «суміш, сукупність різних, часто не поєднаних між собою речей, людей, подій або ідей», *зірватися з цепу* «не володіти собою (про поведінку, дії, рухи і т. ін.)», *мед по губах* «приємні, але нещирі слова, облесливість, лестощі», *муха вкусила кого* «про того, хто в поганому настрої, гнівається, нервує», *розбір польотів* «детальне обговорення та аналіз помилок, невдач або проблем, які виникли в певній ситуації, з метою виявлення причин і уникнення їх у майбутньому», *тримати у сліпоті* кого «вводити в оману, обманювати, не давати бачити правду, приховувати щось важливе, не дозволяти зрозуміти ситуацію», наприклад, словосполучення *стабільна копійка* вживають на позначення постійної, надійної платні: *Нерідко*

побреженьки на кишталт того, що «в Бразилії нічого не треба робити, бо там є такі мавпочки, що самі все роблять», творилися з легкої руки іммігрантських агентів, яким не можна було закинути брак креативності. Кожен пхався зі шкури, щоб завербувати на трансатлантичний рейс до Бразилії якомога більше відчайдухів, кожен з них оплачувався для них **стабільною копійкою** (М. Гримич, Бранзолія, 2015, 27). З огляду на це семасіологи висувують гіпотезу, що мовні кліше, на відміну від фразеологізмів як вторинних номінатів за самим своїм статусом у мові, завжди аналітичні знаки, що виконують або первинну, або повторну номінативну функцію. Однак, первинність, повторність чи вторинність не є сталою ознакою номіната: зі зміною номінативної функції номіната може змінюватися також його статус у мовній системі, тобто фразеологізм може ставати кліше (*ніжка стільця, ніс човна, носик чайника*) і навпаки – кліше перетворюватися на фразеологізм (*болюче питання, гнати вал, гостра увага, дурна звичка, лиха слава, мертва хватка, тверда воля (рука)*). З'являються ряди з колишнім образним компонентом: *важіль впливу (тиску), верхівка владна (соціальної драбини, соціальної ієрархії)* або ж *верхівка влади, вести записник (протокол, щоденник), впадати в паніку (відчай, розпач), втрачати самовладання (контроль, опору), демонтаж економіки («залізної завіси», людини, поета, читача), жити красиво (по-людському), завдати болю (шкоди, удару), мізки запудрювати (компостувати), строчити по мізках, стригтися під бокс (драбинку, їжака, хлопчика), точка відліку (відправна, гаряча, вразлива, зору), влучити в точку (яблучко, ціль), характер непростий (відлюдкуватий, конфліктний)*. Поява повторних і вторинних номінацій трапляється найчастіше в публіцистиці, оскільки цій сфері притаманна найбільша емоційність. Саме тут з'являються низки поліномів, що складаються з перифрастичних публіцистичних кліше (*вести допит (розслідування; битву, війну, вогонь), Сибір – білі ведмеді – сніговий материк – тайговий край – Північна Азія – каторжні землі, Україна – житниця Європи – бананова республіка*). Емоційність суспільно-політичної сфери приводить до набуття кліше функції повторного синонімічного номіната: *бачити – досягати оком, боротися – здійснювати боротьбу*. Навпаки непрямий мотиваційний характер повторної номінації наближає кліше до фразеологізму (*президент Росії – кремлівський диктатор (хазяїн), акція єднання – живий ланцюг, ланцюг соборності, злуки*), які насправді є стилістичними варіантами тих само понять, названих лексичними одиницями, реалізованих як інформаційні (*президент Росії, акція єднання*) і публіцистичні (*кремлівський диктатор (хазяїн), живий ланцюг, ланцюг соборності, злуки*) кліше.

В АСУМ терміносполуки і фразеологізми традиційно супроводжуємо трикутником і ромбом відповідно:

Δ демаркаційна лінія – а) лінія (інколи смуга), що позначає кордон навколо особливого району (визначення тимчасових геополітичних кордонів), або роз'єднує сторони, що воюють; *син. лінія розмежування*. Після війни поняття «Закерзоння» прижилося серед української еміграції. Термін утворено від прізвища британського міністра закордонних справ Джорджа Керзона, який у 1919 р. запропонував **демаркаційну лінію** для встановлення

східного кордону Польщі (по суті, йшлося про польсько-українське розмежування) (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 56); б) *перен.* Будь-яка чітка межа, яка, розділяючи дві сфери впливу, інтересів або діяльності, навіть якщо немає фізичної межі, символізує розмежування, роз'єднання або відмінність. У нашій вельми стислій характеристиці тієї епохи ми згадували також події, які мали місце як до народження Ісуса, так і після його смерті. Читачеві це може здатися дивним, бо прийнято вважати, що поява Ісуса була начебто **демаркаційною лінією**, яка поділила історію Іудеї на дві різні епохи (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 241); *Помаранчева революція* поклала початок рішучому повороту Росії в антиєвропейському і загалом антизахідному напрямку. Досить однієї цитати, яка свідчить як про цю **демаркаційну лінію**, так, зрештою, і про безпринципність позиції Росії щодо Заходу (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 572); *То були дні, коли окремим щасливцям зрідка випадало натрапити в книзі на цнотливий поцілунок, коли почуття читачів не збурювалися еротичними пасажами, тому демаркаційна лінія між книжками для дорослих та дітей була досить умовною* (К. Мак-Каллоу, Ті, що співають у терні, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 197);

Δ холодна війна – 1) тривале протистояння між США та їхніми союзниками й СРСР та його союзниками після Другої світової війни (кінець 1940-х – 1991), яке не переходило у відкрите збройне зіткнення; *син.* геополітичне протистояння, ідеологічна боротьба, наддержавне суперництво, глобальна конфронтація, період «залізної завіси»; *ант.* гаряча війна. Рішення українського уряду.. не передавати ядерні ракети Росії може спровокувати "ланцюгову реакцію" в Європі й перевести годинник Старого Континенту на час, гірший від "холодної війни" (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 149); *На Заході сформувався образ Горбачова як одного з ключових політиків світу ХХ ст., ліберального реформатора, який поклав край «холодній війні» та протистоянню двох систем* (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 207); 2) *перен.* будь-який конфлікт між країнами, який не переходить у прямі воєнні дії, а реалізується через економічні, політичні та ідеологічні методи, такі як пропаганда, шпигунство, санкції або посередницькі війни; *син.* непрямé протистояння, прихована війна, латентний конфлікт, психологічна війна, «війна нервів», конфронтація без боїв. Джастіна не брала участі в цьому чоловічому конгресі. Розмова колилася від слабкого здоров'я Його Святості до **холодної війни** та економічного спаду, і всі четверо чоловіків говорили зі жвавістю, яка спонукала Джастіну уважніше прислухатися, і в результаті вона намацувала і роздивлялася спільні риси, навіть у Дейна, який за час їхньої розлуки став таким незнайомим... (К. Мак-Каллоу, Ті, що співають у терні, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 731); 3) *перен.* взаємна ворожість або відчуженість між людьми, групами чи колективами, які не вступають у відкрите зіткнення, але демонструють холодність, байдужість чи неприязнь; *син.* мовчазна ворожнеча, відкрите відчуження, психологічна дистанція, холодність у стосунках, стан взаємної недовіри, непримиренність

без конфлікту. *Історія з Новенькою й Косинусом, які перебували у стані холодної війни*, мала своє продовження (О. Стусенко, Чорні вогні, 2005, 18); *Матері він [Майлз] у цьому не зізнався б, не бажаючи ще більше розпалювати постійну холодну війну*, що точилася між Шерлі й Самантою, у якій він був одночасно і заручником, і головним трофеєм (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 202);

◇ **обітована земля (країна); обітований край** – а) за біблійною легендою – земля, яку Бог обіцяв Аврааму і його нащадкам; райська країна, куди після довгих поневірянь пророк Мойсей вивів свій народ після єгипетського полону. *Ханаан не сходив з уст скотарів і купців, тому не дивно, що Аврамові та далека країна здавалася землею обітованою* (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Федосенко, 1968, 38); *Тільки світло обітованої землі, Пророк і сорок літ через пустелю тривожили людей, вчили їх відповідальності і самоповаги* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 115); *Ми їм [євреям] бажаємо добра, шануємо їхні святині, їхню землю обітовану* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 112); б) край, місце багатства, достатку, щастя і т. ін.; *син. благодатний край, край мрії, омріяний край, край достатку, рай на землі, місце щастя, місце надії, ідеальний край, Едём, райські кущі, Єлисєйські поля. Не тільки у дівчат, а й у літніх жінок були веселі бадьорі обличчя, наче вони приїхали не на нову примусову працю, а на таборовий курорт. Видимо, чутки про переваги сільгоспколони дійшли й до них, і вони нетерпляче чекали, коли закінчатся формальності передачі й прийому і їх поведуть в обітовану землю сільгоспколони* (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 294) 79); *Він [отець Тимофій] знов налив нам по чарці смородинівки, потім, узявши у жменю свою ріденьку борідку, сказав: – Тяжко-важко їй буде з дитиною на чужині. – Яка не є, але воля. – Воля? Хіба ви не знаєте, що всіх, хто переходить кордон, поляки спроваджують до переселенських таборів. А там і колючий дріт, і голод, і тиф... Ні, це вам не земля обітована, це нові поневіряння і злигодні* (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 269); в) край, куди хто-небудь дуже прагне потрапити; місце чиєї-небудь заповітної мрії, кінцевої мети і т. ін. *У Валінорі жили божества, чи то архангели, які створили світ, Середзем'я, а ще Валінор був обітованим краєм для первородних істот Середзем'я, безсмертних ельфів* (Дж. Толкін. Перстень із Мордору, перекл. з англ. О. Мокровольський, післямова, 2002, 392); *Венетська земля, її багатства вабили до себе все нових і нових войовників. ..За достатком всяких плодів можна було б вважати цю землю обітованою, немає тільки вина, оливкової олії та фініків...»* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 79);

◇ **додати гіркоти в чашу горя** *чию, кого, кому – погіршити й без того тяжке становище, примножити страждання, біль, нещастя. Фарамир знову сів, тихо засміявся, а тоді знов спохмурнів. – Бідолашний Боромир! Яке страшне випробування! Ви ще додали гіркоти мені в чашу горя...* (Дж. Толкін. Дві твердині, перекл. з англ. О. Мокровольський, 2002, 221);

◇ **три чисніці до смерті** *кому – хтось дуже старий, кволий, немічний, близький до смерті; син. на ладан діхати, бути однією ногою в могилі,*

недóвго ряст топтáти, дні порахóвані, на остáнню прядé, при смéрті б́ути. *Послухай, Гандальфе, мій давній друже й соратнику! – заговорив Саруман лагіднішим голосом і підступив ближче. – До влади йде Нова Сила. Безсилі проти неї колишні союзи й способи. Уже немає надії на ельфів чи на Нуменор, якому **три чисниці до смерті*** (Дж. Толкін. Перстень із Мордору, перекл. з англ. О. Мокровольський, 2002, 268).

Мовні кліше подаємо з пожирненням у зоні вільних словосполук:

земля́ний горі́х – арахіс. *Саманті, що була в дуже кепському настрої, зморшкувате обличчя Морін з виразом захоплення і осуду нагадувало **земляний горіх*** (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 299);

ганчі́р'яний шоло́м – будьонівка; *син. червоноармі́йський шоло́м, богати́рка, фру́нзівка, рога́та ша́пка. «Будьонівці» наддали ходу, встрявати в сутичку тут було б великою дурістю, хоча в Дениса Гупала під **ганчі́р'яним шоломом** засвербів корінець оселедця, гніда Загороднього гарячково засіпала ніздрями, а Мефодій Голик-Залізник зняв із плеча карабін* (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 208). – Будьонівка – червоноармі́йський сукняний шолом особливого зразка, форменна шапка військовослужбовців Робітничо-селянської Червоної армії; формою нагадував частину обладунків давньоруських витязів, богатирів, за що первісно мав побутову назву «богатирка». Згодом як яскрава ознака приналежності до Червоної армії цей головний убір стали називати на ім'я полководців, під проводом яких перебували перші з частин, в які надійшло нове обмундирування – С.М. Будьонного, командира Першої Кінної армії («будьонівка») і М.В. Фрунзе («фрунзівка»);

корі́чнева чума́ – фашизм, нацизм у Німеччині 1930 – 1940-х рр.; тоталітарна ідеологія нацизму, з її ксенофобією, агресією, мілітаризмом. *Гітлера його супротивники залюбки називали «біснுவатим» – не так за якісь імпульсивні особливості його вдачі, як за його наміри винищити «неарійські» народи й зробити німецький фашизм нормою життя цілого світу; писалася ж ця повість якраз під час Другої Світової, протистояння світу **коричневій чумі**; та війна просто не могла не відбитися у Толкіновій книзі якимось опосередкованим чином* (Дж. Толкін. Перстень із Мордору, перекл. з англ. О. Мокровольський, післямова, 2002, 395) – від кольору коричневої форми штурмових загонів (SA) у гітлерівській Німеччині;

болю́че пита́ння – проблема або питання, що викликає сильні емоційні переживання і потребує швидкого вирішення; *син. пеку́че пита́ння, наболі́ле пита́ння, животре́петне пита́ння, го́стре пита́ння, невідкла́дне пита́ння. Нарада для керівних осіб відбувалася в незвичному стилі. На відміну від повної пасивності й байдужості на колишніх нарадах цього разу співробітники виявляли неабияку активність і зацікавленість проблемами установи. Зрозуміло, що всі намагалися наблизити хвилину «розбирання польотів». Однак ця хвилина все ще не наставала, бо ніхто першим не наважувався взяти на себе відповідальність зачепити **болюче питання*** (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?.., 2012, 44);

той світ; потойбічний світ – потойбіччя; *син.* загробний світ. *Артем наморищив чоло.* – *..Слухай, Серафиме, якщо це той світ, чи як його назвати... ..Словом, якщо я потрапив на потойбічний світ, то де ж тоді тунель і світло в кінці тунелю, про яке розповідають ті, що окликали після клінічної смерті?* (М. Гримич, *Second life*, 2010, 7); *Нахиливши голову, Мері Карсон упритул глянула на отця Ральфа.* – *..Останнім часом я відчуваю, що день, коли я піду на той світ, набагато ближчий, аніж мені раніш здавалося* (К. Мак-Каллоу, *Ті, що співають у терні*, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 37);

літаюча тарілка – непізнаний літаючий об'єкт (НЛО); *син.* невідомий літальний апарат, летюча тарілка. *Чоловіки у зеківських бушлатах В вечірнє небо дивляться гуртом: Під місяцем, посеред хмар кошлатих, Кільце з'явилося. Корабель-фантом. Брати по розуму. Літаюча тарілка. Чи, може, Божий знак – Його печать* (М. Руденко, *Поезії*, 1991, 253);

мертве кільце – повне оточення; *син.* котёл. *Вони [гайдамаки] попали під такий гураганний обстріл, що кора злітала з дерев, тріски летіли межі очі, кулі ляскали об стовбури й лопотіли у гіллі, ніби сипалися з неба. ..Це вже було мертве кільце, з якого вирвалася, може, половина козаків, розсіявшись на маленькі групи* (В. Шкляр. *Залишенець. Чорний Ворон*, 2011, 96);

серцевий напад – інфаркт міокарда. *Серафим потис Артемову руку: – ..А скажи-но мені: невже не можна було в твої 33 роки уникнути серцевого нападу з летальним кінцем?* (М. Гримич, *Second life*, 2010, 10);

триматися козирем – поводитися зарозуміло, гордовито, пихато; *син.* бундючитися, чванитися, козирітися. *П'ять років тому я [Ворон] зустрів найвродливішу в світі панну, яка зараз їхала зі мною в небезпечну мандрівку, але трималася таким козирем, що я нею пишався* (В. Шкляр. *Залишенець. Чорний Ворон*, 2011, 251);

запалення легенів – пневмонія. *Запалення легенів, полковник звелів вістовому одвезти мене до родичів* (Р. Андріяшик, *Вибране: Романи*, 2004, 615); *В одному з вікон я побачив обличчя Андрія Криці, що схопив запалення легенів, розносячи нашу газету* (Р. Андріяшик, *Вибране: Романи*, 2004, 383); *Захворівши запаленням легенів, він [Ісана] довго не міг одужати* (К. Оє, *Обступили мене води...*, перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 283);

обітель мертвих; остання обітель (притулок, пристановище) – кладовище, цвинтар, могила, поховання. *Забудовувати його [місто] почали не з ратуші, фортеці чи корчми жиди Бляхера, а з гігантського цвинтаря, який обліпив величезну лісисту гору. Будинки живих густенько тулились до обителі мертвих, купчилися навколо неї, наче мешканці тих будинків тільки й мріяли, аби пошвидше переселитися на ту заповітну гору* (О. Стусенко, *Чорні вогні*, 2005, 145); *Певно, заздалегідь маючи намір забетонувати свого любого покійничка чи закласти його бруківкою, нащадки клали йому в труну лом, кайло, а часом і відбійний молоток, бо ж пам'ятали, що з другим пришестям покійничок має якось вилізти зі своєї останньої обителі, оздобленої за останнім словом архітектурного несмаку епохи* (О. Стусенко, *Чорні вогні*, 2005, 151).

Висновки

У системі наявних у мові стандартних текстових структур (вільних словосполук, терміносполук, фразеологізмів) мовні кліше – це специфічні утворення, яким притаманні свої характерні особливості, що вирізняють їх з-посеред подібних словесних блоків. Мовні кліше є складовою інформаційної бази мови. Саме наявність повторної номінації є вирізняльною ознакою мовних кліше серед інших стійких словосполук, в основі значення якої – стилістичний компонент. З фразеологізмами їх різнить необразний характер значення, а також виконувана ними пряма (первинна або повторна) функція. У лексичній системі мовні кліше посідають проміжне місце між словами і фразеологізмами.

Джерела

СФУМ – *Словник фразеологізмів української мови*. (2003); уклад.: І.С. Гнатюк, В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка.

УМЕ – *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. 3 вид., 2007.

ФСУМ – *Фразеологічний словник української мови*. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 1993.

Література

Баран Я.А. Фразеологія у системі мови: автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 1998.

Бибик С.П. Офіційно-діловий стиль. Українська лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела. Київ, 2007. С. 267 – 278.

Лещак С. Языковое клише. Кельце, 2006.

Савчин Тетяна. Кліше в українській мові. Тернопіль, 2018.

Сологуб Н.М. Кліше. *Українська мова: Енциклопедія*. Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 3-тє вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007.

Сологуб Н.М. Кліше. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. URL: <https://esu.com.ua/article-8521> (дата звернення: 14.09.2023).

Тараненко О.О. Номінація *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-73456>

Тупиця О. Ю., Зімакова Л. В. Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Матеріали III Міжнародної науково-пр. конференції. Упор. М. Федурко та ін. Дрогобич: Посвіт. С. 251–259. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstre>

Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. *Фразеологія сучасної української мови*. Луганськ: Альма-матер, 2005.

Шарманова Н.М. Мовне кліше в контексті функціонально-стильової диференціації мови. *Структура і семантика мовних одиниць*. Філологічні

студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету, 6(2), 2011. С. 119 – 129. URL: <https://doi.org/10.31812/filstd.v6i2.742>

Шарманова Н.М. Кліше в українському телепросторі: прагматичний і метакомунікативний вияви. *Мовознавство*, 2012. № 5. С. 81–86.

Юрчук Л.А. Взаємозв'язок синтаксичних особливостей слова з його лексичним значенням. *Слово і фразеологізм у словнику*. Київ: Наукова думка, 1980. С. 83 – 108.

Legend

СФУМ – *Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language* (2003). Kyiv (in Ukr.).

УМЕ – *Ukrainian Language: Encyclopedia*. (2007). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukr.).

ФСУМ – *Phraseological dictionary of Ukrainian* (1993). Kyiv (in Ukr.).

References

Baran, Ya. A. (1998). *Phraseology in the language system: authored. dissertation ... doctor of philology*. Kyiv.

Bybyk, S. P. (2007). Official and business style (pp. 267–278). *Ukrainian linguistics of the 20th – early 21st centuries: a system of concepts and bibliographical sources*. Kyiv.

Leschak, S. (2006). *Linguistic cliché*. Keltse.

Savchyn, T. (2018). *Clichés in the Ukrainian language*. Ternopil. untitled (tnpu.edu.ua)

Sologub, N. M. (2007). *Clichés. Ukrainian language: Encyclopedia*. Redcol.: Rusanivskyi V.M. (co-chair), Taranenko O.O. (co-chair), M.P. Zyablyuk et al. – 3rd ed., corrected and supplemented. Kyiv: Publishing house "Ukr. encyclopedic." named after M.P. Bazhan.

Sologub, N. M. *Klishe. Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the NAS of Ukraine, 2013. URL: <https://esu.com.ua/article-8521> (access date: 14.09.2023).

Taranenko, O. O. *Nomination Encyclopedia of Modern Ukraine* [Electronic resource] / Redcol.: I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak [et al.]; NAS of Ukraine, National Scientific Research Center. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the NAS of Ukraine, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-73456>

Tupytsya, O. Yu., Zimakova, L. V. *Non-equivalent vocabulary: problems of definition. Native word in the ethnocultural dimension*. Materials of the III International Scientific and Practical Conference. Ref. M. Fedurko et al. Drohobych: Enlightenment. P. 251–259. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstre>

Uzhchenko, V. D., (2005). *Uzhchenko D.V. Phraseology of the modern Ukrainian language*. Lugansk: Alma Mater.

Sharmanova, N. M. *Language cliché in the context of functional-stylistic differentiation of the language* (pp. 119 – 129). Structure and semantics of linguistic

units. *Philological Studies: Scientific Bulletin of the Krivoy Rog State Pedagogical University*, 6(2), 2011. URL: <https://doi.org/10.31812/filstd.v6i2.742>

Sharmanova, N. M. (2012). Cliché in the Ukrainian television space: pragmatic and metacommunicative manifestations. *Linguistics*. No. 5. Pp. 81–86.

Yurchuk, L. A. (1980). The relationship between syntactic features of a word and its lexical meaning. *Word and phraseology in the dictionary* (pp. 83–108). Kyiv: Naukova Dumka.

Zinaida Kozyrieva

Lexicographic Aspects of Secondary Nomination and the Problems of Systematizing Language Clichés in Modern Explanatory Dictionaries

The study is devoted to the problem of lexicographic treatment of fixed word combinations in an active-type explanatory dictionary of contemporary Ukrainian literary language. Emphasis is placed on language clichés as specific formations with distinctive features that set them apart from similar word blocks within the system of standard textual structures in the language (free word combinations, terminological units, phraseological expressions). A fundamental principle is the distinction between language clichés and phraseological units based on their functional characteristics: language clichés, as analytical signs, perform either a primary or a repeated (stylistic) nominative function in the language, whereas phraseological units are secondary (figurative) nominatives. Examples of lexicographic processing of language clichés, terminological units, and phraseological expressions in dictionary entries are also provided.

Key words: *free word combination, language cliché, terminological unit, phraseological expression, primary nomination, repeated nomination, secondary nomination*

Наталія Сніжко

УДК 811.161.2'373

Лексикографічні параметри динаміки українського світосприймання та самопізнання

*Стаття присвячена проблемам лексикографічної параметризації динаміки українського мовомислення та світосприймання у словниках тлумачного типу. Увиразнюємо роль традиційних та нових параметрів і маркерів інтегрального лексикографічного опису структурно-функціональних властивостей лексики. Наголошуємо на необхідності систематизування знань про мовні знаки української культури у новітньому «Тлумачному словнику активного типу сучасної української мови». Аналізуємо тяглість лексикографічної традиції відображення національно та культурно значущих мовних одиниць. Засвідчуємо інновації лексикографічного опису символів та знаків української культури у словниках тлумачного типу. На основі займенника **себе** та іменників **себепізнання** і **себезнавство** з'ясовуємо особливості сучасного українського самоусвідомлення. Увиразнюємо вагому роль інтегральних лексикографічних досліджень для активного розвитку сучасного українознавства.*

Ключові слова: *українознавство, мовні знаки української культури, символ, тлумачний словник, інтегральне лексикографічне моделювання, лексикографічний параметр, лексикографічна параметризація, себепізнання*

Комплексне дослідження системи лексикографічних параметрів та формування теоретичних засад лексикографічної параметризації словникового складу мови належить до найбільш пріоритетних завдань сучасної лінгвістики. На цьому зосереджують увагу лінгвоукраїністи, перед якими стоїть відповідальне завдання не тільки системно відтворити лексичний склад мов, а й описати його національну специфіку та особливості функціонування у нових суспільних умовах (С.П. Бибик, П.Ю. Гриценко, С.Я. Єрмоленко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, В.І. Кононенко, Л.А. Лисиченко, Л.В. Мовчун, А.М. Нелюба, Н.М. Сухарина, О.О. Тараненко та ін.).

Особливої ваги теоретичне осмислення поняття **параметр** набуває у процесі розвитку новітніх потужних інтегральних лексикографічних досліджень [1; 3; 8; 9; 13; 14; 17; 20; 21 та ін.]. Лексикографічні праці різних типів і жанрів засвідчують систему параметрів (семантичні, граматичні, стилістичні, культурологічні та ін.), релевантних для кожного типу словника, які сукупно відтворюють структуру та функціонування мовної системи. Важливо на кожному історичному етапі функціонування мовної системи виявляти нові особливості параметризації мовного матеріалу та збагачувати апарат лексикографічного опису новими засобами систематизування слів та їхніх лексико-семантичних варіантів, а отже формувати підґрунтя для

теоретичних досліджень структури і функціонування лексичного складу мови, моделювання мовної та концептуальної картин світу.

Наше дослідження присвячене аналізу динаміки усталених та формуванню нових параметрів лексикографічного опису системно-структурної будови та функціонування мовних одиниць у новітніх тлумачних словниках інтегрального типу – «Українському лексиконі кінця XVIII – початку XXI ст.: словнику-індексі» (далі – УЛ), «Словнику української мови в 11 томах. Додатковому томі» (далі СУМД), «Словнику мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XX ст.» (далі – СМТОУ), «Тлумачному словнику активного типу сучасної української мови» (далі – АСУМ), над якими нині працюють лексикографи Інституту української мови НАН України під керівництвом Є.А. Карпіловської, а також перспективному ідеографічному словнику української мови [13–20]. У процесі укладання новітніх словників досліджуємо лексикографічні параметри попередніх лексикографічних праць та формуємо методологію оновленого лексикографування. Укладачі СУМД та СМТОУ застосували нові ідентифікатори значення для опису лексичних та фразеологічних інновацій (*дизайн, бюрократ, руйнач* та ін.), тобто розширили парадигму семантичного опису мови, а також використали нові стилістичні ремарки (*зневажл.-ірон., рад.* та ін.) для відтворення динаміки світосприймання українців в епоху тоталітаризму та посттоталітарного періоду. В СМТОУ лексикографи запровадили засоби новітнього ідеографічного опису лексики у рамках тлумачного словника, зокрема ремарку Див., під якою зібрали інформацію про провідні концептуальні домінанти мовотворчості письменників-шістдесятників та сучасних творчих особистостей [15; 16].

В АСУМ увиразнюємо вагомість параметризації гіперо-гіпонімічних, синонімічних, антонімічних, полісемічних відношень лексичних одиниць, а також закладаємо підґрунтя для ідеографічного опису активної лексики у майбутньому загальномовному тезаурусі. Особливу увагу укладачі АСУМ звертають на лексикографічні параметри відтворення процесів національнокультурної ідентифікації соціуму в лексиці та фразеології української мови, системно опрацьовують символи української культури, фіксують національно та культурно значущі лексичні, фразеологічні та термінологічні одиниці. У новітньому АСУМ пропонуємо вживати традиційний ідентифікатор *символічний* у формулі тлумачення слова або ремарку *симв.* у реєстровій частині словникової статті.

Вагомість ремарки *символічне* особливо помітна в умовах сучасної російсько-української війни, коли українці шукають підтримку в духовних засадах мовного буття, звертаються до традицій та символів свого народу. Образи рідної хати, маминої вишні, лелечого краю та ін. зігрівають душу й підносять дух захисників України. Про Україну-Матір пишуть нові пісні, створюють нові мовні засоби відтворення українського патріотизму, незламності, прагнення до свободи й волі [18; 20]. Мовно-естетичними знаками культури постають у роки війни опоетизовані поняття **Мати, святий, храм, хустка** та ін.: *Коні круто крешуть в брук: Ще копита не притерті. Доки є дорога й рух, Доти, брате, ми безсмертні! Тож, на коней! Зло до пня Підкоси*

мечами правди! Хай нагірно осіня Хустка матері, як прапор! Рід наш – з кореня верби, Не шукай древніше знаті: На фамільному гербі Ми карбуєм вічне: "Мати!" В чорнім горі і журі Віру нашу не підтяти: Умирають матері, Та не вмере ніколи Мати! (Б. Олійник, Україна-Мати! Українські пісні). Переконаємося, що з часом «у створених текстах як мовно-естетичних знаках культури відбувається процес усвідомлення, концентрації естетичних та моральних ідеалів» [6: 7]. Засадничими для лексикографів є сентенції Л. Костенко, засвідчені у «Скіфській Одиссеї»: **Душа тисячоліть шукає себе в слові** (Л. Костенко, Скіфська Одиссея, Вибране, 1989, 442) та **Бо тільки Слово – пам'яті спасенність** [там само, с. 440]. Сьогодні лексикологічні, лексикографічні та культурологічні дослідження зосереджуємо на увиразненні традицій української духовності, застосовуємо новітні прийоми систематизування та лексикографічного опису національно і культурно значущих лексичних і фразеологічних одиниць.

Важливо, що для глибшого осмислення знаків мовної культури українців в «Лексикографічному бюлетені» під керівництвом Є.А. Карпіловської останнім часом сформовано нові рубрики, у яких лексикографи оприлюднюють результати досліджень української ментальності. Глибокому осмисленню історії походження та особливостям функціонування питомої і запозиченої лексики присвячені лексикографічні етюди до слів та словосполучень: *брунька, крижмо, шаг, кава, кум, батьківська хата, верчений колодязь, брама Європи, жити у своїй мушлі, на бѣзбаи, со́духи спустіти* та ін.). Вони зосереджені у новій рубриці «Лексикографічного бюлетеня» – «З історії слів і висловів». Яскравими прикладами високої української духовності рясніють статті, зібрані у розділі «Словникові матеріали» (див. *Лексикографічний бюлетень*, вип. 29–30). Теоретичному осмисленню проблем лексикографічної параметризації слів та висловів в новітньому АСУМ присвячено праці Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, Л.В. Мовчун, З.Г. Козирєвої, І.А. Самойлової, Н.В. Сніжко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко, А.А. Таран, Л.І. Дідун, Ю.О. Цигвинцевої. Результати узагальнення знань про сучасну лінгвістичну термінологію (*тип словника, метамова в лексикографії, металексикографія, лексичне ядро мови, лексико-семантичний варіант слова, підзначення, лексикографічна інновація* та ін.) науковці відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України засвідчують у рубриці «Терміни сучасної лексикографії».

Під **лексикографічним параметром** розуміємо ознаку, характеристику, інформацію, релевантну для опису структури та функціонування мовної одиниці залежно від типу словника та його цільового призначення. **Лексикографічна параметризація** – це систематизування знань про ознаки та властивості досліджуваної лексики, важливі для адекватного опису її структури та функціонування у словниках різних типів. Лексикографічну параметризацію мислимо як металексикографічне явище, покликане узагальнити знання про структуру та функціонування лексичного складу мови. Це не тільки перелік та сукупність параметрів, це спосіб лексикографічного моделювання української концептосфери та системного вивчення мовних засобів її відтворення.

Сучасний лексикографічний процес – це глибоке осмислення знаків української культури й упровадження нових засобів їх системного відтворення у словниках нового покоління. Нова джерельна база дає багатий матеріал для узагальнення знань про розвиток українського світосприймання в умовах глобальних викликів, а лексико-фразеологічні, термінологічні та художньо-образні надбання сучасних творчих особистостей відображають особливості українського Відродження, активного націєтворення та державобудування.

Застосування комплексної параметризації активних засобів сучасного мовного буття, синтезованого на основі художніх та публіцистичних творів (Л. Костенко, В. Шкляра, З. Мензатюк, В. Лиса, Н. Гуменюк, М. Матіос, Дари Корній, Г. Вдовиченко, С. Талан, Л. Ворониної, Ю. Ілюхи, М. Кідрука, Орести Осійчук, Люко Дашвар та ін.), сучасних перекладів творів Р. Бредбері, С. Джіо, М. Міллер, П. Мейла, Ніни Джордж, Р. Волш та ін., здійснених О. Гладким, Ю. Костюк, С. Мокрою, Ю. Максимейко, Т. Скрипник, О. Захарченко та ін. поліглотами, наукових праць та підручників з різних галузей знання та ін. [14; 18; 20], адекватно відображає не тільки стан сучасної української концептосфери та системи мовних засобів відтворення провідних ідей мовотворчості, а й увиразнює прогресивну динаміку українського мовомислення, відхід від нав'язаних, чужих ідей світосприймання, розвиток нового українського світосприймання, зорієнтованого на пізнання себе і світу, розвиток українознавства, тобто себезнавства, себепізнання, яке Ю.В. Шевельов вважав пріоритетним для українського народу в умовах посттоталітарного періоду [22; 23]. 1993 року Ю.В. Шевельов писав: «Ми тільки проходимо перші щаблі українознавства, себто себезнавства. Політично, економічно, культурно... І водночас нам треба навчитися бути громадянами світу...» [22: 13]. Комплексна параметризація сучасних мовних процесів дозволяє вияскравити тенденції розвитку українознавства і засвідчити їх у новітніх словниках [4; 5; 7; 8; 10–13].

Цікаві результати для осмислення динаміки українського самопізнання на сторінках нового АСУМ засвідчують словникові статті, присвячені займенникові **себе** та похідних від нього. Уперше у новому АСУМ реєструємо лексичну одиницю **себезнавство**, що є синонімом до слова **українознавство**, а також **себепізнання** із синонімом **самопізнання**. Поглиблене пізнання себе, своїх здібностей, духовної могутності й невинної творчості – помітна тенденція мовного буття сучасних українців.

У низці словникових статей, присвячених опису синтагматики займенника **себе**, подаємо нові (**пізнати себе, дорога до себе**) та модифіковані (**знайти себе-нового, зібрати себе з друзок**) активні стійкі словосполучення, які відтворюють усебічний інтерес українців до пізнання себе, своєї сутності та призначення у житті суспільства: *Згадаймо «Апологію» Мелетія Смотрицького, пройняту надією автора пізнати правдиву «руську віру», а отже, врятувати і власну душу, і розширпаний на клапті український народ, припинити згубну «війну України з Україною». Чи девіз романтика Якова Головацького: «**Пізнай себе, буде з тебе**». Або ж заклик панночки Марини з «Патетичної сонати» Миколи Куліша: «Українцю, спізнай самого себе!»* Та й

сковородинське «**Пізнай себе**» передбачало «пізнання свого народу й себе в ньому» вже хоча б тому, що на противагу просвітницькому гаслу: «Всі люди рівні» – наш філософ стверджував: «Усі люди різні» (Л. Ушкалов, «Пізнай себе». Українська ідея Григорія Сковороди, Український тиждень, 13.01.2013); «**Пізнай себе, і ти пізнаєш весь світ**», говорив древньогрецький філософ Сократ. Розуміння себе, своїх бажань, мотивів – відправна точка у побудові власної картини світу (Facebook, 28.06.2019); Оракули були розкидані по наших краях. Святині, де жриці вдихають священні пахоці та промовляють істини, які знаходять у них. «**Пізнай себе**», – вирізьблено над їхніми дверима (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 193); Вона [Дана] не сперечалася. Для чого? Це теж був добре засвоєний урок від падре Піо: **дорога до себе** (Г. Вдовиченко, Ось відкрита долоня, 2016, 34); Митець Володимир Одрехівський представив найкращі твори зі свого доробку станкових скульптур з бронзи, створених з 1982 по 2024 рік. Виставка «**Дорога до себе**» – це роздуми про високі духовні цінності, шлях до себе, до ідентичності, до перемоги духу, до великої перемоги над темрявою (Львівська обласна військова адміністрація, 15.10.2024); Без мрій в небесах не літають, Без віри чудес не стається, Хто стукає – тим відчиняють, Хто просить – тому і дається. Назад озиратись не треба, Якщо ти поклався на Бога, Вона під ногами у тебе **Дорога до себе самого** (А. Матвійчук, Дорога до себе, YouTube).

Варто зазначити, що гасло *пізнай самого себе* приписують Семи мудрецам – найбільш шанованим філософам і політичним діячам Давньої Греції VII-VI ст. до н.е. Його було вирізьблено на фронтоні храму Аполлона в Дельфах. Популярним його зробив Сократ, для якого це гасло стало стрижнем філософського вчення. Він трактував його в контексті моральних орієнтирів, духовних цінностей людини і вважав основою істинної мудрості. Вага цього гасла в українській культурі – засвідчення її глибоких і міцних зв'язків з культурою античності. Пізнання себе, свого внутрішнього світу – важлива традиція української та світової духовності.

Зіставлення структури словникової статті займенника **себе** у СУМ, СУМД та АСУМ засвідчує особливу увагу українців до осмислення власної сутності. Варто зазначити, що укладачі СУМ подали велику кількість словосполук з цим займенником (**брати (взяти) на себе сміливість; бути (залишатися) самим (сам) собою; володіти собою; давати (дати) собі раді; знати собі ціну; перемагати (перемогти) самого себе; перевірити [самого (сам)] себе; працювати над собою; сам (самá) собі голова; шукати себе та ін.**), які й нині активно функціонують. Укладачі СУМЖ (за ред. В.В. Жайворонка) засвідчили вживання стійких сполук (ССС): **брати на себе; бути самим собою; бути собою; від себе; до себе; за собою; знати собі ціну; не в собі; не по собі; по собі; про себе; у себе** (СУМЖ: 1033). Новими ФО розширили перелік ФО з компонентом **себе** укладачі СУМД (за ред. П.Ю. Гриценка та Л.В. Мовчун, 2017): **брати на себе багато (забагато); гребти до себе (під себе) та під себе** (СУМД 1: 381).

Варто зазначити, що в СУМ, СУМЖ, орфографічних та ін. словниках засвідчені слова **себелюб, себелюбець і себелюбний**. Укладачі УЛ фіксують

також давню форму **себелюбий** з індексами словників Ж Гр УАС (УЛ: III, 327). В одинадцятитомному СУМ та сучасних словниках подані іменники **себелюбність** і **себелюбство**, а СУМД засвідчує також вживання прислівника **себелюбно**. Проте жоден із цих словників не фіксує слова **себезнавство**. Отже, в АСУМ вперше з опертям на вчення Ю.В. Шевельова реєструємо це слово.

У новітньому АСУМ для тлумачення першого значення слова **себезнавство** «1. Пізнання людиною себе, своєї сутності, внутрішнього світу» добираємо синоніми **себепізнання** та **самопізнання**. Друге значення слова **себезнавство** тлумачимо як «2. Пізнання українцями історії, традицій та особливостей культури свого народу, нації» і додаємо синонім **українознавство**. Для ілюстрування другого значення використовуємо подану вище цитату Ю.В. Шевельова за 1993 р. Варто зазначити, що іменник **себепізнання** засвідчено у назві збірки праць Ю.В. Шевельова «Твердий ґрунт: зариси українського себепізнання», який 2024 року оприлюднено у Харкові за ред. Сергія Вакуленка та Катерини Каруник [23]. Значення слова **самопізнання** укладачі «Словника української мови» (за ред. В.В. Жайворонка) тлумачать так: Пізнання людиною, етносом, суспільством себе, своєї внутрішньої сутності (СУМЖ: 1023).

Цікаво спостерігати оновлення компонентного складу деяких уже вживаних в українській мові сполучень слів із займенником **себе**. У СУМ, напр., засвідчено ФО **зібрати себе до купи**, а нині функціонує ще й **зібрати себе з друзок**: *Ада все ніяк не могла зібрати себе до купи після вранішньої розмови з чоловіком* (Люко Дашвар, Покров, 2018, 92); – *Ще до випуску альбому "Найдорощчі речі у світі" я вже почав записувати пісні для нового альбому. Творчість мені допомагає під час війни зібрати себе до купи* (Суспільне. Культура, 27.06.2022); *..Я змогла зібрати себе з друзок, одужала і тепер щаслива* (Н. Ліщинська, Львів. Вишні. Дощі, 2017, 128); *«Було відчуття, що мене не існує. Я не міг себе намалювати на карті світу». Це слова захисника, який уже впродовж 9 місяців долає наслідки важкої контузії. А зібрати себе до купи йому допомагають арттерапія та заняття у творчій майстерні Національного реабілітаційного центру UNBROKEN* (Львівська міська рада, 11.03.2025). Розширює свій компонентний склад також ФО **знайти себе**. Модифікація **знайти себе-нового** увиразнює процеси оновлення і сприйняття людиною нової реальності: *І – все тепер. І ти – уже не ти. В тобі рубіж. Дорога – тільки прямо. І що тобі лишається? Знайти Себе-нового по цей бік розламу* (О. Самара, Є точка неповернення..., Радосинь, 2017, 205).

На основі багатого фактичного матеріалу спостерігаємо широкий спектр процесів пізнання себе та межі осмислення своєї сутності, яка у мовній системі та новітніх словниках знаходить антонімічне обрамлення. До активно вживаного нині стійкого сполучення слів **пожити (жити) для себе** маємо антонім **роздати себе [по крапельні]**, пор.:

◇ **пожити (жити) для себе** – подбати про своє життя, зосередитися на ньому; *ант. роздати себе по крапельні. Брехня кругом, слова пусті, кожен тільки для себе живе. Всі, як той бригадир з руками залізними, що таки домігся свого, зірвав вінок, брутально потоптав барвінок весняний...*

(О. Гончар, Собор, Вибрані твори, т. 1, 2005, 301); *А куди поспішати? Треба і для себе пожити* (С. Дзюба, Заборонений, 2019, 6); *Лице смикається, та з вуст – напружені, скручені волею спокійні зважені слова. – Настав час і мені для себе пожити!* (Люко Дашвар, Покров, 2018, 160–161); *Сім'я, подружні обов'язки мало не лякають багатьох юнаків і дівчат шлюбного віку: «Дайте нам пожити для себе! Та й криза, війна на сході. Не до цього!»* (Голос України, 5.11.2015); *Жінка читає у Львові лекції про моду. У вільний час танцює танго і подорожує. Її кредо у житті – «Після 50 років можна нарешті пожити для себе»* (Нова Тернопільська газета, 03.02.2025);

◇ **роздати себе [по крапельні]** кому – бути корисним багатьом людям; син. віддавати / віддати ду́шу (сёрце); ант. пожити для себе. **Роздам себе по крапельні:** *Беріть мій цвіт, моє стебельце! Я сповідаюся калині, Бо мамине в калини серце* (І. Складаний, Роздам себе., Радосинь, 2017, 217).

Сучасний стан україністики – це пошук глибинних кодів української культури, дослідження специфічних та універсальних засобів відтворення вагомих для людства понять. На початку ХХІ ст. наука збагатилася новими етнографічними працями [10; 11 та ін.] та низкою словників символів і знаків української етнокультури (ЗУЕЖ; СС та ін.), які взаємодоповнюють один одного й увиразнюють роль символів світла, добра, високої духовності. «Символіка, – зазначають укладачі «Словника символів культури України» (за ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка, 2002), – це водночас інструмент пізнання, метод вираження реальності і прихованих скарбів духовності» (СС: 3).

З опертям на сучасні праці конфесійного стилю, словники символів та мовних знаків культури, простежуємо динаміку осмислення ментально вагомих понять, напр. **святий, свічка, храм** та ін. і формуємо нові засоби їх лексикографічного опису. Примітно, що укладачі СУМ (1970–1980) не фіксують символічного значення слова **свічка**, а укладачі СУМЖ до першого значення цього слова («Паличка воску, лою, стеарину з гнітом усередині, яку використовують для освітлення») після двох скісних рисок подають підзначення: // Ужив. як традиційний символ світла, вогню, душі людської; у весільному обряді – символ життя (СУМЖ: 1031), яке засвідчує символічну роль цього слова в українському мовосвіті. Доречно зазначити, що для лексикографічного опису атрибутів обрядодій поступово формується усталена формула з початковим компонентом **атрибут**, напр.: **хустка**, ..2. Атрибут весільної обрядодії – заручин; у самому весільному обряді – **атрибут** заміжньої жінки (ЗУЕЖ: 326-327).

Про багатовимірне символічне значення слова **свічка** пише О.І. Потапенко у «Словнику символів культури України»: «Свічка – символ вогню, сонця; життя; долі; духовної енергії; чистоти серця; тепла і любові до Бога; добровільної жертви; віри, у приналежність до Божественного першопочатку; молитви віруючої людини» (СС: 189). Дослідник покликається на наукову розвідку Г.Г. Вишневської, яка у праці «Свічка в контексті української духовної культури» зазначає, що: «Свічка – це багатовимірний символ, близький багатьом народам світу. Зокрема, один із найважливіших

знаків християнської традиції, “емблема Христа, Церкви, Благодаті, віри”» [2: 56].

О.І. Потапенко у «Словнику символів культури України» детально описує символічне значення свічки: «У руках померлого свічка символізувала перехід від темного життя до «світла істинного». Помираючому, за даними митрополита Іларіона, давали свічку, «щоб освічував собі дорогу на той світ». У народних обрядах, ритуалах, побуті свічки в Україні використовувалися досить широко (хрещення, вінчання, похорон). «Страсна свічка» вважалася оберегом від грому. Віруючі несли її додому, щоб уберегти оселю від нечистої сили. За даними З. Болтарович, широко використовували «святвовечірню свічку» як засіб народної медицини. У народі вірили: у кожної людини є своя зірка (див. Зірка) або свічка. І коли вона гасне, то помирає і людина (пор. вислів «догорає життя»). Фраза «його свічка ясно горить» означала «він живе праведним, добродішним життям» (СС: 189–190). Варто сказати й про роль свічки в поминальній традиції. Кожної четвертої суботи листопада сучасні українці виставляють свічку у вікні в День пам’яті жертв Голодомору, а 29 серпня – у День пам’яті захисників України. Свічка символізує незгасну пам’ять поколінь.

З огляду на СУМЖ, етнографічні та богословські праці, а також словники символів, в АСУМ поряд з прямим номінативним значенням слова **свічка** подаємо символічні значення «Символ божественного Світла, правди, істини, що перемагає темряву гріха; символ життя, незгасної пам’яті про людину, людей, невинних жертв, героїв-захисників України», а також засвідчуємо значення «атрибут обрядодій».

Українські слова-символи, це, у першу чергу, знаки світлого і гармонійного Божого світу, святої величі Бога-творця, високої духовності вірян, величі наукового пізнання світу і традицій світосприймання, загальнолюдські і національні цінності, тому укладачі «Словника символів культури України» у багатьох словникових статтях використовують формулу **символ світла**. Так, з урахуванням особливостей історії функціонування та етимології слів О.І. Потапенко порівнює вишню з образом світового дерева, священного дерева життя та зіставляє слово **вишня** зі словом **Усевишній** (СС: 39–40). Дослідник спирається на словник за редакцією Б.Д. Грінченка, де зафіксовано форми **вишній** у значенні «верховний», а отже «небесний», «божественний», і робить узагальнення про те, що: «У свідомості праукраїнців вишня асоціювалася з небом, високим деревом життя, Богом. Окрім того, білий колір її цвіту асоціювався із святістю, бо «світ» – це «свят». За даними М. Костомарова, слов’яни обожнювали саме світло як джерело життя, білий колір (пор. імена язичницьких богів Світовид, Білобог). Споконвіку священні речі українців – білі (хата, вишиванка, хустина, рушник). Священний птах лелека має біле забарвлення. Таким чином, безсумнівно, вишня була в наших пращурів Священним Деревом Життя, Матері-богині, України» (СС: 39–40). Ця, скоріше романтична, версія відрізняється від опису лексеми **вишня** в «Етимологічному словнику української мови», у якому укладачі не зазначають зв’язку з поняттями «висоти», «чистоти», «святості», а в етимології подають

конкретні семи, пов'язані з цією рослиною, до речі, азіатського походження – дерево, що виділяє клей, має плоди темно-червоного кольору з гладкою (шовковою) поверхнею (ЕСУМ І: 387–388). У концептуальній і мовній картині світу українців суто конкретна внутрішня форма слова може вивищуватися, пов'язуючись із духовними цінностями, прагнення українців до високого, чистого, богонатхненного життя. Це явище спостерігаємо також в осмисленні свічки, хустки, рушника, хати та ін. національно і культурно значущих понять.

До символів батьківщини, здоров'я, сили, багатства, родючості, святості й чистоти, краси і вірності, високої української духовності відносять укладачі «Словника символів культури України» слово **криниця** (СС: 129). В АСУМ символічне значення слова **криниця** та його образне вживання ілюструємо поетичними рядками сучасників: *Моя мова – це квітучий сад, Ниви, помережані стежками, І криниці, що живуть в віках, Зорі, що еднають нас із вами* (І. Паламарчук, *Моя мова*, Мала сторінка); *У вовні тиші шлях Чумацький, ген там, в'ється. Вдивляються зірки у дзеркало криниць* (О. Задорожній, *Силуети листя*, 2015, 37).

Звертаємо увагу на активне вживання слова **храм** у сучасних творах у прямому, переносному і символічному значеннях. «Православний храм символізує перш за все Царство Боже в єдності трьох його сфер: Божественної, небесної, земної», – зазначає О. Потапенко (СС, 231). Поет-пісняр В. Крищенко у пісні «Муруймо храм добра» возвеличує образ України як храм добра і любові: *Муруймо храм добра, муруймо храм любові, Муруймо для нащадків – на віки! Його хрести і стіни мармурові Нас захистять од злісної руки!* (В. Крищенко, *Муруймо храм добра*, Українські пісні). Спостерігаємо також надзвичайно активне вживання слова **храм** у складі порівнянь: *Тільки кронясті дуби стояли над водою, як храми* (О. Гончар, *Собор*, *Вибрані твори*, т. 1, 2005, 442); *Душа – як храм з очима древніх фресок. Все бачить. Все мовчить. Все далі понесе* (Л. Костенко, *Триста поезій*, 2019, 379); *Ось дуби вікові – Над Дніпром – Мов язичеські храми. Може, навіть Дніпро – Їх запінений сік* (І. Павлюк, *За крок до епілогу – 2*, Торф, 2025, 175); *Мені на серці легітно. І я Сміюсь до незнайомого дівчати; Життя – це, мабуть, усміх весняний. А потім я злітаю і лелеці, Що на вербі гніздо, як храм, будує, Галуззя урочисто подаю* (Д. Павличко, *Твори в трьох томах*, т. 1, 1989, 467); *Я змінююсь також: Вже трохи клен, Хрестатий, Як храм, Безлистий... Та прийде весна, – Теплотрасу вен Порве соколиним свистом* (І. Павлюк, *До теми осіннього кохання*, Торф, 2025, 63). В. Шкляр у романі «Тінь сови» за допомогою слова **храм** увиразнює вагомість традицій високої української духовності для сучасних і майбутніх поколінь українців: *..В минуле своє ми часто повертаємось й увиходимо, як у храм, щоб причаститися любов'ю і стати кращими* (В. Шкляр, *Тінь сови*, 2014, 68).

Отже, сучасні українські лексикографи мають виняткову можливість засвідчити та систематизувати нові знання про національно і культурно значущі мовні одиниці, а також увиразнити їхнє функціонування на основі текстів творів прогресивних творчих особистостей. Зібраний матеріал відтворює важливі напрями й тенденції сучасного українознавства (себепізнання),

спрямованого на осмислення глибинних кодів української культури, формування української нації, збереження української ідентичності, осягнення ролі традицій високої української духовності для розвитку України і світу.

Джерела

ЗУЕЖ – Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

СМТОУ – Козирева З. Г., Мовчун Л. В., Самойлова І. А., Сніжко Н. В., Тищенко О. М., Цимбалюк-Скопненко Т. В., Дідун Л. І. Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Наук. ред. Є. А. Карпіловська, З. Г. Козирева. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view

СС – Словник символів культури України / За заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ: Міленіум, 2002. 260 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка. 1970–1980.

СУМД – Словник української мови в 11 т. Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

СУМЖ – Словник української мови / за ред. В.В. Жайворонка. Київ: Просвіта, 2012.

УЛ – Український лексикон кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст.: словник-індекс: у 3-х т. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Література

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк; Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.

2. Вишневська Г.Г. Свічка в контексті української духовної культури. *Рідний край*. 2011. № 1. С. 56–60.

3. Галуга О. Поняття «параметр» і «параметризація» у контексті мовознавчих студій. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2021. Вип. 15. С. 137–145.

4. Данилюк Н.О. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання. *Наукові записки*. Том 34. Філологічні науки. 2004. С. 3–6.

5. Єрмоленко С.Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.

6. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови. *Мовознавство*. № 4–5. 2007. С. 3–12.

7. Карпіловська Є.А. Українське мовомислення початку ХХІ ст. та його моделювання в активному тлумачному словнику. *Лексикографічна парадигма*

XXI ст.: теорія і методологія. Київ: Інститут української мови НАН України. 2023. С. 404–421. URL:

<https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglSboD9y0F/view>

8. Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф. Система та структура української мови у функціонально-стильовому вимірі: монографія / відп. ред. Є.А. Карпіловська; підготувала електрон. оригінал-макет Ю.О. Цигвинцева. Київ: Інститут української мови НАН України, 2024. 351 с. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/MONOGRAFIYA_strukturalisty.pdf

9. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

10. Кононенко В. Символи української мови. Ів.-Франк.: Плай, 1996. 269 с.

11. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 2008. 327 с.

12. Сердега Р.Л. Лексикографічна інтерпретація символічних значень фольклору. *Мова. Література. Фольклор*. 2023. № 1. С. 53–60. <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-7>

13. Сніжко Н.В. Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова*. 2022. № 3. С. 3–24.

14. Сніжко Н.В. Новітній тлумачний словник активного типу: реєстр, джерела укладання, структура словникової статті. *Лексикографічна парадигма XXI ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука*: монографія / Відпов. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Інститут української мови НАН України, 2023. С. 452–476. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglSboD9y0F/view>

15. Сніжко Н.В. Олесь Гончар: неолексикон Українського Відродження. *Теоретичні засади лексикографування мовотворчості: ідіолект і узус* / відп. ред. З. Г. Козирєва, Київ: Інститут української мови НАН України, 2023. [Електронне видання]. С. 249–282.

16. Сніжко Н. В. Семантизація, тлумачення та систематизування нових лексичних та художньо-образних засобів мови Олесь Гончара. *Теоретичні засади лексикографування мовотворчості: ідіолект і узус*: монографія / за ред. З. Г. Козирєвої. Київ: Інститут української мови НАН України. 2023. С. 79–117. URL: https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/MONOGRAFIYA_leksykology.pdf

17. Сніжко Н. В. Структурна, функціональна та хронологічна параметризація лексики у зведеному словнику, тезаурусі й електронній картотеці. *Українська мова*. № 4. 2016. С. 87–102.

18. Сніжко Н.В. Сучасне українське мовомислення в художньо-образному та лексикографічному відтворенні. *Лексикографічний бюлетень*. Зб. наук. праць / Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Вип. 32. К., 2023. С. 54–70.

19. Сніжко Н.В. Тенденції оновлення лексикону та джерельної бази сучасної академічної лексикографії. *Галактика Слова*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 123–136.

20. Сніжко Н.В. Український тлумачний словник активного типу в системі інтегральних лінгвістичних досліджень. *Мови і мовознавство у ХХІ столітті: нові явища – нові завдання. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко*: монографія / за ред. Є. А. Карпіловської і Л. П. Кислюк; підготувала електрон. оригінал-макет Ю.О. Цигвінцева. Київ: Інститут української мови НАН України, 2025. С. 609–637.

21. Сухарина Н.М. Граматична та лексична семантика українського дієслова в лексикографічній системі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н.М. Сухарина. Київ, 2003. 19 с.

22. Шевельов Ю. Україна – Європа – Культура – Посмішка. *Нові дні*. Січень 1993. № 514. С. 10–13.

23. Шевельов Ю. Твердий ґрунт: зариси українського себепізнання / Юрій Шевельов; передм. Катерини Каруник ; прим. та комент. Сергія Вакуленка; за ред. Сергія Вакуленка та Катерини Каруник. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2024. 640 с. : 40 іл.

Legend

ЗУЕЖ – Zhayvoronok, V.V. (2006). *Signs of Ukrainian ethnoculture: a dictionary-reference book*. Kyiv: Dovira. 703 p. (in Ukr.).

СМТОУ – Kozyrieva, Z.G., Movchun, L.V., Samoilova, I.A., Snizhko, N.V., Tyshchenko, O.M., Tsymbaliuk-Skopnenko, T.V., Didun, L.I. (2022). *Dictionary of Ukrainian creative personalities language of the second half of the 20th – early 21st centuries* (Je.A. Karpilovs'ka & Z.G. Kozyrieva, Scientific Eds.). Kyiv: Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine (in Ukr.). https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-_uf/view.

СС – Dictionary of cultural symbols of Ukraine (V.P. Kotsura & O.I. Potapenko & M.K. Dmytrenko, General Eds.) Kyiv: Millennium. 2002. 260 p. (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. Kyiv: Naukova dumka. 1970–1980 (in Ukr.).

СУМД – Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: in 2 books. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017 (in Ukr.).

СУМЖ – Dictionary of the Ukrainian language / edited by Zhaivoronok, V.V. Kyiv: Prosvita, 2012 (in Ukr.).

УЛ – Ukrainian lexicon of the late 18th – early 21st centuries: dictionary-index: in 3 volumes. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017 (in Ukr.).

References

1. Active resources of modern Ukrainian naming: Ideographic dictionary of the new vocabulary (2013) / Karpilovs'ka, Je. A., Kysliuk, L. P., Klymenko, N. F., Krytska, V. I., Puzdyrieva, T. K., Romaniuk, Yu. V.; editor-in-chief Je. A. Karpilovs'ka. Kyiv: LLC "KMM". 416 p. (in Ukr.).

2. Vyshnevs'ka, H. H. (2011). Candle in the context of Ukrainian spiritual culture. *Native land*. No. 1. P. 56–60 (in Ukr.).
3. Haluha, O. (2021). The concepts of “parameter” and “parameterization” in the context of linguistic studies. *Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language*. Issue 15. P. 137–145 (in Ukr.).
4. Danyliuk, N. O. (2004). Culturological vocabulary in the modern Ukrainian language and its lexicographic processing. *Scientific notes*. Volume 34. Philological sciences. P. 3–6 (in Ukr.).
5. Yermolenko, S. Ya. (2009). The changing stability of the linguistic picture of the world. *Linguistics*. No. 3–4. P. 94–103 (in Ukr.).
6. Yermolenko, S. Ya. (2007). Linguistic and aesthetic signs of culture in the history of the literary language. *Linguistics*. No. 4–5. P. 3–12 (in Ukr.).
7. Karpilovs'ka, Je. A. (2023). Ukrainian linguistic thinking of the beginning of the 21st century and its modeling in an active explanatory dictionary. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology*. Kyiv: Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. P. 404–421 (in Ukr.). URL: <https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglsoD9y0F/view>
8. Karpilovs'ka, Je. A., Kysliuk, L. P., Klymenko, N. F. (2024). The system and structure of the Ukrainian language in the functional and stylistic dimension: monograph / editor-in-chief Je. A. Karpilovs'ka; the electronic original layout prepared by Yu. O. Tsyhventseva. Kyiv: Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. 351 p. (in Ukr.). URL: https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/MONOGRAFIYA_strukturalisty.pdf
9. Klymenko, N. F. (2008). Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon: monograph. N. F. Klymenko, Je. A. Karpilovs'ka, L. P. Kysliuk. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. 336 p. (in Ukr.).
10. Kononenko, V. I. (1996). Symbols of the Ukrainian Language. Ivano-Frankivs'k: Play. 269 p. (in Ukr.).
11. Kononenko, V. I. (2008). Ukrainian linguistic and cultural studies: textbook. Kyiv: Higher School. 327 p. (in Ukr.).
12. Serdeha, R. L. (2023). Lexicographic interpretation of symbolic meanings of the folklore. *Language. Literature. Folklore*. No. 1. P. 53–60 (in Ukr.). URL: <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-7>
13. Snizhko, N. V. (2022). Concepts of modern explanatory dictionaries of the Ukrainian language and problems of metalexicography. *The Ukrainian language*. No. 3. P. 3–24 (in Ukr.).
14. Snizhko, N. V. (2023). The newest active type explanatory dictionary: register, sources of compilation, structure of a dictionary article. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of L. S. Palamarchuk: monograph* / Editor-in-chief Je. A. Karpilovska. Kyiv: Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. P. 452–476 (in Ukr.). URL: <https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglsoD9y0F/view>

15. Snizhko, N. V. (2023). Oles' Honchar: neolexicon of the Ukrainian Renaissance. *Theoretical principles of language creativity lexicographing: idiolect and usage* / editor-in-chief Z. H. Kozyrieva. Kyiv: Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. [Electronic edition]. P. 249–282 (in Ukr.).
16. Snizhko, N. V. (2023). Semantization, explanation and systematization of the new lexical and artistic-figurative means of Oles' Honchar's language. *Theoretical principles of language creativity lexicographing: idiolect and usage: monograph* / edited by Z. H. Kozyrieva. Kyiv: Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. P. 79–117 (in Ukr.). URL: https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/MONOGRAFIYA_leksykology.pdf
17. Snizhko, N. V. (2016). Structural, functional and chronological parameterization of vocabulary in the consolidated dictionary, thesaurus and electronic card index. *The Ukrainian language*. No. 4. P. 87–102 (in Ukr.).
18. Snizhko, N. V. (2023). Modern Ukrainian linguistic thinking in artistic, figurative, and lexicographic reproduction. *Lexicographic bulletin*. Collection of scientific works / Editor-in-chief Je. A. Karpilovs'ka. Issue 32. Kyiv. P. 54–70 (in Ukr.).
19. Snizhko, N. V. (2020). Trends in updating the lexicon and source base of the modern academic lexicography. *Galaxy of the Word*. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. P. 123–136 (in Ukr.).
20. Snizhko, N. V. (2025). Ukrainian active type explanatory dictionary in the system of integral linguistic research. *Languages and linguistics in the 21st century: new phenomena – new tasks. To the 85th anniversary of the birth of Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Nina Klymenko: monograph* / edited by Je. A. Karpilovs'ka and L. P. Kysliuk; the electronic original layout prepared by Yu. O. Tsyhviutseva. Kyiv: Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. P. 609–637 (in Ukr.).
21. Sukharyna, N. M. (2003). Grammatical and lexical semantics of the Ukrainian verb in the lexicographic system: abstract of the dissertation ... candidate of philological sciences: 10.02.01. Kyiv. 19 p. (in Ukr.).
22. Sheveliov, Yu. (1993). Ukraine – Europe – Culture – Smile. *New Days*. No. 514. P. 10–13 (in Ukr.).
23. Sheveliov, Yu. (2024). Solid ground: outlines of Ukrainian self-discovery / Yuriy Sheveliov; preface by Kateryna Karunyk; notes and comments by Serhiy Vakulenko; edited by Serhiy Vakulenko and Kateryna Karunyk. Kharkiv: Publisher Oleksandr Savchuk. 640 p. (in Ukr.).

Nataliia Snizhko

Lexicographic parameters of the dynamics of Ukrainian worldview and self-knowledge

The article is devoted to the current problems of theoretical understanding of the phenomenon of lexicographic parameterization and the role of lexicographic parameters in integral studies of the language system dynamics and the development of society. Using the example of a number of new integral dictionaries compiled by the lexicographers of the Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine

in the 21st century, we express the scientific principles of lexicographic parameterization of the language's vocabulary, define the concepts of "lexicographic parameter" and "lexicographic parameterization", illustrate the importance of updating the system of parameters and markers of dynamic changes in the language and society. We emphasize the need to incorporate into new dictionaries a system of new identifiers of meaning, new functional-stylistic remarks and markers for the lexicographic description of nationally and culturally significant language units. We carry out a comprehensive analysis of the parameters system in Ukrainian lexicography and characterize new trends and means of systematic description of vocabulary in the ASUM. The theory of Yurii Sheveliov about self-knowledge, which he identifies with Ukrainian studies, is taken as a basis. We characterize the main academic lexicographers' achievements in the understanding and lexicographic parameterization of nationally and culturally marked language means. Using the example of the pronoun "self", we illustrate the dynamics of Ukrainians' knowledge of themselves, their inner world, and high Ukrainian spirituality. We emphasize the importance of lexicographical reproduction of symbols and mentally significant lexical and phraseological units in the new generation dictionaries.

Key words: *Ukrainian studies, linguistic signs of Ukrainian culture, symbol, explanatory dictionary, integral lexicographic modeling, lexicographic parameter, lexicographic parametrization, self-knowledge*

Алла Таран

УДК 811.161.2

Сімейне спілкування як чинник формування українськомовної особистості

У статті на матеріалі арифметичних задачників першої третини ХХ століття проаналізовано сімейне спілкування як чинник формування українськомовної особистості. На прикладі задач-оповідань з діалогами і прямою мовою членів сімей виокремлено типи комунікативних ситуацій, їхніх учасників, комунікативні стратегії і тактики, а також мовні засоби їх вираження. Констатовано, що педагогічні теорії того часу акцентували увагу на зв'язку освіти із життєвою практикою і національною культурою. Тому навчальні матеріали цього періоду були пристосовані до умов життя української дитини, до відомих їй понять і реалій дійсності. З'ясовано, що такі діалоги є фрагментом мовної картини світу українців у досліджуваній період, поєднують формування навичок праці і вивчення української мови, відтворюють мовний етикет і традиції українського народу.

Ключові слова: *українськомовна особистість, комунікативна ситуація, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовний засіб, імператив*

Важливими чинниками для формування українськомовної особистості є школа як частина суспільства та спілкування в родині. На сьогодні однією з актуальних і належно не висвітлених проблем соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгвопрагматики є вивчення мови навчання і виховання кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. Соціолінгвістичні аспекти дослідження української мови в українській школі на початку ХХІ ст. розглянуто в монографії О. М. Данилевської [Данилевська 2019], міжпоколіннєву комунікацію в українській соціолінгвістиці, зокрема спілкування батьків і дітей, досліджувала О. Г. Руда [Руда: 2011]. На думку Ф. С. Бацевича, вивчення мовних і комунікативних засобів створення реєстрово-тональних характеристик мовлення в малих соціальних групах – важливий і перспективний аспект сучасних функціонально зорієнтованих досліджень [Бацевич: 2014].

Мета нашої наукової розвідки – проаналізувати сімейне спілкування на матеріалі навчальних книг для народних шкіл початку ХХ ст., які вийшли друком на Наддніпрянщині. Як слушно зауважує Д. Николишин: «Наддніпрянщину мусимо без сентиментів поставити поза скобки, бо там до 1917 р. українська мова в школі не культивувала ся, а тільки в невеличкому гурті фаховців і письменників, а від 1919 р. й ті гурти під натиском ворожої стихії порозлітали ся»¹ [Николишин: 1923]. Освіта – одна з головних сфер функціонування української мови і формування національно свідомих мовців,

¹ Тут і далі збережено орфографію і пунктуацію авторів цитат оригіналів. – А. Т.

саме тому особливо цінними є підручники для шкіл першої третини ХХ століття – періоду нового національно-культурного відродження на українських землях. За спостереженням Ю.В. Шевельова, у Радянській Україні в період 1918–1924 років в освіті найкраще зберігалося навчання українською мовою в початковій школі, «багато сільських початкових шкіл перейшли на викладання українською мовою (радіше треба було сказати, що цим школам не боронили далі провадити навчання українською мовою; перехід стався перед советизацією. Проте міські школи в цей період майже всі були російські» [Шевельов 1987: 122–123]. Джерелом ілюстративного матеріалу обрано навчальні книги цього періоду, а саме: збірник арифметичних задач «Живий рахунок» О. Бернашевського і Г. Васильєва (Харків–Київ, 1924) і «Арифметичний задачник для села (пристосований до комплексної системи викладання)» Ол. Астряба (Київ, 1924).

Задачники першої третини ХХ століття – це не лише навчальні видання, а комплексний засіб виховання, навчання і мовленнєвого розвитку дитини, де значну частину математичних завдань оформлено як короткі оповідання із діалогами і прямою мовою учасників спілкування. Педагогічні теорії того часу акцентували увагу на зв'язку освіти із життєвою практикою і національною культурою. Тому навчальні матеріали цього періоду були пристосовані до умов життя української дитини, знайомих їй понять і реалій дійсності. Основоположник наукової педагогіки і народної школи К.Д. Ушинський, якого, за словами Ірини Фаріон, «українці частково втратили, віддавши московитам», [Ірина Фаріон: 2023], наголошував на поєднанні теоретичного навчання з працею, використанні наочності і життєвого досвіду учнів; навчання, за його концепцією, має бути джерелом розумового та морального розвитку через практичну діяльність [Там само].

У передмові до ілюстрованого збірника арифметичних задач та вправ для трудових шкіл «Живий рахунок» (Київ, 1924) О. Бернашевський і Г. Васильєв зазначили: «Зусилля авторів «Живого рахунку» були скеровані на те, щоб зміст задач був, по змозі, більш життєвий, близький дитячій душі і зв'язаний з іншими уроками» (Берн: 3). Показово, що дидактичний матеріал автори формували на прикладі сімейного спілкування. І це не випадково, оскільки родина була тим первинним середовищем, де дитина набувала першого соціального досвіду, засвоювала норми поведінки, сімейні традиції, звичаї, обряди, морально-етичні норми та духовні цінності свого народу, вчилася мовного етикету й розвивала свої знання концептуальної і мовної картини світу.

Розгляд мовлення сім'ї як малої суспільної групи, важливої чарунки суспільства, дає змогу простежити сімейні взаємини, спільну мету й організацію дії / процесу обміну інформацією, знаннями, навичками та вміннями; внутрішнє, духовне відчуття єдності; згуртованість у праці, типи комунікативних ситуацій, властиві тільки цьому середовищу, (учасники-родичі, зміст і форма (мовна насамперед) комунікації), самий регістр (тональність) мовлення у сім'ї. Вибір саме цих джерел обумовлено тим, що кожна задача – життєва історія, що репрезентує певний фрагмент картини світу, у ній є сюжет і

дійові особи. Як зауважив К. Ушинський, «у гарних учителів справа виходить так, що арифметична задача буває разом цікавим оповіданням, наукою сільського господарства або хатньої ощадности, або історичною та статистичною темою та вправою в мові» (Цит. за Берн: 3). Такі оповідання-задачі важливі для виховання та освіти саме поєднанням знань про математику зі знаннями про світ і місце людини в ньому, предмета викладання з мовною картиною світу українців. Проілюструємо цю цитату на прикладі задачі:

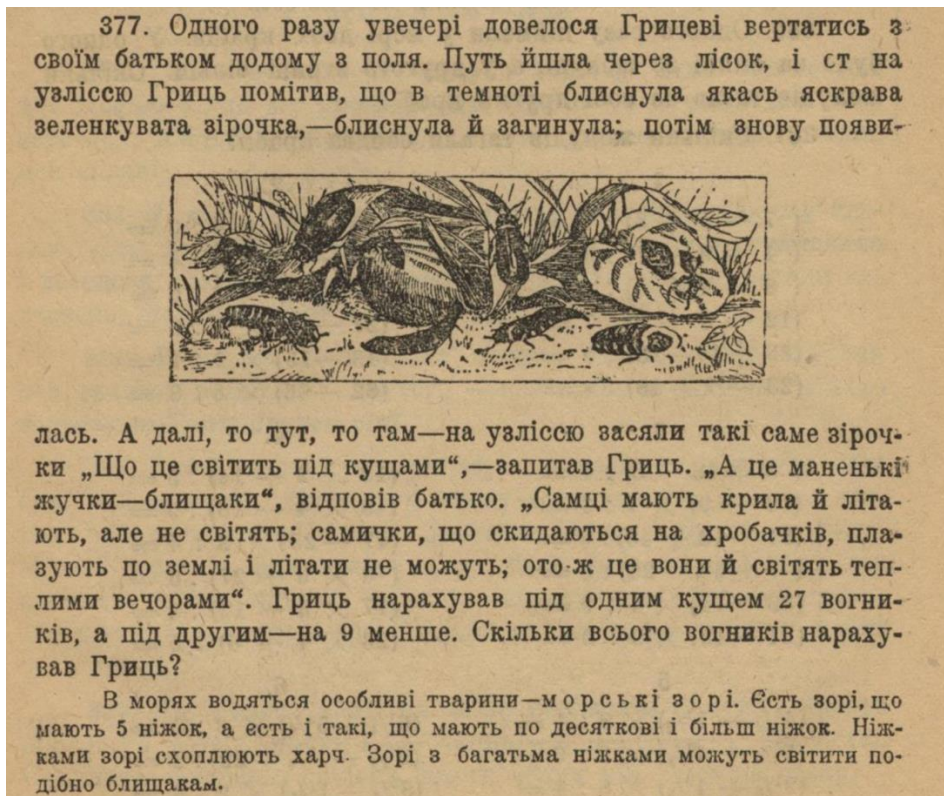

Рис 1. Задача зі збірника «Живий рахунок» (Київ, 1924).

Задушевна тональність оповіді відтворює дитячу допитливість, бажання пізнати нове, які дитина й звертає насамперед до найближчих їй людей – батька й матері. Текст має зачин, що окреслює загальну ситуацію оповіді, і починається звичним для казок усталеним прислівниковим зворотом *одного разу* (тобто ‘якось’, ‘колись’). Оригінальне оформлення змісту задачі зумовило використання прямої мови – динамічного тексту. У ній відчувається важливість батькового виховання і навчання. В. В. Жайворонок зауважив: «Як голова родини, за давнім звичаєм, він [батько – А. Т.] господар (пан господар), радник у сім’ї, мудрий вихователь своїх дітей» [Жайворонок 2006: 16–17]. Батькова репліка – розгорнута відповідь на запитання сина – насичена демінутивами *маненькі жучки-блищаки, самички, хробачки*, що свідчать про ласкавий і довірочний тон мовлення між дорослою людиною і дитиною.

За такими текстами задач у дитини формується світобачення, адже вона споглядає світ навколо і дізнається нове, зокрема, у цій задачі Гриць, крім навичок додавати, дізнається ще й про світ тварин: *блищаків* (блищак – Свѣтлякъ (Гр I: 75), які метафорично названо *зірочки, вогники*, а також про

морські зорі (автори подають про них довідкову інформацію). У словнику за редакцією Б. Грінченка іменник **зоря́** зафіксовано лише в значеннях «1) Зв'язда. 2. Заря» (Гр II: 973), номенклатурної назви **морські́ зоря́** також не зафіксовано. Натомість у цьому словнику є назва **морські́ свиня́** «Дельфинь» (Гр II: 446).

Традиції спілкування в українських сільських родинах відображено в усно-розмовних комунікативних актах. Поведінка учасників комунікації впливає на наповнення акту спілкування. Варіантом реалізації комунікативної поведінки членів сім'ї є комунікативні стратегії – вибір лінії мовленнєвої поведінки в умовах гармонійного й успішного спілкування, власне, реєстру мовлення, його тональності, які й обумовлюють вибір мовних засобів для обміну інформацією між комунікантами. Слідом за Є. А. Карпіловською, реєстр мовлення визначаємо як сукупність способів і засобів для забезпечення комунікації мовців у певній ситуації [Карпіловська 2023: 541].

Реалізуються стратегії за допомогою комунікативних тактик – конкретних мовленнєвих ходів, послідовності мовленнєвих актів у процесі обміну інформацією для успіху комунікації, тобто досягнення її мети. У задачах відтворено гармонійне спілкування в сім'ї, що створює довірочну атмосферу. Далі у викладі проаналізуємо чоловічу сімейну комунікацію, а саме: батька з сином і діда з онуками (хлопчиками). Нам імпонує думка Ш. Ортнера про те, що «практично в кожному суспільстві настає час, коли процес соціалізації хлопчиків передають до рук чоловіків. Так чи інакше, але до цього хлопчики вважаються ще не «по-справжньому» соціалізованими; вивершити їхнє входження у цілком людський (суспільний, культурний) статус можуть лише чоловіки» [Ортнер, 2003 :143] Постаті батька і діда були частиною щоденного світу дитини. Через них у задачах відтворено патріархальну модель сім'ї, де батько і дід постають як уособлення авторитету, знання та життєвого досвіду, що задає ієрархічну багатопараметрову структуру комунікації «старший – молодший», «досвідчений – недосвідчений», «обізнаний – необізнаний», «вихователь – вихованець».

Батько ↔ діти

З давніх часів батько є головою роду, родини, її духовним авторитетом. В українців ведеться, що діти, особливо сини, успадковують не лише батьківське добро, а й натуру, вдачу. Тому особливе місце в підручниках посідають комунікативні ситуації з парою учасників «батько – син». На думку Л. О. Ставицької, образ батька пов'язується з періодом пізньої соціалізації дитини на рівні концептуалізації фрейму «батько вчить» [Ствицька 2015: 176]. Така комунікація має освітній і виховний зміст. Батько із сином / синами проводять разом багато часу; умови життя сільської родини передбачають не лише спільне проживання, а й спільну працю, і це часто простежуємо в змісті задач, напр. якщо з одного джерела, то зазначити його перед прикладами, щоб не повторювати: *Їхав якось Гриць з батьком поштовою дорогою до міста* (Берн: 6); *Якось був Федір з батьком у місті* (Там само: 47); *Приїхав якось Семен Гринчуків із батьком до млина молоти жито* (Там само: 9); *Був якось Гриць із батьком в місті на базарі* (Там само: 82). *Був якось Гриць із батьком в місті на базарі. Там крамар розклав на землі багато різних книжок:*

співаників, казок, то-що. Гриць хотів купити собі одну казочку. «Скільки коштує ця книжечка?» – запитав він. «Шість карбованців». – «Та ось тутечки стоїть ціна 15 копійок», – сказав Гриць, показуючи на обгортку. «То була така ціна до війни, а тепер інші ціни». Гриць положив книжечку на старе місце. В скільки разів підвищилася ціна на книжку? (Там само: 82).

У всіх реченнях використано прислівник **якось** у значенні «одного разу», що вказує на початок оповіді, а отже, розгортання комунікативної ситуації.

Батько є носієм знань. У процесі спілкування з сином найчастіше він використовує тактику повчання і тактику надання нової інформації, напр.: Васильків **батько** був письменний і вечорами **показував** йому **літери**. Василько дбайливо вчився і за тиждень устиг вивчити 12 літер. Одного разу батько сказав Василькові: «**От ти вже знаєш 12 літер, а всього їх в граматці 33. Скільки літер лишилося тобі вивчити**». Василько не довго думав, та й каже: «24». Чи гаразд сказав Василько? (Берн: 18). Їхав **якось Гриць з батьком** поштовою дорогою до міста. На однім з верстових стовпів Гриць прочитав: «11» і «7» та й **спитав у батька, що означають ці цифри**. «11» – це означає, скільки верст ми від'їхали від села, а «7» – скільки верст зосталось нам їхати до міста», – одказав батько. Скільки верст од села до міста? (Там само: 6). Такі ситуації моделюють пояснення основ лічби, чотирьох основних правил арифметики.

Відображено в підручниках спілкування батька й сина в процесі спільної праці, спостереження дітей за роботою дорослих. Наприклад, у задачнику Ол. Астряба (Київ, 1924) комплекси задач об'єднані за темами із життя селян і мають назви «Косовиця», «Возовиця». У словнику за редакцією Б. Грінченка ці слова потрактовано так: **косови́ця** – Вре́мя убо́рки сѣ́на (Гр II: 291); **возови́ця** – Свoзкa хлѣ́ба сѣ́ поля и вре́мя э́той свoзкi (Гр I: 249). Оповідь ведеться від 1-ої особи однини, і відповідно вустами дитини названо трудові процеси, які виконує батько: **точить коси, лагодить граблі, маже дьогтем вози, складає снопи, закидає на воза снопи тощо: З граблям вийшла біда. Батько наготував всього 4 грабель, та поставив їх коло порога. Я поночі біг, наступив на граблі, та одні з них і поламав. Ох, і лаяв же мене батько! Трохи не бив! Прийшлося взяти в поле тільки решту, а саме ... грабель** (Астряб: 40). У цій задачі віддзеркалено емоційний стан дитини, який передано за допомогою окличних речень і вигуку **ох**, що виражає емоцію підвищеної експресії при спогаді про подію, її посилену емоційну оцінку. Або інший приклад: **Після обід батько та мати пішли складати снопи. Мати підносила снопи, а батько складав їх у копи. Ухопили й ми з Гапкою 1 сніп, та ледве-ледве дотягли його. «Не займайте мені снопів! – гукнув на мене батько. – Тільки понівечите їх. Ось поки ви притягли мені 1 снопа, мати вже принесла аж 6 снопів**». (Скільки всього снопів піднесли ми та мати до батька?).

«**Іди краще, Миколо, та полічи, скільки кіп я вже поставив**». Я пробіг лічити. Рядком стояло 4 копи, та 1 копа була ще поставлена окремо. «**Ну, скільки всього кіп?**» гукає батько. А я йому: «**Всього, тату.....кіп!**» (Там само: 42). Такі діалоги є фрагментом мовної картини світу українців того часу,

поєднують формування навичок праці на землі і вивчення української мови, відтворюють мовний етикет у спілкуванні з батьками і батьків з дітьми.

Дід ↔ онуки

Для українців дід – джерело життєвої мудрості і справедливості. У центрі задач – побутова ситуація і спільна праця діда з онуками. Простежуємо українські народні уявлення про виховання й набуття знань. Онуки допомагають дідові, який зі свого боку спонукає їх до праці, хвалить, підбадьорює і водночас вчить математики.

Не сподівався дід Данило біди, а вона була близько: з'явилася в Борщагівці сила мишей. Багато шкоди в садках наробили вони. У діда Данила миші обгризли 18 яблунь і 11 груш. Скільки всього деревини обгризла миша в його садку (Берн: 7).

«Принесіть, лишень, хлопці, глини з яру, що за нашим садком. Будемо обмазувати пожовані мишами яблуньки та груші», сказав дід Данило унукам. Петрусь і Семен взяли відра і пішли по глину. За день вони наносили велику купу глини. «Оце гаразд», похвалив дід хлопців. «Безмаль піввідра глини натягли. Скільки-ж разів бігали ви до яру?» «Я приніс 20 відер», одказав Семен, а Петрусь – 19». Скільки всього відер глини принесли хлопці? (Там само: 7).

Збавлені дерева вижили, але на другий рік урожай на садовину був поганий. «От що наробила паскудна миша», сказав якось в-осени дід Данило, «з 29 деревин зібрано тільки 12 мір яблук та 9 мір груш». Скільки всього мір садовини зібрав дід Данило до збавлених деревин? (Там само: 7).

Дід використовує тактику спонукування до виконання дій, зокрема: прохання (засіб вираження – імператив 2-ої ос. мн. **принесіть** і підсилювальна спонукальна частка **лишень**), похвалу (**оце гаразд** – частка і прислівник у значенні «добре, як слід, належним чином»). Виявом кмітливості і творчої фантазії українського народу є емоційність. В емоційно-забарвлених словах номінативне значення ускладнене оцінними змістовими відтінками. Як бачимо, автори підручників вживають теж експресиви на зразок *натягли глини, паскудна миша, не сподіватися біди*.

Таку саму тактику спонукування до дії використано ще в одному мовленнєвому акті: **Петро** загадав збудувати біля комори будку для пса. Назбирав старих дощок та й сказав унукові: *«Принеси лишень, Грицю, цвяхів, вони в кутку на полиці»*. Гриць приніс цвяхів, і Петро почав збивати дошки. Забив 23 цвяхи, а треба ще прибити кілька дощок. *«Пошукай, Грицю, в шухляді там повинні бути цвяхи»*. Гриць приніс ще 28 цвяхів і всі вони пішли в роботу. Скільки всього було витрачено цвяхів? (Берн : 8). Засоби вираження: імператив у 2-ій ос. однини зі спонукальною часткою **лишень**: **принеси лишень, пошукай**.

Підтримці гармонійних стосунків у сімейній комунікації слугує тактика гумору, жарту, добродушної іронії, що формує в комунікантів позитивний настрій на продовження спілкування, атмосферу невимушеності, розкутості, щирості. Наприклад: *Сподобалося Микиті кругленьке дзеркальце і він купив його за 9 копійок. Попоглузував Охрім з унука. «Нерозумний ти хлопець», – сказав він. – «І навіщо тобі дзеркальце? Купив би ти краще який-небудь*

дарунок своїй малій сестриці». Микита разом з дідом пішов до крамниці, вибрав хустину й заплатив за неї втричі більше, ніж за дзеркальце. Скільки коштувала хустина? Скільки грошей витратив Микита? Скільки грошей зосталось у нього? (Там само: 26). Аналізовані репліки діда вербалізують також тактику повчання.

Тактику надання нової інформації використано в такій задачі: *Якось у неділю прийшов Гриць на пасіку до діда Данила. Дід почастував унука медом, а потім каже: «Цей рік дуже хороший для бджіл, буде багато меду: певно фунтів по 7 з кожного вулика візьмемо в-осени». Всіх уликів на пасіці було 12. Скільки фунтів меду сподівався дістати дід Данило? (Там само: 47).*

Змодельовані в навчальних текстах в такий спосіб сімейні комунікативні ситуації сприяли засвоєнню у свідомості учня мовної картини світу українців, репрезентували традиційний уклад життя, ідею родини як осередку національного виховання і навчання. Комунікативний простір сім'ї дає підстави говорити про специфіку мовленнєвої поведінки людини в родинному колі: спільність комунікативних стратегій і тактик, мовних засобів і подібність правил їх використання, притаманних членам української родини.

Джерела

Астряб – Астряб Ол. Арифметичний задачник для села (пристосований до комплексної системи викладання). Державне видавництво України. 1984. 84 с.

Берн – Бернашевський О., Васильєв Г. Живий рахунок (ілюстрований збірник арифметичних задач та вправ для трудових шкіл). Частина II. Харків – Київ : Книгоспілка, 1924. 106 с.

Гр – Словарь української мови: в 4 т. За ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909.

Література

Бацевич Ф. Номінативні й комунікативні функції полонізмів у сімейному спілкуванні україномовної особистості. *Проблеми слов'янознавства*. 2014. Випуск 63. С. 123–134.

Данилевська О. Українська мова в українській школі на початку ХХІ століття. Соціолінгвістичні нариси. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2019. 364 с.

Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра. 2006. 703 с.

Карпіловська Є. А. Українська мова у вирі суспільних подій кінця ХХ – початку ХХІ століття: нові ресурси мовомислення. Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей. Наукове товариство імені Шевченка; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. С. 527–542.

Николишин Д. Недостачі української письменницької мови. З граматичним додатком. Коломия, 1923. С. 7.

Ортнер Ш. Чи співвідноситься жіноче з чоловічим як природа з культурою. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003.

Руда О. Батьки та діти: стратегії і тактики в міжпоколінній комунікації. *Мова і суспільство*. 2011. Випуск 2. С. 151–156.

Ставицька Л. О. Гендер : мова, свідомість, комунікація. Київ: КММ, 2015. 438 с.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус. Сучасність, 1987. 149 с.

Фаріон І. Костянтин Ушинський – педагог від Бога. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=14Af2GaMOHA>

Legend

Астряб – Astryab Ol. Arithmetic problem book for the village (adapted to the complex teaching system). State Publishing House of Ukraine. 1984. 84 p.

Берн – Bernashevsky O., Vasyliiev G. Live account (illustrated collection of arithmetic problems and exercises for labor schools). Part II. Kharkiv–Kyiv: Knygospilka, 1924. 106 p.

Гр – Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes. Edited by B. Grinchenko. Kyiv, 1907–1909.

References

Batsevich, F. (2014). Nominative and communicative functions of polonisms in family communication of a Ukrainian-speaking individual. *Problems of Slavic Studies*. Issue 63. P. 123–134 (in Ukr.).

Danylevska, O. (2019). Ukrainian language in Ukrainian school at the beginning of the 21st century. Sociolinguistic essays. Kyiv. 364 p. (in Ukr.).

Zhaivoronok, V. V. (2006). Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference book. Kyiv. 703 p. (in Ukr.).

Karpilovska, E. A. (2023). Ukrainian language in the vortex of social events of the late 20th–early 21st centuries: new resources of linguistic thinking. Linguistic Commission of the National School of Economics. From the history of people and ideas. Shevchenko Scientific Society; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv. P. 527–542. (in Ukr.).

Nikolyshyn, D. (1923). Deficiencies of Ukrainian literary language. With a grammatical appendix. Kolomyia. P. 7. (in Ukr.).

Ortner, Sh. (2003). Does the feminine correlate with the masculine as nature with culture. Gender approach: history, culture, society. Lviv: VNTL-Classics.

Ruda, O. (2011). Parents and children: strategies and tactics in intergenerational communication. *Language and society*. Issue 2. P. 151–156.

Stavytska, L. O. (2015). Gender: language, consciousness, communication. Kyiv: KMM, 2015. 438 p. (in Ukr.).

Farion I. Konstantin Ushinsky – a teacher from God. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=14Af2GaMOHA>

Shevelyov, Yu. (1987). Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941). State and status. Suchasnist. 149 p.

Alla Taran

Family communication as a factor in the formation of a ukrainian-speaking personality

The article analyzes family communication as a factor in the formation of a Ukrainian-speaking personality on the basis of arithmetic problem books from the first third of the twentieth century. Using the example of narrative problems containing dialogues and direct speech, the study identifies communicative situations, participants, communicative tactics, and the linguistic means of their expression. It is stated that pedagogical theories of that period emphasized the connection between education, everyday practice, and national culture. Therefore, educational materials of this time were adapted to the living conditions of Ukrainian children. It has been established that such dialogues constitute a fragment of the Ukrainians' linguistic worldview, combine the development of work-related skills with the learning of the Ukrainian language, and reproduce the speech etiquette and traditions of the Ukrainian people.

Key words: *Ukrainian-speaking personality, communicative situation, communicative tactic, linguistic means, imperative*

Оксана Тищенко

УДК 811'.161.2:373:374

**Приятелі милі та ласкаві в українській шляхетській культурі
XIV–XVII століть і в сучасній комунікації**

У статті досліджено поняття та лексему **приятель** у контексті української шляхетської культури XIV–XVII ст. та сьогодення. Заналізовано мовні, соціальні, правові та культурні аспекти функціонування назви **приятель** як лексеми, складника етикетної формули, маркера соціальної та політичної комунікації, як правничого терміна. Наголошено, що національний складник української лексики (зокрема пов'язані із соціальними ролями терміни) відіграє важливу роль у формуванні мовної ідентичності та культурної самобутності українців. На основі лексикографічних джерел та історичних досліджень простежено семантичну еволюцію слова **приятель** – від позначення особистої симпатії до тогочасного терміна, що окреслює патронально-клієнтарні зв'язки, адвокатське представництво, ритуальну солідарність і політичне партнерство. Особливої уваги приділено шляхетському дискурсу, де **приятелі ласкаві** є соціальними союзниками, представниками культури взаємності та честі (на основі праць Н.М. Яковенко, Н.П. Старченко, А. Мончака, які цитують актові книги, сеймові постанови, протоколи гродських і земських урядів тощо). Поняття і лексему **приятель** розглянуто як елемент соціокультурного коду української мови, що забезпечує тяглість історичної пам'яті, зв'язок поколінь і відображає цінності шляхетської гідності. Розвідка вивчає мовну картину світу українців ранньомодерної доби й демонструє, як одна лексема може вміщувати широкий спектр соціальних значень і культурних функцій. Також відзначено, що як набування, так і втрата значень – закономірне явище в живій мові, яка на структурно-семантичному рівні віддзеркалює всі зміни в соціумі.

Ключові слова: націоналізація мовного простору; національний складник української лексики; термінологізація; етикетні формули; лексикографічна біографія слова; приятель.

Приятель у дії: слово, що об'єднує. Одним із чинників, який зміцнює мовну ідентичність нації, сприяє її культурній самобутності та слугує індикатором мовної незалежності, є національний складник словникового фонду мови, історично і культурно маркований. Національний компонент української лексики охоплює мовні одиниці, які за формою та змістом відображають ментальність українського народу та реалії його життя; виконують емоційну, оцінну, символічну й ідентифікаційну функції; є частиною історико-культурної, державницької, політичної традиції.

У монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (2008) дослідники виокремлюють таку тенденцію в сучасній

українській мові, як *націоналізація мовного простору*² через: активне впровадження українських термінів у наукову, офіційно-ділову, публіцистичну сфери; детермінування: вихід термінів за межі терміносистем (*відсоток, новинник, чинник*); неосемантизацію: появу нових значень в уже відомих словах (*рейтинг, сервер*); гібридизацію слів: поєднання в них питомих і запозичених компонентів (*бізнес-новини, відеовиходи*); повернення не лише забороненої лексики (відродження слів, вилучених з ужитку в 1930-х роках під час всеосяжних репресій – *летовище, меценат, чинник*), а й питомих номінативних і словотвірних моделей (*мітингувальник, мітингар*); інтелектуалізацію мови: зростання ролі публіцистики, науки, освіти у формуванні лексикону.

Водночас зауважено й утрату значень або вихід у пасив самої лексеми: «Таке скорочення може відбуватися поступово: спершу як відхід номінації з активного лексикону до пасивного, пониження її рейтингу, а згодом і можлива повна втрата такої номінації, її вилучення з лексикону внаслідок невідповідності новим потребам і смакам мовців» [1: 7].

Усі ці процеси можуть сприяти переосмисленню питомих лексем, зокрема таких, як *приятель*. У ранньомодерній Україні це слово набуло ознак терміна, однак згодом утратило інституціоналізовану функцію, характерну для XIV–XVII ст., і повернулося на попередні загальномовні позиції. Лексема, яка має глибоке слов'янське коріння, набуває нової культурної ваги як частина мовної ідентичності, що протистоїть запозиченням типу *френд, товариш* у радянському або англломовному контексті³.

Простежмо зміни семантичної та соціокультурної функції слова *приятель*, зазирнувши в історію його походження, сучасне побутування та особливості вживання на українських теренах у період XIV–XVII ст., коли ці землі – зокрема Волинь і Поділля – перебували в складі різних держав, а патронально-клієнтарна система була важливою соціальною практикою. Звертаємо увагу також на час після Люблінської унії 1569 р., коли постала Річ Посполита I як об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського, що вплинуло на мовну та культурну динаміку регіону.

У соціокультурному середовищі української шляхти кінця XIV – середини XVII ст. поширеною була стійка словосполука (ССС) *приятелі милі [та ласкаві]*, яка мала спеціальне значення, пов'язане із соціальними та

² Опозицію *націоналізація-інтернаціоналізація* як тенденцію розвитку мови виокремили й обґрунтували члени Празького лінгвістичного осередку в «Тезах» до I Міжнародного з'їзду славістів у Празі в 1929 р.; на матеріалі всіх слов'янських її послідовно проведено в колективній праці «Словотворення. Номінація» за редакцією І. Онхайзер (2003) [8].

³ Водночас варто зауважити, що слово *товариш* (та похідні) асоціативно закорінене в українській історичній пам'яті як синонім до *приятель/приятелька, друг/подруга*. Порівняймо козацьке й пізніше: *товариш, товариство*, назву повісті Олени Пчілки «*Дві товаришки*». У російській же мові це слово вживали з XIV–XVII ст. переважно в ділових документах на позначення *компаньйона, співучасника*, найчастіше в торговельному контексті. У XIX ст. функціонування лексеми активізувалося однаково в обох мовах у правничій термінології — як позначення заступника (*товариш міністра*), а з 1917 року набуває жорсткої ідеологічної конотації.

комунікативними нормами тогочасного суспільства. На відміну від сучасного узусу, лексема *приятель* позначала не лише особу, до якої мовець мав особисту симпатію чи дружбу, а була формою соціальної взаємодії в межах певних інституцій, зокрема патронально-клієнтарної ієрархії, суду, загалом ділової комунікації. Ця мовна форма слугувала як етикетним знаком, засобом комунікації, так і виконувала термінологічну функцію – від контексту залежали її семантичні, стилістичні або прагматичні характеристики.

Як це відображено (і чи відображено) у словниках? Як змінювалося значення слова *приятель*? Коли (і чи надовго) ця одиниця стала правничим терміном? Яке її сьогоденне значення?

Лексикографічна біографія лексеми *приятель*.

ЕСУМ-2003: в «Етимологічному словнику української мови» в 7 томах *пříятель* (поряд зі спорідненими *приятелювати*, *пříязнь*, *приятелізм*, *пříятельство*, *пříятство*, *пříяч*, *непříязнь*, *непříятель*, *сприятелювати(ся)* та ін.) розміщено в статті до твірного дієслова *пříяти* в значенні «сприяти, ставитися дружньо, приятелювати» (т. 4, с. 586). Слово *приятель* походить від праслов'янського дієслова **prijati* «сприймати, вподобати», споріднене з *priyáh* «дорогий, гідний», авестійським (давніоіранським) *frya* «любий, улюблений» тощо. До слова *пříяти* має відсилання стаття й до прикметника *пříятний* «сприятливий, люб'язний, милий, привітний, приємний». Отже, первісне значення слова *приятель* – «той, кого прийнято», «близький», «довірений». У слов'янських мовах така одиниця має численні відповідники: польське *przyjaciół*, чеське *přítel*, словацьке *priateľ*, сербське *пријатељ*, болгарське *приятел*. В українській мові лексема зберегла конотації особистої близькості, довіри, симпатії – це відрізняє її від нейтрального *друг* або загалом формального *товариш*.

Як бачимо, аналізоване слово вкорінене у спільний слов'янський лексичний фонд, а його походження засвідчує усталену культурну традицію особистих, неформальних взаємин, що відіграють важливу роль у суспільному житті українців: чинник особистої відданості васала сюзерену загалом властивий соціальним відносинам середньовіччя – і шляхетським також⁴.

ССМ-1978: слово *приятель* зафіксовано в «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» в ілюстрації до статті **ДРАГЫИ – прикм. (4) (цсл. драгыи) дорогой, милый, любий. ..Моудрым и племенитым и въською чести достойным нам же драгим приателем..* (Дольний Торг, 1475 BD II, 336). Приклад подано з тексту XV ст., де засвідчено значення, можливо, близьке до сучасного – «друг», «близька особа», але найімовірніше – це «довірена особа», адже вжито в офіційній мові того часу – *актових книгах Володимирського земського суду*

⁴ Сарматська культура в Речі Посполитій, попри свою унікальність, зберігала риси середньовічної соціальної моделі, де особиста відданість, військова служба та патронат були ключовими елементами.

(зокрема з другого тому Володимирських актів) Дольного Торгу⁵. Таким чином, основна семантика слова не змінилася в середньовічній українській писемності, а от соціальна функція лексеми (термінологічна) важлива для нас у контексті цієї розвідки.

СУМГр-1909: «Словник української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка фіксує, що українському *приятель* у російській мові відповідають *другъ, пріятель*; до того ж ілюструє це слово прислів'ям: *Поки щастя плужить, поти пріятель служить* (Ном. № 2308).

РУС-1933: «Російсько-український словник» за редакцією А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова російському *приятель* пропонує такий ряд українських одиниць-відповідників: *пріятель, пріятелька; (фамил.) друзяка, панібрат, посестра* (з ілюстраціями), а також ССС: *рос.: закадычный пріятель* – *укр. щірий пріятель, крєвний друзяка*; *рос. кліше: сделаться пріятелями* – *укр.: заприятелювати, заприязнитися, поприятелювати, потоваришувати, пріятелями ста́ти, здружитися*. Водночас слово *приятель* автори наводять як один із варіантів перекладу до російських *благоприятель, друг, конак, кунак*, поряд із численними зразками вживання в літературі та живій мові, а також у складі ССС: *до смєрти (до гробу) твій друг (пріятель), невірний (непєвний) пріятель, ніби-пріятель, неправдівий (нещірий, удаваний, уданий) пріятель (друг)* та ін.

УРСН-1927: «Словник українсько-російський» А.В. Ніковського додає до синонімічного ряду *панібрата*, знижуючи реєстр уживання: *укр. панібрат* – *рос. пріятель. Поводитися з ким за панібрата* – *вести себя фамильярно с кем*.

РУССВ-1959: «Російсько-український словник сталих виразів» І.О. Виргана та М.М. Пилинської підтримує конотацію особистої близькості, довіри, симпатії у слові *приятель* (у нефаховій комунікації): *рос.: братская любовь лучше каменных стен* – *укр.: добре братство краще за багатство; пріятелева вода лучча від ворогового меду; вірний пріятель* – *то найбільший скарб*; *рос.: друг дороже денег* – *укр.: вірний пріятель* – *то найбільший скарб*; *рос.: друзья познаются в несчастье* – *укр.: у пригоді пізнавай пріятеля; у нещасті пізнавай пріятеля, а в щасті ворога; поки щастя, доти й пріятелі; поки щастя плужить, поти пріятель служить; де щастя впало, там і пріятелів мало; поки щастя в плузі, поти щирість у друзі*; а також через усталені епітети: *щирий, добрий мій (мій добрий), найдужчий*.

ПСС-2012: «Практичний словник синонімів української мови» С.Й. Караванського пропонує відсильну форму: *приятель* див. *ДРУГ*, чим унаочнює семантичний зв'язок цих лексем.

ССУМ-2000: «Словник синонімів української мови» підтверджує це значення: *приятель* – *ДРУГ* (людина, зв'язана з ким-небудь довірою, відданістю, спільними поглядами, переконаннями, на яку можна в усьому покластися), *БРАТ* розм., *ДРУЗЯКА* розм.; *ДРУЖИЩЕ* розм. (у звертанні);

⁵ Цей населений пункт містився, імовірно, на території сучасної Молдови або Заходу України. Найімовірніше це – Володимир (у 1944–2021 рр. – Володимир-Волинський).

КУНА́К (у кавказьких горців); **ПОБРАТИ́М, КАМРА́Т** *діал.* (перев. у боротьбі, боях); **ПРІ́ЯТЕЛЬ, ДРУЖО́К** *розм., КУМ розм., КУМПА́Н діал.* (людина, з якою склалися добрі, але не надто близькі стосунки). *Пор.* 1. по́друга, 1. това́риш.

СУМ-1980, СУМ-2010, УТС-2016: зрештою, сучасні тлумачні словники української мови дають таке визначення слова *прия́тель, -я, ч.* Людина, з якою хто-небудь перебуває в дружніх, товариських стосунках; близький знайомий. || Те саме, що друг.

Отже, живомовне *приятель* (*друг, другака, панібрат*) разом з офіційним драгим *приятеле́м* та іншими ССС: *приятель щирий / добрий мій / найдужчий / вірний / до смерті / до гробу* – побутувало головню для характеристики особи, з якою склалися приязні, близькі, дружні стосунки неформального плану, а в разі сумніву чи розчарування в таких стосунках слово споряджали означенням з негативною семантикою: *приятель невірний / нещирий / удаваний, ніби-приятель*.

Коли й чому (і чи надовго) відбулося формалізування, інституціоналізація, а отже, термінологізація цієї мовної одиниці та її означень? Хто такі *приятелі* в ранньомодерній Україні, зокрема часів Великого князівства Литовського та Речі Посполитої?

Шляхетський контекст. Формування ідентичностей, особливості світосприйняття, концепції «правильної» влади (уявлення шляхти про легітимну, справедливу, морально виправдану владу) і шляхетського обов'язку в ранньомодерній Україні досліджує Н.М. Яковенко, як-от у розвідках «Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття» (2012), «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна» (2008) та ін. Історик детально аналізує мову шляхетського спілкування, особливості мовної ввічливості та соціальної ідентичності української шляхти XVI–XVIII ст., описує *приятельські* зв'язки як один з ключових механізмів соціальної інтеграції шляхти [6, 7]. Такий процес входження представників різних прошарків шляхетського стану в єдину соціальну, політичну та культурну систему суспільства (тобто участь у спільному житті, доступ до ресурсів, прав і можливостей) відбувався через походження, належність до певних родів (фамілій), шлюбні зв'язки, службу, господарювання, виховання та освіту, сусідство, спільну участь у політичному житті.

Структура шляхти. Серед цієї соціальної верстви Н.М. Яковенко виокремлює такі прошарки: князівську еліту – роди з удільним походженням⁶; панську шляхту – землевласники, які мали політичні права; зем'яни – дрібна шляхта, часто без маєтків, але з гербом, правом участі в сеймах – найактивніший прошарок, що формував локальні спільноти та політичні союзи [7]. Шляхта могла бути родовита (потомствена, за походженням, родоводом) і

⁶ Шляхетські або князівські роди, які походили від удільних князів — тобто правителів окремих уділів (князівств) у складі Давньої Русі, а згодом — Великого князівства Литовського, Московського царства чи Речі Посполитої.

заслужена (за вислугою або за особливі здобутки, зокрема у військових виправах). На цю класифікацію пристає Н.П. Старченко в праці «*Честь, кров і риторика: Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – початок XVII століття)*» (2014): «До шляхти я зараховую всіх представників стану: зем'ян, що самі обробляли свою волоку землі, і панів, які мали розлогі маєтки та численне добірне гроно слуг; земських урядників і сенаторів, а також князів, що перебували на вершині ієрархії регіону, й часто – серед найбагатших і найвпливовіших осіб Речі Посполитої» [4: 19]. Інші дослідники до шляхти також відносять королівських бояр – це військові службовці з часто обмеженими правами, нижчі за зем'ян.

Приятелі могли належати до будь-якого з цих прошарків, але найчастіше – до панської та зем'янської шляхти, яка активно взаємодіяла в локальних спільнотах (родинах, місцевих громадах тощо). Н.П. Старченко зазначає: «*Приятелі*. Часто вживане в судових актах поняття «*приятель*» найменше пов'язане з сучасним розумінням «дружби». Передусім воно включало ширше коло родичів, зокрема, кривних, або інших осіб, стосунки з якими склалися переважно на основі взаємних послуг (скажімо, адвокатських). Слово «*приятель*» уживали й на означення патронально-клієнтарних пов'язань – за незначними винятками, переважно патроном щодо свого клієнта. Тож під це поняття підпадали по суті всі категорії попередньо окреслених груп, оскільки воно вживалося як загальник на означення розмаїтих шляхетських зв'язків, зокрема, й емоційного характеру» [4: 68].

Аналіз джерел засвідчує, що історики по-різному трактують місце *приятелів* у соціальній ієрархії шляхетського середовища другої половини XVI – XVII ст. З одного боку, це поняття охоплювало представників різних прошарків – від князівської еліти до зем'ян, а також королівських бояр, і могло відображати патронально-клієнтарні зв'язки. З іншого боку, термін *приятель* мав спеціальне значення, яке виходило за межі сучасного розуміння дружби і позначало систему взаємних послуг, родинних та залежних стосунків. Важливо наголосити, що йдеться не про іншу функцію слова з тим самим значенням, а про окреме значення. Саме таке розмежування має бути відображене в лексикографічній практиці через вказівку на спеціальне або образне вживання одиниці.

Приятелі і приятельство. Ритуально-комунікативна функція. Н.М. Яковенко констатує, що звертання типу *ласкавий приятель* були частиною ритуальної мови (яка відтворює усталений код шляхетської культури) чи мовного етикету (просто знаком ввічливості, без глибинного символізму, наприклад, у листах або ділових документах). Фраза могла звучати так: «*Мій ласкавий приятелю!*» або «*До ласкавих приятелів моїх звертаюся...*». Як уже зазначено, не завжди йшлося про глибоку дружбу – ці етикетні формули демонстрували повагу та належність до спільного культурного простору, підтвердження статусу обох сторін. Такі звертання були елементом культури шляхетської солідарності, у якій кожен представник стану визнавав інших рівними у правах, честі та обов'язках. Це особливо важливо в контексті ідеї шляхетської рівності – ідеологічної основи Речі Посполитої [7]. Таким чином,

приятелі ласкаві – це формула ввічливості в листуванні, зверненнях до влади, офіційних документах (зокрема судових), а також у приватному спілкуванні серед шляхти. Вона увиразнювала взаємну повагу (хай подеколи й формальну), рівність статусів і готовність до співпраці, зокрема політичної.

Клієнтарна функція, у контексті якої формується окреме значення. А. Мончак у книзі «*Нерівна приязнь*» (2020) розглядає *приятельство* як форму клієнтарних взаємин – тобто нерівного союзу між патроном і клієнтом. Це була інституціоналізована форма підтримки, що передбачала допомогу в політичному житті, у судових справах, а також матеріальне сприяння [2]. У рамках таких відносин *приятелі* могли бути клієнтами або патронами – залежно від соціального статусу. До кола приятелів входили не лише шляхтичі, а й представники інших станів – священницьких родів та заможні міщани (купці, ремісники), зауважує М. В. Стафійчук [5].

Це ніби виходить за межі рівноправних стосунків – адже патрон має більше влади, однак він залежить від підтримки клієнтів. Тож їхня рівноправність полягає у взаємній вигоді: обидві сторони отримують користь від такого симбіозу. А оскільки їхній зв'язок часто базується на особистих стосунках, є неформальним, не завжди закріпленим юридично, але соціально обов'язковим, то термін *приятелі* для них виявився цілком доречним. Такі зв'язки часто маскували нерівність під виглядом «*приязні*», «*дружби*» й були важливими для політичного гуртування, захисту в суді (про це далі) та просування соціальними сходами. Отже, *приятель* у цій функції – це учасник патронально-клієнтарних взаємин – нерівного союзу між патроном і клієнтом, заснованого на особистій лояльності, взаємній вигоді та соціальній підтримці.

Альтернатива фаховим адвокатам. У судовому процесі *приятелі* часто виконували функції нефахових захисників – на противагу найманим адвокатам (прокураторам). Вони діяли не за винагороду, а з морального обов'язку – саме це відповідало шляхетському ідеалу честі й солідарності. Н.П. Старченко в розвідці «*Умоцовані – прокуратори – приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.)*» (2022) наводить історію становлення *інституту приятелів*: на Віленському сеймі 1547 р. шляхта намагалася витіснити фахових адвокатів (прокураторів) – звернулася до великого князя з проханням скасувати інститут адвокатури і замінити в судовому процесі «прокураторов наємних», перейнятих передовсім власними інтересами, на «*приятелів*» – осіб, що представляли інтереси сторін безплатно, на основі особистої довіри. *Приятель* мав знання права («вміє в праві»), однак діяв як довірена особа, а не найманий юрист. Таким чином, шляхетське суспільство висловлювало неприйняття формалізованих, розрахункових взаємин між учасниками судового процесу, натомість утверджуючи цінність особистих, *приятельських* зв'язків. На основі земських актових книг від початку дії володимирського земського суду Володимирського повіту Волинського воєводства (1566 р.) до межі XVI–XVII ст. Н.П. Старченко досліджує, зокрема, з яких соціальних груп добирали *приятелів*, як складалися стосунки поміж адвокатом і клієнтом, а також робить метамовну ремарку: «Зауважимо деякі термінологічні особливості поняття «адвокат». Найчастіше

на Волині уживалася лексема «*умоцований приятель мой*», тобто уповноважений на ведення судових справ, значно рідше – «прокуратор» [3: 111–112]. *Умоцований* – найпоширеніший термін у XVI ст., що означає «уповноважений» або «адвокат». Згодом *умоцовані* відділяться від інституту *приятелізму*: з кінця XVI ст. почався процес формалізації адвокатської діяльності – поширюються прокуратори, умоцовані, що витісняють *приятелів* як представників у суді [Там само].

Хоч наголос і робили на безплатній основі таких відносин, віддяка все-таки була. Серед способів оплати за судові послуги траплялося, напр., дарування нерухомості: «Іван Романович Сенюта з дружиною дарують грунт на передмісті Володимира на Зап'ятничих, дворище, «*приятелю своєму*», писарю володимирському Адаму Мисевському «уваживши и обачивши до себе приязнь и зычливість» його» [Там само: 126]. Надання такої плати «*приятельським* обичаєм» було традиційним – *приятельський* тип стосунків справді зводив до мінімуму зловживання адвокатами у власних інтересах. Можливо, зауважує Н.П. Старченко, тому на українських землях у ранньомодерний час «не витворився образ лихого адвоката, що було характерно для території Корони Польської» [Там само: 129]. Згодом, у кінці XVII ст. *приятельство* як форма морального обов'язку поступається контрактним, оплачуваним відносинам.

Приятелі як ритуальні союзники. Н.П. Старченко також констатує, що *приятельські* зв'язки були ритуалізованими: підтверджувалися публічно (через листи, участь у суді, спільні дії); мали моральне навантаження – *приятель* діяв «з ласки», «з честі», «з обов'язку». Ось як описує дослідниця випадок, що трапився з одним таким адвокатом: «Богущу на собі довелося скуштувати безсилля людини перед сваволею судових урядників, до кола яких, певним чином, він належав, і для яких був, *ситуативно*, «*приятелем добрим*»» [Там само: 131]. Для ранньомодерного часу, запевняє історик, протиставлення «приватного» та «публічного» було практично неможливим і шляхетська спільнота Волині не була винятком: «Родинна сфера широко розчиняла двері для великого кола родичів і *приятелів*. Вибір шлюбного партнера, подружнє життя, опіка над удовою та дітьми – всі сторони традиційно особистого простору супроводжувалися або й пильно контролювалися. Посиланнями «на пораду *приятелів*» пересипані справи, зокрема, пов'язані з даруванням майна між членами родини та будь-якими проханнями приватного характеру. Радитися з *приятелями* у різних життєвих справах вважалося чеснотою» [4: 70–71].

Н.М. Яковенко згадує такі стосунки в книзі «Дзеркала ідентичності» (2012): «Рудомич жодного разу не вжив слова «Росія», хоч дружньо листувався з архімандритом Києво-Печерської лаври Інокентієм Гізелем, був кумом козацького гетьмана Павла Тетері, *приятелем* львівського православного єпископа Афанасія Желіборського, частим гостем Креховецького православного монастиря та ін.» [6: 25]; «Автори панегіриків, де озвучено легенду Зигмунта Корибутовича, – це люди, доволі різні за статусом та характером зв'язків із княжою родиною. Так, щойно згаданий Собеський належав до «*приятелів* Дому» [Там само: 238]; «Сам Олександр був охрещений

за православним обрядом, пізніше навернувся у католицизм. За твердженням Амбруаза Жобера, не підкріпленим посиланням на джерело, до цього доклав зусиль унійний митрополит Йосиф Велямин Рутський. Він справді був *приятелем* Заславського, а їхнє знайомство, гадаю, могло статися ще під час освітньої мандрівки кн. Олександра до Рима» [Там само: 234].

Та не варто вважати, що шляхта – то безтілесні святі на землі. Людям були властиві свої слабизни і примхи: «Ще далі заходять жарти у двох інтимних листах до якогось Сухорембського (князь звертається до нього «милий Бернасю» та «Бернасенку»). Обидва листи сповнені натяків, що дозволяють припускати гомосексуальний зв'язок, котрий окреслюється як «дружба з паном дияволом». У першому листі князь дорікає «Бернасенкові», що той «розриває дружбу», яку серце мало би зберігати до смерті, або й по смерті. ..Далі жартівливий тон наближається до межі блюзнірства: князь просить у *приятеля* «поради» з приводу свого наміру «впроситися» до монастиря» [Там само: 229–230].

Отже, *приятелі* в ранньомодерному шляхетському середовищі – це не просто (і не завжди) друзі, а соціальні партнери, які діяли в межах честі та ритуальної ввічливості, з якими встановлено взаємну підтримку, довіру, обмін послугами (зазвичай у межах одного стану – шляхти, вужче – в умовах політичного або родинного союзу) і патронально-клієнтарної системи, у господарському (земельному, майновому) праві. *Приятельство* було складником ідентичності шляхтича, де честь і підтримка *приятелів* важили більше за гроші. Поняття *приятелі милі та ласкаві* у культурі ранньомодерної України було соціальним інструментом, що поєднував етикет, правничу практику та політичну дію. Це формула ввічливості, яка засвідчує не лише доброзичливість, а й готовність до співпраці. Так виявляються цінності суспільної солідарності, морального обов'язку та взаємної підтримки, які були фундаментальними для шляхетського стану.

Коли відбулося згасання інституціоналізованої ролі *приятелів* і відповідна лексема поступово втратила соціально-ідентифікаційний зміст? За даними істориків, це припало на кінець XVII – початок XVIII ст. Дослідники виявили, що зміна політичного тла Речі Посполитої – посилення централізації, зростання ролі формальних інституцій, а також поширення професійної адвокатури, розпад патронально-клієнтарних зв'язків, дрібнішання шляхти – поступово витіснили неформальні, приятельські механізми із судової та політичної практики [2; 6; 7]. Загалом, стверджує Н.М. Яковенко, до занепаду *приятельської* шляхетської культури солідарності призвели зміни в уявленнях про владу, честь, соціальну структуру і зрештою – перехід *від культури честі до культури закону* [6].

Від шляхетської формули до сучасного узусу. Розглянута модель напрощуд добре узгоджується із сучасними проявами української солідарності – чи то на Майдані, чи у спротиві російській агресії. Моральну взаємодію, підтримку, згуртованість ми спостерігаємо повсякчас: незнайомі люди стають *друзями, братами, побратимами та посестрами* (сучасними *приятелями*) в дії – підтримують одне одного, діляться чим можуть, захищають, допомагають

як волонтери, донатять армії. Засади рівності, відкритості до співпраці та моральної відповідальності лежать в основі громадянської єдності та стійкості сучасної України. Тож вислів *приятелі милі та ласкаві* – це не просто архаїзм, а мовна формула, яка трансформувалася в *братерство, єдність, спільність дії*.

З іншого боку, певні неформальні відносини з негативним для державного будівництва забарвленням утілилися в так само активну мовну форму *кумівство*, але це тема іншої розвідки.

Саме ж слово *приятель*, як свідчать словники та зразки вживання, повернулося до первісного значення – той, хто перебуває з ким-небудь у дружніх, товариських стосунках, близький знайомий; друг: *Що думають про вас приятелі: «солодкий» тест по торту на вміння дружити. Виберіть один із чотирьох тортів, щоб дізнатися, який ви друг* (УНІАН, 07.10.25); *У четвертому сезоні «Мопсики-приятелі» милі брати-мопси, Бінго та Роллі, продовжують свої захопливі пригоди* (uaserial.tv, 13.10.25); *Культовий ситком «Друзі» розповідає про стосунки та життя шістьох молодих людей з Нью-Йорку. Їхні будні сповнені курйозів, пригод та спілкування. Приятелі обговорюють свої почуття, страхи, успіхи та розчарування, намагаються дати корисні поради та підтримати одне одного* (HDrezka, 12.08.25).

Висновок. Лексема *приятель* в українській мові виконує низку важливих функцій. Вона не лише передає емоційне забарвлення міжособистісних стосунків, але й слугує маркером соціальних норм, що формувалися в межах історико-культурного досвіду народу. У певних контекстах слово набуває символічного значення, репрезентуючи ідеали взаємності, гідності та солідарності. Крім того, його вживання може вказувати на культурну належність мовця, відображаючи опозицію *своє – чуже* та забезпечуючи тяглість ціннісних орієнтирів у мовній традиції. Ми переконалися: як набування, так і втрата значень – звичайне явище в живій мові, що на структурному рівні та у внутрішній формі віддзеркалює всі зміни в соціумі. Хоч досліджене змістове навантаження слова *приятель* є історично обмеженим періодом XIV–XVII ст., а проте постало неодмінним фрагментом національного складника української лексики (ранньомодерне поняття *приятельства* частково знайшло іншу мовну форму – *братерство*) – соціокультурного коду, що забезпечує зв'язок поколінь, історичну пам'ять і мовну тяглість.

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. (2003). Т. 4: Н–П / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць та ін. Київ: Наукова думка, 2003. С. 586.

ПСС – Караванський С. (укл.). (2012). Практичний словник синонімів української мови. 4-те вид., опрацьоване і доповн. Львів: БаК.

РУС – Кримський А.Ю., Єфремов С.О. (гол. ред.). (1924–1933). Російсько-український словник.: у 4-х т. (тт. 1–3). Київ: Червоний шлях.

РУССВ – Вирган І.О., Пилинська М.М. (укл.). (1959). Російсько-український словник сталих виразів.

ССМ – Гумецька Л.Л. (гол.), Гринчишин Д.Г., Керницький І.М. (ред. кол.). (1978). Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. т. 2. Київ: Наукова думка. С. 325.

ССУМ – Бурячок А.А. та ін. (ред.). (1999). Словник синонімів української мови: у 2 т. Київ: Наукова думка.

СУМ – Білодід І.Л., Горецький П.І., Бурячок А.А. та ін. (ред.) (1970–1980). Словник української мови: в 11-и т. Київ: Наукова думка.

СУМ – Русанівський В.М. (голов. наук. ред.), Тараненко О.О., Єрмоленко С.Я. та ін. (наук. ред.) (2010). *Словник української мови: у 20 т.* Київ: Наукова думка.

СУМГр – Грінченко Б. (упор. і ред.). (1907–1909). Словарь української мови: в 4-х т. Київ.

УРСН – Ніковський А.В. (укл.). (1927). Словник українсько-російський (літери А-Й). Київ.

УТС – Бусел В. (укл. та гол. ред.). (2016). *Український тлумачний словник*. Київ; Ірпінь: Перун.

Література

1. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
2. Мончак А. Нерівна приязнь: Клієнтарні взаємини в історичній перспективі / пер. з польськ. Т. Григор'євої, О. Сокирки, О. Задорожної, Я. Стріхи, І. Тесленка ; за ред. Н. Яковенко. Київ: Темпора, 2020.
3. Старченко Н. Умоцovanі – прокуратори – приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) // Соціум. 2002. № 1. С. 111–144.
4. Старченко Н. Честь, кров і риторика: Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – початок XVII століття). Київ: Laurus, 2014. 510 с.
5. Стафійчук М. В. Олицька ординація у 1586–1629 роках: фундація, структура, механізм функціонування [рукопис]: дис. ... д-ра філософії: 03.032. Київ, 2025.
6. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. Київ : Laurus, 2012. 472 с.
7. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Вид. 2-ге, перегл. і випр. Київ: Критика, 2008. 469 с.
8. Słowotwórstwo/Nominacja. Red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Uniwer. Opolski, 2003.

Legend

ЕСУМ – Melnychuk, O.S. (chief ed.); V.T. Kolomiets, T.B. Lukinova, H.P. Pivtorak, V.H. Sklyarenko, O.B. Tkachenko (ed.); H.P. Pivtorak, O.D. Ponomariv and others. (compiler). (2012). *Etymological dictionary of the Ukrainian language: v 7 t. t. 6: U–Ia*. NAN Ukrainy. In-t movoznavstva im. O.O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka. 194 (in Ukr.).

ПСС – Karavanskyi, S. (compiler). (2012). *A practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language*. 4-te vyd., opratsovane i dopovn. Lviv (in Ukr.).

РУС – Krymsky, A., Yefremov, S. (chief ed.) (1924–1933). *Russian-Ukrainian Dictionary*. u 4-kh t. (tt. 1–3). Kyiv: Chervonyi shliakh. (in Russian and Ukr.).

РУССБ – Vyrgan, I.O., Pylynska, M.M. (compiler). (1959). *Russian-Ukrainian dictionary of idioms* (in Russian and Ukr.).

СМ – Humetska, L.L. (head), D.H. Hrynychshyn, I.M. Kernytskyi (ed.). (1978). *Dictionary of the Old Ukrainian language of the XIV–XV centuries*. t. 2. Kyiv: Naukova dumka. 325 (in Ukr.).

ССУМ – Buriachok, A.A. etc. (ed.). (1999). *Dictionary of synonyms of the Ukrainian language: u 2 t*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СУМ – Bilodid, I.L., Horetskyi P.I., Buriachok, A.A. etc. (ed.) (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language: v 11-y t*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СУМ – Rusanivskyi, V.M. (chief ed.), O.O. Taranenko, S.Ya.Yermolenko, etc. (ed.) (2010–). *Dictionary of the Ukrainian language: u 20 t*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СУМГр – Hrinchenko, B. (compiler) (1907–1909). *Dictionary of the Ukrainian Language*. v 4-kh t. Kyiv (in Russian and Ukr.).

УРСР – Nikovsky, A. (compiler). (1927). *Ukrainian-Russian Dictionary (A – J)* Kyiv (in Russian and Ukr.).

УТС – Busel, V. (2016). *Ukrainian dictionary*. Kyiv; Irpin (in Ukr.).

References

1. Klymenko, N.F., Karpilovska, Ye.A., Kysliuk, L.P. (2008). *Dynamic Processes in the Modern Ukrainian Lexicon*. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. 336 p. (in Ukr.).

2. Monchak, A. (2020). *Unequal Friendship: Clientelistic Relations in Historical Perspective / Translated from Polish by T. Hryhoriieva, O. Sokyryka, O. Zadorozhna, Ya. Strikha, I. Teslenko; edited by N. Yakovenko*. Kyiv: Tempora. (in Ukr.).

3. Starchenko, N. (2002). *Authorized – Prosecutors – Friends. Who Are They? (Formation of the Advocacy Institute in Volhynia at the End of the 16th Century)*. *Socium*, No. 1, pp. 111–144. (in Ukr.).

4. Starchenko, N. (2014). *Honor, Blood and Rhetoric: Conflict in the Noble Environment of Volhynia (Second Half of the 16th – Early 17th Century)*. Kyiv: Laurus. 510 p. (in Ukr.).

5. Stafiichuk, M. V. Olytska Ordination in 1586–1629: Foundation, Structure, Mechanism of Functioning Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy: 03.032. Kyiv, 2025. (in Ukr.).
6. Yakovenko, N. (2012). Mirrors of Identity: Studies in the History of Ideas and Representations in Ukraine in the 16th – Early 18th Century. Kyiv: Laurus. 472 p. (in Ukr.).
7. Yakovenko, N. (2008). The Ukrainian Nobility from the End of the 14th to the Middle of the 17th Century (Volhynia and Central Ukraine). 2nd ed., revised and corrected. Kyiv: Krytyka. 469 p. (in Ukr.).

Oksana Tyshchenko

Pryiateli myli ta laskavi (Dear and Gracious Friends) in Ukrainian Noble Culture (14th–17th Centuries)

The article explores the multifunctional concept of pryiatel (friend) in the context of Ukrainian noble culture of the 14th–17th centuries. It analyzes linguistic, social, legal, and cultural aspects of the functioning of the lexeme pryiatel as a marker of social interaction, a formula of etiquette, a legal term, and a tool of political cooperation. The study identifies that the national component of Ukrainian vocabulary, particularly terms related to social roles, plays a significant role in shaping linguistic identity and cultural uniqueness. Based on lexicographic and historical sources, the semantic evolution of the word pryiatel is traced – from denoting personal sympathy to a term that defines patron-client relations, legal representation, ritual solidarity, and political partnership. Special attention is given to noble discourse, in which pryiateli laskavi (gracious friends) are seen as social allies and representatives of a culture of reciprocity and honor. The article examines the functioning of the concept in judicial practice, correspondence, official documents, and private communication (based on the works of N. Yakovenko, N. Starchenko, A. Monchak, who cite archival records, Sejm resolutions, and other sources). The concept and lexeme pryiatel are considered as elements of the sociocultural code of the Ukrainian language, ensuring historical continuity, intergenerational connection, and reflecting the values of noble dignity. This study investigates the linguistic worldview of Ukrainians in the early modern period and demonstrates how a single lexeme can encompass a wide range of social meanings and cultural functions. It is also noted that both the acquisition and loss of meanings are common phenomena in a living language, which structurally reflects all changes occurring in society.

Key words: nationalization of linguistic space, national component of Ukrainian vocabulary, terminologization, etiquette formulas, lexicographic biography of the word, pryiatel

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

УДК 811.161.2'373.7

**Національно й культурно маркована фраземіка Івана Франка
як джерело поповнення фраземного фонду сучасної української
літературної мови**

У статті проаналізовано семантику й кодифікацію фраземіки, дібраної методом суцільної вибірки зі знакових творів видатного українського письменника І. Франка. Художня спадщина цього автора давно увійшла до канону української літератури, але фразеологічні одиниці ідіостилю І. Франка ще не описані й не фразеографовані. Через це багато національно й культурно маркованих фразеологізмів, уживаних у Франкових творах, не кодифіковані в межах фразевої норми сучасної української літературної мови. Такий стан речей викривлює історію нової української літературної мови та не сприяє розширенню джерел її поповнення.

Фразеологічні одиниці, виявлені в повісті «Для домашнього огнища» (1893–1897), драмі «Украдене щастя» (1891, остаточна редакція – 1901), оповіданні «Терен у нозі» (1902–1906), повісті-новелі «Сойчине крило» (1905), об'єднують в три категорії. До першої належать фразеологічні варіанти. В ідіостилі І. Франка та фразеологічних кодексах засвідчено однотипні за структурою та семантикою фразеологізми, але з різним компонентним складом. Друга категорія охоплює фраземи, які наявні в ідіостилі І. Франка, але не фразеографовані в академічних фразеологічних кодексах української мови. У третій категорії опинилися фразеологічні одиниці, виявлені в досліджуваних чотирьох творах І. Франка та фразеографовані в академічних словниках з екземпліфікацією, що базується на цитатах з різних Франкових текстів.

Констатовано, що переважна більшість варіантних і вихідних фразеологічних одиниць, наявних в ідіостилі І. Франка, мають бути закріплені у фраземній нормі сучасної української літературної мови.

Ключові слова: фразеологія, фразеографія, фразема, ідіостиль, І. Франко, кодифікація, українська мова

Творчість Івана Франка посідає особливе місце в каноні вітчизняної літератури та історії української мови, адже тексти цього видатного письменника, публіциста, науковця, політичного й громадського діяча не лише розширили образність, тематику, манеру, способи художнього осягнення світу, сприяли політичному розвитку, спонукали до боротьби за національне визволення, а й стали джерелом для внормування й кодифікації літературної мови. З одного боку, Франкова спадщина хоч і досі впливає на суспільно-політичну думку України, проте виразно пов'язана з культурними й політичними процесами другої половини XIX – початку XX ст. та вже має багато ознак віддаленості від сучасних умов розвитку нашого суспільства й української мови. З другого боку, художні твори І. Франка формують естетичні

й етичні патерни поведінки нових поколінь, отже, його тексти актуальні й вимагають не тільки нового прочитання, а й активного залучення до процесів рецепції на загальнонаціональному рівні: у кодифікації, у практиці масової культури тощо. Крім того, у Франкових творах відбито фраземіку південно-західного діалектного простору, що відіграв важливу роль у формуванні параметрів нової української літературної мови, а в наш час активно впливає на загальноукраїнський узус.

Незважаючи на очевидні здобутки франкознавства, фраземний арсенал письменника й досі належно не описаний та не фразеографований, а тому велика частина вживаних у Франкових творах фразеологічних одиниць (далі – ФО) опинилася поза процесами внормування та кодифікації нової української літературної мови. Складність інтерпретації названого арсеналу І. Франка зумовлена тим, що на заваді кодифікації його фразеологічних зворотів тривалий час стояли ідеологічні обмеження, накинута в радянську добу на закріплення засобів наддністрянського варіанта української мови в літературній нормі другої половини ХХ ст. Через це багато фразем з Франкових текстів не подолали рамок діалектного вжитку, хоч багато з них мали потенціал потрапити до фразеологічних словників літературної мови, адже ФО такого типу функціонують і поза межами Наддністрянщини.

М. Т. Демський, характеризуючи фраземіку епістолярію І. Франка, зауважував: «Зрозуміло, що майже все те фраземне багатство мало би увійти у фраземний корпус української мови та бути відображеним на сторінках академічного тлумачного словника чи тлумачного фраземника (слово на позначення фразеологічного словника, яке слідом за І. І. Коваликом активно використовує М. Т. Демський. – *Т. Ц.-С.*). Однак з різних причин (зокрема політика, скерована на асиміляцію української мови російською, що зумовила недопущення до реєстру словника такої лексики і фраземіки, яка засвідчувала специфіку українського світобачення й світосприймання, особливо коли ця лексика і фраземіка були галицизмами) цього не сталося. Лише 480 українських фразем, ужитих Франком у листуванні, мають відповідники на сторінках СУМу (Словника української мови (1970–1980), далі – СУМ. – *Т. Ц.-С.*). <...> Відсутність усіх розглянутих фразем у СУМі хоч і збіднює фраземний корпус української мови при бажанні можна якось пояснити. Однак там не знайшлося місця для 340 фразем, які ні своєю будовою, ні семантикою не протистоять тим, які автори цього словника вважають нормативними, і їхня відсутність поясненню не піддається» [2: 102]. На нашу думку, такий стан зумовлений передусім незадовільним описом мови творів письменника, зокрема його фраземного інструментарію. Під час укладання СУМу фраземіка І. Франка була не описана. На жаль, до 1990–х рр. авторська фразеографія у вітчизняному мовознавстві майже не розвивалася, а це спричинило викривлене уявлення про фразеовжиток у текстах класиків української літератури. Тільки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стали з'являтися словники, які фразеографували одиниці, уживані в ідіостилях відомих авторів. Саме через нерозвиненість авторської лексикографії та фразеографії в СУМі не змогли подати численних фразем, уживаних у каноні української літератури. У згаданому словникові не

фразеографовано великої кількості фразем інших класиків, зокрема в кодексі не подано близько 180 фразем, уживаних у Шевченковому ідіостилі [1]. Поза кодифікаційними процесами залишилася поки що не встановлена кількість виражальних засобів і багатьох інших авторів, творчість яких істотно вплинула на параметри нової української літературної мови. Наскільки ця ситуація виправлена в Словникові української мови у 20 томах важко сказати, оскільки укладання цього кодексу ще триває. Утім, загальномовний словник апріорі не може вичерпно фразеографувати елементи якогось одного автора, адже завдання такої праці – це максимально схарактеризувати національну мову певного періоду. З огляду на зазначене роль і значення авторської фразеографії зростає. У кожному разі не буде перебільшенням твердження, що на цьому етапі розвитку українського мовознавства повний опис фраземного арсеналу Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та інших відомих авторів, а також фразеографування цього матеріалу відповідно до академічних вимог, має стати першорядним завданням вітчизняної лінгвістики.

Потребу створення словника мови творів І. Франка свого часу обстоював І. І. Ковалик. Його ідею підхопили інші дослідники. «Мар'ян Демський був одним з активних учасників втілення ідеї професора Івана Івановича Ковалика – створення словника творів Івана Франка, – повідомляє М. Б. Яким. – Сегментація текстів проходила на кафедрі української мови в Дрогобичі під його науковим консультуванням. Він був прибічником, щоб словникові статті в емпіриці містили також фразеологізми. На жаль, з відходом професора Івана Ковалика та науковою переорієнтацією кафедри ця робота припинилася. Проте Мар'ян Тимофійович продовжував дослідження спадщини Івана Франка. Виник задум створити фразеологічний словник спадщини Каменяра. За джерельну базу бралось найдоступніше для Дрогобича – п'ятдесятитомник Франкових творів. У короткому часі усі п'ятдесят томів були перечитані, відзначені контексти з фразеологізмами, а невдовзі весь цей матеріал з ФО був виписаний. На сьогодні в основному вироблені принципи укладання словника фразеовжитку наукових праць та укладено пробний варіант зошита на літери «А» – «Б». Решту матеріалу чекає свого майбутнього довершеного опрацювання» [4: 142].

Можна тільки висловити щирий жаль, що такий важливий проєкт згас. Лінгвісти опрацювали великий масив текстів, але ми не знаємо, у якому стані нині зібрані матеріали, чи збережені вони у формі картотеки, чи можна на їхній основі укласти фразеологічний словник тощо. Зі статті М. Б. Якіма довідуємося, що був укладений тільки пробний зошит фразем наукових праць І. Франка. Згаданий дослідник у своїй іншій статті (2015) подав фрагмент «Словника фразеологічних уживань у наукових працях Івана Франка» (літери А, Б). З надрукованих статей бачимо, що, крім ФО, до реєстру потрапили елементи, які не належать до власне фразем. Наприклад, одиниці *дійти до багатства*, *багатий на слова*, *ірод-баба*, *багате жниво*, *барди нації*, *духовні батьки* [3: 313–314] не пройшли всіх етапів фразеологізації та зберігають лексичну семантику.

На питання, чи тривала праця над фразеологічним словником художніх Франкових творів та який результат таких студій, також не маємо відповіді, хоч, як відомо, саме ці тексти багаті на фраземіку й заслуговують на фразеографування. У словопоказчику «Лексика поетичних творів Івана Франка» (1990) (укладачі: І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. М. Полюга) подано лексеми, виявлені в поетичних Франкових текстах. Чи входять наявні в реєстрі одиниці як елементи іншого рівня до складу ФО у поетичних текстах І. Франка, сказати важко, адже розглядааний словопоказчик не містить екземпліфікації. Саме через це видання й не може слугувати джерелом кодифікації, але виконає роль основи майбутнього словника мови ідіостилю І. Франка, теоретичні й практичні засади укладання якого розробив 50 років тому І. І. Ковалик.

Предметом нашої уваги стали ФО, виявлені в знакових творах І. Франка: «Для домашнього огнища» (1893–1897), «Украдене щастя» (1891, остаточна редакція – 1901), «Терен у нозі» (1902–1906), «Сойчине крило» (1905). Кожен з перелічених текстів позначає певний етап у творчості письменника й активно залучений до сучасної української культури через вивчення в середній школі, утілений у театрі й кіно та ін. Як національно й культурно марковані ФО розглядатимемо одиниці, що завдяки своїй частотності й прагматичному навантаженню (традиційності) стали невід'ємною частиною фраземного фонду української мови. Питання походження згаданих зворотів залишаємо осторонь як нерелевантне на цьому етапі дослідження. Академічні «Фразеологічний словник української мови» (1993) (далі – ФСУМ) і «Словник фразеологізмів української мови» (далі – СФУМ) кваліфікуємо як найповніший фразеологічний кодекс, що закріплює фраземну норму в літературній мові, у ролі мірила фразеографування одиниць, дібраних з художніх текстів. Тлумачення ФО, якщо не зазначене інакше, належать авторці статті.

Залучені до аналізу ФО з Франкових творів умовно можна поділити на три групи:

1. ФО-варіанти. В ідіостилі І. Франка та у фразеологічних академічних словниках засвідчено однотипні за структурою та семантикою ФО, але з різним компонентним складом. Ці звороти перебувають між собою у варіантних відношеннях, проте у ФСУМі та СФУМі⁷ не подано варіантів, наявних у

⁷ До аналізу здебільшого були залучені академічні фразеологічні словники української мови, оскільки саме в цих працях послідовно реалізовані принципи фразеографування, спеціально створені для опису аналізованих одиниць з урахуванням їхніх різноманітних параметрів (семантичних, стилістичних, сполучуваності, граматичних і т. ін.). Методика опису фразем спирається на теорію й практику, розроблену наприкінці ХХ ст. в дослідженнях Л. А. Юрчук, В. М. Білоноженко та ін. й пізніше втілену у «Фразеологічному словникові української мови» (1993) та «Словнику фразеологізмів української мови» (2003). Ці фразеографічні праці найповніше описують фраземну норму сучасної української літературної мови та мають бути визнані як еталонні кодекси. Зазначене, звичайно, не означає, що перелічені словники не потребують доповнень, уточнень і виправлень. Названі методики покладено в основу фразеографічного опису, прийнятого в діяльності відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. Особливості фразеографування досліджуваних одиниць в інших

Франкових текстах. З погляду фразеографування незасвідчені в кодексі варіанти, але наявні в ідіостилі письменника, можна розглядати як самостійні одиниці для опису;

2. ФО, які наявні в ідіостилі І. Франка, але не фразеографовані у ФСУМі та СФУМі;

3. ФО, виявлені в досліджуваних чотирьох творах І. Франка та фразеографовані в академічних словниках з екземпліфікацією, що базується на цитатах з різних Франкових текстів.

I. ФО-варіанти

ані⁸ сліду [УЩ, ТУН] / **нема́** ні сліду *від кого-чого* – хто-небудь зник, пропав [ФСУМ ІІ : 544; СФУМ: 432];

вбіти в тямку кому [ДДО] / **вбіти в го́лову (мо́зок)** – частим нагадуванням примусити запам'ятати що-небудь [ФСУМ І : 69; СФУМ : 53];

вігнати в гріб *кого* [СК] / **ввігнати** гріб *кого* – прискорити чию-небудь смерть [ФСУМ І : 303];

впирати очі *в що* [ТУН, УЩ] / **впинати** очі *в, на кого-що* – пильно дивитися [ФСУМ І : 148; СФУМ : 475];

впнитися зубами *в що* [УЩ] / **вчепитися** зубами *за що, в що* – міцно триматися чого-небудь, не відступати від чогось [ФСУМ І : 166; СФУМ : 144];

в оча́х морочиться *кому* [ДДО] / **голови́** морочиться *від чого і без дод.* – хто-небудь перебуває в стані запаморочення, близькому до непритомності [ФСУМ І : 510; СФУМ : 475];

глянути косім оком *на кого* [ДДО] / **кінути недобрим** оком *на кого* – виявити недовіру, відразу в ставленні до кого-небудь [ФСУМ І : 369–370; СФУМ : 292];

гру́ба ри́ба [ДДО] / **вели́ка** ри́ба – поважна особа, впливова людина [ФСУМ ІІ : 735; СФУМ : 597];

да́вить се́рце *що* [ДДО] / **ті́сне** се́рце – спричиняє відчуття душевного болю [ФСУМ ІІ : 884; СФУМ : 712];

діста́ти в свої́ ру́ки *кого* [СК] / **взя́ти в ру́ки (до рук)** – підкорити своїй волі [ФСУМ І : 18; СФУМ : 39];

дрібна́ му́ха [ДДО] / **дрібна́ пта́шка** – той, хто не займає значного становища в суспільстві [СФУМ : 583];

думкі́ прихо́дять в го́лову *кому* [СК] / **ду́мка прихо́дить** в го́лову *кому і без дод.* – хто-небудь починає думати над чимось [СФУМ : 221];

дух [у груди́] запе́рло *кому і без дод.* [СК, ДДО] / **дух [у гру́дях]** спи́рає (спе́рло, затну́вся) *кому* – стає важко дихати від хвилювання, переляку й т. ін. [ФСУМ ІІ : 847; СФУМ : 224];

словниках української мови потребують окремого компаративного аналізу. Це буде завданням для наступних студій.

⁸ У першій групі аналізованих зворотів напівжирним шрифтом виокремлено варіанти у складі ФО.

ду́шу **ви́гнати** з *кого* [УЩ] / ду́шу **ви́йняти** – жорстоко познуватися з кого-небудь [ФСУМ I : 101; СФУМ : 71];

з душе́ю **ви́хопитися** [УЩ] / з душе́ю **ви́рватися** – урятуватися від великої небезпеки, залишившись живим [ФСУМ I : 101];

з **ці́лого го́рла**, *зі сл. верескну́ти* [ДДО] / **на все го́рло** *зі сл. крича́ти, смі́ятися* – щонайсильніше, на повен голос [ФСУМ I : 190; СФУМ : 161];

з **ці́лого се́рця** [ДДО] / з **уся́ого се́рця** – щиро [СФУМ : 643];

закопа́ти живце́м у **моги́лу** *кого* [УЩ] / закопа́ти живце́м у **зе́млю** *кого* – нещадно покарати кого-небудь [ФСУМ I : 308; СФУМ : 245];

закусі́ти **зу́би** [ТУН] / закусі́ти **плач (по́смішку, гні́в)** – стримати свої почуття [ФСУМ I : 309];

залама́ти **рученя́та** [ДДО] / залама́ти **ру́ки (ру́чки, ру́ченьки)** – жестами, виглядом виразити переживання, хвилювання [ФСУМ I : 413; СФУМ : 325–326];

заста́вити сіть *на кого* [ДДО] / **наста́вити сі́ті** – підступними діями намагатися підкорити собі кого-небудь [ФСУМ II : 535; СФУМ : 426];

згубі́ти ду́шу [УЩ] / **погубі́ти** ду́шу – загинути [ФСУМ II : 658; СФУМ : 528];

злові́тися на поло́ву [ДДО] / **да́тися як горобе́ць** на поло́ву – дозволити себе ошукати, піддатися обману [ФСУМ I : 218; СФУМ : 185];

ки́нути кінці́ в во́ду [ДДО] / **схова́ти (захова́ти)** кінці́ в во́ду – знищити докази чого-небудь [ФСУМ II : 928; СФУМ : 747];

кипі́ть у душі́ *чий* [СК] / **закипа́є** у душі́ *чий* – хто-небудь сердиться, обурюється з приводу чогось [ФСУМ I : 307; СФУМ : 244–245];

коро́бка Пандо́ри (СК) / **скрі́ня** Пандо́ри – вмістище зла, лиховісний дар [СФУМ : 659];

кров **б'є (набіга́є, уда́рила)** до голови́ *кому і без дод.* [ДДО] / кров **бу́хає, (забу́хала уда́рила, кину́лася)** до голови́ *кому і без дод.* – хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження [ФСУМ I : 399–400; СФУМ : 315];

з моста́ **в** во́ду [ДДО] / **кра́ще** з мо́сту **та в** во́ду – зникнути безслідно, пропасти [ФСУМ I : 510; СФУМ : 409];

мов били́на **в ві́трі** *зі сл. кру́тити* [СК] / **як били́на в по́лі** *зі сл. оді́н, одна́, са́м, са́ма* – зовсім самотній [ФСУМ I : 23; СФУМ : 27];

мов **окамені́лий** [ТУН] / мов **закам'яні́лий** – нерухомий, без найменшого руху [ФСУМ I : 307];

морозом **уда́рило** *на кого* [ТУН] / морозом **сипону́ло** *в кого, безос.* – хтось відчуває озноб від хвилювання, несподіванки [ФСУМ II : 575; СФУМ : 648];

на **вели́кій стопі́**, *зі сл. жи́ти* [ДДО] / на **широ́ку но́гу** *зі сл. жи́ти* – розкішно, багато [ФСУМ II : 556; СФУМ : 439];

на **о́чі**, *зі сл. ба́чити* [ТУН] / на **власні́ (свої́)** о́чі *зі сл. ба́чити* – безпосередньо, особисто [ФСУМ II : 597; СФУМ : 475];

набі́гло **на т́ямку** кому [ТУН] / набі́гло **на д́умку** кому *і без дод., безос.* – хто-небудь раптово про щось подумав [ФСУМ I : 324; СФУМ : 257];

не **дро́гне** рука́ *кого* [ДДО] / не **здригне́** рука́ *чия, у кого* – хто-небудь ні перед чим не зупиниться [ФСУМ I : 331–332];

не **ня́ти** ві́ри *без дод.* [ДДО] / не **йня́ти** ві́ри кому, *чому і без дод.* – не вірити чому-небудь [ФСУМ I : 359; СФУМ : 283];

не ста́ло **у гру́дях** ду́ху кому [ТУН] / не ста́ло **душі́** у *кого* – хто-небудь дуже злякався [ФСУМ II : 858];

немóв **гро́мом** **пора́жений** [ДДО] / немóв **гро́мом** **вра́жений (приші́блений)** – неприємно здивований, схвилюваний чим-небудь несподіваним [ФСУМ I : 150; СФУМ : 120];

ненáче вко́паний *зі сл. сто́яти* [ДДО] / **як у зе́млю** вко́паний, *зі сл. сто́яти* – нерухомо, непорушно [ФСУМ II : 913; СФУМ : 735];

о́стрый на язýк [ТУН] / **го́стрый** на язýк – здатний влучно, різко, дотепно висловлюватися [ФСУМ I : 192; СФУМ : 163];

переверну́ти нутро́ *чиє* [ТУН] / **скаламúтити** нутро́ кому – дуже схвилювати, унести неспокій [ФСУМ II : 814; СФУМ : 654];

повалі́ти (положи́ти) тру́пом *кого* (ДДО) / **покла́сти** тру́пом *кого і без дод.* – убити, знищити [ФСУМ I : 380; СФУМ : 300];

похолóло **ко́ло се́рця** кому [ДДО] / похолóло **на се́рці** у *кого, кому, безос.* – кому-небудь стало страшно від сильного хвилювання, раптового переляку [ФСУМ II : 684; СФУМ : 552];

пусті́ти з рук *кого* [УЩ] / **випустити** з рук *кого* – відпустити, дати можливість піти від кого-небудь [ФСУМ I : 99; СФУМ : 81];

пусті́ти **на** сві́т [ДДО] / пусті́ти **в** сві́т – опублікувати, видати [ФСУМ II : 718; СФУМ : 585];

робі́ти **комеді́ї** з *ким* [СК] / **гра́ти (розі́гравати, лама́ти)** **комедію** *перед ким, кому і без дод.* – прикидатися кимось, удавати з себе когось [ФСУМ I : 195; СФУМ : 167];

розт́рощи́ти на по́рох *що* [СК] / **розте́рти** на по́рох *кого* – повністю знищити [ФСУМ II : 759; СФУМ : 615];

сікту́ зубáми [ТУН] / **дзвони́ти** зубáми – тремтіти від страху [ФСУМ I : 234; СФУМ : 615];

со мі́ром, *зі сл. і́дй* [ТУН] / **з** мі́ром *зі сл. і́дй, і́діть* – з добрими намірами, по-доброму [ФСУМ I : 488; СФУМ : 388];

спочи́ти **в** **моги́лі** [СК] / спочи́ти **ві́чним сном (наві́ки)** – умерти [ФСУМ II : 852; СФУМ : 684];

става́ти живо́ пе́ред очі́ма кому ТУН] / **сто́яти** пе́ред очі́ма кому – постійно з'являтися в уяві, не зникати [ФСУМ II : 865; СФУМ : 696];

старі́й **воробе́ць (воробі́й)** [СК, ДДО] / старі́й **горо́бець** – досвідчена людина, яку важко перехитрити [ФСУМ I : 190–191; СФУМ : 162];

сяк **чи** так [ТУН] / сяк **і** так, **і** сяк **і** так – по-різному, різними способами [ФСУМ II : 875; СФУМ : 705];

топта́ти поро́ги [ДДО] / **оббива́ти** поро́ги у *кого, кому, чиї* – часто бувати в кого-небудь [ФСУМ II : 561–562; СФУМ : 444];

у дні душі *чиєї* [ТУН] / у глибині душі – у середині єства [ФСУМ I : 173; СФУМ : 149];

холодний піт **обливає** *кого* [ДДО] / холодний піт **охоплює** (**проймає**, **пробирає**) *кого і без дод.* – хто-небудь дрижить від страху, нервового збудження [ФСУМ II : 642; СФУМ : 516];

хоч до рани **приложі** [СК] / хоч до рани **прикладай** (**притуляй**) *зі сл. т а к і й* – добрий, податливий, лагідний [ФСУМ I : 378–379; СФУМ : 299];

чорту в зуби – [УЩ] / до **чорта** в зуби – у найвіддаленіше місце [ФСУМ I : 255; СФУМ : 770];

як у Бóга за **двермі** *зі сл. ж і т и* [УЩ] / як у Бóга за **па́зухою** *зі сл. ж і т и, с и д і т и* – дуже добре, у достатках [ФСУМ I : 42].

II. ФО, які наявні в ідіостилі І. Франка, але не описані у ФСУМі та СФУМі

бажати печеного леду [СК] – хотіти чого-небудь нездійсненого;
вбивати ніж у груди кому [ДДО] – спричиняти душевний біль;
ввігнати в лапку кого [ДДО] – загнати в пастку;
вийти на денне світло [ДДО] – бути оприлюдненим;
вісмикнутися з лапки [ДДО] – змогти втекти від кого-небудь;
вкинути в болото що [СК] – знеславити, зганьбити;
втóптаний в болото [ДДО] – зганьблений, знеславлений;
гідко і в губу брати [УЩ] – про що-небудь дуже неприємно говорити;
грізти ду́шу чию [ДДО] – кого-небудь щось дуже турбує, непокоїть;
дати зловіти на по́лову кого [СК] – дозволити ошукати;
додержати кро́ку кому [ДДО] – не відстати від кого-небудь у чомусь;
з кашею з'їсти кого [ДДО] – учинити розправу, знищити;
з пánом Бóгом [ДДО] – форма прощання з побажанням успіху, щастя;
запирати в собі дух [СК, ДДО] – завмирати;
зміти пля́му [ДДО] – спокутати що-небудь;
з ду́ха свято́го зі сл. з н á т и [ТУН] – невідомо звідки;
і лиця не наверну́ти на що [ТУН] – не змогти подивитися на що-небудь, відчутти відразу до чогось;
і че́рез думку не пере́йде кому [ДДО] – хто-небудь не здогадається про щось;
ша́рпати клі́щами за ду́шу [СК] – виводити зі спокійного, урівноваженого стану;
кля́мка запáла [ДДО] – справу вирішено;
кро́їти се́рце чиє [ДДО] – мучити кого-небудь;
куді́ сте́жка в горóх [УЩ] – у чому причина;
мов бли́скавка з хма́ри [ТУН] – швидко, раптово;
мов клі́щами держáти кого [ТУН] – позбавляти свободи в діях;
мов клі́щами сті́сло за се́рце [ТУН] – хто-небудь дуже розхвилювався, занепокоївся;
мов ко́та в мішкú продáти [УЩ] – одурити, ошукати;

мов одубілий [ТУН] – непорушний;
мов пожáр *зі сл. н а с к á к у є* [УЩ] – несподівано, раптово;
мов утóвчений у стúпі [ТУН] – пригнічений, понурий;
на деся́те село́ [УЩ] – далеко;
набивáтися на сон кому [ТУН] – снитися;
не знáти, на яку́ ступіти [ДДО] – дуже незручно почуватися;
не йти з сéрця кому [ТУН] – бути нещирим, поверховим;
носіти гнів у сéрці на кого [ТУН] – ображатися;
по же́бранім хлі́бі [ДДО] – просячи милостиню;
порвáти ниткі́ з чим [СК] – звільнитися від того, що заважає вільно діяти, мислити;
привóдити на гáдку кому що [ДДО] – хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь;
рука́ засвербі́ть кого [ДДО] – кому-небудь закортить зробити щось;
скінуло з дúмки кому що [ДДО] – хто-небудь перестав думати про щось;
товкті́ся в т́ямці чийй [ТУН] – виникати в уяві;
трóхи не мо́литься до кого [УЩ] – про того, хто дуже кохає, добре ставиться до кого-небудь;
узя́ти за зле [ДДО] – образитися.
уйма́ти че́сти кому [УЩ] – принижувати кого-небудь;
хроба́ка да́рмо не розто́пче [УЩ] – хто-небудь не завдасть нікому ні найменшої шкоди, неприємності;
шпи́гну́ло в са́ме сéрце кого що [ТУН] – хто-небудь дуже переживає з приводу чогось;
що слі́на на язýк принесé, зі сл. л á я т и [ТУН] – не добираючи слів;
язикóм пúтати [УЩ] – говорити нісенітниці;
як па́ру галу́шок, зі сл. п р о г л í н у т и [ТУН] – дуже швидко;
як слі́на, зі сл. щ é з н у т и [ТУН] – безслідно.

III. ФО, виявлені в досліджуваних чотирьох творах І. Франка та фразеографовані в академічних словниках з екземпліфікацією, що базується на цитатах з різних Франкових текстів

ані́ на волосóк [СК] – зовсім, нітрохи [СФУМ : 123, І. Франко, «Ріпник»];
ані́ руш [УЩ] – зовсім, нітрохи, абсолютно [ФСУМ II : 776; СФУМ : 626–627, І. Франко, «Гриць і панич»];
будува́ти золоті за́мки на ві́трі [СК] – мріяти про щось недосяжне [ФСУМ I : 61, І. Франко, «Сойчине крило»];
гра́ти комéдію перед ким [ДДО] – прикидатися кимось, лицемірити [ФСУМ I : 195; СФУМ : 734, І. Франко, «Великий шум»];
гробова́ мо́вча́нка [ДДО] – абсолютна тиша [ФСУМ I : 500; СФУМ : 400, І. Франко, «На вершку»: **ме́ртва мо́вча́нка**];
до лиця́ кому [СК] – личить, пасує що-небудь комусь [СФУМ : 340, І. Франко, «Маніпулянтка»];
капустя́на голова́ [ДДО] – некмітлива, неуважна людина [ФСУМ I : 183;

СФУМ : 157, І. Франко, «До світла»];

мов у воду опу́щений [ДДО] – приголомшений, засмучений [ФСУМ II : 580; СФУМ : 468–469, І. Франко, «Рябина»: **як** у воду опу́щений];

мура́шки по шкі́рі забі́гали у кого [УЩ] – кому-небудь стає неспокійно, страшно [ФСУМ II : 512–513; СФУМ : 411, І. Франко, «Гриць і панич»: мура́шки забі́гали за плечі́ма];

нату́ркувати го́лову кому [СК] – стомлювати розмовами [ФСУМ II : 537; СФУМ : 428, І. Франко, «Сойчине крило»];

не тепе́р, то в четве́р [УЩ] – коли-небудь [ФСУМ II : 879–880; СФУМ : 321, І. Франко, «Борислав сміється»: **чи** тепе́р **чи** в четвер];

ні ві́дси ні ві́дти [ДДО] – несподівано [ФСУМ I : 126; СФУМ : 106, І. Франко, «Історія кожуха»];

ні в кут ні в две́рі [УЩ] – нікуди [ФСУМ I : 407; СФУМ : 321, І. Франко, «Звірячий бюджет»];

ні з то́го ні з сьо́го [ТУН] – несподівано, раптово [ФСУМ II : 888; СФУМ : 715, І. Франко, «Борислав сміється»: **ні з сьо́го ні з то́го**];

під но́сом, зі сл. б у р к н у т и [ТУН] – тихо, нерозбірливо [ФСУМ II : 559; СФУМ : 441, І. Франко, «Основи суспільності»: **під но́сом, зі сл. б у р ч а т и**];

прийти́ до се́бе [ДДО] – повернутися до нормального фізичного стану [ФСУМ II : 692; І. Франко, «В тюремнім шпиталі»];

пусті́тися на пси [ДДО] – утратити повагу до себе, добре ім'я [ФСУМ II : 723, І. Франко, «Різуни»];

рі́зати без ножа́ кого [УЩ] – завдавати душевних страждань [ФСУМ II : 737; СФУМ : 598–599, І. Франко, «На дні»];

се́рце кра́ється кому [УЩ] – хто-небудь дуже переживає, страждає [СФУМ : 639, І. Франко, «Борислав сміється»];

соло́м'яна вдова́ [ДДО] – жінка, яка тимчасово залишилася без чоловіка або не живе з ним [ФСУМ I : 72; СФУМ : 55, І. Франко, «Для домашнього огнища»];

узя́ти під но́ги кого [УЩ] – зганьбити, зневажити [ФСУМ II : 912; СФУМ : 734, І. Франко, «Панські жарти»];

як той мак наче́тверо, зі сл. б і д н и й [УЩ] – дуже, надто [СФУМ : 639, І. Франко, «Украдене щастя»];

Немає жодних обґрунтованих підстав для того, щоб переважна більшість варіантних і вихідних нефразеографованих ФО, наявних в ідіостилі І. Франка, були поза сучасною літературною нормою. Певна річ, деякі з розгляданих зворотів (передусім ті, що містять у своєму складі виразно пов'язані з діалектним ужитком елементи) не зможуть уживатися поза діалектним (застарілим) або стилізованими під них контекстами (наприклад, ФО *острий на язык, старий воробій, со миром* і т. ін.). Для того щоб якнайповніше описати фраземіку найвідоміших творів І. Франка, потрібно не лише прочитати ці тексти, використовуючи метод суцільної вибірки, а й звірити канонічні тексти, прижиттєві видання та автографи письменника. Можливо, між ними буде певна відмінність, яка відбилася на фраземному складі. Наступним кроком має бути

здійснена семантико-стилістична характеристика виявлених одиниць відповідно до сучасної фраземної норми та приписів академічної фразеографії. Ці одиниці потрібно вводити до загальномовних словників, незважаючи на те, що, можливо, до укладання окремого (авторського) словника фразем, уживаних в ідіостилі І. Франка, ще дуже далеко.

Джерела

ДДО – Для домашнього огнища. *Іван Франко. Для домашнього огнища. Вибрані твори.* Київ : Видавництво РМ, 2025.

СК – Сойчине крило *Іван Франко. Для домашнього огнища. Вибрані твори.* Київ : Видавництво РМ, 2025.

ТУН – Терен у нозі. *Іван Франко. Для домашнього огнища. Вибрані твори.* Київ : Видавництво РМ, 2025.

УЩ – Украдене щастя. *Іван Франко. Для домашнього огнища. Вибрані твори.* Київ : Видавництво РМ, 2025.

СУМ – Словник української мови. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. Київ : Наукова думка, 2003.

ФСУМ I – Фразеологічний словник української мови. Кн. 1. Київ : Наукова думка, 1993.

ФСУМ II – Фразеологічний словник української мови. Кн. 2. Київ : Наукова думка, 1993.

Література

1. Демський М. Т. Шевченкова фраземіка і її відображення на сторінках СУМу. *Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови. Тези доповідей Республіканської конференції.* Ужгород, 1989. С. 49–51.

2. Демський М. Т. Фраземіка епістолярії І. Франка в її стосунках з фраземікою в словнику української мови. *900 років Дрогобичу: історія і сучасність. Тези доповідей міжвузівської краєзнавчої науково-практичної конференції.* Дрогобич, 18–19 грудня 1991. С. 101–103.

3. Яким М. Словник фразеологічних уживань у наукових працях І. Франка та принципи його побудови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі.* Дрогобич, 2015. С. 305–315.

4. Яким М. Знаний дослідник української фразеології. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія».* 2019. С. 140–146.

Legend

ДДО – For the Home Hearth. (2025). Ivan Franko. For the Home Hearth. Selected works. Kyiv (in Ukr.).

СК – The Jay's Wing. (2025). Ivan Franko. For the Home Hearth. Selected works. Kyiv (in Ukr.).

ТН – Thorn in the Foot. (2025). Ivan Franko. For the Home Hearth. Selected works. Kyiv (in Ukr.).

УЩ – Stolen Happiness. (2025). Ivan Franko. For the Home Hearth. Selected works. Kyiv (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv (in Ukr.).

СФУМ – Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language (2003). Kyiv (in Ukr.).

ФСУМ I – Phraseological dictionary of Ukrainian (1993). Vol. 1. Kyiv (in Ukr.).

ФСУМ II – Phraseological dictionary of Ukrainian (1993). Vol. 2. Kyiv (in Ukr.).

References

1. Demskyi, M. T. (1989). Shevchenko's Phraseology and Its Representation in the Dictionary of the Ukrainian Language. *The Scientific and Technological Revolution and Contemporary Processes in the Development of the Lexicon of Ukrainian Folk Colloquial Speech. Abstracts of Papers from a Republican Conference*. Uzhhorod (in Ukr.).

2. Demskyi, M. T. (1991). Phraseology in Ivan Franko's Epistolary Heritage and Its Relationship to the Phraseology Recorded in the Dictionary of the Ukrainian Language. *Nine Hundred Years of Drohobych: History and the Present. Abstracts of Papers from an Inter-University Regional Studies Academic and Practical Conference*. Drohobych (in Ukr.).

3. Iakym M. (2015). A Dictionary of Phraseological Usages in Ivan Franko's Scholarly Works and the Principles of Its Compilation. *The Native Word in an Ethnocultural Perspective*. Drohobych (in Ukr.).

4. Iakym M. (2019). A Renowned Scholar of Ukrainian Phraseology. *Problems of the Humanities. Philology Series*. Drohobych (in Ukr.).

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Nationally and Culturally Marked Phraseology in Ivan Franko's Works as a Source for Enriching the Phraseological Stock of Contemporary Ukrainian Literary Language

The article analyses the semantics and codification of phraseological units selected by means of continuous sampling from the canonical works of the prominent Ukrainian writer Ivan Franko. Although Franko's literary legacy has long been part of the canon of Ukrainian literature, the phraseology of his idiolect has not yet been comprehensively described or systematically phraseographed. As a result, many nationally and culturally marked phrasemes used in Franko's works remain uncodified within the phraseological norm of contemporary Ukrainian literary

language. This situation distorts the history of modern Ukrainian literary language and does not contribute to the expansion of its lexical and phraseological resources.

The phraseological units identified in the novella “For the Home Hearth” (1893–1897), the drama “Stolen Happiness” (1891; final version 1901), the short story “Thorn in the Foot” (1902–1906), and the novella “The Jay’s Wing” (1905) can be grouped into three categories. The first category comprises phraseological variants. Both Franko’s idiolect and phraseological codices attest structurally and semantically similar phrasemes that differ in their component composition. The second category includes phrasemes attested in Franko’s idiolect but not phraseographed in academic phraseological dictionaries of the Ukrainian language. The third category consists of identical phrasemes present in the analysed works by Franko and described in phraseological dictionaries.

It is concluded that the overwhelming majority of variant and source phrasemes attested in Franko’s idiolect should be incorporated into the phraseological norm of contemporary Ukrainian literary language.

Key words: *phraseology, phraseography, phraseme, idiolect, Ivan Franko, codification, Ukrainian language*

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Ілона Мирошніченко, Ірина Стогній

Тематична група «Медицина» в «Українсько-польсько-англійському тематичному словнику»

Представлені словникові матеріали є частиною «Українсько-польсько-англійського тематичного словника», над яким працюють авторки. Подані назви позначають лікувальні заклади і медичний персонал, хвороби, їх діагностування та лікування, внутрішні органи і скелет людини, ліки та вироби медичного призначення.

Реєстрові слова в межах тематичних підгруп, а словосполучення – в межах словникових статей подаємо в алфавітному порядку. У межах однієї словникової статті подаємо активно вживані синоніми як літературного, так і розмовного характеру.

Українські слова й словосполучення подаємо з акцентною характеристикою. Наголос в односкладових словах не ставимо. Після англійських слів та словосполучень у квадратних дужках подаємо транскрипцію їхньої вимови, де зазначаємо як головний, так і додатковий наголос. Знак головного наголосу ставимо вгорі рядка, а додаткового – внизу рядка перед наголошеним складом. Оскільки наголос у польській мові сталий і падає на передостанній склад, акцентну характеристику польських слів не подаємо.

Пояснення та уточнення, що стосуються польських та англійських відповідників, наводимо після них курсивом у круглих дужках мовою оригіналу.

З метою економії місця при повторенні реєстрового слова всередині словникової статті в початковій формі замінюємо його тильдою (~). Якщо реєстрове слово виступає в інших граматичних формах, тильда замінює не все слово, а лише його незмінювану частину, яку відокремлюємо двома скісними лініями (/). Якщо слово має кілька відповідників, тильда замінює лише перший з них.

Для граматичної та стилістичної характеристики слів і словосполучень використовуємо ремарки, які подаємо мовою оригіналу. Умовні скорочення при польських та англійських еквівалентах виступають лише у випадках їх розбіжності з українськими словами.

При більшості українських та польських іменників подаємо лише форму родового відмінка однини. У випадках, коли форми деяких непрямих відмінків відрізняються від форм родового відмінка однини основою, місцем наголосу або мають певні правописні особливості, усі ці відмінкові форми відображаємо в словнику. Для назв осіб подаємо форми кличного відмінка однини.

Іменники, які вживають переважно у множині, подаємо у формі множини, при цьому в круглих дужках наводимо форму однини. Варіантні форми родового відмінка наводимо через скісну лінію (/). При українських та польських дієсловах подаємо форми першої та другої особи однини теперішнього або простого майбутнього часу. Форми Past Indefinite та Past Participle неправильних англійських дієслів наводимо в дужках у тій самій словниковій статті.

МЕДИЦИ́НА	MEDYCYNÁ	HEALTHCARE
виклика́//ти, ~ю, ~єш недо́к. (ві́кли//кати, ~чу, ~чеш до́к.)	wzywa//ć, ~m, ~sz (wezwa//ać, ~ę, ~iesz)	to call (called, called) [kɔ:l (kɔ:ld, kɔ:ld)]
~ швидку́ медичну́ допомо́гу	~ pogotowie ratunkowe	~ an ambulance [kɔ:l ən 'æmbjələns]
ві́пад//ок, ~ку ч летáльний ~ нещáсний ~	wypad//ek, ~ku zejście śmiertelne nieszczęśliwy ~	case [keɪs] fatal ~ ['feɪtəl keɪs]
допомо́г//га, ~ги, д. і м. ~зі ж	pomoc, ~у	aid [eɪd]
пе́рша ~ іму́нітет, ~у ч осла́блений ~	pierwsza ~ odporność//ć, ~ci ż osłabiona ~	first ~ [fɜ:st eɪd] immunity [ɪ'mju:nəti] weakened ~ ['wi:kənd ɪ'mju:nəti]
комі́сі//я, ~ї ж військо́во-ліка́рська ~	komisj//a, ~i wojskowa ~ lekarska	commission [kə'mɪʃən] military medical ~ ['mɪlɪtəri 'mædɪkəl kə'mɪʃən]
ліка́рнян//ий, ~ого ч; лист//о́к непра́цездáтності, ~ка́ ~ ч	zwolnieni//e lekarski//e, ~a ~ego n	sick leave certificate [sɪk li:v sə'tɪfɪkət]; medical certificate ['mædɪkəl sə'tɪfɪkət]
меді́чн//а до́відк//а, ~ої ~и ж	zaświadczeni//e lekarski//e, ~a ~ego n	medical certificate ['mædɪkəl sə'tɪfɪkət]
меді́чн//а ка́рт//ка, ~ої ~ки, д. і м. ~ій ~ці ж	kar//ta pacjenta, ~ty ~, c. i ms. ~cie ~	medical card ['mædɪkəl kɑ:d]; health record [helθ 'rɛkɔ:d]
меді́чн//е страхува́нн//я, ~ого ~я с	ubezpieczeni//e zdrowotn//e, ~a ~ego	health insurance [helθ ɪn'sʊərəns]; medical insurance ['mædɪkəl ɪn'sʊərəns]
меді́чн//ий ві́снoв//ок, ~ого ~ку ч напра́вленн//я, ~я с	orzeczeni//e lekarski//e, ~a ~ego n skierowani//e, ~a	medical report ['mædɪkəl rɪ'pɔ:t] referral [rɪ'fɜ:rəl]

~ до лікаря	~ do lekarza	~ to a doctor [rɪ'fɜːrəl tuː ə 'dɒktə]
непрацездатн//ість, ~ості ж	niezdolność//ć do pracy, ~ci do ~	disability [ˌdɪsə'bɪləti]; incapacity for work [ˌɪnkə'pæsəti fɔː wɜːk]
пацієнт, ~а, кл. ~е ч; хвор//ий, ~ого, кл. ~ий ч	pacjen//t, ~ta, ms. i w. ~cie; chor//y, ~ego, w. ~у	patient ['peɪʃnt]
пацієнт//ка, ~ки, д. i м. ~ці, кл. ~ко ж; хвор//а, ~ої, кл. ~а ж	pacjent//ka, ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko; chor//a, ~ej, w. ~a	patient ['peɪʃnt]
лежача хвора	obłożnie chora	bedridden ~ ['bedrɪdʒn 'peɪʃnt]
рецепт, ~а ч	recep//ta, ~ty, c. i ms. ~cie ż	prescription [prɪ'skrɪpʃn]
електронний ~; е~	elektroniczna ~; е~	electronic ~ [ˌɛlɛk'trɒnɪk prɪ'skrɪpʃn]
Лікувальні заклади відділенн//я, ~я с	Ośrodki lecznicze oddzia//ł, ~łu, ms. ~le m	Healthcare Institutions department [dɪ'pɑːtmənt]; unit ['juːnɪt]; ward [wɔːd]
~ інтенсивної терапії	~ intensywnej opieki	intensive care unit [ɪn'tensɪv keə 'juːnɪt]
інфекційне ~	~ chorób zaraźnych	infectious disease ~ [ɪn'fɛkʃəs dɪ'ziːz]
приймальне ~	izba przyjęć	reception ~ [rɪ'sɛpʃn dɪ'pɑːtmənt]
жіноч//а консультаці//я, ~ої ~ї ж	poradn//ia dla kobiet, ~i dla ~	antenatal clinic [ˌæntɪ'neɪtəl 'klɪnɪk]; women's health clinic ['wɪmɪnz hɛlθ 'klɪnɪk]; women's consultation [ˌ 'wɪmɪnz ˌkɒnsəl'teɪʃn]
кабінет, ~у ч	gabine//t, ~tu, ms. i w. ~cie	room [ruːm]; office ['ɒfɪs]
процедурний ~; процедурна кімната; маніпуляційн//а, ~ої ж	~ zabiegowy	treatment ~ ['triːtmənt ruːm]
лікарн//я, ~і ж військова ~, гостіта//ль, ~лю ч; шпитá//ль, ~лю ч	szpital, ~a m ~ wojskowy	hospital ['hɒspɪtəl] military ~ ['mɪlɪtəri 'hɒspɪtəl]
полікліні//ка, ~ки, д. i м.	przychodn//ia, ~i	clinic ['klɪnɪk]; polyclinic

~ці <i>жс</i>			[,pɒlɪ'klɪnɪk]
пологов//ий	будін//ок,	szpital położnicz//y, ~a	maternity hospital
~ого ~ку <i>ч</i>		~ego	[mə'tɜ:nəti 'hɒspɪtəl]
пункт, ~у <i>ч</i>		punk//t, ~tu, <i>ms.</i> ~cie	point [pɔɪnt]
медічний ~, медпункт, ~у		~ pomocy medycznej, ośrodek pomocy lekarskiej	medical ~ ['mædɪkəl pɔɪnt]
реєстратúr//а, ~и <i>жс</i>		rejestracj//а, ~i	registry office ['rɛdʒɪstri 'ɒfɪs]; registry ['rɛdʒɪstri]
санаторі//й, ~ю <i>ч</i>		sanatori//um, ~um <i>n</i>	sanatorium [,sænə'tɔ:riəm]
центр, ~у <i>ч</i>		centr//um, ~um <i>n</i> ; ośrod//ek, ~ku	center ['sentə]
реабілітаційний ~		ośrodek rehabilitacyjny	rehabilitation ~ [,ri:hə'bɪlɪ'teɪʃn 'sentə]

Медперсона́л

акуше́р//ка, ~ки, *д. i м.*
~ці, *кл.* ~ко *жс*

алерго́лог, ~а, *кл.* ~у *ч*
алергологі́н//я, ~і, *кл.* ~е
жс
анестезіо́лог, ~а, *кл.* ~у *ч*

анестезіологі́н//я, ~і, *кл.*
~е *жс*

гастроентеро́лог, ~а, *кл.*
~у *ч*
гастроентерологі́н//я, ~і,
кл. ~е *жс*

гінеко́лог, ~а, *кл.* ~у *ч*

гінекологі́н//я, ~і, *кл.* ~е
жс

данті́ст, ~а, *кл.* ~е *ч*;
стомато́лог, ~а, *кл.* ~у *ч*

данті́ст//ка, ~ки, *д. i м.*
~ці, *кл.* ~ко *жс*;
стоматологі́н//я, ~і, *кл.* ~е

Personel służby zdrowia

położn//а, ~ej, *w.* ~а

alergolog, ~а, *w.* ~u
alergolog (*kobieta*), ~а,
w. ~u *m / ndm.*

anestezjolog, ~а, *w.* ~u;
anestety//sta, ~sty, *c. i*
ms. ~ście, *w.* ~sto

anestezjolog (*kobieta*),
~а, *w.* ~u *m / ndm.*;
anestetysta (*kobieta*), ~а,
w. ~u *m / ndm.*

gastrolog, ~а, *w.* ~u

gastroloż//ka, ~ki, *c. i ms.*
~ce, *w.* ~ko

ginekolog, ~а, *w.* ~u

ginekolog (*kobieta*), ~а,
w. ~u *m / ndm.*

denty//sta, ~sty, *c. i ms.*
~ście, *w.* ~sto;
stomatolog, ~а, *w.* ~u

dentyst//ka, ~ki, *c. i ms.*
~ce, *w.* ~ko;
stomatoloż//ka, ~ki, *c. i*

Medical Staff

obstetrician (*woman*)
[,ɒbstə'trɪʃn]; midwife
['mɪdwaɪf]

allergist ['ælərdʒɪst]
allergist (*woman*)
['ælərdʒɪst]

anesthesiologist
[,ænəs'θi:zi'ɒlədʒɪst]

anesthesiologist (*woman*)
[,ænəs'θi:zi'ɒlədʒɪst]

gastroenterologist
[,gæstrəʊ,entə'rɒlədʒɪst]
gastroenterologist
[,gæstrəʊ,entə'rɒlədʒɪst]
(*woman*)

gynecologist
[,gaɪnə'kɒlədʒɪst]
gynecologist (*woman*)
[,gaɪnə'kɒlədʒɪst]

stomatologist
[,stɒmə'tɒlədʒɪst]; dentist
['dentɪst]

stomatologist (*woman*)
[,stɒmə'tɒlədʒɪst]; dentist
(*woman*) ['dentɪst]

<i>ж</i>	<i>ms. ~ce, w. ~ko</i>	
дерматоло́г, ~а, кл. ~у ч	dermatolog, ~а, w. ~u	dermatologist [,dɜ:mə'tɒlədʒɪst]
дерматологі́н//я, ~і, кл. ~е ж	dermatolog (<i>kobieta</i>), ~а, w. ~u <i>m / ndm.</i> ; dermatoloż//ka, ~ki, <i>c. i ms. ~ce, w. ~ko pot.</i>	dermatologist (<i>woman</i>) [,dɜ:mə'tɒlədʒɪst]
дієто́лог, ~а, кл. ~у ч	dietetyk, ~а, w. ~u	nutritionist [nju:'trɪʃnɪst]; dietician [,daɪə'tɪʃn]
дієтологі́н//я, ~і, кл. ~е ж	dietetycz//ka, ~ki, <i>c. i ms. ~ce, w. ~ko</i>	nutritionist (<i>woman</i>) [nju:'trɪʃnɪst]; dietician (<i>woman</i>) [,daɪə'tɪʃn]
ендокрино́лог, ~а, кл. ~у ч	endokrynolog, ~а, w. ~u	endocrinologist [,endəʊkraɪ'nɒlədʒɪst]
ендокринологі́н//я, ~і, кл. ~е ж	endokrynolog (<i>kobieta</i>), ~а, w. ~u <i>m / ndm.</i>	endocrinologist (<i>woman</i>) [,endəʊkraɪ'nɒlədʒɪst]
кардіо́лог, ~а, кл. ~у ч	kardiolog, ~а, w. ~u	cardiologist [,kɑ:di'ɒlədʒɪst]
кардіологі́н//я, ~і, кл. ~е ж	kardiolog (<i>kobieta</i>), ~а, w. ~u <i>m / ndm.</i>	cardiologist (<i>woman</i>) [,kɑ:di'ɒlədʒɪst]
космето́лог, ~а, кл. ~у ч	kosmetolog, ~а, w. ~u	beautician [bju:'tɪʃn]
косметологі́н//я, ~і, кл. ~е ж	kosmetycz//ka, ~ki, <i>c. i ms. ~ce, w. ~ko</i>	beautician (<i>woman</i>) [bju:'tɪʃn]
ларинго́лог, ~а, кл. ~у ч	laryngolog, ~а, w. ~u	laryngologist [,lærɪŋ'gɒlədʒɪst]
ларингологі́н//я, ~і, кл. ~е ж	laryngolog (<i>kobieta</i>), ~а, w. ~u <i>m / ndm.</i>	laryngologist (<i>woman</i>) [,lærɪŋ'gɒlədʒɪst]
лі́кар, ~я, кл. ~ю ч	lekarz, ~а, w. ~u	doctor ['dɒktə]
черговий ~	~ dyżurny	~ on duty ['dɒktə ɒn 'dju:tɪ]
лі́карк//ка, ~ки, <i>д. i м. ~ці, кл. ~ко ж</i>	lekar//ka, ~ki, <i>c. i ms. ~ce, w. ~ko</i>	doctor (<i>woman</i>) ['dɒktə]
сіме́йна ~	~ rodzinna	family ~ ['fæm̩li 'dɒktə]
логопе́д, ~а, кл. ~е ч	logope//da, ~у, <i>c. i ms. ~dzie, w. ~do</i>	speech therapist [spi:tʃ 'θerəpɪst]
логопеді́н//я, ~і, кл. ~е ж	logope//da (<i>kobieta</i>), ~у, <i>c. i ms. ~dzie, w. ~do m / ndm.</i>	speech therapist (<i>woman</i>) [spi:tʃ 'θerəpɪst]
мамо́лог, ~а, кл. ~у ч	mammolog, ~а, w. ~u	mammologist [mə'mæɪdʒɪst]
мамологі́н//я, ~і, кл. ~е ж	mammolog (<i>kobieta</i>), ~а, w. ~u <i>m / ndm.</i>	mammologist (<i>woman</i>) [mə'mæɪdʒɪst]
маса́жист, ~а, кл. ~е ч	masaży//sta, ~sty, <i>c. i ms. ~ście, w. ~to</i>	masseur [mæs'ɜ:]; massage therapist

маса́жистк//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці, <i>кл.</i> ~ко <i>жс</i>	masażyst//ka, ~ki, <i>с. і ms.</i> ~ce, <i>w.</i> ~ko	['mæsa:ʒ 'θerəpɪst] masseur (woman) [mæs'z:]; massage therapist (woman)
меді́чн//а сестр//а, ~ої ~и <i>жс</i> ; медсестр//а́, ~й <i>жс</i> меді́чн//ий брат, ~ого ~а, <i>кл.</i> ~е <i>ч</i> ; медбра́т, ~а, <i>кл.</i> ~е <i>ч</i>	pielęgniар//ка, ~ki, <i>с. і ms.</i> ~ce, <i>w.</i> ~ko pielęgniарz, ~а, <i>w.</i> ~u	nurse [nɜ:s] medical brother ['mɛdɪkəl 'brʌðə]
невро́лог, ~а, <i>кл.</i> ~у <i>ч</i> ; невропатоло́г, ~а, <i>кл.</i> ~у <i>ч</i> неврологі́н//я, ~і, <i>кл.</i> ~е <i>жс</i> ; невропатологі́н//я, ~і, <i>кл.</i> ~е <i>жс</i>	neurolog, ~а, <i>w.</i> ~u; neuropatolog, ~а, <i>w.</i> ~u neurolog (<i>kobieta</i>), ~а, <i>w.</i> ~u <i>m</i> / <i>ndm.</i> ; neuropatolog (<i>kobieta</i>), ~а, <i>w.</i> ~u <i>m</i> / <i>ndm.</i>	neurologist [njʊə'rɒlədʒɪst] neurologist (woman) [njʊə'rɒlədʒɪst]
окулі́ст, ~а, <i>кл.</i> ~е <i>ч</i> ; офтальмо́лог, ~а, <i>кл.</i> ~у <i>ч</i>	okuli//sta, ~sty, <i>с. і ms.</i> ~ście, <i>w.</i> ~to; oftalmolog, ~а, <i>w.</i> ~u	oculist ['ɒkjəlɪst]; ophthalmologist [ˌɒfθæl'mɒlədʒɪst]
окулі́ст//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці, <i>кл.</i> ~ко <i>жс</i> ; офтальмологі́н//я, ~і, <i>кл.</i> ~е <i>жс</i>	okulist//ka, ~ki, <i>с. і ms.</i> ~ce, <i>w.</i> ~ko; oftalmolog (<i>kobieta</i>), ~а, <i>w.</i> ~u <i>m</i> / <i>ndm.</i>	oculist (woman) [ˌɒkjəlɪst]; ophthalmologist (woman) [ˌɒfθæl'mɒlədʒɪst]
онко́лог, ~а, <i>кл.</i> ~у <i>ч</i> онкологі́н//я, ~і, <i>кл.</i> ~е <i>жс</i>	onkolog, ~а, <i>w.</i> ~u onkolog (<i>kobieta</i>), ~а, <i>w.</i> ~u <i>m</i> / <i>ndm.</i>	oncologist [ɒn'kɒlədʒɪst] oncologist (woman) [ɒn'kɒlədʒɪst]
ортопéд, ~а, <i>кл.</i> ~е <i>ч</i>	ortope//da, ~dy, <i>с. і ms.</i> ~dzie, <i>w.</i> ~do	orthopedist [ˌɔ:θəʊ'pi:dɪst]
ортопéд//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці, <i>кл.</i> ~ко <i>жс</i>	ortope//da (<i>kobieta</i>), ~dy, <i>с. і ms.</i> ~dzie, <i>w.</i> ~do <i>m</i> / <i>ndm.</i>	orthopedist (woman) [ˌɔ:θəʊ'pi:dɪst]
парамéдик, ~а, <i>кл.</i> ~у <i>ч</i>	ratownik medyczn//y, ~а ~ego, <i>w.</i> ~u ~	paramedic [ˌpærə'mɛdɪk]; first aider [fɜ:st 'eɪdə]
педіа́тр, ~а, <i>кл.</i> ~е <i>ч</i>	pediat//ra, ~ry, <i>с. і ms.</i> ~rze, <i>w.</i> ~ro	pediatrician [ˌpi:diə'trɪʃn]
педіатрі́н//я, ~і, <i>кл.</i> ~е <i>жс</i>	pediat//ra (<i>kobieta</i>), ~ry, <i>с. і ms.</i> ~rze, <i>w.</i> ~ro <i>m</i> / <i>ndm.</i>	pediatrician (woman) [ˌpi:diə'trɪʃn]
прокто́лог, ~а, <i>кл.</i> ~у <i>ч</i>	proktolog, ~а, <i>w.</i> ~u	proctologist [prɒk'tɒlədʒɪst]
проктологі́н//я, ~і, <i>кл.</i> ~е <i>жс</i>	proktolog (<i>kobieta</i>), ~а, <i>w.</i> ~u <i>m</i> / <i>ndm.</i>	proctologist (woman) [prɒk'tɒlədʒɪst]
психіа́тр, ~а, <i>кл.</i> ~е <i>ч</i>	psychiat//ra, ~ry, <i>с. і ms.</i> ~rze, <i>w.</i> ~ro	psychiatrist [saɪ'kaɪətrɪst]

психіатрін//я, ~і, кл. ~е ж	psychiat//ra (<i>kobieta</i>), ~ry, c. i ms. ~rze, w. ~ro m / ndm.	psychiatrist (<i>woman</i>) [saɪ'kaɪətrɪst]
психолог, ~а, кл. ~у ч	psycholog, ~а, w. ~u	psychologist [saɪ'kɒlədʒɪst]
психологін//я, ~і, кл. ~е ж	psycholog (<i>kobieta</i>), ~а, w. ~u m / ndm.	psychologist (<i>woman</i>) [saɪ'kɒlədʒɪst]
терапéвт, ~а, кл. ~е ч	interni//sta, ~sty, c. i ms. ~ście, w. ~to	therapist ['θerəpɪst]
терапéвт//ка, ~ки, д. i м. ~ці, кл. ~ко ж	internist//ka, ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko	therapist (<i>woman</i>) ['θerəpɪst]
травматолог, ~а, кл. ~у ч	traumatolog, ~а, w. ~u	traumatologist ['traʊmə'tɒlədʒɪst]
травматологін//я, ~і, кл. ~е ж	traumatolog (<i>kobieta</i>), ~а, w. ~u m / ndm.	traumatologist (<i>woman</i>) ['traʊmə'tɒlədʒɪst]
урóлог, ~а, кл. ~у ч	urolog, ~а, w. ~u	urologist [jʊə'rɒlədʒɪst]
фармацéвт, ~а, кл. ~е ч	farmaceu//ta, ~ty, c. i ms. ~cie, w. ~to	pharmacist ['fɑ:məsɪst]
фармацéвт//ка, ~ки, д. i м. ~ці, кл. ~ко ж	farmaceut//ka, ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko	pharmacist (<i>woman</i>) ['fɑ:məsɪst]
хірúрг, ~а, кл. ~у ч	chirurg, ~а, w. ~u	surgeon ['sɜ:dʒən]
хірургін//я, ~і, кл. ~е ж	chirurg (<i>kobieta</i>), ~а, w. ~u m / ndm.	surgeon (<i>woman</i>) ['sɜ:dʒən]

Хвороби та нездужання**Choroby
niedomagania****i Diseases and Illnesses**

алергі//я, ~ї ж	alergi//a, ~i; uczuleni//e, ~a c	allergy ['ælədʒi]
сезóнна ~	sezonowa ~	seasonal ~ ['si:zənəl 'ælədʒi]
ангін//а, ~и ж	angin//a, ~y	angina [æn'dʒaɪnə]; sore throat [sɔ: θrəʊt]
гнійна ~	~ ropna	purulent ~ ['pjʊərələnt æn'dʒaɪnə]
аритмі//я, ~ї ж	arytmi//a, ~i; niemirowość//ć, ~ci	arrhythmia [ə'riðmiə]
артріт, ~у ч; суглóбниц//я, ~і ж	zapaleni//e stawów, ~a ~ n	arthritis [ɑ:'θraɪtɪs]
áстм//а, ~и ж; задý//ха, ~хи, ~сі ж; ядý//ха, ~хи, ~сі ж	astm//a, ~y; dychawic//a, ~y	asthma ['æsmə]
безплідд//я, ~я с	bezplodność//ć, ~ci ż	infertility [ˌɪnfə'tɪləti]
безсóнн//я, ~я с; нічний//ці, ~ць мн	bezsenność//ć, ~ci ż	insomnia [ɪn'sɒmniə]
біль, бо́лю ч	ból, ~u	pain [peɪn]; ache [eɪk]

ГОЛОВНИЙ ~ бол//іти, ~іть <i>недок.</i> ~іть мені спіна; у мене ~іть спіна ~іть мені в́ухо; у мене ~іть в́ухо	~ głowy bol//eć, ~i ~ą mnie plecy ~i mnie ucho	headache ['hædeɪk] to ache [eɪk]; to hurt [hɜ:t] my back hurts [maɪ bæk hɜ:ts] I have an ear ~ [aɪ hæv ən iər eɪk]; my ear hurts [maɪ iə hɜ:ts] vomiting ['vɒmɪtɪŋ]
блюва́нн//я, ~я <i>с</i> ; блюво́т//а, ~и <i>ж</i> бронхі́т, ~у <i>ч</i>	wymiot//y, ~ów <i>lm</i> ; torsj//e, ~i <i>lm</i> bronchi//t, ~tu, <i>ms.</i> ~cie; zapaleni//e oskrzeli, ~a ~n	varicose veins ['væɪkəʊs veɪnz] AIDS [eɪdz]; snow [snəʊ]
варикóз, ~у <i>ч</i> ; варикóзн//е розши́рення вен, ~ого ~ ~ <i>с</i> ВІЛ <i>невідм.</i>	żylak//i, ~ów <i>lm</i> AIDS [ejdz], ~a; adidas, ~a <i>pot. euf.</i>	varicose veins ['væɪkəʊs veɪnz] AIDS [eɪdz]; snow [snəʊ]
втра́т//а, ~и <i>ж</i> ~ слуху втрача́//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> ; утрача́//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (втра́//тити, ~чу, ~тиш <i>док.</i> ; утра́//тити, ~чу, ~тиш <i>док.</i>) ~ свідомість; знепритóмні//ти, ~ю, ~єш гаряч//ка, ~ки, <i>д. i м.</i> ~ці <i>ж</i> ; лихомáн//ка, ~ки, <i>д. i</i> <i>м.</i> ~ці <i>ж</i> гастрит, ~у <i>ч</i> гематóм//а, ~и <i>ж</i> внутрішньочерепна ~	utra//ta, ~ty, <i>с. i ms.</i> ~cie ~ słuchu trac//ić, ~ę, ~isz (strac//ić, ~ę, ~isz; utrac//ić, ~ę, ~isz) ~ przytomność; ~ świadomość; zemdle//ć, ~ję, ~jesz gorącz//ka, ~ki, <i>с. i ms.</i> ~ce nieży//t żołądka, ~u ~, <i>ms.</i> ~cie ~ krwíak, ~a <i>m</i> ~ śródczaszkowy	loss [lɒs] hearing ~ ['hɪərɪŋ lɒs] to lose (lost, lost) [lu:z (lɒst, lɒst)] ~ consciousness [lu:z 'kɒŋfəsənəs]; faint [feɪnt] high temperature [haɪ 'temprəʃə]; fever ['fi:və] gastritis [gæs'traɪtɪs] haematoma [hæmə'toʊmə] intracranial ~ [ɪntrə'kreɪniəl hæmə'toʊmə] haemorrhoids ['hæmə'rɔɪdz] hepatitis [ˌhepə'taɪtɪs] viral ~ ['vaɪərəl 'hepə'taɪtɪs] herpes ['hɜ:pi:z]
геморó//й, ~ю <i>ч</i> гепаті́т, ~у <i>ч</i> ; жовту́//ха, ~хи, <i>д. i м.</i> ~сі <i>ж розм.</i> ві́русний ~ гérпес, ~у <i>ч</i>	hemoroid//y, ~ów <i>lm</i> ; krwawni//ce, ~c <i>lm</i> zapaleni//e wątroby, ~a ~ <i>n</i> ~ ~ wirusowe opryszcz//ka, ~ki, <i>с. i ms.</i> ~ce <i>ż</i>	haemorrhoids ['hæmə'rɔɪdz] hepatitis [ˌhepə'taɪtɪs] viral ~ ['vaɪərəl 'hepə'taɪtɪs] herpes ['hɜ:pi:z]

губний ~ гіпертоні́//я, ~ї ж; висо́к//ий тиск, ~ого ~у ч	~ wargowa hipertoni//a, ~i; hipertensj/a, ~i; nadciśnieni//e, ~a n; wysoki//e ciśnieni//e, ~ego ~a n	cold sores [kəʊld sɔːz] hypertension [ˌhaɪpəˈtɛnʃn]; high blood pressure [haɪ bləd ˈpreʃə]
гіпотоні́//я, ~ї ж; низьк//ий тиск, ~ого ~у ч	hipotoni//a, ~i; hipotensj/a, ~i; niedociśnieni//e, ~a n; podciśnieni//e, ~a n; niski//e ciśnieni//e, ~ego ~a n	hypotension [ˌhaɪpəʊˈtɛnʃn]; low blood pressure [ləʊ bləd ˈpreʃə]
гостр//е респіраторн//е захворюванн//я (ГРЗ), ~ого ~ого ~я с гриб//о́к, ~ка́ розм. ч ~ нігтів	zapaleni//e dróg oddechowych, ~a ~ ~ grzybic//a, ~y ż ~ paznokci	acute respiratory disease [əˈkjuːt riˈspɪrətəri dɪˈziːz] fungal disease [ˈfʌŋɡəl dɪˈziːz] fungal nail disease [ˈfʌŋɡəl neɪl dɪˈziːz]
грі́ж//а, ~и ж; кил//а́, ~й ж розм.; гил//а́, ~й ж розм.; пропúклин//а, ~и ж ~ міжхребце́вого дiска	przepuklin//a, ~y ~ jądra miazdystego; dyskopati//a, ~i	hernia [ˈhɜːniə] ~ of the intervertebral disk [ˈhɜːniə ɒv ði ˌɪntəˈvɜːtɪbrəl dɪsk]
грип, ~у ч	gryp//a, ~y ż	flu [fluː]; influenza [ˌɪnfluˈɛnzə]
ку́рячий ~ далекозо́р//ість, ~ості ж депрéсі//я, ~ї ж післяполо́гова ~	ptasia ~ dalekowzrocznoś//ć, ~ci depresj//a, ~i ~ porodowa ~	chicken ~ [ˈtʃɪkɪn fluː] hyperopia [haɪpəˈrəʊpiə] depression [dɪˈpreʃən] postpartum ~ [ˌpəʊstˈpɑːtəm dɪˈpreʃən]
діаре́я, ~ї ж; поно́с, ~у ч; пронóс, ~у ч; бігýн//ка ~ки, д. і м. ~ці ж розм.; гнáч//ка ~ки, д. і м. ~ці ж розм.	biegun//ka, ~ki, с. і m. ~ce ż; rozwołnieni//e, ~a n	diarrhoea [ˌdaɪəˈriːə]
діатéз, ~у ч	diatez//a, ~y ż; skaz//a, ~y ż	diathesis [daɪˈæθɪsɪs]
екзéм//а, ~и ж	egzem//a, ~y; wyprysk, ~u m	eczema [ˈɛksɪmə]
забиття́, ~я с; заб//і́й, ~о́ю ч; конту́зі//я, ~ї ж ~ ГОЛОВІ	stłuczeni//e, ~a; potłuczeni//e, ~a; kontuzj//a, ~i ~ głowy	injury [ˈɪndʒəri]; contusion [kənˈtjuːʒən]; shell shock [ʃɛl ʃɒk] head ~ [hɛd ˈɪndʒəri]

наслідки конту́зії	następstwa kontuzji	consequences of contusion ['kɒnsɪkwənsɪz ɒv kən'tju:ʒən] stiffness ['stɪfɪnəs] stuffy nose ['stɪfi nəʊz] constipation [.kɒnstɪ'peɪʃən] inflammation [.ɪnflə'meɪʃən] otitis [əʊ'taɪtɪs] pneumonia [nju:'məʊniə]; ~ of the lungs [.ɪnflə'meɪʃən ɒv ðə laŋz] ~ of the mucous membrane [.ɪnflə'meɪʃən ɒv ðə 'mju:kəs 'membreɪn] cold [kəʊld]; a common cold [ə 'kɒmən kəʊld] heartburn ['hɑ:tbɜ:n] bloating ['bləʊtɪŋ] to break [breɪk (brəʊk, 'brəʊkən)]; to fracture ['fræktʃə] ~ an arm [breɪk ən ɑ:m] stroke [strəʊk] heart attack [hɑ:t ə'tæk] infection [ɪn'fekʃən] intestinal ~ [ɪn'testɪnəl ɪn'fekʃən] caries ['keəri:z]; tooth decay [tu:θ dɪ'keɪ] cough [kɒf] productive ~ [prə'dʌktɪv kɒf] measles ['mi:zlz] cyst [sɪst]
закла́ден//ість, ~ості <i>ж</i> ~ нóса	zatkani//e, ~a <i>n</i> ~ nosa	
закре́п, ~у; запóр, ~у <i>ч</i>	zaparci//e, ~a <i>n</i> ; zatwardzeni//e, ~a <i>n</i> ; obstrukcj//a, ~i <i>ż</i>	
запа́ленн//я, ~я <i>с</i> ~ вúха; оті́т, ~у <i>ч</i> ~ легéнь; пневмоні́//я, ~ї <i>жс</i>	zapaleni//e, ~a ~ ucha ~ płuc	
~ слизово́ї оболóнки	~ błony śluzowej	
застúд//а, ~и <i>жс</i> ; простúд//а, ~и <i>жс</i> ; зга//га, ~ги, <i>д. і м.</i> ~зі <i>жс</i> ; печі́//я, ~ї́ <i>жс</i> здутт́//я, ~я́ <i>с</i>	przeziębieni//e, ~a <i>n</i> zga//ga, ~gi, <i>с. і ms.</i> ~dze wzdęci//e, ~a; bębnic//a, ~y <i>ż</i>	
злама́//ти, ~ю, ~єш <i>док.</i>	złam//ać, ~ię, ~iesz	
~ рúку	~ rękę	
інсúльт, ~у <i>ч</i>	apopleksj//a, ~i <i>ż</i> ; udar mózgu, ~u	
інфáркт, ~у <i>ч</i> ; серце́в//ий на́пад, ~ого ~у інфéкці́//я, ~ї́ <i>жс</i>	zawał, ~u infekcj//a, ~i; zakażeni//e, ~a <i>n</i>	
кишкóва ~	~ jelitowa	
ка́рієс, ~у <i>ч</i>	prochnic//a, ~y <i>ż</i>	
ка́ш//ель, ~лю <i>ч</i> воло́гий ~; продукті́вний ~	kasz//el, ~lu mokry ~; produktywny ~	
кір, ко́ру <i>ч</i> кіст//а́, ~ї́ <i>жс</i>	odr//a, ~y <i>ż</i> cys//ta, ~ty, <i>с. і ms.</i> ~cie;	

кон'юнктиві́т, ~у ч	torbiel, ~i zapaleni//e spojówek, ~a ~n	conjunctivitis [kənˌdʒʌŋktɪˈvaɪtɪs]
короткозо́р//ість, ~ості ж	krótkowzroczność//ć, ~ci	myopia [maɪˈəʊpiə]
косоо́к//ість, ~ості ж	zez, ~a m	strabismus [strəˈbɪzməs]
зизоо́кість, ~ості ж розм.		
красну́х//а, ~и, д. і м. ~ci ж	różyczk//a, ~ki, с. і m. ~ce	rubella [ruːˈbɛlə]
кровоте́ч//а, ~и ж	krwotok, ~u m	bleeding ['bliːdɪŋ]; hemorrhage ['hɛməˌrɪdʒ]
вну́трішня ~	~ wewnętrzny	internal ~ [ɪnˈtɜːnəl 'bliːdɪŋ]
ларингі́т, ~у ч	ostr//e zapaleni//e krtani, ~ego ~a ~n	laryngitis [ˌlærɪnˈdʒaɪtɪs]; sore throat [sɔː θrəʊt]
лиша́//й, ~ю ч	liszaj, ~a	lichen ['laɪkən]
~ луска́тий; псоріа́з, ~у ч	łuszczyc//a, ~y ż	psoriasis [səˈraɪəˌsɪs]
опері́зувальний ~	półpa//siec, ~śca	shingles ['ʃɪŋɡəlz]
луп//а́, ~й ж	łupież, ~u m	dandruff ['dændrʌf]
мени́нгіт, ~у ч	zapaleni//e opon mózgowo-rdzeniowych, ~a ~ ~n	meningitis [ˌmɛnɪnˈdʒaɪtɪs]
мігрéн//ь, ~і ж	migren//a, ~y	migraine ['miːgreɪn]
неврóз, ~у ч	neuroz//a, ~y ż; nerwic//a, ~y ż	neurosis [njʊəˈrəʊsɪs]; nervousness ['nɜːvəsənəs]
не́жит//ь, ~ю ч	katar, ~u; zakatarzeni//e, ~a n	runny nose ['rʌni nəʊz]
новоутво́ренн//я, ~я с; пухлі́н//а, ~и ж	nowotw//ór, ~oru m; guz, ~a m	neoplasm ['niːəplæzəm]; tumour ['tjuːmə]
добро́якісне ~	~ łagodny	benign tumour [bɪˈnaɪn 'tjuːmə]
зло́якісне ~	~ złośliwy	malignant tumour [məˈlɪɡnənt 'tjuːmə]
озно́б, ~у ч; остуд//а, ~и ж	dreszcz//e, ~y lm	chills [tʃɪlz] pl
отру́єнн//я, ~я с	zatruci//e, ~a	poisoning ['pɔɪzənɪŋ]
харчо́ве ~	~ pokarmowe	food ~ [fuːd 'pɔɪzənɪŋ]
панкреа́тїт, ~у ч	zapaleni//e trzustki, ~a ~n	pancreatitis [ˌpæŋkriəˈtaɪtɪs]
перелóм, ~у ч	złamani//e, ~a n	fracture ['fræktʃə]
~ зі змі́щенням	~ z przemieszczeniem	~ with displacement ['fræktʃə wɪð dɪˈspleɪsmənt]
позамáтков//а вагі́тн//ість, ~ої ~ості ж	ciąż//a pozamaciczn//a, ~y ~ej	ectopic pregnancy [ekˈtəpɪk 'pregnənsi]
радикулі́т, ~у ч	zapaleni//e korzonków	radiculitis [rædɪkjəˈlaɪtɪs];

шийно-грудний ~	nerwowych, ~a ~ ~ n ~ ~ ~ szyjno- piersiowych	sciatica [saɪ'ætɪkə] cervical-thoracic ~ ['sɜ:vɪkəl-θɔ:'ræsɪk rədɪkjə'lartɪs] cancer ['kænsə] breast ~ [brɛst 'kænsə] wound [wu:nd]
рак, ~у ч ~ молочно́ї залози	rak, ~a ~ sutka	
ра́н//а, ~и ж; порáненн//я, ~я с	ran//a, ~y; zranieni//e, ~a	
відкрита ~	otwarta ~	open ~ ['əʊpən wu:nd]
вогнепáльне порáнення	~ postrzałowa	ballistic ~ [bə'listɪk wu:nd]; gunshot ~ ['ɡʌnʃɒt wu:nd]
ревматі́зм, ~у ч	reumatyzm, ~u; goś//ciec, ~éca	rheumatism ['ru:mətɪzəm]; rheumatic fever [ru:'mætɪk 'fɪ:və]
ро́злад, ~у ч	zaburzeni//e, ~a n; zakłuceni//e, ~a n	disorder [dɪ'sɔ:də]
посттравматі́чний ~	posttraumatyczne ~	post-traumatic stress ~ [pəʊst-trɔ:'mætɪk stres dɪ'sɔ:də]
~ трáвлення	niestrawność//ć, ~ci ż; dyspensj//a, ~i ż	digestive ~ [daɪ'dʒestɪv dɪ'sɔ:də]
розтя́гненн//я, ~я с	naciągnięci//e, ~a	sprain [spreɪn]
~ зв'язок	~ więzadeł	sprain [spreɪn]
стоматі́т, ~у ч	zapaleni//e jamy ustnej, ~a ~ ~ n	stomatitis [,stɒmə'taɪtɪs]
струс, ~у ч	wstrząs, ~su, ms. ~sie ~; wstrząśnieni//e, ~a n	concussion [kən'kʌʃən]
~ головно́го мо́зку	~ mózgu	brain ~ [breɪn kən'kʌʃən]
токсико́з, ~у ч	zatruci//e ciężow//e, ~a ~ego n; gestoż//a, ~y ż	toxycosis [,tɒksɪ'kəʊsɪs]; toxaemia [tɒk'si:miə]
тра́вм//а, ~и ж	uraz, ~u m	trauma ['trɔ:mə]; injury ['ɪndʒəri]
че́репно-мозко́ва ~	~ wewnętrzny	brain injury [breɪn 'ɪndʒəri]
туберкульо́з, ~у ч; сухо́//ти, ~т мн	gruźlic//a, ~y ż	tuberculosis [tʃu:'bɜ:kjə'ləʊsɪs]
ушко́дженн//я, ~я с	uszkodzeni//e, ~a	damage ['dæmɪdʒ]; injuries ['ɪndʒərɪz]
~ вну́трішніх о́рганів	~a narządów wewnętrznych	internal organ ~ [ɪn'tɜ:nəl 'ɔ:gən 'dæmɪdʒ]
фуру́нкул, ~а ч; чиря́к, ~а ч	czyrak, ~a	boil [bɔɪl]; fistula ['fɪstjələ]
цукро́в//ий діабе́т, ~ого ~у	cukrzyc//a, ~y ż	diabetes mellitus

<i>ч</i> чха//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i>	kicha//ć, ~m, ~sz	[,daɪə'bi:ti:z 'melɪtəs] to sneeze [sni:z]
Кістяк людини груднін//а, ~и <i>жс</i>	Szkielet ludzki most//ek, ~ku <i>m</i>	Human Skeleton sternum ['stɜ:nəm]; breastbone ['brɛstbəʊn] manubrium ['mænɟʊbrɪəm] bone [bəʊn]
ручка ~и	rękojeść ~ku	tibia ['tɪbiə] fibula ['fɪbjələ] carpal ~s ['kɑ: rpeɪ bəʊns]; wrist ~s [rɪst bəʊns]
кіст//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці жс</i>	koś//ć, ~ci	sacrum ['seɪkrəm]; sacral ~ ['seɪkrəl bəʊn] coccyx ['kɒksɪks]; tailbone ['teɪl bəʊn] ulna ['ʌlnə]; elbow ~ ['elbəʊ bəʊn] mandible ['mændɪbəl]; mandibular ~ [mæn'ɪdɪbjələ bəʊn] tarsals ['tɑ:səlz]; tarsal ['tɑ:səl bəʊn] humerus ['hju:mərəs] calcaneus [kæl'keɪniəs]; heel ~ [hi:l bəʊn] radius ~ ['reɪdiəs bəʊn] femur ['fi:mə] collarbone ['kɒləbəʊn] shoulder blade ['ʃəʊldə bleɪd] rib [rɪb] pelvis ['pɛlvɪs] phalanx ['fælæŋks]; phalange ['fælændʒ] foot ~ [fʊt 'fælæŋks] vertebral column ['vɜ:tɪbrəl 'kɒləm]; spine [spæn]; backbone ['bækbəʊn] vertebras ['vɜ:tɪbrɛz] thoracic ~s [θɔ:'ræsɪk]
жс вєліка гомілко́ва ~ малá гомілко́ва ~ ~й зап'я́стя	~ piszczelowa ~ strzałkowa ~ci nadgarstka	
крижова́ ~	~ krzyżowa	
ку́прикова ~; кúприк, ~а	~ ogonowa, ~ guziczna	
<i>ч</i> ліктьова́ ~	~ łokciowa	
нижньоцє́лепна ~	żuchw//a, ~y	
передплєсно́ва ~	~ stępu	
плєчова́ ~ п'яткова́ ~	~ ramienna ~ piętowa	
променє́ва ~ стєгно́ва ~	~ promieniowa ~ udowa	
ключі́ц//я, ~і <i>жс</i> лопáт//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці жс</i>	obojczyk, ~a <i>m</i> łopat//ka, ~ki, <i>с. і ms. ~се жс</i>	
ребр//ó, ~á <i>с</i> таз, ~á <i>ч</i> фалáн//га, ~ги, <i>д. і м. ~зі жс жс</i>	żebr//o, ~a miednic//a, ~y <i>ż</i> koś//ć palca, ~ci ~	
~ ступні́ хреб//ёт, ~та́ <i>ч</i>	~ ~ stopy kręgosłup, ~a	
хреб//ё́ць, ~ця́ <i>ч</i> грудні́ ~ці́	kręg, ~u ~i piersiowe	

поперéковí ~ці шийні ~ці	~i lędźwiowe ~i lędźwiowe	'vɜ:tɪbrəʒ] lumbar ~ s['lʌmbə 'vɜ:tɪbrəʒ] cervical ~s [sə'vaɪkəl 'vɜ:tɪbrəʒ]
хрящ, ~а ч	chrząst//ka, ~ki, c. i ms. ~ce	cartilage ['kɑ:tɪlɪdʒ]
чéреп, ~а ч	czasz//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ż	skull [skʌl]
Внутрішні органи	Narządy wewnętrzne	Human Internal Organs
Ада́мов//е я́блуко, ~ого ~а с; кад//і́к, ~ика́ ч апе́ндикс, ~а ч	jabłko Adama; grdy//ka, ~ki, c. i ms. ~ce wyrast//ek robaczkow//y, ~ka ~ego	Adam's apple ['ædəmz 'æpəl] appendix [ə'pendɪks]
арте́рі//я, ~ї ж голови́на ~; ао́рт//а, ~и ж коро́на́рні ~і	tętnic//a, ~y ~ główna; aor//ta, ~ty, c. i ms. ~cie ~e wieńcowe	artery ['ɑ:təri] great vessel [greɪt 'vesəl]; aorta [eɪ'ɔ:tə] coronary ~ies ['kɒrənəri 'ɑ:tərɪz]
вен//а, ~и ж бро́нх//и, ~ів мн (бронх, ~а ч)	ży//ła, ~ły, c. i ms. ~le oskrzel//a, ~i (oskrzel//e, ~a n)	vein [veɪn] bronchi ['brɒŋkaɪ]; bronchial tubes ['brɒŋkiəl tʃu:bz]
го́рл//о, ~а с горта́н//ь, ~і ж діафра́гм//а, ~и ж за́лоз//а, ~и ж надни́ркова ~	gard//ło, ~ła, c. i ms. ~le krta//ń, ~ni przepon//a, ~y gruczo//ł, ~ły, ms. ~le m ~ nadnerczowy, nadnercz//e, ~а с ~, prostat//a, ~y	throat [θrəʊt] larynx ['lærɪŋks] diaphragm ['daɪəfræm] gland [glænd] adrenal ~ [ə'dri:nəl glænd]
передміху́рова проста́т//а, ~и підшлунко́ва ~	trzust//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ż	prostate ~ ['prɒstet glænd]
щитопо́ді́бна ~	~ tarczycowy, tarczyc//a, ~y ż	pancreas ['pæŋkriəs] thyroid ~ ['θaɪrɔɪd glænd]
зв'яз//ка, ~ки, д. i м. ~ці ж	wiązadł//o, ~а n ~a głosowe; struny głosowe	ligament ['lɪgəmənt] vocal cords ['vəʊkəl kɔ:dz]
калі́т//ка, ~ки, д. i м. ~ці ж; мошо́н//ка, ~ки, д. i м. ~ці ж	moszn//a, ~y	scrotum ['skrɒtəm]

кишечник, ~а ч;	jeli//ta, ~t <i>lm</i>	intestine [ɪn'testɪn];
кишківник, ~а ч		bowels ['baʊəlz]; gut [gʌt]
кіш//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	jelit//o, ~а <i>n</i> ; kisz//ka, ~ki, <i>с. і ms. ~ce</i>	intestine [ɪn'testɪn]
тонка́ ~	~ cienkie	small ~ [smɔ:l ɪn'testɪn]
товста́ ~	~ grube	colon ['kəʊlɒn]
кров, ~і ж	krew, krwi	blood [blʌd]
гру́па ~і	grupa krwi	~ group [blʌd gru:p]
леген//і, ~ів / ~ь <i>мн</i>	phu//ca, ~с (płuc//o, ~а <i>n</i>)	lungs (lung) [lʌŋz (lʌŋ)]
(леген//я, ~і ж)		
ма́т//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	macic//a, ~y	uterus ['ju:tʁəs]; womb [wu:m]
ші́йка ~и	szyjka ~y	cervix ['sɜ:vɪks]
мигда́лик, ~а ч	migdał//ek, ~ka	tonsil ['tɒnsəl]
міху́р, ~а ч	pęcherz, ~а; pęcherzyk, ~а	bladder ['blædə]
жо́вчний ~	pęcherzyk żółciowy; woreczek żółciowy	gall ~ ['gɔ:l, blædə]
сечові́й ~	~ moczowy	urinary ~ ['jʊərɪnəri 'blædə]
мо́з//ок, ~ку ч	mózg, ~u	brain [breɪn]
спинні́й ~	rdzeń kręgowy	spinal cord ['spainl kɔ:d]
м'яз, ~а ч	mię//sień, ~śnia	muscle ['mʌsəl]
нерв, ~а ч	nerw, ~u	nerve [nɜ:v]
спі́нно-мозкові́й ~	~ rdzeniowy	spinal ~ ['spainl nɜ:v]
ні́р//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	ner//ka, ~ki, <i>с. і ms. ~ce</i>	kidney(s) ['kɪdni(əs)]
о́рган, ~а ч	narząd//d, ~du, <i>ms. ~dzie</i> ; organ, ~u	organ ['ɔ:gən]
статеві́ ~и; геніта́лі//і, ~й <i>мн.</i>	~y płciowe; genitali//a, ~ów	genitals ['dʒenɪtəlz]
печі́н//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	wątrob//a, ~y	liver ['lɪvə]
піднебі́нн//я, ~я с	podniebieni//e, ~а	palate ['pælət]; roof of the mouth [ru:f ʌv ðə maʊθ]
порожні́н//а, ~и ж	jam//a, ~y	cavity ['kævəti]
носова́ ~	~ nosowa	nasal ~ ['neɪzəl 'kævəti]
селезі́н//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	śledzion//a, ~y	spleen [spli:n]
се́рц//е, ~я с	serc//e, ~а	heart [hɑ:t]
сечі́вник, ~а ч; урётр//а, ~и ж	cew//ka moczow//a, ~ki ~ej, <i>с. і ms. ~ce ~ej ż</i>	urethra [jʊə'ri:θrə]
сечов//і́д, ~о́ду ч	moczow//ód, ~odu, <i>ms. ~odzie</i>	urethra [jʊə'ri:θrə]
систе́м//а, ~и ж	ukła//d, ~du, <i>ms. ~dzie m</i>	system ['sɪstəm]

нерво́ва ~	~ nerwowy	nervous ~ ['nɜ:vəs 'sɪstəm]
стравох//і́д, ~о́ду ч	przełyk, ~u	oesophagus [ɪ'sɒfəgəs]; gullet ['gʌlɪt]; food pipe [fu:d paɪp]
суді́н//а, ~и ж лімфаті́чні ~и	naczyni//e, ~a n ~a limfatyczne; ~a chłonne	vessel ['vesl] lymphatic ~s [lɪm'fætɪk 'vesləs]
сухожі́л//ок, ~ка ч сухожі́лл//я, ~я с; жі́л//а суха́, ~и ~ої ж	ścięgn//o, ~a	tendon ['tendən]
ткані́н//а, ~и ж жировá ~	tkan//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ~ tłuszczowa	tissue ['tɪʃu:] adipose ~ ['ædɪpəs 'tɪʃu:]
трахе́//я, ~ї ж	tchawic//a, ~y	trachea [trə'ki:ə]; windpipe ['wɪndpaɪp]
тру́б//а́, ~й ж ма́ткова ~	trąb//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ż	tube [tʃu:b] fallopian ~ [fə'ləʊpiən tʃu:b]
шлúн//ок, ~ка ч шлях//і́, ~ів мн (шлях, ~у ч) ді́хальні ~	jajow//ód, ~odu m żołąd//ek, ~ka drogi, dróg, (dro//ga, ~gi, c. i ms. ~dze ż) ~ oddechove	stomach ['stʌmək] tracts [træktəs] (tract [trækt]) respiratory ~ [rɪ'spɪrətəri træktəs]
я́єчник, ~а ч язи́к, ~а́ ч кі́нчик ~а́	jajnik, ~a język, ~a koniec ~a	ovary ['əʊvəri] tongue [tʌŋ] ~ tip [tʌŋ tɪp]
Лі́ки та ві́роби меді́чного призначення	Leki i medyczne	Medicines and Medical Devices
ампу́л//а, ~и ж	ampuł//ka, ~ki, c. i ms. ~ce	ampoule ['æmpu:l]; bottle ['bɒtl]
антибіо́тик, ~а ч	antybiotyky, ~u	antibiotic [ˌæntɪbaɪ'ɒtɪk]; antibiotic agent [ˌæntɪbaɪ'ɒtɪk 'eɪdʒənt]
антисе́птик, ~а ч	antyseptyk, ~u	antiseptic [ˌæntɪ'septɪk]; sanitizer ['sænɪtaɪzər]
бинт, ~а ч еласті́чний ~	bandaż, ~a ~ elastyczny	bandage ['bændɪdʒ] elastic ~ [ɪ'læstɪk 'bændɪdʒ]
ва́т//а, ~и ж	wat//a, ~y	cotton ['kɒtən]; cotton wool ['kɒtən wʊl]
вітамі́н//и, ~ів мн (вітамі́н, ~у ч)	witam//iny, (witamin//a, ~y ż)	vitamins ['vɪtəˌmɪnz] (vitamin ['vɪtəˌmɪn])

гел//ь, ~ю ч	žel, ~u	gel [dʒɛl]
го́л//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	igł//a, ~y	needle ['ni:dəl]
глюко́метр, ~а ч	glukometr, ~u	blood glucose meter [blʌd 'glu:kəʊs 'mi:tə]
грі́л//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	termofor, ~u <i>m</i>	heating pad ['hi:tiŋ pæd]
джгут, ~а́ ч	opas//ka uciskow//a, ~ki ~ej, <i>с. і ms. ~ce ~ej ż</i>	tourniquet ['tuəniket]
за́с//іб, ~обу ч; лі́к//и, ~ів мн; препара́т, ~у ч	środ//ek, ~ka; lek//i, ~ów (lek, ~u <i>m</i>); lekarstw//o, ~a <i>n</i>	medicine ['mɛdsən]; remedy ['rɛmɪdi]; drug [drʌg]
проти́вірусні препара́ти; проти́вірусн//е, ~ого <i>с</i>	leki przeciwwirusowe	antiviral ~ [ˌænti'vaɪərəl 'mɛdsən]
інгаля́тор, ~а ч	inhalator, ~a	inhaler [ɪn'heɪlə]; nebuliser ['nebjulaɪzə]
йод, ~у ч	jodyn//a, ~y <i>ż</i>	iodine ['aɪədi:n]
ка́псул//а, ~и <i>ж</i>	kapsuł//ka, ~ki, <i>с. і ms. ~ce</i>	capsule ['kæpsju:l]
контáктн//і лі́н//зи, ~их ~з мн (контáктн//а лі́нз//а, ~ої ~и <i>ж</i>)	soczew//ki kontaktow//e, ~ek ~ych (soczew//ka kontaktow//a, ~ki ~ej, <i>с. і ms. ~ce ~ej</i>)	contact lenses ['kɒntækt 'lɛnzɪz]
одноде́нні ~ ~	jednodniowe ~ ~	one day ~ ~ [wʌn deɪ 'kɒntækt 'lɛnzɪz]
кра́п//лі, ~ель <i>мн</i>	kropl//e, ~i	drops [drɒps]
очні́ ~	~ do oczu	eye ~ [aɪ drɒps]
серце́ві ~	~ nasercowe	heart ~ [hɑ:t drɒps]
маз//ь, ~і <i>ж</i>	maś//ć, ~ci	ointment ['ɔɪntmənt]
зігріва́льна ~	~ rozgrzewająca	warming ~ ['wɔ:miŋ 'ɔɪntmənt]
ма́рл//я, ~і <i>ж</i>	gaz//a, ~y	gauze [gəʊz]
ма́с//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	masecz//ka, ~ki, <i>с. і ms. ~ce</i>	mask [mɑ:sk]
однора́зова ~	~ jednorazowa	disposable ~ [dɪ'spəʊzəbəl mɑ:sk]
мі́ксту́р//а, ~и <i>ж</i>	mikstur//a, ~y	potion ['pəʊʃn]
перéкис во́дню, ~у ~ ч	wod//a utlenion//a, ~y ~ej <i>ż</i>	peroxide [pə'rɒksaɪd]
пігу́л//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i> ; табле́т//ка, ~ки, <i>д. і м. ~ці ж</i>	piguł//ka, ~ki, <i>с. і ms. ~ce</i> ; tablet//ka, ~ki, <i>с. і ms. ~ce</i>	pill [pɪl]
пла́стир, ~у ч	plast//er, ~ra	plaster ['plɑ:stə]
водостійкий ~	~ wodoodporny	waterproof ~ ['wɔ:təpru:f 'plɑ:stə]

пульсоксíметр, ~а ч	pulsoksymetr, ~u	pulse oximeter [pʌls ɒk'simɪtər]
рукавіч//ки, ~ок <i>мн</i> (рукавіч//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці <i>жс</i>) стерільні ~	rękawicz//ki, ~ek (rękawicz//ka, ~ki, <i>с. і м.</i> <i>ms.</i> ~ce) ~ sterylne	gloves [glʌvz] (glove [glʌv]) sterile ~ ['sterail glʌvz]
свіч//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці <i>жс</i> ; супозитóрі//й, ~я ч вагіна́льний//а ~	czop//ek, ~ka <i>м</i> globul//ka, ~ki, <i>с. і м.</i> ~ce; vaginet//ka [waginetka], ~ki, <i>с. і м.</i> ~ce	suppository [sə'pɒzɪtəri] vaginal ~ [və'dʒaɪnəl sə'pɒzɪtəri]
сирóп, ~у ч ~ від кáшлю спрэ//й, ~я ч	syrop, ~u ~ na kaszel spray [sprej], ~а / ~u; aerozol, ~u	syrop ['sɪrəp] cough ~ [kɒf 'sɪrəp] spray [spreɪ]
назáльний//ий ~ спринці́в//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці <i>жс</i> ; клі́зм//а, ~и <i>жс</i> ; гру́ш//а, ~і <i>жс</i> термо́метр, ~а ч безкóнтáктний ~	~ do nosa irygato//r, ~ra, <i>ms.</i> ~rze <i>m</i> ; grusz//ka, ~ki, <i>с. і м.</i> ~ce termomet//r, ~ru, ~rze ~ bezdotykowy	nasal ~ ['neɪzəl spreɪ] enema bulb ['enɪmə bʌlb] thermometer [θə'mɒmɪtə] non-contact ~ [nɒn- 'kɒntækt θə'mɒmɪtə]
тоно́метр, ~а ч електро́нний ~	ciśnieniomierz, ~а ~ elektroniczny	tonometer [təʊ'nɒmɪtə] electronic ~ [ˌɛlək'trɒnɪk təʊ'nɒmɪtə]
тра́ви, трав <i>мн</i> ~ для схúднення	zioła, ziół ~ na odchudzanie	medicinal herbs [mə'dɪsɪnəl hɜːbz] ~ ~ for weight loss [mə'dɪsɪnəl hɜːbz fɔː weɪt lɒs]
шпри́ц, ~а ч однора́зовий ~	strzykaw//ka, ~ki, <i>с. і м.</i> ~ce <i>ż</i> ~ do jednorazowego użytku; jednorazowa ~	syringe [sɪ'rɪndʒ] disposable ~ [dɪ'spəʊzəbəl sɪ'rɪndʒ]
Діагно́стика лікува́ння анáліз, ~у ч ~ кáлу ~ сéчі загáльний ~ крóві	та Diagnoza i leczenie analiz//a, ~y <i>ż</i> ~ kału ~ moczu ogólna ~ krwi	Diagnosis and Treatment test [tɛst]; analysis [ə'næləsɪs] faecal ~ ['fi:kəl tɛst] urine ~ ['jʊərɪn tɛst] complete blood ~ [kəm'pli:t blʌd tɛst]
бра́ти, берý, берéш <i>недок.</i>	pobiera//ć, ~m, ~sz	to take (took, taken) [teɪk

(взя́ти, візьму́, візьмеш док.) ~ кров з вéни ~ кров з па́льця	(pobrać, pobiorę, pobierzesz) ~ krew z żyły ~ krew z palca	(tuk, 'teikʌn)] ~ blood from a vein [teik blʌd frəm ə veɪn] ~ blood from a finger [teik blʌd frəm ə 'fɪŋgə] to remove ~ tartar [rɪ'mu:v 'tɑ:tə] to measure ['mɛʒə] ~ blood sugar ['mɛʒə blʌd 'ʃʊgə] to extract [ɪk'strækt]; to remove [rɪ'mu:v] ~ a tooth [ɪk'strækt ə tu:θ] to remove [rɪ'mu:v]; to cut (cut, cut) out [kʌt (kʌt, kʌt) aʊt] ~ appendix [rɪ'mu:v ə'pendɪks] to manipulate [mə'nɪpjəleɪt]; to adjust [ə'dʒʌst]; to set (set, set) [set (set, set)] ~ a dislocated shoulder [mə'nɪpjəleɪt ə 'dɪsləʊkətɪd 'ʃəʊldə] diagnosis [ˌdaɪəg'nəʊsɪs] misdiagnosis [mɪsˌdaɪəg'nəʊsɪs] examination [ɪgˌzæmɪ'neɪʃn]; research [rɪ'sɜ:ʃ] ultrasound ~ ['ʌltrəsaʊnd ɪgˌzæmɪ'neɪʃn] electrocardiogram [ɪˌlektɹə'kɑ:diəgræm], ECG [i:-si:-dʒi:] to reduce [rɪ'dju:s]; to
видаля́//ти, ~ю, ~єш недок. (ві́дал//ити, ~ю, ~иш док.) ~ зубні́й ка́мінь	usuwa//ć, ~m, ~sz (usun//ąć, ~ę, ~iesz) ~ kamień nazębny	
вимі́рю//вати, ~ю, ~єш недок. (ві́міря//ти, ~ю, ~єш док.) ~ рі́вень цу́кру в кро́ві	mierz//yć, ~ę, ~ysz (zmierz//yć, ~ę, ~ysz) ~ poziom cukru we krwi	
вирива́//ти, ~ю, ~єш недок. (ві́рв//ати, ~у, ~єш док.) ~ зу́б	wyrywa//ć, ~m, ~sz (wyrw//ać, ~ę, ~iesz) ~ ząb	
вириза́//ти, ~ю, ~єш недок. (ві́рі//зати, ~жу, ~жеш док.) ~ апéндикс	wycina//ć, ~m, ~sz (wyciąć, wytnę, wyniesz) ~ wyrostek robaczkowy	
вправля́//ти, ~ю, ~єш недок. (впра́в//ити, ~лю, ~иш док.) ~ ві́вих плеча́	nastawia//ć, ~m, ~sz (nastawi//ć, ~ę, ~sz) ~ zwichnięte ramię	
діа́гноз, ~у ч помилко́вий ~	diagnoz//a, ~y ż błędna ~	
дослі́дженн//я, ~я с ультразвуко́ве ~ (УЗД)	badani//e, ~a ultrasonograficzne (USG)	
електрокардіогра́м//а (ЕКГ), ~и ж	elektrokardiogram (EKG), ~u m	
збива́//ти, ~ю, ~єш недок.	zbija//ć, ~m, ~sz (zbi//ć,	

(збіти, зіб'ю, зіб'єш <i>док.</i>); знижу//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (зни//зити, ~жу, ~ysz) ~зиш <i>док.</i>)	~ję, ~jesz); obniża//ć, ~m, ~sz (obniży//ć, ~ę <i>недок.</i>)	lower ['ləʊə]
~ температуру	~ temperaturę	~ temperature [rɪ'dju:s 'temprəʃə]
зніма//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (зняти, зніму, знімеш <i>док.</i>)	zdejm//ować, uję, ~ujesz (zdjąć, zdejmieć, zdejmiesz)	to remove [rɪ'mu:v]
~ шви	~ szwy	~ sutures [rɪ'mu:v 'sju:ʃəz]
зондуванн//я, ~я <i>с</i>	zglebnikowani//e, ~a; cewnikowani//e, ~a	intubation [ɪntʃu:'beɪʃən]; probing ['prəʊbɪŋ]
~ дванадцятипалої кішки	~ dwunastnicy	duodenal ~ [ˌdju:ə'di:nəl ɪntʃu:'beɪʃən]
зупиня//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (зуп//иніти, ~иню, ~їниш <i>док.</i>)	powstrzym//ywać, ~uję, ~ujesz (powstrzyma//ć, ~m, ~sz)	to stop (stopped, stopped) [stɒp (stɒpt, stɒpt)]
~ кровотечу	~ krwotok	~ bleeding [stɒp 'bli:dɪŋ]
ін'єкці//я, ~ї <i>ж</i> ; укол, ~у <i>ч</i>	iniekcj//a, ~i; zastrzyk, ~u	injection [ɪn'dʒɛkʃən]
підшкірна ~	~ podskórna	subcutaneous ~ [ˌsʌbkju:'teɪniəs ɪn'dʒɛkʃən]
компрес, ~у <i>ч</i>	okła//d, ~du, <i>ms.</i> ~dzie; kompres, ~u	compress [kəm'pres]
холодний ~	zimny ~	cold ~ [kəʊld kəm'pres]
лікуванн//я, ~я <i>с</i>	leczeni//e, ~a; kuracj//a, ~i <i>ж</i>	treatment ['tri:tment]
амбулаторне ~	~ ambulatoryjne	outpatient ~ ['aʊtpeɪʃnt 'tri:tment]
лі//кувати, ~ю, ~єш <i>недок.</i>	lecz//yć, ~ę, ~ysz	to treat [tri:t]; to care [keə]
~ зуби	~ zęby	~ teeth [tri:t ti:θ]
мамографі//я, ~ї <i>ж</i>	mamografi//a, ~i	mammography [mə'mɒgrəfi]
масаж, ~у <i>ч</i>	masaż, ~u	massage ['mæsɑ:ʒ]
ручний ~	~ ręczny	manual ~ ['mænjuəl 'mæsɑ:ʒ]
~ серця	~ serca	heart ~ [hɑ:t 'mæsɑ:ʒ]
накладá//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (накл//асти, ~аду, ~адєш <i>док.</i>)	zakłada//ć, ~m, ~sz (założyć/yć, ~ę, ~ysz)	to apply [ə'plai]
~ пов'язку	~ opatrunek	~ a bandage [ə'plai ə]

огляд, ~у ч; обстеженн//я, ~я с	badani//e, ~a n	'bændɪdʒ] examination [ɪg,zæmɪ'neiʃn]
~ офтальмолога	~ przez okulistę	~ by an ophthalmologist [ɪg,zæmɪ'neiʃn baɪ ən 'ɒfθəl'mɒlədʒɪst]
щорічне обстеження	coroczne ~	annual ~ ['ænjuəl ɪg,zæmɪ'neiʃn]
операці//я, ~ї ж	operacj//a, ~i	surgery ['sɜ:dʒəri]
пластична ~	~ plastyczna	plastic ~ ['plæstɪk 'sɜ:dʒəri]
переливанн//я, ~я с	przetaczani//e, ~a	transfusion [træns'fju:ʒn]
~ крові	~ krwi; transfuzj//a, ~i ż	blood ~ [blʌd træns'fju:ʒn]
пересад//ка, ~ки, д. і м.	przeszczep, ~u m;	transplantation
~ці ж; трансплантаці//я, ~ї ж	transplantacj//a, ~i	[,trænsplɑ:n'teɪʃn]
~ шкіри	~ skóry	skin ~ [skɪn ,trænsplɑ:n'teɪʃn]
пломбу//вати, ~ю, ~єш	plomb//ować, ~uję,	to fill [fɪl]
недок.	~ujesz	
~ зуби	~ zęby	~ teeth [fɪl ti:θ]
пол//оскати, ~ощу, ~ощеш	płu//kać, ~czę, ~czesz	to gargle ['gɑ:gəl]
недок.		
~ горло	~ gardło	~ throat ['gɑ:gəl θrəʊt]
постав//ити, ~лю, ~иш	założ//yć, ~ę, ~ysz	to put (put, put) [pʊt (pʊt, pʊt)]
док.		
~ брeкет-систему;	~ ~ aparat ortolontyczny	~ braces [pʊt 'breɪsɪz]
брeкети		
~ тимчасову плóмбу	~ plombę	~ a temporary filling [pʊt ə 'tempərəri 'fɪlɪŋ]
промивá//ти, ~ю, ~єш	tymczasową przemywa//ć, ~m, ~sz	to rinse [rɪns]
недок. (промі//ти, ~ю, ~єш док.)	(przemy//ć, ~ję, ~jesz)	
~ шлúнок	~ żołądek	~ stomach [rɪns 'stʌmək]
пропісу//вати, ~ю, ~єш	przepis//ywać, ~uję,	to prescribe [prɪ'skraɪb]
недок. (проп//исати, ~ишу, ~ишеш док.);	~ujesz (przepi//sać, ~szę, ~szesz); zaleca//ć, ~m, ~sz (zalec//ić, ~ę, ~isz)	
призначá//ти, ~ю, ~єш		
недок. (признач//ити, ~у, ~иш док.)		
~ внутрішньовéнні ін'єкції	~ iniekcje dożylné	~ intravenous injections [prɪ'skraɪb ,ɪntrə'vi:nəs ɪn'dʒɛkʃnz]
~ постільний режім	zalecać leżenie w łóżku	~ bed rest [prɪ'skraɪb]

реанім//увати, ~ую, ~уєш док. і недок.	reanim//ować, ~uję, ~ujesz; dokon//ywać reanimacji, ~uję ~, ~ujesz ~ niedok.; dokona//ć reanimacji, ~m ~, ~sz ~ dok.	bəd rɛst] to resuscitate [rɪˈsʌsɪteɪt]; to animate [ˌrɪːˈænɪmeɪt]
рентгеноскопії//я, ~ї ж; рентген, ~а ч розм.	rentgenoskopi//a, ~i; rentgen, ~a; prześwietleni//e, ~a n	radioscopy [ˌreɪdɪˈɒskəpi]; X-ray [ˈɛksreɪ]; radiography [ˌreɪdɪˈɒgrəfi]
рентгенофлюорографії//я, ~ї ж; флюорографії//я, ~ї ж	rentgenofluorografi//a, ~i; fluorografi//a, ~i	fluoroscopy [ˌfluːəˈrɒskəpi]
томографії//я, ~ї ж комп'ютерна ~	tomografi//a, ~i ~ komputerowa	tomography [təˈmɒgrəfi] computed ~ [kəmˈpjʊːtɪd təˈmɒgrəfi]
хіміотерапії//я, ~ї ж	chemioterapi//a, ~i	chemotherapy [ˌkɛməʊˈθerəpi]; chemotherapy treatment [ˌkɛməʊˈθerəpi ˈtriːtmənt]
фізіотерапії//я, ~ї ж	fizykoterapi//a, ~i	physiotherapy [ˌfɪziəʊˈθerəpi]; physical treatment [ˈfɪzɪkəl ˈtriːtmənt]
щеплення//ння, ~ння с карта ~нь	szczepie//nie, ~nia karta ~ń	vaccination [ˌvæksɪˈneɪʃn] ~ card [ˌvæksɪˈneɪʃn kɑːd]

Джерела

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>
2. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com>
3. Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
4. Uniwersalny słownik języka polskiego / Red. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. T. 1–4.
5. Wielki słownik języka polskiego. URL: <https://wsjp.pl/>
6. Рігер Я., Демська-Кульчицька О. Українсько-польський тематичний словник. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2007. 704 с.
7. Словник української мови: у 11-ти т. Київ, 1970–1980.
8. Словник української мови в 20 томах online. Т. 1–15 (а–п'ять). URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=58913&page=1878>

9. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А-Я / укладачі: Л.І. Петрух, І.М. Головка, К.: ВСВ “Медицина”, 2015. 968 с.

Legend

1. A great dictionary of the Polish language. URL: <https://wsjp.pl/> (In Polish)
2. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>
3. Dictionary of the Ukrainian language online. Vol. 1–15 (a– piat). URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=58913&page=1878> (in Ukr.)
4. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970–1980 (in Ukr.)
5. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com>
6. Oxford Learner’s Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
7. Riger, Ya., Demska-Kulchytska, O. (2007). Ukrainsko-polskyi tematychnyi slovnyk. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainkoho Katolytskoho Universytetu. 704 s. (in Ukr.)
8. Universal dictionary of the Polish language / Red. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. T. 1–4. (In Polish)
9. Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk: A-Ya / ukladachi: L.I. Petrukh, I.M. Holovko, K.: VSV “Medytsyna”, 2015. 968 s. (in Ukr.)

Ilona Myroshnichenko, Iryna Stohnii

Thematic group « Healthcare» of the «Ukrainian-Polish-English thematic dictionary» (dictionary materials)

Любомир Сегін

**Матеріали до словника прізвищ жителів
села Великі Дідушичі
(Стрийський район Львівської області). 1 (А–В)**

Невіддільним складником антропонімійної системи української мови є прізвиська, які широко функціонують і в наші дні й «до сьогодні не втратили свого призначення ідентифікувати і диференціювати кожного денотата завдяки своїй унікальності й неповторності» [2: 271]. Прізвиська, як відомо, є одними з найдавніших власних особових назв. За словами П. П. Чучки, час появи перших слов'янських прізвищ сягає праслов'янської доби [7: 3]. Нині такий спосіб ідентифікації особливо актуальний для села, бо так уже повелося, що в селі люди знають один одного переважно за прізвищами, які є своєрідним відображенням способу мислення народу, його моралі, культури, історії, побуту, тому такі антропоніми є «справжніми витворами народного слова, багато чого говорять про особливості менталітету українського народу» [5: 82]. І хоч вивчення таких онімів має давні традиції, проте багато тут ще недослідженого насамперед через усну форму функціонування, закритість народних антропонімів [8: 3], що спричиняє труднощі в збиранні. Одним з аспектів дослідження неофіційних антропонімів є теоретична й практична робота з укладання спеціальних лексикографічних праць, серед яких варто назвати словник В. А. Чабаненка «Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини» [6], працю Н. Шульської «Словник прізвищ жителів межиріччя Стиру та Горині» [8] та «Словник прізвищ північно-західної України» [4] (детальний аналіз див. [1]). Проте це словники-переліки, словникова стаття яких переважно містить реєстрове слово з позначкою наголосу, граматичну інформацію (родовий відмінок однини, рід), умовні позначення місця фіксації (село, район, область), мотив іменування й транскрипцію, іноді різновид прізвиська. Особливістю пропонованої лексикографічної праці є те, що, крім зазначеної вище інформації, у ній подано тип прізвиська за структурою (однослівні, словосполучення, речення), спосіб і засоби творення, семантику мотиваційної основи тощо.

Реєстр словника

Словник прізвищ жителів села Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області містить 592 реєстрові одиниці, основою яких стали власні спостереження і спеціальне опитування впродовж 2010–2025 років. Частина прізвищ жителів села зафіксована в мікротопонімах. У словнику подано прізвиська представників різних поколінь, що дає змогу простежити особливості творення в різний історичний період, пор. давні прізвиська *Бігас*, *Біс*, *Бла́жко*, *Бучка́р*, *Гонта́ль*, *Єзус*, *Ірод*, *Кова́лик*, *Ма́дьяр*, *Ру́й*, *Са́баш*, *Сапи́цьо*, *Семельі́к*, *Сулі́м*, *Фаши́на*, *Чех*, *Цьо́нька*, *Ясько* та ін., прізвиська пізнішого періоду: *Агроно́м*, *Білий*, *Бо́рман*, *Геогра́фічка*, *Парто́рг*, *Профе́сор*, *Пу́ма*, *Сло́та* та ін., а також сучасні: *Бешений*, *Вовк*, *Губа́*, *Джон*, *Дро́тик*, *Ку́пка*, *Смели́й*, *Спарта́к*, *Сявік*, *Чи́бо* та ін.

Будова словника

Кожна словникова стаття побудована так:

1. Прізвиська подаємо за алфавітом у формі називного відмінка великими літерами і жирним шрифтом.

2. Після прізвиська пропонуємо транскрипцію задля максимального збереження всіх фонетичних, морфологічних та інших особливостей вимови та наголосу форми місцевої назви: **БАЗЬО** [ба¹з'о], **БОЛЕХІВНИК** [боле²х ї¹у¹ник], **ВІЛЬШИНКА** [в'іл'шинка], **ГЛУШКО** [глушко], **ДЗІНДЗЬО** [дз'ін'дз'о], **ЦЬИНКА** [ц'інка] та ін.

3. Через кому зазначаємо курсивом рід, число, закінчення родового відмінка однини чи множини (якщо множинна форма) або позначку *невідм.*: **ДУНИХА** [дуниха], *жс., одн., -и*; **ІЛЬЧИК** [ил'чик], *ч., одн., -а*; **БІЛА** [б'іла], *жс., одн., -ої*; **НЯЙМІ-НЯЙМІ** [н'айм'і н'айм'і], *ч., одн., невідм.*

4. Після граматичних характеристик вказуємо вид неофіційного антропоніма (індивідуальне, колективно-групове, родичівське, сімейно-родове чи парне) та різновид за структурою (однослівне, словосполучення чи речення).

5. Установлюємо апелятив / онім, від якого виникло прізвисько. Діалектні форми прізвиस्क або форми, що постали під впливом інших мов, фіксуємо так, як вони звучать у побуті. Лаконічно вказуємо на спосіб і засіб творення антропоніма. Також зазначаємо лексичне значення апелятивної мотиваційної основи та мотив іменування: **АВАН** [а¹ван], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті фонетичної модифікації звука [i] на [a] в особовому імені *Іва́н* (Трійняк, 143) – найменування чоловіка за його іменем.

Прізвиська, які мають кілька мотивацій, подаємо однією словниковою статтею.

Критерії виокремлення прізвиस्क

У мовознавстві наявні різні думки (досить часто діаметрально протилежні) щодо розмежування таких антропонімів, як варіант особового імені, ім'я по батькові та прізвисько. Ономасти свідомі, що дуже складно відділити звичайні варіанти імен від тих оригінальних варіантів імен, що використовують для ідентифікації особи [3: 6]. Постає ця проблема і при укладанні пропонованої лексикографічної праці. Зважаючи на це, як прізвисько подаємо такі власні особові назви:

✓ ті імена по батькові носія, що має таке ж прізвисько, які в процесі переходу в неофіційний антропонім зазнали зміни наголосу, напр.: *Ада́мович* (ім'я по батькові) – *Адамо́вич* (прізвисько);

✓ відмінкові форми імені носія, що мав таке ж ім'я, в яких змінився наголос, напр.: *Йо́сифе* (форма імені) – *Йосифе́* (прізвисько);

✓ варіанти імен, утворені від офіційного імені носія, що має таке ж ім'я, в яких змінився наголос, напр.: *Іва́нечко* (варіант імені) – *Іване́чко* (прізвисько);

✓ варіанти імен, утворені від офіційного імені предка, якими називають нащадка, що має інше ім'я, напр.: *Дани́ло* (носія звали *Михайло*), *Сидор* (носія звали *Михайло*) та ін.;

- ✓ варіанти імен, яких не виявлено в словниках, напр.: *Водимир* < *Володимир*;
- ✓ імена, які зазнали фонетичної модифікації, напр.: *Іван* (ім'я) – *Аван* (прізвисько);
- ✓ імена, варіанти імен, запозичені з інших мов, напр.: *Джон* (носія звали Іван);
- ✓ прізвища, які зазнали фонетичної модифікації: *Дрозд* (прізвище) – *Дрозда* (прізвисько).

Натомість такі антропоніми, як *Іва́нчик*, *Лекса*, *Мару́чі*, *Парацу́ні*, *Петрі́ско*, *Феді́ско* та ін., які функціонують у селі, не зараховували до прізвищ, оскільки вони є варіантами особових імен носіїв, тобто зафіксовані в словниках як варіанти імен.

Прізвиська і наддністрянська говірка

Представлені в словнику прізвиська повністю зберігають особливості говірки села Великі Дідушичі, яка належить до наддністрянського говору південно-західного наріччя. Особливості цієї говірки відображено як на рівні апелятивної лексики, так і на матеріалі неофіційних антропонімів, серед яких виокремлюємо такі:

фонетичні:

- ❖ звук [а] після м'яких і шиплячих приголосних вимовляється як [и] або [і]: *Гайдьі́к*, *Гайдьі́чка*, *Дічі́ха*, *Кі́ці*, *Пердьі́к* та ін.;
- ❖ задньоязикові, шиплячі приголосні іноді звучать м'яко: *Хьі́ба*, пор. у загальних назвах *жьиль*, *почьиток*, *жьйба* тощо;
- ❖ під впливом польської мови м'яка вимова [л]: *Клярні́стий*, *Клярні́сти́ха*, *Лямпочка* та ін.;

лексичні: *Бі́гас*, *Вакóвана*, *Ву́йчик*, *Коза́р*, *Лабáй*, *Няймі-Няймі*, *Околі́та*, *Рі́ган*, *Фаши́на*, *Цьо́нька* та ін.

морфологічні:

- ❖ прізвиська, які закінчуються на -ець, вимовляють твердо: *Америка́нець*, *То́вканець*, *Ка́пець* та ін.

АВАН [а|ван], *одн.*, *ч.*, -а – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті фонетичної модифікації звуку [і] на [а] в особовому імені *Іва́н* (Трійняк, 143) – найменування чоловіка за його іменем.

АГРОНОМ [агро|ном], *одн.*, *ч.*, -а – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті онімізації апелятива *агроно́м* 'фахівець з агрономії' (СУМ, I, 18) – найменування чоловіка за родом діяльності (працював у колгоспі агрономом).

АДАМОВИЧ [ада|мович], *одн.*, *ч.*, -а – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті трансонімізації однозвучного патроніма, утвореного за допомогою суфікса -ович від імені *Ада́м* (Трійняк, с. 23) – найменування чоловіка за іменем по батькові.

АЗА [аза], *одн.*, *ж.*, -и – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті трансонімізації оніма *Аза* – найменування жінки, яка довго і часто сварилася, як собака Аза гавкала.

АМЕРИКАНЕЦ [амери'канец], *одн., ч., -я* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті онімізації однозвучного апелятива *америкáнець* 'житель Америки' (СУМ, I, 38) – найменування чоловіка, який був в Америці.

АНДРОНІК [ан'дрон'ік], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ік** від варіанта особового імені *Андрóн* < *Андрій* (Трійняк, 33). Можливе й утворення цього прізвиська в результаті трансонімізації варіанта особового імені *Андрóник* < *Андрій* (Трійняк, 33), пор. прізвище *Андрóник* (Редько, I, 8) – найменування нащадка за іменем предка.

АНДРОНІКИ [андрон'іки], *мн., -ів* – Сімейно-родове однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою закінчення **-и** від індивідуально прізвиська члена родини *Андронік* (див. вище) – найменування родини за прізвищем представника роду.

АНДРОНІКІВ ТАРАС [ан'дрон'ік'іў], *одн., ч., -ого* – Родичівське двокомпонентне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ів** від прізвиська *Андрóник* (див. вище) – найменування сина прізвищем батька.

АНДРОНІКОВА ОКСАНА [ан'дрон'ікова], *одн., ч., -ої* – див. **АНДРОНІКІВ ТАРАС**.

АНДРОНІЧКА [ан'дрон'ічка], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від прізвиська *Андрóник* (див. вище) – найменування жінки за прізвищем чоловіка.

АНДРІЙЦЬО [андр'ійц'о], *одн., ч., -я* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло в результаті трансонімізації варіанта власного імені *Андрійцьо* < *Андрій* (Трійняк, 33) – найменування чоловіка за іменем предка.

АНДРІЙЦЬОВА НАТАЛКА [андр'ійц'ова], *одн., ж., -ої* – Родичівське двокомпонентне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ов(а)** від прізвиська батька *Андрійцьо́* (див. вище) – найменування жінки за прізвищем батька.

АНДРУСИК [ан'друсик], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ик** від варіанта особового імені *Андрúсь* < *Андрій* (Трійняк, 33) – найменування сина за іменем батька. Можливе й утворення цього прізвиська в результаті трансонімізації особового імені *Андрúсик* < *Андрúсь* (Трійняк, 33), пор. прізвище *Андрусик* (Редько, I, 8).

АНДРУСИЧКА [ан'друсичка], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від прізвиська *Андрусик* (див. вище) – найменування жінки за прізвищем чоловіка.

АНДРУСИЧЧИН ІВАН [ан'друсиччин], *одн., ч., -ого* – Родичівське двокомпонентне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ин** від прізвиська *Андрúсичка* (див. вище) – найменування сина за прізвищем матері.

АНТАНАС [анта'нас], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті трансонімізації варіанта власного імені *Атанás*, *Атанásій*, *Опанás* (Трійняк, 283) – найменування нащадка за особовим іменем предка.

АНТАНАСИ [антана¹си], *мн.*, *-ів* – Сімейно-родове однослівне прізвище, яке виникло за допомогою закінчення **-и** від прізвища *Антанас* (див. вище) – найменування родини за індивідуальним прізвищем представника роду.

АНТАНАСОВА МАРУСІ [анта¹насова], *одн.*, *ж.*, *-ої* – Родичівське двокомпонентне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-ов(а)** від прізвища *Антанас* (див. вище) – найменування дочки за прізвищем батька.

АЧАЛО [ачало], *одн.*, *ч.*, *-а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-л(о)** з фонетичною модифікацією звука [о] на [а] від сполуки *а чо* з агентивним значенням ‘той, хто вимовляв цю сполуку’ – найменування чоловіка, який часто ставив це запитання.

БАБИНА РУЗІ [бабина], *одн.*, *ж.*, *-ої* – Індивідуальне двокомпонентне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-ин(а)** від апелятива *ба́ба* зі значенням ‘належний бабі’ (СУМ, I, 76) – найменування онуки, яку виховувала баба після смерті матері.

БАГРІЙКА [багр¹ї́йка], *одн.*, *ж.*, *-и* – Родичівське однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від прізвища *Багрій* (Фаріон, 137; Метрична, 159, 532, 940, 1140 та ін.) – найменування жінки за прізвищем батька.

БАГРІЙОВА ГАНУСІ [багр¹ї́йова], *одн.*, *ж.*, *-ої* – Родичівське двокомпонентне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-ов(а)** від прізвища *Багрій* (Фаріон, 137; Метрична, 159, 532, 940, 1140 та ін.) – найменування жінки за прізвищем батька.

БАГРІЙЦЬО [багр¹ї́ц’о], *одн.*, *ч.*, *-я* – Родичівське однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-ц(о)** від прізвища *Багрій* (Фаріон, 137; Метрична, 159, 532, 940, 1140 та ін.) – найменування низького за зростом чоловіка за його прізвищем.

БАЗИК [ба¹зик], *одн.*, *ч.*, *-а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло семантичним способом від варіанта особового імені *Базик* < *Базьо* < *Васіль* (Трійняк, 62) – найменування чоловіка за варіантом особового імені предка.

БАЗІВ ІГОР [ба¹з’іў], *одн.*, *ч.*, *-ого* – Родичівське двокомпонентне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-ів** від прізвища *Базьо* (див. вище) – найменування нащадка за прізвищем предка.

БАЗІВ РОСТИК [ба¹з’іў], *одн.*, *ч.*, *-ого* – Див. **БАЗІВ ІГОР**.

БАЗЬО [ба¹з’о], *одн.*, *ч.*, *-я* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло в результаті одзнозвучного особового варіанта імені *Базьо* < *Васіль* (Трійняк, 62) – найменування нащадка за іменем предка.

БАЗЬОВА ОКСАНА [ба¹з’ова], *одн.*, *ж.*, *-ої* – див. **БАЗІВ ІГОР**.

БАЙДА [ба¹йда], *одн.*, *ч.*, *-и* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло в результаті трансонімізації прізвищевої назви *Ба́йда*, пор. прізвище *Байда* (Редько, I, 23; Фаріон, 138) – найменування чоловіка, який часто співав думу «Ой п’є Байда горілочку» і любив випити.

БАРДИНЧИК [бар¹динчик], *одн.*, *ч.*, *-а* – Родичівське однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-чик** від прізвища *Бардін*

(Фаріон, 140; Метрична, 116, 117, 123, 129, 621 та ін.) – найменування сина за прізвиськом батька.

БАРДИНКА [бар'динка], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від прізвища *Бардін* (Фаріон, 140; Метрична, 116, 117, 123, 129, 621 та ін.) – найменування жінки за прізвиськом чоловіка.

БАТЬКО [бат'ко], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті редеривації від прізвища *Батьків* (Редько, I, 38; Метрична, № 655, 656, 657, с. 116) – найменування чоловіка за його прізвиськом.

БАТЧИХА [батчиха], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-их(а)** від прізвиська *Батько* (див. вище) – найменування жінки за прізвиськом чоловіка.

БЕШЕНИЙ [б'ешеній], *одн., ч., -ого* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті субстантивації та онімізації прикметника *бешений* зі значенням 'божевільний, лютий, несамовитий, розгніваний', пор. діал. *бішений* 'скажений' (Чабаненко, I, 87) – найменування чоловіка за особливостями характеру й поведінки.

БИГАС [бигас], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке, ймовірно, виникло в результаті онімізації діалектного апелютива *бегас* 'вул. ледар, лінух, лайдак' (Хобзей, 91) – мотивація не відома.

БІДЕЙКА [б'ідейка], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від прізвища *Бідей* (Метрична, 28, 29, 166, 202 та ін.) – найменування жінки за прізвиськом чоловіка.

БІЛИЙ [б'ілій], *одн., ж., -ого* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті субстантивації та онімізації прикметника *білий* 'який кольором наближається до крейди, молока, снігу; світлий' (СУМ, I, 181) – найменування чоловіка за світлим кольором волосся.

БІЛА [б'іла], *одн., ж., -ої* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою закінчення **-а** від прізвиська *Білий* – найменування жінки за прізвиськом чоловіка.

БІС [б'іс], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою нульового суфікса від дієслова *біситися* розм., рідко 'бути в стані роздратування, дуже сердитися; лютувати' (СУМ, I, 190) з агентивним значенням 'той, хто сердиться, лютує' – найменування чоловіка за внутрішніми ознаками.

БІСИ [б'іси], *мн., -ів* – Сімейно-родове однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою закінчення **-и** від прізвиська *Біс* (див. вище) – найменування родини за індивідуальним прізвиськом представника роду.

БІСИК [б'ісик], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ик** від прізвиська *Біс* (див. вище) – найменування чоловіка за внутрішніми ознаками.

БЛАЖКО [блажко], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті трансонімізації однозвучного варіанта особового імені *Блажко* < *Блажій* (Трійняк, 49). Можлива й мотивація цього прізвиська варіантом особового імені, утвореного за допомогою суфікса **-к(о)** від давнього

особового імені *Блажа*, пор. хорв. *Vlaža*, що походить від давніх слов'янських імен-комполітів на зразок *Блажиславъ*, серб. *Блажисмир* (Габорац 2019, 48) *Блажъ*, *Благос* (Чучка, 70) або від *Блаж* (Чучка, 58) < *Блажислав* (Морошкин, 15), *Благомир*, *Благослав* (Габорац 2019, 48) – найменування нащадка за особовим іменем предка.

БЛАЖЧИХА [б'лажчиха], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-их(а)** від прізвища *Блажко* (див. вище) – найменування жінки за прізвищем чоловіка.

БОЖИК [божик], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке може мати кілька варіантів утворення: 1) у результаті транслімізації однозвучної особової назви *Божик*, утвореної за допомогою суфікса **-ик** від *Божъ*, яке є усіченим утворенням від слов'янських імен-комполітів *Божерадъ*, *Божеславъ* та ін. (Чучка, 77); 2) можливе також утворення цього прізвища за допомогою суфікса **-ик** від імені *Божо* (Чучка, 77); 3) за допомогою суфікса **-ик** від іменника *бог* або прикметника *божий* – мотивація не відома.

БОЖИКИ [божи'ки], *мн., -ів* – Сімейно-родове однослівне прізвище, яке виникло за допомогою закінчення **-и** від прізвища *Божик* (див. вище) – найменування родини за індивідуальним прізвищем представника роду.

БОЛЕХІВНИК [боле'х ї'вник], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-ник** від прізвища *Болехівський* (Редько, I, 85; Метрична, 101, 102, 478, 875 та ін.) – найменування чоловіка за його прізвищем.

БОЛЕХІВНИЧКА [боле'х ї'вничка], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від прізвища *Болехівник* (див. вище) – найменування жінки за прізвищем чоловіка.

БОРМАН [б'орман], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло в результаті транслімізації антропоніма *Борман* – найменування чоловіка за повнотою.

БОЧА [б'оча], *одн., ч., -і* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке, ймовірно, виникло в результаті онімізації діал. апелятива *бок* 'бик' (Онишкевич, I, 64), пор. діал. *бочарний* 'кличка теляти' (Онишкевич, I, 68), *бочити* (про худобу) 'битися' (Онишкевич, I, 68) – мотивація не відома.

БРАЦЬО [б'рац'о], *одн., ч., -я* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло в результаті онімізації діал. апелятива *братцьо* < *брат* (Онишкевич, I, 70) – найменування чоловіка за часто вживаним словом.

БРИГАДИРКА [брига'дирка], *одн., ж., -и* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло в результаті онімізації апелятива *бригадірка* в значенні 'керівник виробничої бригади' (СУМ, I, 234) – найменування жінки за посадою на роботі.

БРИЧКА [б'ричка], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від прізвища *Брик* (Фаріон, 150; Метрична, 731, 1049, 1051 та ін.) – найменування жінки за прізвищем чоловіка.

БРІНЬКО [бр'ін'ко], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-к(о)** від дієслівної основи *бринь* (СУМ, I, 236) зі значенням 'той, хто бринькає' – найменування чоловіка за манерою

мовлення (часто повторював це слово). Заміна [и] на [і] у прізвиську відбулася під впливом усного діалектного мовлення. Можлива й мотивація цього прізвиська діал. дієсловом *брінь* ‘ударити’ (Габорак, 62).

БРІНЬЧИХА [‘бр’ін’чиха], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-их(а)** від прізвиська *Брінько* (див. вище) – найменування жінки за прізвиськом чоловіка.

БРОНЬКО [‘брон’ко], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-к(о)** від особового імені *Бρόньо* (Чучка, 91). Можливе й утворення цього прізвиська в результаті трансонімізації варіанта особового імені *Бρόнько* < *Бρόньо* (Чучка, 91) або *Бρόнько* < *Броніслав* (Трійняк, 53) – найменування чоловіка за варіантом особового імені предка.

БРОНЬЧИХА [‘брон’чиха], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-их(а)** від прізвиська *Бρόнько* (див. вище) – найменування жінки за прізвиськом чоловіка.

БУРСАК [бру’сак], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло семантичним способом від апелятива *бурсак* зі значенням ‘вихованець бурси’ (СУМ, I, 270) – найменування чоловіка, який навчався в бурсі.

БУРСАЧКА [бру’сачка], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло з допомогою суфікса **-к(а)** від прізвиська *Бурсак* (див. вище) – найменування жінки, хтось із предків якої навчався в бурсі.

БРУСИХА [бру’сиха], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-их(а)** від прізвища *Брус* (Редько, I, 103; Габорак, 62) – найменування дружини за прізвиськом чоловіка.

БУБА [‘буба], *одн., ч., -и* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке, ймовірно, виникло семантичним способом від апелятива *буба* дит. ‘рана’, ‘болячка’ (Онишкевич, I, 73) – мотивація не відома.

БУБІВ МИКОЛА [‘буб’іў], *одн., ч., -ого* – Родичівське двокомпонентне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ів** від прізвиська *Буба* (див. вище) – найменування нащадка за прізвиськом предка.

БУБЛИК [‘бублик], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті онімізації однозвучного апелятива *бублик* у значенні ‘круглий крендель із заварного тіста у формі кільця’ (СУМ, I, 244) – найменування людини за невеликою округлою статуєю.

БУБЛИКІВ ВАСИЛЬ [‘бублик’іў], *одн., ч., -ого* – Родичівське двокомпонентне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ів** від прізвиська *Бублик* (див. вище) – найменування нащадка за прізвиськом предка.

БУБЛИКИ [‘бубли’ки], *мн., -ів* – Сімейно-родове однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою закінчення **-и** від прізвиська *Бублик* (див. вище) – найменування родини за індивідуальним прізвиськом представника роду.

БУДЗІК [‘будз’ік], *одн., ч., -а* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ік** від давнього особового польського імені *Будз* (*Budz*), що є скороченою формою імен-комполітів на зразок *Budziwoj*, *Budzimir* (Чучка, 94), *Будиславъ* (Близнюк, 32). Можливе й виникнення цього прізвиська в результаті трансонімізації однозвучного варіанта особового імені

Budzik, пор. пол. прізвище *Budzik* (Słownik, 546) – найменування чоловіка за іменем предка.

БУДЗІЧКА [бʊдз'ічка], *одн., ж., -и* – Родичівське однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від прізвиська *Будзік* (див. вище) – найменування жінки за прізвищем батька.

БУДЬОНІЙ [бʊд'оній], *одн., ч., -ого* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті трансонімізації однозвучного антропоніма *Будьоний* – найменування чоловіка за наявністю великих вусів.

БУРИЙ [бурий], *одн., ч., -ого* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті субстантивації та онімізації прикметника *бурій* ‘темнокоричневий із червонуватим відтінком’ (СУМ, I, 258) – найменування чоловіка за кольором шкіри обличчя.

БУЧКАР [буч'кар], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ар** від апелятива *бóчка* ‘велика дерев'яна або металева циліндрична посудина переважно опукла посередині, з двома плоскими днищами’ (СУМ, I, 223) з фонетичною модифікацією звука [о] на [у], пор. прізвище *Бочáр* (Редько, I, 94) – найменування чоловіка за його родом діяльності або його предка.

БУЧКАРІВ ІГОР [бучкар'іў], *одн., ч., -ого* – Родичівське двокомпонентне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-ів** від прізвиська *Бучка́р* (див. вище) – найменування сина за прізвищем батька.

БУЧКАРІВ МИРОН [бучкар'іў], *одн., ч., -ого* – див. **БУЧКАРІВ ІГОР**.

ВАКОВАНА [ва'кована] – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті субстантивації й онімізації однозвучного апелятива *вако́вана* ‘переселена’ (Дидик-Меуш, 32) – найменування жінки, яку було переселено.

ВАКОВАНІ [ва'кован'і], *мн., -их* – Сімейно-родове однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою закінчення **-и** від прізвиська *Вакóвана* (див. вище) – найменування родини за індивідуальним прізвищем представника роду.

ВЕРБИНЧИК [вер'бинчик], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-чик** від мікротопоніма *Вербі́на* зі значенням ‘який народився, жив у *Вербині* чи походить із неї’ – найменування сина за місцем народження матері.

ВЕРХОВИНЧИК [верхо'винчик], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-чик** від назви населеного пункту *Верхові́на* зі значенням ‘який народився, жив у *Верховині* чи походить із нього’ – найменування чоловіка за місцем народження.

ВІЛЬШИНКА [в'іл'шинка], *одн., ж., -и* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло за допомогою суфікса **-к(а)** від мікротопоніма *Вільші́на* зі значенням ‘яка народилася, жила у *Вільшині* чи походить із неї’ – найменування жінки за місцем народження.

ВОВК [воўк], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвисько, яке виникло в результаті онімізації однозвучного апелятива *вовк* ‘хижак родини собачих сірої масті’ (СУМ, I, 711). Очевидно, вживається в переносному значенні на позначення похмурої, непривітної, відлюдькуватої людини.

ВОЗНЮК [возн'ук], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфіка **-юк** від апелятива *вóзний* < *віз* ‘засіб пересування на чотирьох колесах з кінною або воловою тягою для перевезення вантажів’ (СУМ, I, 667) – найменування чоловіка, який робив вози. Можливе й утворення цього неофіційного антропоніма від прізвища *Возний* – найменування нащадка за прізвищем предка.

ВОЛИНЯНИК [волин'аник], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло семантичним способом від апелятива *волинянин* ‘житель Волині або ті, що родом з Волині’ (СУМ, I, 727) з усиченням компонента **-ин** і додаванням суфікса **-ик** – найменування чоловіка за місцем народження.

ВОДИМИР [водимир], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло в результаті усичення частини **-оло-** від особового імені *Володі́мир* (Трійняк, 73) – найменування чоловіка за його іменем.

ВОДИМИРОВІ [водимиров і], *мн., -их* – Сімейно-родове однослівне прізвище, яке виникло за допомогою суфікса **-ов(і)** від прізвища *Водимі́р* (див. вище) – найменування родини за індивідуальним прізвищем представника роду.

ВУЙЧИК [вуйчик], *одн., ч., -а* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло в результаті онімізації апелятива *вуйчик*, утвореного за допомогою суфікса **-ик** від діал. апелятива *вуйко* ‘дядько з боку матері; брат матері; старший віком чоловік (у шанобливому звертанні)’ (СУМ, I, 785). Можливе й утворення цього прізвища семантичним способом від апелятива *вуйчик* ‘зменш. до вуйко’ – мотивація не відома.

ВУСАТА [вусата], *одн., ж., -ої* – Індивідуальне однослівне прізвище, яке виникло в результаті онімізації апелятива *вуса́та* ‘яка має вуса’ (СУМ, I, 788) – найменування жінки за наявністю вусів.

ВУСАТИЙ [вусатий], *одн., ч., -ого* – Родичівське однослівне прізвище, яке виникло за допомогою закінчення **-ий** від прізвища *Вуса́та* (див. вище) – найменування чоловіка за прізвищем жінки.

Джерела

Близнюк – Близнюк Б. Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 1997. 280 с.

Габорак 2019 – Габорак М. М. Прізвища Галицької Гуцульщини: етимологічний словник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 584 с.

Дидик-Меуш – Дидик-Меуш Г. Мокряни: Говірка маминого села. Словник. Львів: Піраміда, 2021. 284 с.

Хобзей – Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Вид. 3-є вид., змінене і доповн. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 896 с.

Метрична – Метрична книга церкви Стрітення Господнього села Великі Дідушичі / упоряд. та автор опису Любомир Сегін. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2024. 298 с.

Морошкин – Морошкин М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имен. Москва, 1867. 113 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1. 495 с.; Ч. 2. 515 с.

Редько – Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. Львів, 2007. Т. 1: А–М. 720 с.; Т. 2: Н–Я. С. 721–1438

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Трійняк – Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 508 с.

Фаріон – Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4 т. Запоріжжя: [б. в.], 1992.

Чучка – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 с.

Słownik – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / wydał Kazimierz Rymut. Kraków: Instytut języka polskiego, 1992. Т. I. 604 s.

Література

1. Сегін Л. Словник українських прізвищ: структура словникової статті (на матеріалі прізвищ жителів села Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області). *Лексикографічний бюлетень*: зб. наук. праць / Відпов. ред. Є. А. Карпіловська і О. М. Тищенко. Київ, 2024. Вип. 33. С. 9–21.

2. Скорук І., Яцук Р. Матеріали до словника прізвищ Волині. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2014. № 17. С. 271–283.

3. Словник варіантів власних імен північно-західної України / упорядник Г. Л. Аркушин. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 372 с.

4. Словник прізвищ північно-західної України: у 3 т. / Упорядник Г. Л. Аркушин. Луцьк: Вежа, 2009.

5. Хрустик Н. Прізвища як вид усної народної творчості. *Мова та стиль українського фольклору*: зб. наук. праць. Київ, 1996. С. 80–84.

6. Чабаненко В. А. Прізвища Нижньої Наддніпрянщини: у 2 кн. Запоріжжя: [б. в.], 2005.

7. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с.

8. Шульська Н. Словник прізвищ жителів межиріччя Стиру та Горині. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2008. 164 с.

Liubomyr Sehin

Materials for the dictionary of nicknames of residents of the village of Velyky Didushychi (Stryyskyi district, Lviv region). 1 (A–B)

Любомир Сегін, Маргарита Головаш

**Матеріали до словника прізвищ Донецчини
(прізвиська жителів сел. Билбасівка
Краматорського р-ну Донецької обл.). 2 (В–Д)⁹**

Укладання словників прізвищ різних населених пунктів, областей України є перспективною ділянкою наукової роботи. Незважаючи на наявність ґрунтовних лексикографічних праць, опублікованих в різні роки (В. Чабаненко, Н. Шульська, Г. Аркушин), проте багато регіонів не представлені словниками неофіційної антропонімії. У сучасному мовознавстві активно розвивається традиція вивчення окремої говірки, онімної лексики та подавання як додатка до публікацій різних за обсягом матеріалів до словників (О. Іваненко, О. Карпенко, Л. Осташ, Р. Осташ, В. Яцій та ін.). У пропонуваніх словникових матеріалах увагу зосереджено на прізвищах селища Билбасівка Краматорського району Донецької області на літери В–Д. У реєстрі прізвища подаємо зі збереженням всіх фонетичних, морфологічних та інших особливостей місцевого побутування. У публікації використовуємо такі умовні скорочення: *ч.* – чоловічий рід, *ж.* – жіночий рід, *с.* – середній рід, *норм.* – нормативне, *пор.* – порівняйте, *діал.* – діалектний.

Вевé, ч. – перші літери імені та по батькові Віктор Вікторович.

Вавіл (норм. Вавил), ч. – від прізвища Вавилов.

Валéнтність Хіміка́тівна, ж. – від імені по батькові Валентина Михайлівна та фаху людини, яка працювала в дослідницькій лабораторії і мала справу з хімічними препаратами.

Валéрік (норм. Валéрик), ч. – від особового імені Валерій.

Валéт (норм. Валéт), ч. – має шрам у вигляді латинської літери V.

Вальдема́р Могу́чий, ч. – худа людина на ім'я Володимир.

Валю́та, ж. – від особового імені Валентина.

Ва́ля Ва́ся, ж. – від імені по батькові Валентина Василівна.

Ван, ч. – від особового імені Іван.

Ванілі́н, ч. – від особового імені Іван.

Ва́ня Тара́сов, ч. – від прізвища та імені Іванов Тарас.

Ва́па, ж. – від імені по батькові Валентина Павлівна.

Варе́ник, ч. – великі губи.

Варе́ньєва, ж. – від прізвища Валерьєва.

Васі́льо́к (норм. Васильо́к), ч. – від особового імені Василь.

Ва́ся, ч. – від прізвища Василенко.

Ве́ге, ч. – перші літери імені і прізвища Василь Говрі.

Ведмі́дь, ч. – високий і кремезний чоловік.

⁹ Продовження. Початок матеріалів на літери А–Б див. у: Лексикографічний бюлетень, 2024, вип. 33.

- Велл**, *ч.* – добра людина, від англійського слова *well* – добре.
- Верáнда**, *ж.* – від імені по батькові Віра Андріївна.
- Верб**, *ч.* – від прізвища Вербицький.
- Верещáгін**, *ч.* – за зовнішньою схожістю з Павлом Верещагіним, героєм х/ф «Біле сонце пустелі», якого зіграв актор Павло Луспекаєв.
- Версáн**, *ч.* – від прізвища Версанов.
- Версáчі**, *ж.* – носить куртку із надписом «Versace».
- Встáль** (*норм.* Вітáль), *ч.* – від особового імені Віталій.
- Вжик**, *ч.* – швидко ходить.
- Вішнjá**, *ж.* – від прізвища Вишнякова.
- Віктóша**, *ч.* – від особового імені Вікторія.
- Віник**, *ч.* – двірник.
- Вінні**, *ч.* – від прізвища Вінниченко.
- Вóвцо**, *ч.* – від особового імені Володимир.
- Водолáз**, *ч.* – довгий час може знаходитись під водою.
- Волохáта**, *ж.* – людина з довгим волоссям.
- Воробей**, *ч.* – від прізвища Воробйов, пор. діал. апелятив *воробéйник* – бот. горобейник лікарський (СУСГ, с. 66).
- Ворóна**, *ч.* – 1) від прізвища Воронін, 2) від прізвища Воронков.
- Врач**, *ч.* – за професією лікар; пор. діал. апелятив *врач* – лікар (СУСГ, с. 69).
- Вúдік** (*норм.* Вудик), *ч.* – за схожістю сміху, як у мультиплікаційного героя Вуді Вудпекера.
- Вусáтий**, *ч.* – людина з довгими вусами.
- Вухáн** (*норм.* Вухáнь), *ч.* – за великими вухами.
- В'язóнчік** (*норм.* В'язóнчик), *ч.* – від прізвища В'язов.
- Гагáрін**, *ч.* – асоціація від особового імені та по батькові Юрій Олексійович.
- Гáйка**, *ж.* – за зовнішньою схожістю з персонажем м/ф «Чип і Дейл поспішають на допомогу».
- Галіфе**, *ж.* – від особового імені та по батькові Галина Федорівна та алюзія до власного імені – прізвища французького військового міністра генерала Гастона де Галіфе, який запровадив для військовослужбовців цей вид штанів.
- Гáрба**, *ч.* – від прізвища Гарбосенко.
- Гáрік** (*норм.* Гáрик), **Гáрі**, *ч.* – від особового імені Ігор.
- Гáррі Пóтер**, *ч.* – за зовнішньою схожістю до цього літературного героя романів англійської письменниці Джоан Ролінг.
- Гáрфілд**, *ч.* – повновида людина, за алюзією до товстого рудого кота Гарфілда – героя американського фентезі-фільму, визнаного найкращим у цьому жанрі в 2004 р.
- Генерáл**, *ч.* – вчився на військового.
- Герáсим**, *ч.* – від прізвища Герасименко.
- Гестáпо**, *с.* – сварлива жінка.

Гікач, *ч.* – за зовнішньою схожістю із персонажем з м/ф «Справжні монстри».

Гіта́ра, *ж.* – за типом фігури.

Гламу́рчік (*норм.* Гламу́рчик), *ч.* – людина, яка гарно та модно вдягається.

Глі́на, *ж.* – 1) від прізвища Глинський, 2) від прізвища Клиньський.

Глюк, *ч.* – некмітлива людина, *глюк* – у комп'ютерному слензі - повільна, дивна або неправильна робота комп'ютерної програми, викликана програмною помилкою, комп'ютерним вірусом або іншою причиною.

Гном, *ч.* – низька на зріст людина.

Гоба́ (Гоблі́н), *ч.* – за зовнішньою схожістю з казковим персонажем германського фольклору, якого уявляли в подібні потворного карлика.

Гоболь-Моболь, *ч.* – від прізвища Горгуль.

Голова́тий, *ч.* – велика голова.

Гонча́р, *ч.* – від прізвища Гончаренко.

Гопні́к (*норм.* Гопник), **Гопа́к**, *ч.* – від прізвища Гопанюк.

Гоп-стоп, *ч.* – слухає шансон, сидів у в'язниці, *гоп-стоп* – жаргонізм кримінальників на позначення пограбування, нападу, збройного розбою. Пояснюють, що *гоп* – команда до нападу, *стоп* – команда зупинити жертву.

Гора́, *ж.* – висока і кремезна людина.

Горди́й, *ч.* – від прізвища Гордієнко.

Горла́тий, *ч.* – криклива людина, має гучний голос.

Гороба́, *ч.* – від прізвища Горобець.

Го́ша, *ч.* – за зовнішньою схожістю з актором Гошею Куценком.

Гра́ник, *ч.* – від прізвища Грановський.

Гре́йсон, *ч.* – за зовнішньою схожістю з персонажем гри «Буллетштурм».

Грек, *ч.* – грецькі обриси обличчя, грецький профіль.

Гречка, *ж.* – від прізвища Гречко.

Гриб, *ч.* – від прізвища Грибчатов.

Грі́злі (*норм.* Грізлі), *ч.* – від прізвища Медведева.

Грязну́ля, *ч.* – від прізвища Грязнов; пор. діал. апелятив *грязну́ля* – неохайна людина (СУСГ, с. 91).

Гуліве́р, *ч.* – висока людина; алюзія з героєм твору Джонатана Свіфта «Мандри Гулівера».

Гу́ня, *ч.* – від прізвища Гур'янов.

Гуса́чка, *ж.* – від прізвища Гусак.

Гусі́нов, *ч.* – від прізвища Русинов.

Гюльчата́й, Джу́лія, Жу́ля, *ж.* – від особового імені Юлія

Да́ня, *ч.* – від прізвища Даньків.

Дано́н, *ч.* – від особового імені Данило.

Дабо́р, *ж.* – від імені та прізвища Даша Орлова.

Дафну́тій, *ч.* – від особового імені Дар'я; алюзія до імен Дафна і Пафнутій.

Два ме́три – за високим зростом людини.

Дві десяти́х – від прізвища Половинка та невеликого зросту людини.

Детепе́, ж. – перші літери прізвища, імені та по батькові Дзюба Тетяна Петрівна.

Джекі Чан, ч. – займається боротьбою; Джекі Чан – гонконзький, китайський та американський кіноактор, який 10 років вивчав бойові мистецтва.

Джиммі Нейтрон, ч. – за зовнішньою схожістю з персонажем м/с «Пригоди Джиммі Нейтрона». Джим – рудоволосий хлопець, асоціація з європейськими хлопцями.

Дзюбинатор, ч. – від прізвища Дзюба та асоціація з Термінатором.

Диді, ж. – від прізвища Дидиченко.

Діро́л (норм. Диро́л), ч. – постійно жує жуйку.

Дістро́фік (норм. Дистро́фік), ч. – худа людина.

Дід Моро́з, ч. – має великий червоний рюкзак.

Дмусь, ч. – від особового імені Дмитро та алюзія на Дмитрусь

Добри́к, ч. – від прізвища Добровольський.

Довгий, ч. – за високим зростом людини.

Довгоно́сик, ч. – за великим розміром носа.

Домови́й, ч. – дівчина деякий час мешкала в подружки вдома.

Домови́к, ч. – багато часу проводить вдома.

Доце́нт, ч. – викладач, у минулому лікар.

Дробовк, ч. – від прізвища Дубовик.

Дровосе́к, ч. – від прізвища Дерелянко; пор. діал. апелятив *дровосе́к* – чоловік, хлопець, який рубає дерева (СУСГ, с. 106).

Дрозд, ч. – мотивація не відома.

Дрон, ч. – від прізвища Дронов.

Дро́тик, ч. – від прізвища Дрошка.

Дуб, ч. – від прізвища Дубовик.

Дуби́на, ж. – від прізвища Піддубна

Ду́да, ч. – від прізвища Дудник.

Ду́ля, ч. – від прізвища Кулак.

Дю́бик, ч. – від прізвища Дюба.

Дюше́с, ч. – любить цукерки з такою ж назвою.

Література

1. Карпенко О. П. Матеріали до історико-етимологічного словника ойконімів України (Київська область). Студії з ономастики та етимології. 2017–2018 / Відп. ред. В. П. Шульгач. К., 2018. С. 72–78.

2. Осташ Л., Осташ Р. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії. 24 (Ш, Щ). *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 2. С. 106–115.

3. Словник прізвищ північно-західної України: у 3-х т. / Упорядник Г. Л. Аркушин. Луцьк: Вежа, 2009.

4. СУСГ – Словник українських східнословобожанських говірок / уклад: М. О. Волошинова, К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, І. О. Ніколаєнко,

Т. П. Терновська, В. Д. Ужченко; за заг. ред. К. Д. Глуховцевої та В. В. Леснової. Вид. друге, зі змін. й допов. Київ: Талком, 2021. 407 с.

5. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини: у 2-х кн. Запоріжжя: [б. в.], 2005.

6. Шульська Н. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2008. 164 с.

7. Яцій В. Матеріали до словника українських прізвиськ (прізвиська жителів с. Миколаїв Радехівського р-ну Львівської обл.). *Лексикогорафічний бюлетень*: зб. наук. праць / Відпов. ред. І. С. Гнатюк. Київ, 2008. Вип. 17. С. 100–106.

References

1. Karpenko, O. P. (2018). Materials for the Historical-Etymological Dictionary of Oikonyms of Ukraine (Kyiv region). *Studies in onomastics and etymolog* 2017–2018 / Resp. edit. V. P. Shulhach. K. P. 72–78.

2. Ostash, L., Ostash, R. Ukrainian personal names of the mid-XVIIIth century as an object of lexicography. 24 (SH, SHCH). *Linguistic stylistic studies*. 2015. Vyp. 2. P. 106–115.

3. Dictionary of Nicknames of Northwestern Ukraine in 3 vol. / Ed. by H. L. Arkushyn. Lutsk: Vezha, 2009. (in Ukr.).

4. SUSH – Dictionary of Ukrainian Eastern Slobozhan dialects / coml: M. O. Voloshynova, K. D. Hlukhovtseva, V. V. Lesnova, I. O. Nikolaienko, T. P. Ternovska, V. D. Uzhchenko; za zah red. K. D. Hlukhovtsevoi ta V. V. Lesnovoi. Vyd. 2, zi zmin. i dopov. Kyiv: Talkom, 2021. 407 s.

5. Chabanenko, V. A. (2005). Nicknames of the Lower Naddnyprianshchyna in 2 books. Zaporizhzhia: [b. v.]. (in Ukr.).

6. Shulska, N. (2008). Dictionary of Nicknames of the Inhabitants of the Styr and Horynia Rivers. Lutsk: Vyd-vo «Volynska oblasna drukarnia». 164 p. (in Ukr.).

7. Yatsiy, V. (2008). Materials for the Dictionary of Ukrainian Nicknames (Nicknames of the Inhabitants of Mykolaiv Village, Radekhiv District, Lviv Region). *Lexicographic Bulletin: a Collection of Scientific Papers* / Ed. by V. V. Nimchuk. Kyiv. Vyp. 17. P. 100–106. (in Ukr.).

Liubomyr Sehin, Marharyta Holovash

**Materials for the dictionary of nicknames of the Donetsk region
(surnames of residents of the village of Bylbasivka, Kramatorsk district,
Donetsk region). 2 (V–D)**

Лілія Дідун

Нові та модифіковані фразеологізми у «Тлумачному словнику активного типу сучасної української мови»

Словникові матеріали є фрагментом лексикографічного опрацювання текстів для картотеки «Тлумачного словника активного типу сучасної української мови». Увага зосереджена на поданні трансформованих і okazіональних фразеологізмів, фразеологічних дериватів, паремій. Матеріали будуть корисними в роботі над Словником, для дослідження ідіостилів майстрів слова, авторського осмислення стійких сполук та їх використання для поглиблення й урізноманітнення вербалізації різних понять, а також у вивченні тенденцій розвитку фразеосистеми української мови.

Добір матеріалу здійснено з опертям на кодифіковані одиниці в базових для роботи над Словником «Фразеологічному словнику української мови» у 2 кн. (1993) та «Словнику української мови» в 11 т. Для порівняння залучено також «Словник мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття» (2022).

Словникова стаття містить тлумачення фразеологічної одиниці, ілюстрацію, паспортизацію та за потреби довідкову частину, у якій для порівняння подано кодифіковані узуальні фразеологізми.

Для розгляду залучені одиниці переважно з прозових і поетичних творів (зокрема тексти Володимира Дрозда, Володимира Малика, Григора Тютюнника, Любові Проць, Уласа Самчука, Марії Матіос) та інших джерел.

аж п'яти лоскоче. Дуже смішно. – *Ти мого живота не чіпай критичним словом, бо мені високий живіт по довжності помагається [за посадою належить]... На повному серйозі. А мені від тих слів аж п'яти лоскоче. Зарегочу, а він дупне очима своїми циганськими і піде мовчки* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 67).

аж п'яти холонуть. Стає страшно. Одчаюга були їхнє благородіє! Як крикнуть, бувало: «Бат-таррея!», то аж п'яти холонуть (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 171).

бути серед своїх. Знаходитися у звичному середовищі, у безпеці. *Тепер гунни кинуться за нами... Але наздоганяти втікача марно: незабаром він буде серед своїх... А ви можете загубитися...* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 17).

булі – та загулі. Зовсім зникли. *Були кролі у Копитка – та загули. Напав мокрець – і пропали* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 57).

в чорні дні. В час скрути, горя. *Це потім роздивилися розлуку... Та в чорні дні зневіри й гіркоти Ти прошептала: «Дай, сестричко, руку – Удвох нам легше проти бурі йти»* (Л. Проць, Дух євшану, 2002, 110). – Пор. у ФСУМ: про (на) чорний день, про (на) чорну годину.

виробляти ногами кренделики. Танцювати, робити незвичні па. *По тому, як він усміхався, впевнено і недбало, як виробляв ногами усякі кренделики, видно було, що солдат і в танці, і перед дівчиною, і перед усіма*

почувається левом серед дрібних звіряток (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 284). – Пор. у СФУМ: плести (писати, виписувати і т. ін.) кренделі (кренделя) ногами, *жарт*.

гірше реп'яха причепітися. Дуже, надто набридливо. *Стійкого національного колориту п'єсам надають численні (близько тисячі) неоднорідні за походженням, семантикою і структурою фразеологізми (пор.: витрішки продавати, веремію підняти, гірше реп'яха причепився, проклинати долю, як горох при дорозі; одправити панахиду, спокутувати гріхи; стати перед суд, виіграти любов, блаженна лож тощо) й високохудожні зразки авторської, народної та літературної лінгвокреативності – пісні* (Українська мова, 2019, № 3, 12). – Див. у ФСУМ: липнути, як (мов, ніби і т. ін.) [той] реп'ях, як (мов, ніби і т. ін.) [той] реп'ях [до кожуха (до штанів, у собачий хвіст і т. ін.)].

глухий кут. Безвихідне становище. *Була готова відкласти будь-яку справу, щоб їм допомогти: проглянути текст статті чи монографії, обговорити наукову проблему та черговий глухий кут, запропонувати нову тему чи ідею...* (У пошуках гармонії мови, 2020, 72). – Пор. у ФСУМ: загнати (заводити) в тісний, глухий кут (у безвихідь), заходити в глухий кут.

з різного тіста. Не схожі між собою, не однакові; *ант.* з одного (такого ж) тіста. *Це він [Сластьон Й. М.] полюбляв: лінію провести між собою і мною, ніби ми з різного тіста* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 67). – Див. у ФСУМ: з іншого тіста, не з такого тіста.

з чаші пити гіркби. Зазнавати страждань повною мірою. *Вже два століття з чаші п'єш гіркою, З гіркою чаші, що не має дна...* (Л. Проць, Дух євшану, 2002, 20). – Пор. у СМТОУ: допити чашу, випити чашу страждань.

забереться вовк у кошару – всіх ягнят виносить. Робити щось до повного завершення, вичерпання ресурсів. *Якщо гунни подужали уличів, то захотять напасти і на інші племена. Забереться вовк у кошару – всіх ягнят виносить!* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 26).

затягати очкур тугіше. Бути у важкому матеріальному становищі, готуватися до скрути, нестатків, випробувань. *Сира дошка. Ну, правильно. Сухих нам ще ніколи не привозили. Так що затягай очкур тугіше...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 375). – Див. у СФУМ: підтягувати (стягувати, затягувати і т. ін.) паски (пасок, ремінці, очкури, пояски і т. ін.).

й мёртве ожилó б у кого. Може статися неймовірно, дивовижне. *Гладить сіру шийку, гладить довгий дзьоб. У такого лікаря й мертво ожило б!* (В. Малик, Журавлі-журавлики, 1980, 49). – Пор. у ФСУМ: [і] мертвий устав би з домовини (проснувся б і т. ін.).

і межі не переступіти. Зовсім не бувати; *син.* і ногою не ступати. *Дарма що сусідка, за стільки літ і межі не переступив, навіть на роботу кликав з вулиці, щоб ніхто нічого не подумав* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 60). – Пор. у ФСУМ: [і] порога (поріг) не переступати.

кúряву в óчі пустіти. Показати щось кращим, ніж воно є насправді, ввести в оману, значно перебільшити щось. *Його не гроші гріли, точніше – не самі по собі гроші, а щоб куряву в очі пустити, щоб усі сказали: ой Сластьон Йосип Македонович!* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 66–67). – Див. у

ФСУМ: пускати (перти) туман (туману, рідко тумана) [у вічі], пускати в очі дим, у СУМ: дим пускати в очі.

котя́ча ма́ти. Про жінку, яка дуже любить котів або доглядає багатьох котів; *син.* котолюбка. *В коридорі біля ліфта занудливим голосом скликає своїх котів **котяча мати**, стара занехаяна жінка з першого поверху. Вона величає своїх улюбленців людськими іменами і говорить до них як до людей* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 648).

людськи́м ду́хом па́хне, фольк. Виявляється, відчутна присутність людей. *Невдовзі знадвору долинув гамір, а за хвилину дім заповнила юрба червоних і синіх чудовиськ. – Господине, а чого сьогодні тут **людським духом пахне**?* (Японські народні казки; перекл. з япон. І. Дзюба, 1986, 104).

ме́ртва вода́. Символічне позначення неживого; *син.* мертвові́д; *ант.* жива́ вода́. *Випрягайся, життя моє. На млини свої потойбічні **Воду мертву** кирпата лє* (Л. Проць, Дух євшану, 2002, 155). – Див. у СУМ: Δ Ме́ртва вода́.

ме́ртвий спо́кій. Абсолютна тиша. *Дух вільний, смілий і високий, Злеті, стурбуй цей **мертвий спокій** І влий життя з своїх джерел* (Олександр Олесь, Твори, 1971, 40). – Див. у СУМ: мертва (могильна, гробова, смертельна, німа і т. ін.) тиша; первозданна тиша; у СМТОУ: недобра тиша, тиша свята, храмна тиша, церковна тиша.

ме́ртві ма́ли б прокі́нутись, *перев. зі словоспол.* так що. Дуже сильно, голосно. *Завивши від страшного болю так, що й **мертві мали б прокинутись** на яблунівському цвинтарі, цей сіамський пройдисвіт спершу пушилкою злетів на скриню, зі скрині на стіл, а зі столу диким метеором шугонув ув одчинене віконце..* (О. Важеніна, Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів.., 2018, 192). – Пор. у ФСУМ: [і] мертвий устав би з домовини (проснувся б і т. ін.).

му́зику зі́псува́ти. Порушити хід подій, порушити щось заплановане, накреслене. – *«Бойовий привіт з фронтів війни шле подрузі Марії старшина Кирило Дзюнзюра!» – баба Марійка ще додала сили своєму голосу, щоб кожне слово вкладалося у вуха сусідки по той бік тину, бо ж перепитуватиме і всю **музику зіпсує*** (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 7–8).

ма́є два кінці па́лиця. Одночасно позитивна і негативна сторона чогось. *Та знай, що **має два кінці** судьби примхлива **палиця**!..* (В. Малик, Журавлі-журавлики, 1980, 39). – Пор. у ФСУМ: палиця з двома кінцями.

ма́рнота́ щодення́. Те, що відбувається постійно, але не має істотного значення, цінності; буденщина, метушня; *син.* марно́та марно́т, суєта́ суєт. *Дуже хочеться в село, у засніжений ліс, на річку, щоб відпочити душею і думкою від **марнот щодення*** (Гр. Тютюнник, Бути письменником, Листи, 2011, 171).

ма́ти дім-дві́р чи кі́л бі́ля двору́. Мати житло, господарство, *ант.* ні кола́, ні (ані) двора́. *Ніхто у Черемошнім не знав з певністю, коли й де Йванові пуп рубали, де хрестили, хто його мама-тато, і чи **має** він бодай би який дім-дві́р, чи кі́л бі́ля двору́* (М. Матіос, Солодка Даруса, 2020, 41). – Пор. у ФСУМ: ні кола, ні (ані) двора; ні двору, ні тину.

машіною не наздоженеш. Дуже швидко. *А до базару Дзюнзюрка, ще як молодша була, мішок попереду, мішок за спиною – машиною не наздоженеш* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 5). – Пор. у ФСУМ: конем не доженеш (не догнати).

мénше зло. Найменша шкода із можливих. *Місцеве населення взагалі розглядало нових завойовників як менше зло: литовців було відносно мало і без русичів вони не виглядали такими могутніми* (В. Потоцький, Битви за українські землі, 2010, 32).

мірна тіша. Надзвичайний спокій, викликаний відчуттям безпеки. *Тоді він [Кий] зітхнув, попрямував до табору і, пересвідчившись, що всі сплять, а довкола панує мирна тиша, і собі приліг на духмяну траву* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 39). – Пор. у СУМ: мертва (могильна, гробова, смертельна, німа і т. ін.) тиша; первозданна тиша, у СМТОУ: недобра тиша, тиша свята, храмна тиша, церковна тиша.

мов по лезу бритви. Дуже тонко, вміло, обережно. *У сон зайдеш колись в ночі По згадці, мов по лезу бритви, – На тихе хлипання свічі, На поклик ревної молитви* (Л. Проць, Дух євшану, 2002, 219). – Пор. у ФСУМ: ходити по бритві (по лезу ножа, по ниточці і т. ін.), ходіння по лезу (по вістрію) ножа.

не довго топтати стéжку житт́я кому. Хтось скоро помре; *син.* лишилося недóвго топтати ряст; *ант.* топтати стéжку, топтати ряст. *А скоро-скоро котрийсь із них [княжичів] стане на місце Божедара, бо, по всьому видно, тому не довго топтати стежку життя...* (В. Малик, Князь Кий, 1982, 58). – Пор. у ФСУМ: відтоптати ряст, лишилося недовго топтати ряст.

не ма́ти зла на кого. Не сердитися на кого-небудь. *Побачив Кирило Марійку через тин, обвис на милицях, наче на дибі, губи ледь ворухаються: – Не май зла на мене, Марійко, діло життєвське... Вона й не мала зла на Кирила, а на подружку свою колишню мала...* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 7).

не описати і не передати. Не можна висловити надмір почуттів; *син.* немає слів. *Маріє, я так скучив за тобою, що не описати і не передати із своєї душі на бумазі, і ти не зрозумієш усього* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 8).

не первина́. Звично, знайомо. *Ах, Марія пережила всього. Було і хрестини, і мерлини. Не первина.* Видно, під такою планетою родилася (У. Самчук, Марія, 2001, 85).

не тво́я парафі́я що. Що-небудь не для когось, поза компетенцією когось-небудь; невідповідне чиймось можливостям. *Ти брехати, чоловіче, не вмієш. І шахрайство – не твоя парафія. Бо ти розказуєш-брешеш, а воно тут мені не сходиться – і край...* (М. Матіос, Солодка Даруся, 2020, 178).

ні здра́стуйте, ні проща́йте. Зовсім не розмовляти, не спілкуватися, ігнорувати один одного. *І поворогували [сусіди]. Ні здрастуйте, ні прощайте і взагалі «хай ти пощезнеш!»* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 375).

обсі́ли ду́шу злі́дні злі́. Охопила злоба. *Не нам обсіли душу злидні злі – Ряхтять піснями кров її кармінна!* (Л. Проць, Дух євшану, 2002, 52).

одійти́ сёрцем. Перестати ображатися; *син.* заспокоїтися. *Зарегочу, а він [Сластьон Й. М.] лупне очима своїми циганськими і піде мовчки. Днів зо три одвертається, як стрінемося на вуличці, обидився за черево, значить, а тоді одійде сёрцем. Він не пам'ятливий на образі* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 67).

подякувати цьому світові. Померти; *син.* відійти у за́світі. *Мало хто пам'ятає, коли ті Йорки самі спокійнилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові* (М. Матіос, Солодка Даруся, 2020, 28).

потоптаний ряст. Життя, що закінчується. *Потоптаний ряст, і обгризені теми... Останні деньки – як сумні хризантеми* (Л. Проць, Дух євшану, 2002, 111). – Пор. у ФСУМ: відтоптати ряст, лишилося недовго топтати ряст.

прійде Ілля – наробить гнилля. Розпочнеться дощовий період. *Тому колись від цього свята [День пророка Іллі] переставали купатися у водоймах: «Ілле – в очі залле, можна втопитися» А ще казали: «Прийде Ілля – наробить гнилля», тобто почнуться холодні дощі»* (ukrinform.ua; 17.08.2025). – День пророка Іллі – 20 липня за новим і 2 серпня за старим стилем; час, коли часто йдуть дощі.

пуп рубати. Прийняти дитину під час пологів. *Ніхто у Черемошнім не знав з певністю, коли й де Йванові пуп рубали, де хрестили, хто його маматато, і чи має він бодай би який дім-двір, чи кіл біля двору* (М. Матіос, Солодка Даруся, 2020, 41). – Пор. у ФСУМ: різати пупа.

реґоти справляти. Сміятися, реготати. *І гомонять та реґоти справляють такі, що аж стріха шелестить, а з відчинених навстіж дверей дим валує надвір, як з шинку* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 780). – Пор. у ФСУМ: [аж] реґоти беруть.

розправляти па́зури. Виявляти ворожість або готовність дати відсіч комусь. *Тихий люд щетинився, набирався люті, розправляв пазури* (У. Самчук, Марія, 2001, 93). – Пор. у ФСУМ: випускати (розпускати) пазури (кігті).

рубону́ти в о́чі. Сказати різко, категорично кому-небудь безпосередньо. – *А що, – рубону в очі, коли вже дойме до живого, я людина відверта, хоч ковтай, хоч спльовуй, – може, своє барило, свій трудовий мозоль у мого трактора увіпхнеш та оратимеш день і ніч, як я, що й спина колом?* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 67). – Див. у ФСУМ, СУМ: рубати з плеча.

смертю па́хне. Наближається, загрожує загибель. *Заіскрилася зброя, – смертю пахне на вежі... Підвелася Марічка, за двобоєм тим стежить* (В. Малик, Журавлі-журавлики, 1980, 99).

сте́ртися з па́м'яті. Зовсім забутися; *ант.* відкладатися, закарбуватися в пам'яті, врізатися в пам'ять. *Все, що було, стерлося з пам'яті. Живуть [Гнат і Марія] спокійним селянським життям* (У. Самчук, Марія, 2001, 52). – Див. у ФСУМ: вилетіти з голови (рідко з пам'яті), випадати з думки (з голови, з пам'яті).

тлі́нна плоть, *книжн.* Людське тіло. *І якщо любив тебе Господь, То сльозою капнеш голубою В душу того, хто ще снить тобою, Хто ще ходить,*

вбраний в *тлінну плоть* (Л. Проць, Дух євшану, 2002, 154). – Див. у СУМ: кров і плоть.

у вогонь і в пекло, зі сл. лізти. На будь-який самовідданий вчинок; на все, на ризик. *Страх перед жорстокою розправою змушує їх [мунгалів] слідувати один за одним і безвідмовно виконувати накази старших. Той же страх змушує їх лізти і у вогонь і в пекло – і перемагати!* (В. Малик, Горить свіча, 1992, 40). – Пор. у ФСУМ: в вогонь і [в] воду.

у глухій глуші. У дуже віддаленому місці; син. у ведмёжому куті, у Бóгом забúтому місці. *Жила удова коло бучного міста, де бучнії будинки громоздилися, де сяли та виблискували церкви золотохресті, де люди з ранку до вечора ворушилися й копошилися, а такого вбожества безпомошного, як удова собі мала, то хоть би і у глухій глуші пошукати, – там, де людського житла ані садиби не знайти, людського образу не стріти й голосу не почути, а жити з птицею та з звірюкою, з деревом та з каменем, з горою та з річкою..* (Марко Вовчок, Дев'ять братів..., 1985, 3).

чу́ти під собою твердий ґрунт. Почувати себе впевнено, надійно, незалежно. *Гнат і Марія чують під собою твердий ґрунт* (У. Самчук, Марія, 2001, 52). – Див. у ФСУМ: мати [міцний твердий і т. ін.)] ґрунт під ногами.

язик без ко́сті у кого. Хто-небудь надмірно балакучий. – *Чи не дозволила б, Маріє, зайти до тебе? – Ото, Гнате, зайдеш, а ти ж знаєш людей, язики у кожного без кості... Краще ні...* (У. Самчук, Марія, 2001, 73). – Див. у ФСУМ: язик без кісток.

як ма́ківка, зі сл. зацвісті. Дуже, рясно, гарно. – *От бач, – зраділи мати, – я ж казала: жито – значить, живий. А тітка так і зацвіли, як маківка* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 121). – Див. у СФУМ: як маків цвіт, у СМТОУ: як макова грядка.

як марá. Наче привид, примара. *Я по тому острову до ранку, як мара, никав. Тихо кругом, і хата горить, мов свічка. Отоді, мабуть, уперше і востаннє за всю війну я очманів від страху* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 76). – Пор. у СФУМ: як (мов, ніби і т. ін.) [та] марá. 1. Уживається для вираження неприязні до когось. 2. Хто-небудь дуже брудний, неохайний.

як наврóчив хто. Спіткала невдача. *Ходили ми, ходили: як наврочив хто, ні одного зайця* (О. Воропай, Звичаї українського народу, 2009, 363).

як на живу́ іко́ну, зі сл. заглядáтися. Дуже, надто. *А чого було сміятися, коли багато наших жінок заглядалися на того Уповноваженого, як на живу ікону, йому ж лише Марія приглянулася* (В. Дрозд, Крик птаха в сутінках, 1982, 65).

як обручём обкува́ти. Дуже міцно обійняти. *Він спритно вхопив в оберемок обох разом, як обручем обкував, піддержав мить* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 287).

як одкра́яв, зі сл. гарі́кнути та ін. Сказати що-небудь дуже різко, категорично; син. відрубáти, відрі́зати. *Це Товрул, нукер Батиїв, так гарикнув, мов одкраяв, і штовхнув болюче луком, ще й собакою налаяв* (В. Малик, Журавлі-журавлики, 1980, 25). – Пор. у ФСУМ: як (мов, ніби, і т. ін.) ножем відрі́зати.

Джерела:

СМТОУ – Словник мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с. [Електронне видання]. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view).

СУМ – Словник української мови: у 11-ти т. Київ, 1970–1980.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. Київ, 1993.

Liliia Didun

New and modified phraseological units in the "Explanatory Dictionary of the Active Type of the Modern Ukrainian Language"

Зінаїда Козирєва

Мовні кліше в тлумачному словнику активного типу: стилістична функція

Практична робота над тлумачним словником активного типу сучасної української літературної мови (далі – АСУМ) спростовує поширену серед мовознавців думку про неінформативність і навіть надлишковість мовних кліше через їхню здатність нібито знижувати творчий потенціал висловлювання. Мовні кліше як готові мовні формули, сформовані відповідно до певної ситуації колективною свідомістю носіїв певної мови, відповідають необхідним інформаційним і комунікативним потребам, подаючи образи ситуацій з їхнім не лише осмисленням, а й оцінкою мовцем, виступаючи у функції, властивій і іншим відтворюваним одиницям мови – фразеологізмам, перифразам, афоризмам. Під кутом зору стилістики мовні кліше, внесені до реєстру АСУМ, поділяємо на: 1) **побутові**, основна прагматична функція яких – спрощення комунікації; 2) **ділові** – основа стандартизації мови як необхідної умови виробничої діяльності; 3) **наукові**, функція яких полягає в термінологічному впорядкуванні наукової мови; 4) **публіцистичні**, яким властива пропагандистська, сугестивна функція; 5) **художні** – культурні знаки, традиція використання яких сягає фольклору та міфологічної, язичницької мовної свідомості й мовної картини світу.

Побутові кліше. Повсякденне мовлення – це основа функціонування і розвитку мови, а також найбільш природня (автоматизована, неререфлексована) її форма, що наближена до щоденних потреб людини. Серед побутових кліше, представлених в АСУМ, наявні всі прагматичні різновиди одиниць, а саме:

1) власне номінати:

*Шерлі стрільнула в голову ще одна радісна думка. Вона поставила на столик біля ліжка свою чашку і блюдечко, накинула халат, наділа окуляри і пройшла коридором до **ванної кімнати*** (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 22);

*Похитуючись від втоми, співробітники повиходили зі своїх кабінетів і всі разом завалили у **вантажний ліфт*** (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?..., 2012, 60);

*Ендрю Прайс узявся за кермо батькового **гоночного велосипеда** й обережно вивів його з гаража, намагаючись не пошкрябати автомобіль* (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 181);

*Увечері всі удома запримітили, що їхня мама була підозріло тихенькою. Вона тихо зготувала вечерю. Тихо перемила посуд. Тихо запустила **пральну машину**, тихо вийняла з неї білизну, тихо розвісила на балконі, тихо **прийняла ванну*** (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?..., 2012, 12);

*Вона [Тая] мусила виживати на чужій території, де її зовнішність і акцент – колишня гарантія її миттєвого потрапляння до кола обраних – стали зайві, мов **чужоземна валюта*** (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 329);

2) клішовані звороти:

Він [Гевін] знову відчув тугу за меланхолійним затишком просторої кухні Мері: там його зустрічали з **вдячністю**, і він почувався потрібним (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 435)

З усіх чудес найдужче цікавило його [Щира], чому Піпін і Мері так вирости: – На цілих три вершки вище, ніж годиться! – А я ж казав: смертним пити воду ентів – не те, що пиво! – кинув Гімлі. – Воду ентів? Ви всі їх згадуєте, але **вбийте мене**, коли я знаю, хто це такі! (Дж. Толкін. Повернення короля, перекл. з англ. О. Мокровольський, 2002, 192);

Бо хоч би що там було в первісному комунізмі сивої давнини, нині їх ідеал вимальовується як антихристиянський від самого початку (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 41); **Хай хоч би що** мав на увазі автор, – адже знаменита «Балада про Схід і Захід» далі розвивається як гімн боротьбі, протистоянню, мужності помірятися силами з противником (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 336);

Ректор у розмові зі мною притишив голос – **про всяк випадок** (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 245); **Світка і Леська** унікали Марго й одна одну, Марго **про всяк випадок** чинила так само (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?..., 2012, 42);

Одним словом, Україна в такому баченні – це не більше, як політична провінція неототалітарної Росії й інертний додаток до російської мафіозної економіки (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 256);

Залишивши в Лондоні своїх друзів ще з початкової школи, будинок, у якому вона мешкала десь із восьми років, веселі міські забави під час вихідних, **Гая**, не зважаючи на всі свої благання, погрози і протести, опинилася **віч-на-віч** з таким життям, яке їй не снилося і в найстрашніших нічних кошмарах (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 329);

Вона [Ганнуса] піднялася рипучими приступцями до дверей, насилу їх відчинила – протяжний скрегіт дернув по душі, і холодний протяг війнув із темної пустки, пропахлої мишами та пташиним послідом. Схоже, тут нікого не було. Ні своїх, ні, **слава Богу**, чужих (В. Шкляр, Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 47);

3) конотативні номінати (вмотивована оцінка мовця, вияв його ставлення до стану іншого суб'єкта):

Вона [Суквіндер] пірнула у **перший ліпший** [перший-ліпший] жіночий туалет, замкнулася в кабінці й сіла на кришку унітаза (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 335);

Їй [Шерлі] захотілося негайно бігти додому і заблокувати сайт, а тоді **раз і назавжди** знищити «ЕпіПен»... (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 511);

Суквіндер.. пригадувала той недавній вечір, коли вони в сутінках верталися після тренувань до парковки біля каналу. ..І тут Кристал, наблизившись до неї ззаду, обізвала її «дурна пакистанська счка». Це сталося

несподівано – **ні сіло, ні впало** (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 163);

*Кей дивилася на заспане обличчя Гаї і згадувала маленьку гарненьку дівчинку, яка спала отак біля неї шістнадцять років тому. Згадувала, як Гая заливалася слізьми, коли вона, Кей, порвала зі Стівом, з яким прожила вісім років. Він ходив до школи на батьківські збори, вчив Гаю їздити на велосипеді. Згадувала й те, як плекала мрію (таку ж, **якщо чесно**, нездійсненну, як і бажання чотирирічної Гаї мати єдинорога), що зійдеться з Гевіном і в Гаї нарешті з'явиться постійний вітчим і гарний заміський будиночок* (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 471–472).

Через те, що основна прагматична функція побутових кліше полягає в автоматизації і спрощенні комунікації, тут нерідко трапляються демотивовані і плеонастичні кліше:

*Пол не повернувся. Може, він досі намагався спинити кровотечу з носа, але, **скоріше за все**, був просто занадто переляканий* (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 314);

*Так, Саймон був мерзотник, але він був **мерзотник справжній**, робив, що захоче й коли захоче, не зважаючи на суспільні обмеження чи загальноприйняту мораль* (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 267);

– *Невже це [відсутність Більба] дивує тебе, Хранителю Персня? – мовила Арвен. – Ти й сам відчув на собі силу тієї знищеної вже речі, а тепер усе, що трималося її владою, гине. Твій родич прожив дуже багато, **як на мірку** нашого племені. Тож він і чекає на тебе* (Дж. Толкін. Повернення короля, перекл. з англ. О. Мокровольський, 2002, 210);

***За логікою речей** молода, вродлива, багата, та до того ж представниця одного з найзначніших родів Польщі й України, вона [пані Аліція] мала б ось-ось знову вийти заміж* (В. Лис, Маска, 2012, 127);

*Нерідко побрехеньки на кшталт того, що «в Бразилії нічого не треба робити, бо там є такі мавпочки, що самі все роблять», творилися з **легкої руки** іммігрантських агентів, яким не можна було закинути брак креативності. Кожен пхався зі шкури, щоб завербувати на трансатлантичний рейс до Бразилії якомога більше відчайдухів, кожен з них оплачувався для них стабільною копійкою* (М. Гримич, Бранзолія, 2015, 27).

Наявні також повністю десемантизовані кліше (дискурсивні слова, комунікеми), що їх використовують для заповнення пауз, підтримання комунікативного контакту:

*Якусь хвилину Фродо сидів, опустивши голову на груди. Щир, занепокоєно дивлячись на господаря, пробурмотів сам до себе: – **Ясно ж, як день**, але негоже Щирові Ксі кидати й свого п'ятака до карнавки* (Дж. Толкін. Перстень із Мордору, перекл. з англ. О. Мокровольський, 2002, 377);

*Саманта зауважила, що за другим разом Майлз підсилив, **так би мовити**, рекламний аспект розповіді* (Дж. Толкін. Перстень із Мордору, перекл. з англ. О. Мокровольський, 2002, 12);

Чесно кажучи, Суквіндер нічим не провокувала такого ставлення до себе і була занадто легкою й беззахисною жертвою (Дж. Толкін. Перстень із Мордору, перекл. з англ. О. Мокровольський, 2002, 134).

Кліше – культурні знаки. Серед артефактів цивілізації – видатних витворів людської діяльності, які посідають визначне місце в певній культурі, особливе місце належить різноманітним літературним творам, серед яких твори мистецтва, ділові документи, суспільно-політичні, релігійні й публіцистичні твори, культурні повсякденні знаки (примовки, побутові повчання, паремії). В АСУМ мовні кліше – культурні знаки представлені власними або загальними назвами організацій, установ, громадських об'єктів, видань, творів, видатних подій, видатних осіб (реальних або вигаданих) і т. ін.:

*Першого «георгія» отримав [Ворон] за те, що під обстрілом німців зняв із колючого дроту вже мертвих трьох юнкерів. І ось нагорода самої долі — перед **Лютневою революцією** він дістав призначення до Другої дивізії, яка дислокувалася тоді в Умані, за п'ятдесят верст од його батьківської домівки* (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 31);

*Він [заступник начальника Черкаського повітового ГПУ] повів очима по залі, де серед публіки мали бути вже підготовлені **«громадські обвинувачі»**: саме момент надати їм слово* (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 289);

*Того дня Чорний Ворон викупався так старанно і всмак, ніби це був **чистий четвер** перед **страшною п'ятницею*** (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 146);

*Він [Віктор] любив розкидати гроші.. **Не скупий лицар, а марнотратник**, котрий вважає життя приємним лише тоді, коли є що розтринькувати* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 312);

*Задум створити клас власників-акціонерів через **ваучерну приватизацію** (у середині 1990-х років усі громадяни України отримали так звані ваучери, які могли обміняти на акції підприємств) не дав результату* (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 246);

*У Швейцарії планують показати фільм “Росіяни на війні” на кінофестивалі Zurich Film Festival [англ. Цирихський кінофестиваль], що вкотре викликало хвилю обурення як серед свідомих громадян, так і в офіційних колах. Російській пропаганді за ширмою культурного продукту – не місце на міжнародній культурній сцені та **червоних доріжках** (Українська літературна газета 21.09.2024) – Канадський документальний фільм режисера Анастасії Трофимової, прем'єра якого відбулася 5 вересня 2024 року на 81-му Венеційському міжнародному кінофестивалі. Більшість критиків, відзначаючи візуальні достоїнства фільму, характеризують його як пропагандистський, який показує війну Росії з Україною однобоко.*

*Із завидною стабільністю відбувалося комерційне і браконьєрське вирубування араукарії. На сьогодні це дерево внесене в **Червону книгу*** (М. Гримич, Бранзолія, 2015, 12);

*Короткометражні стрічки «Подорожні» (2005, реж. Ігор Стрембіцький) та «Крос» (2011, реж. Марина Врода) отримали **Золоту***

пальмову гілку Каннського кінофестивалю (О. Гайдамака, Мистецтво, 2017, 114);

1921 року долю чотирилітньої війни, яку Росія розв'язала проти Української Народної Республіки, було вирішено на користь загарбника. Армія УНР опинилася інтернованою за колючим дротом колишніх польських союзників. ..Відчайдушний опір російським окупантам чинили повстанці Холодного Яру. На їхньому чорному бойовому прапорі був напис: «Воля України або смерть» (В. Шкляр. Залишенець. Чорний ворон, 2011, 7);

Завждишній сум оселився в Чорному Воронові після того, як зустрів її – ту, що колись присоромила його, бравого офіцера з трьома Георгіївськими хрестами на грудях, устидала тяжко й негадано, розбудивши в ньому приспаний гонор (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 31);

Увечері вони [Тіна, Манюня, Фаня і Чорновус] вчотирьох сиділи в ресторації «Софія», неподалік знаменитого уманського парку, де колись князь Потоцький розсилав замість снігу гори цукру, щоб серед літа покатати на саннях свою примхливу пасію Софію (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 33);

Він [Ворон] сподівався, що проведе Тіну додому, можливо, вона ще покаже йому Софіївський парк з його темними гротами, призначеними для потаємних зустрічей і перших цілунків. Та коли вони вийшли з ресторації і зупинилися під блідим газовим ліхтарем, вона подала йому тонку прохолодну руку. – Щастя вам, пане капітане. Дасть Бог – побачимося (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 35);

В його [Ворона] курені залишилося всього-на-всього двадцять сім козаків, одрізаних від розпорошеної Армії УНР (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 35);

Побачивши, що знімок справив враження на отамана, Гамалій додав: – Тютюнник наполягав, щоб, фотографуючись, я начепив Залізного хреста. Але я цього не люблю. Не в нагородах доблесть Хіба ні, пане отамане? (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 186).

Більшість таких кліше – широких культурних концептів – у публіцистиці й художній літературі використовують у функції різноманітних алюзій і ремінісценцій. У повсякденному обігу кліше-культурні знаки обслуговують:

1) сферу побуту (назви місцевостей, адрес, найбільш характерних побутових предметів, страв національної кухні, одягу і т. ін.), наприклад:

«Моя липа», – з ніжністю погладила стовбур Марго і пригадала, як власноруч посадила її на цьому місці. За липою відкривався чудовий краєвид Лисої гори. Так, гора була лисою від початку. Але Марго наказала засадити її колючим терням. Терня не приймалося дуже довго... (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?..., 2012, 188);

Американець Луї Комфорт Тіффані зумів довести виробництво предметів зі скла до високого художнього рівня. Запропонована майстром настільна лампа відрізняється вишуканою обробкою та поєднанням скляних і бронзових елементів Англійський графік Обрі Бердслі розробив свій індивідуальний стиль, що базується на неприхованій штучності зображення

людських фігур, доповнених різноманітними декоративними елементами (О. Гайдамака, Мистецтво, 2017, 38);

Раціональні працівники кладовища пробивали в цих склепищах підлогу аж до першого поверху і роками зсипали в ці підземні бункери цвинтарне сміття: бур'ян, одноразовий посуд після чергових поминок, зотлілі вінки, хрести й надгробки, які в процесі реорганізації кладовища виявилися зайвими (О. Стусенко, Чорні вогні, 2005, 150);

Артем краєчком ока зауважив знамениті київські «салатики»: «Олів'є», «Мімозу», «салат із плавленого сирка з часником», «оселедця під шубою», а також рибу в томатному соусі, картоплю з м'ясом, товсто нарізані кружальця ковбаси, квашену капусту і квашені огірочки (М. Гримич, Second life, 2010, 13 – 14);

Марго.. намагалася уявити його [Андибера] до пояса оголеним, у червоних шароварах, із золотою сережкою у вусі і оселедцем на голові (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?.., 2012, 42);

Ікар лежав у гамаку на своєму подвір'ї, відбивався від мух, сьорбав пиво і слухав по місцевому радіо програму «Вітаємо піснею». Аж тут просто над ним пролетів маленький паперовий літачок, запущений сином із другого поверху хати. ..Саме в ту мить, завдяки паперовому літачку сина, Ікар збагнув, що конкуренти й закони не зможуть убити його бізнес, адже Бог створив людину вільною, і вона може не лише ходити й плавати, а й літати (А. Любка, Карбід, 2015, 26);

2) сферу дозвілля (назви сімейних святкувань, етикетні і сакральні формули, жарти, лайки, прокльони, божіння):

Хто бував на сільському українському весіллі в стилі «шалаш», прошу на мить заплющити очі й згадати, як там було, а потім розплющити їх та продовжити читати цей текст. На жаль (принаймні для мене), **весільний шалаш** в Україні відходить у минуле, оскільки це «домашнє» весілля. ..Взагалі-то **весільний шалаш** – це не зовсім «минушина», по суті – це новотвір другої половини ХХ ст., але на сьогодні робити його вважається старомодним (М. Гримич, Бранзолія, 2015, 113);

Під приводом необхідності встановити на майдані Незалежності новорічну ялинку озброєні спецзасобами бійці «Беркуту» оточили кілька сотень учасників протесту, більшість з яких спали в наметах (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 265);

Ісус не Бог. Ісус – винахідник і покровитель християнства. **Великий Учитель**, Ідеолог, executive director [англ. виконавчий директор]. Або, за старою термінологією, пророк (М. Гримич, Second life, 2010, 148);

– За благодать у цій господі! – підняв келих Августак. – **Многая літа...** – вереснула Стефанія Попович. – Мно-гая, мно-гая лі-та!.. (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 846); Потім Спиридоненковий цап'ячий тенор завібрував, розхитуючи і без того розхитану нервову систему тих, хто мав більш-менш пристойний музичний [музикальний] слух: «**Мно-о-о-гая лі-і-і-та!**» (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?.., 2012, 21);

*Я дивувався, що дратівливий Кошута без тіні занепокоєння вдає веселого і безтурботного **весільного батька*** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 496);

*Біля купи трупів на камінному тапчані, де парох на **Йорданські свята** складав необхідне при відправі причадалля, стояла цеберка з документами* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 508);

*Однією з мрій неадекватного диктатора було зробити з Румунії повністю урбаністичну – без сіл і сільського населення – країну, в якій усі працювали б на заводах і фабриках, а жили б у **висотних будинках*** (А. Любка, Карбід, 2015, 40).

Сьогодні основним джерелом поповнення кліше-культурних знаків є не тільки художня література і – ширше – мова культури та мистецтва: кіно, театр, радіо, телебачення, пісні, а й ЗМІ, бюрократизована мова державно-адміністративного апарату, ділове мовлення й мова реклами. Кожний з цих сфер притаманні свої стилістично специфічні кліше-культурні знаки:

1) діловій сфері:

*У лікарні всі її [Уляну Дмитрівну] побоювалися, думали, що хоче вижити начальство й сама стати **головним лікарем*** (А. Любка, Карбід, 2015, 134);

*Пропагуються послуги в мережі Інтернет, як-от: **електронне листування**, банківські операції, купівля квитків і товарів тощо* (Т. Бойченко, І. Василяшко, О. Гурська та ін. Основи здоров'я, 2017, 151);

*Інформація про ВІЛ-інфікування є **лікарською таємницею*** (Т. Бойченко, І. Василяшко, О. Гурська та ін. Основи здоров'я, 2017, 126);

*Лесьчине відрядження ледь не зірвалося. І якби не шеф, який за гроші фірми найняв жінку, що доглядатиме за її матір'ю і за **сумісництвом** за складним підлітком, то це б сталося* (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?..., 2012, 66);

*Президент призначав прем'єр-міністра й голів місцевих державних адміністрацій, контролював силові й правоохоронні структури – **Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Службу безпеки та Генеральну прокуратуру** України* (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 251);

2) сфері політики й публіцистики:

*Коли Золтана впіймали на гарячому, розлючений натовп продавців загорлав про **суд Лінча** шляхом запихання цілих рулонів паперу в різні отвори молодого тіла крадія* (А. Любка, Карбід, 2015, 64); *У країні, що проголосила рівність перед законом усіх незалежно від кольору шкіри, ганебним явищем залишався расизм. Расисти повсюдно безкарно нехтували права, особисті свободи й гідність афроамериканців та індіанців. Вони влаштовували над неугодовними **суди Лінча*** (І. Коляда, Всесвітня історія, 2017, 162);

*Дружина [Михайла Горбачова] – Раїса – теж походила зі змішаної російсько-української родини, філософиня за освітою, кандидатка наук, викладачка. Успішно виконувала представницькі функції «**першої леді**», ламаючи стереотипи про радянське керівництво* (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 206);

Політичні експерти припускають, що Китай ділитиме роль **регіонального лідера** з Японією та Індією, а дехто каже про велику ймовірність боротьби країни за світове лідерство (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 281);

Опозиція гуртувалася навколо громадської ініціативи «Хартія-77», яка ставила завданням **захист прав людини** (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 232);

Сейсмолог Ранко Селімович вірить у **соціалізм з людським обличчям** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1053) [Вислів Александра Дубчека, першого секретаря Комуністичної партії Чехословаччини, ужитий ним 18 липня 1968 р. під час виступу на телебаченні, яким схарактеризовано спробу пом'якшити тоталітарний характер держави в Чехословаччині 1968 року, що дістала назву «Празька весна».];

Час від часу він [розбійник] кудись зникав, немов розчинявся у повітрі, щоб виникнути в найнесподіванішому місці. Тоді вони [слідчі] справді вважали, що людина в яскравій помаранчевій масці своїми зухвалими пограбуваннями ще більше **дестабілізує обстановку**, розхитуючи Польську державу (В. Лис, Маска, 2012, 70);

Референдум [всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.] переконливо легітимізував незалежність України в очах міжнародного співтовариства. Уже наступного дня Українську державу визнали Польща й Канада. Невдовзі це зробили.. усі країни **«великої сімки»** (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 241);

З 2015 р. в країни Європи масово вирушили мігранти з охоплених війнами країн Близького Сходу й Африки. ..ЄС прагне розподілити квоти між державами по прийому біженців, однак **Вишеградська четвірка** (Польща, Чехія, Угорщина і Словаччина) узагалі відмовилася приймати біженців (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 292);

Важливим аспектом глобалізації є питання про відповідальність за вирішення світових проблем. Ще від 1954 р. в цьому напрямі (зокрема з обговорення концепції глобального врядування) діє **Більдерберзька група** – щорічна приватна замкнута конференція, участь у якій зазвичай беруть 120 – 150 представників європейської й північноамериканської політичної, бізнесової та інтелектуальної еліти (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 297–298);

3) сфері мистецтва:

Він [Віктор] любив розкидати гроші.. **Не скупий лицар**, а марнотратник, котрий вважає життя приємним лише тоді, коли є що розтринькувати (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 312);

Поширення середньовічних **лицарських романів** "Королі Франції", "Тверіно-сіромаха" тощо – надто на півдні Італії та в гірських районах.. зажили неабиякої слави (А. Грамші, В'язничні зошити, 2017, 245);

Співробітники вже звикли до такого графіка, тож слухняно, мов **ляльки сеньйора Карабаса**, виконували всі його [шефа] розпорядження (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?... , 2012, 79);

Взявши один із чорних фломастерів, Джастіна почала листа своїй матері.. «Я назавжди повертаюся додому, мамо. Ти мала рацію: прийшов час, і я засумувала за Дрогедою. ..А зі своєю роботою я розберуся пізніше. З роллю леді Макбет покінчено, і я ще не вирішила, що робити наступного сезону, тому я нікого не поставлю в незручне становище тим, що ввічливо вклонюся й покину акторське ремесло. Лондон кишить акторками, Клайд знайде мені адекватну заміну за кілька секунд». ..Потім склала аркуші, засунула їх до конверта авіапошти і написала на ньому адресу. А по дорозі до театру, де вона мала грати **леді Макбет**, вкинула листа до поштової скриньки (К. Мак-Каллоу, Ті, що співають у терні, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 855).

Ділові кліше. Формування мовних кліше – основи стандартизованої мови – спричинене потребою забезпечити узгоджену виробничу і ділову діяльність. Такі кліше стають і стилеметричними, тобто діагностичними одиницями стилю, сфери функціонування мови. В АСУМ ділові кліше представлені:

1) номінаціями засобів виробничої діяльності, серед яких матеріали, продукти, інструменти виробничі приміщення, транспортні засоби, наприклад:

*Поступово з'явився комплекс споруд, об'єднаних в єдину фортифікаційну систему, які на кінець XVI ст. склали виразний ансамбль. До нього входили: найстаріша частина замку – квадратна вежа з **глухими стінами**, готичним порталом та густим рядом могутніх контрфорсів* (В. Овсійчук, Українське мистецтво..., 1985, 34);

*Десь за два квартали почувся безнадійний сиренний рев «**швидкої допомоги**», яка не мала шансів вибратися з пробки раніше, ніж я втечу з місця події* (О. Стусенко, Чорні вогні, 2005, 129);

*Середньовічну суворість могутньої, наче вгрузлої в пагорб, Круглої вежі на південно-західному розі укріплень пом'якшує фігурний аттик, що утворює **глуху аркаду** напівциркульних арок* (В. Овсійчук, Українське мистецтво..., 1985, 35); *У вежі запрограмована чітка архітектоніка контрастуючих і одночасно логічно узгоджених форм: **пілястрів і глухих арок**, попарно з кожного боку* (В. Овсійчук, Українське мистецтво..., 1985, 51);

*В іншому краю **лікарняного корпусу**, в поширпаній блакитній кімнатчині з пластиковими стільцями і акваріумом в кутку, по обидва боки від Шерлі сиділи Майлз із Самантою і чекали новин з операційної* (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 511);

*Парміндер кинулася в кімнату за **лікарським саквоюжем**, і раптом зупинилась як укопана* (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 501);

*На **листових станах** отримують різної товщини* (В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова, А. І. Довгань, Географія, 2017, 112);

*Прокатна промисловість зі сталевих зливків виробляє сортовий і **листовий прокат*** (В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова, А. І. Довгань, Географія, 2017, 112);

*На **листових станах** отримують **листову сталь** різної товщини* (В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова, А. І. Довгань, Географія, 2017, 112);

Птаха, його теща та головний лікар одним мовчазним гуртом спустилися до **приймального відділення** біля центрального входу (К. Оє, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 35);

Виявилося, що йдеться про цех ремонту **металоплавильних печей**, і вже через день я почав працювати на металургійному заводі чи, можна сказати, влаштувався чортом у пеклі (В.Шкляр, Троща, 2017, 22);

2) назвами професій, посад:

Птаха невідривно дивився на **головного лікаря** і мовчки чекав продовження (К. Оє, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 30); У лікарні всі її [Уляну Дмитрівну] побоювалися, думали, що хоче вижити начальство й сама стати **головним лікарем** (А. Любка, Карбід, 2015, 134);

Будинок стояв тепер порожній, тільки з містечка неподалік, із місцевого відділення жандармерії приїжджав раз на місяць чоловік, який розпалював грубку, щоб будинок не відсирів. Та приїжджав раз на день місцевий **лісовий об'їждчик**, який спостерігав, щоб ніхто з хатини нічого не поцупив (В. Лис, Маска, 2012, 308);

Артем завдячував Лі й роботою в ресторані, куди він влаштувався офіціантом, а трохи згодом **шеф-кухар** вивчив його на непоганого соусьєра (М. Гримич, Second life, 2010, 98);

Ми поручкалися, **начальник цеху** впіймав мій погляд на лацкані його демісезонного пальта, до якого був прикріплений червоний бант (В. Шкляр, Троща, 2017, 80);

3) назвами організацій, фірм, підприємств:

Птаха нерішуче застиг на перетині коридорів, що вели до **відділення педіатрії** та до **палати інтенсивної терапії** (К. Оє, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 103);

Тим часом **Світовий Банк** даватиме кошти на поліпшення водопостачання Львова, а **Банк Європейський** – на комунальні служби, аби наші міста не заливало фекаліями (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 352)

Культура зосередиться в танці підробних козаків, що весело котять по сцені порожню бочку. Щоправда, за припущенням, повну горілки. А економіка тим часом зведеться до гуркоту по **англійських банках** порожньої бочки гетьмана Полуботка (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 117).

Окрему групу ділових мовних кліше становлять канцеляризми, покликані уніфікувати писемне ділове спілкування. Тут переважають одиниці прямої повторної номінації, наприклад:

обмінюватися думками – **обмін думками**: Спілкуючись, ми **обмінюємося думками** і враженнями, пізнаємо світ, людей і самих себе (Т. Бойченко, І. Василяшко, О. Гурська та ін. Основи здоров'я, 2017, 99); Інша відмінність обумовлена воєнним часом та міркуваннями безпеки – всі події відбувалися **постфактум** – тобто жодних анонсів та широкого розголосу напередодні. Чим непомітніше – тим краще, реалії сьогодення. А компенсацією стала можливість вільного **обміну думками**. Місто-герой Чернігів цього вартий, чи не так? (День, 27.12.2023).

Діловим кліше притаманне явище міжкатегорійної дублетності (поява в певних синтаксичних конструкціях на місці дієслівних кліше їхніх іменникових дублетів):

виходити з ладу – вихід з ладу: *Речі й побутова техніка почали швидше виходити з ладу або й моди, що стимулювало нові покупки* (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 175); *Фізичний вихід з ладу або тимчасове відключення окремих ділянок Інтернету, непрацездатність окремих комп'ютерів, що належать до глобальної мережі, ніяк не впливають на можливість функціонування самої мережі* (Морзе Н. В., Барна О. В., Вембер В. П. Інформатика, 2017, 23).

Наукові кліше. Термінологічну впорядкованість наукової мови забезпечує прагнення чітко окреслити і систематизувати об'єкт дослідження, намагання логічно викласти систему думок. Систематизація, класифікація, типологізація і т. ін. вкупі з термінологічною кодифікацією насичує наукову мову клішованими терміносполуками на кшталт *геометрична прогресія, відправна точка, державний капіталізм, інертний стан, ланцюгова реакція, інформаційний простір*, наприклад:

Марго не розуміла, що з нею відбувається. Біль роздирав тіло. Та цей біль був їй знайомий. Попередні пологи тривали по дві доби і закінчувалися кесаревим розтином (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?..., 2012, 77);

Серафим потис Артемову руку: – ..А скажи-но мені: невже не можна було в твої 33 роки уникнути серцевого нападу з летальним кінцем? (М. Гримич, Second life, 2010, 10);

Зазвичай люди викидають ці предмети на смітник і не замислюються над тим, що буде далі. А між тим, шкоду від таких дій можна порівняти буквально з бомбою сповільненої дії. Адже потрапивши в землю, одна пальчикова батарейка здатна забруднити 400 л води або 20 м² ґрунту. Викинувши всього дві старенькі батарейки з ліхтарика, ви зіпсуєте дві ванни, 8 відер і півтора чайники [чайника] чистої води. Не менш шкідливими для довкілля є лампи денного освітлення, а про небезпечність ртуті в термометрах знають навіть діти (Т. Засекіна, Фізика, 9 кл., 2017, 268);

Основна ідея реформ полягала в макроекономічній стабілізації через приватизацію, розвиток дрібного і середнього підприємництва, перехід до ринкової економіки (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 246);

Небезпечні зміни в довкіллі мають субрегіональний масштаб. Це насамперед забруднення Світового океану нафтою і різними відходами, що порушує теплообмін між гідросферою і атмосферою, зменшення озонового шару, який захищає життя на Землі від ультрафіолетового випромінювання Сонця, зменшення площі лісів як унаслідок вирубування їх, так і пошкодження кислотними дощами (В. Пестушко, Г. Уварова, А. Довгань, Географія, 2017, 232);

Сам вернуся на фронт, у свою дивізію, до майора Останка, дурнуватоного хохла, який любить тільки випити, поїсти і розповідати, що доводилося покомандувати і батальйоном, і полком, і бригадою ще у званні старшини. Він як ото почне живописати Новоросійськ, та Малу землю, та зустрічі з

видатним, та «єдиноличні» подвиги – не одірвешся. Хапає за рукав – і мусиш послухати, повтирати бризків з його паскудного рота і нанюхати смороду махорки й **гашеного ванна...** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1019).

Оскільки найбільш виразні систематизувальні властивості уявляють саме терміни-словосполуки, то наукова сфера насичена неадаптованими кліше-запозиченнями:

*Із тривожним співчуттям звертається поет [Борис Мозолевський] до свого гідальго [гідальго], наче до свого **alter ego** [лат. друге я], з вічним запитанням (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 466);*

*Ще в античності любили розмежовувати правду і приязнь, і всім відомий афоризм «**amicus Plato, sed magis amicia veritas**» («Платон – друг, але істина дорожче» (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2008), 443);*

*Сучасне людство належить до одного біологічного виду Людина розумна (**Homo sapiens**), роду Людина, родини Гомініди, ряду Примати, класу Ссавці. До цієї самої родини належать сучасні людиноподібні мавпи – орангутани, горили, шимпанзе, а також деякі вимерлі форми людей (О. Андерсон, М. Вихренко, А. Чернінський, Біологія, 9 кл., 2017, 170).*

Публіцистичні кліше. Головна прагматична функція мовних кліше в суспільстві полягає в соціальному єднанні і морально-етичному регулюванні. Цю функцію іконують формули мовного етикету і назви соціальних реалій:

*– Нам доведеться зробити деякі непрості рішення на окружному рівні, – сказав Обрі Фаулі. – Уряд планує заощадити понад мільярд на місцевому врядуванні. Ми більше не можемо **надавати послуги** в попередньому обсязі (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 423);*

*Так, Саймон був мерзотник, але він був мерзотник справжній, робив, що захоче й коли захоче, не зважаючи на **суспільні обмеження** чи **загальноприйнятую мораль** (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 267);*

*Дуже швидко в Петфорді поширилися легенди про те, що заповітною мрією й метою кожної ярвільської родини з дітьми шкільного віку, яка існувала за рахунок **соціального забезпечення**, було отримати житло на Полях, а потім охочих перетнути межу між Полями й ділянкою Кентерміл ніколи не пересихав, подібно до тих мексиканців, які всіма правдами й неправдами прослизали в Техас (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 64–65).*

Лексикографування мовних кліше – знаків культури з релігійної сфери було частково через концептуальні обмеження реалізовано при створенні СУМД і СМТОУ (не повторювати номінації, наявні в базових словниках – СУМ-11, СУМЖ, СФУМ, ФСУМ). В АСУМ кількість і семантика таких одиниць буде розширена:

*Малий плаче, не стихає. **Матінко Божя, Царице небесна**, поможи мені грішній! (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?.., 2012, 114);*

Вони [мандрівники] зустріли свого давнього приятеля – козака Хведора Полохливця, що втік із поля бою і, осоромлений, замурував себе тут і тепер

чекає **Страшного Суду**. – **Слава Ісусу Христу**, Хведоре, як ся маєш? – спитала Марго. – **Слава навіки**, вельмишановна пані, та ось, як бачите... – відмовив він хриплим голосом і закашлявся (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?..., 2012, 191).

Емоційність публіцистичного стилю спричиняється до появи великої кількості перифрастичних кліше, наділених пропагандистською, сугестивною функцією (мовні стереотипи покликані відмикати логічне мислення соціуму для маніпулювання ним):

*Масове піднесення під час Помаранчевої революції (тоді в акціях протесту взяло участь 5 – 6 млн осіб) свідчило про нову **якість** української **політики*** (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 255 – 256);

*Багато народів знову будуть позбавлені основних **прав людини і політичних свобод*** (Дж. Шарп, Від диктатури до демократії, перекл. з англ. М. Шипош, 1993, 6); *Цей зворушливо чистий і на диво завзятий герой, лицар смутної подоби, готовий захищати скривджених і відстоювати справедливість. Може, йому нині випало захищати у світі **права людини і права народів**. І шолом на ньому смішний, і щит ненадійний, але танкові армії поки що капітулюють...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 244);

*Навіть за фашистського та комуністичного режимів учасники **руху опору** знаходили можливість підтримувати зв'язок не лише з окремими особами, а й з **широкими народними масами** через видання підпільних газет, листівок, книг, а в останні роки – аудіо- та відеокасет* (Дж. Шарп, Від диктатури до демократії, перекл. з англ. М. Шипош, 1993, 30);

*Було тільки усвідомлення якоїсь руйнівної, ураганної сили всередині себе, сили стиснутої, зібганої, скрученою в пружину, і використати її Сосоцький хотів неодмінно та, щоб уся країна побачили її дію!.. Але з тим він розумів, що зробити цього не зможе, бо навіть не знає, як цю силу застосувати, до чого її прикласти, він не бачить реального важеля, який би відповідав запитам його сили і міг би **дати хід** якимось глобальним змінам, **змінам на краще**, на те абстрактне краще, що його Сосоцький теж тільки відчував, але словесно оформити міг би лише загальниками, від яких йому самому стало б гидко* (О. Стусенко, Чорні вогні, 2005, 42);

*Відповідно до **загального права**, ідіоти вважаються абсолютно неієздатними щодо голосування, проте особи, які страждають на **психічні розлади**, можуть голосувати в моменти прояснення свідомості. – Якщо застосовувати таке правило для всіх, то вам не можна мати **водійських прав**, бо, знаючи ваше минуле, неважко прийти до висновку, що ви знову сядете за кермо нетверезим* (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 249);

*Той факт, що через Кристал Відон його внучки були позбавлені **законного права на безплатне навчання**, швидко став для Говарда однією з найулюбленіших тем для розмов і промовистим прикладом згубного впливу Полів на життя Пегфорда* (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 66).

До створення спеціалізованої мови повторних і вторинних номінацій для маніпулювання суспільною свідомістю влада і засоби масової інформації

вдаються за будь-якого суспільно-політичного ладу. У СМТОУ зафіксовано низку кліше з ключовим словом *мова*, серед яких *національна мова*, *рідна мова*, *українська мова*, а також *суржикова мова* – на позначення мови, засміченої не властивими їй лексичними та граматичними елементами, характерними для інших мов, так званої мовної мішанки. Термін *новомова*, уведений у соціально-гуманітарний обіг у 80-х роках ХХ століття після публікації роману-антиутопії «1984» (1948) британського письменника Джорджа Орвелла, вживають переважно стосовно радянської пропагандистської мови – заідеологізованої, спеціально насиченої партійно-бюрократичними зворотами для маніпулювання свідомістю (*Монополію на правду мала газета [газета] «Правда», і пильне око КГБ [КДБ] відстежувало, хто порушує монополію. ..Сміливіші почали говорити вільно, не дотримуючись ідейних стереотипів «новомови»* – Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014, 531). Синонімом до *новомова* слугує кліше *газетна мова часу* на позначення засобу висловлення думки, властивому певній епосі або окремому етапу в житті певного народу, держави, суспільства, сповненому характерних для газети штампів, політичних гасел, кліше (*Нас термінологічно об'єднує антикомуністична хвиля часу, його газетна мова. Однак справжнє об'єднання – на позитивній хвилі, якщо не спільних ідеалів, то принаймні спільних знакових систем* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1991), 173). Мову як ключовий маркер національної ідентичності деякі політики використовують для внесення розколу в суспільство. Підтримка української мови – одне з найважливіших завдань національно-культурного розвитку України. В АСУМ формується низка мовних кліше з компонентом *мова*, серед яких: **ламана мова** – а) мовлення, що складається з неправильних, неточних або спотворених мовних форм і конструкцій, часто через незнання мови або низький рівень володіння нею. *І раптом одного дня приїхав до білих мурів Педагогічного музею якийсь архієрей, що зголосився українцем. Він сказав ламаною мовою кілька слів і поблагословив. І що ж? Наївні хохлики раділи до безтями: «У нас теж є архієреї! Ми справжня нація, а не самі селяни та вчителі!..»* (Б. Антоненко-Давидович, *Смерть*, 1989, 105); *У кругле вікно, напружено прислухаючись, дивився інспектор, здивований, що так довго затяглася коротка молитва перед навчанням. Він рвучко увійшов у клас, проінструктував ламаною французькою мовою мес'є Шарля і вивів з собою зухвалого пустуна* (Б. Антоненко-Давидович, *Сибірські новели*, 1989, 366); б) мова, якою говорять іноземці, коли намагаються говорити чужою мовою, але роблять багато помилок. – *Мудра людина завжди ризикує між недоумками, – розважливо докинув другий німець з-посеред полонених, Петер Краузе. – Він теж розмовляв ламаною українською [мовою]* (Р. Андріяшик, *Вибране: Романи*, 2004, 993); *Старий німець, який заробляв гроші на посаг для молодших дочок (усіх їх було аж п'ять) у далеких напівварварських краях, дуже сумував за своєю «лібе грюндланд» (любою зеленою країною), за своєю мовою і якимось, спілкуючись із панським козачком, розповідаючи про неї ламаною польською, мимохіть перейшов на німецьку* (В. Лис, *Маска*, 2012, 111). **Мова завойовника**, *несхв.* – мова, яку нав'язують і використовують для підкорення, пригнічення іншої мови та культури; це мова народу, який захопив іншу

територію і прагне встановити своє панування, зокрема через мовну асиміляцію; пов'язана з історичною несправедливістю та втратою мовної та культурної ідентичності. *Ти правильно вчинив, розділивши землячків та наказавши їм розмовляти мовою завойовника. ..Ти все добре продумав. Ніхто з них не хотів би покидати ешелони оцього запілля, але кожен має свою лінію оборони, якій загрожуєш ти один* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1020); **Мова меншини; Регіональна мова** – мова, яка є засобом спілкування на певній географічній території для такої кількості людей, яка виправдовує заходи з розвитку і захисту, вказані в Європейській хартії регіональних мов. **Мова мешини** має потребу в універсальній культурі, яка б охоплювала всі форми людської життєдіяльності й давала голос всім виявам життя етнічної групи (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 438); **Наша мова** – українська мова. Особливо залятим був загін Дерези, сформований з наших таки перевертнів, що пішли служити в ЧК. Покручі, знаючи **нашу мову** і гасла, нарobili чимало біди, поки ми їх не вистежили в Мурзинському лісі (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 115); **Питома мова; Рідна мова** – та, на якій індивід здійснює мисленнєву діяльність (звичайно рідною мовою індивід розмовляє, пише, читає і думає); *син. материнська мова. Автор цих рядків став мимовільним свідком діалогу двох пань у книгарні “Сяйво”, коли почали з’являтися друком заборонені раніше літературні тексти та історичні дослідження. Пані з обуренням говорила своїй подрузі: «Раньше я украинский хоть как-то понимала, а сейчас ну ничерта не секу». З точки зору соціолінгвістики це дуже цікаво, оскільки вказує, що українська “радянська” та українська **питома мова** належать до різних культурних систем* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 95); **Редукована мова, несхв.** – та, в якій людина на слух відчуває зміни звукових характеристик мовних елементів; *син. газетна мова, мова плакату, трибунна мова. **Редукована** до газетного словника мова, як музика – до маршів, а живопис – до портретів вождів, ідеально обслуговувала елементарні мовні потреби тоталітарної риторики, для якої все різко поділилося на “радянське”, правильне”, і решту – “неправильне” і “вороже”* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 95). **Руська мова** – українська мова на українських землях, що входили до складу Австрійської імперії; староукраїнська мова. *Згадаймо також і період значного авторитету так званої “Київської культури” при дворі Великого князівства Литовського, де за правління Ягеллонів “**руська мова**” навіть посідала престижне становище порівняно з польською* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 71); **Стандартизована мова** – оброблена та унормована форма національної мови, яку використовують для загальносуспільних цілей: у державному управлінні, освіті, науці та засобах масової інформації для забезпечення єдності та взаєморозуміння у різних сферах життя і в різних регіонах України як стрижень загальнонаціональної мови. *Вже цілою імпрезою був перехід української “радянської” мови до мови української “нерадянської”, – **стандартизована мова** газетних шпальт з повідомленнями про партійні з’їзди змінилася огроном досі забороненої культурної інформації, яка виявила якісно нову природу української мови* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 224); **Українська мова** –

засіб спілкування, а також символ боротьби, культури та єдності українського народу, важливий елемент у відродженні національної свідомості та будівництві незалежної України, один із складників національної ідентичності і стрижнів єдності як етнічної нації, так і народу України як нації політичної. *Українська мова присутня в статуті Римського, Неаполітанського та Венеційського університетів, у той час як у Статут Міланського університету українська мова була введена лише 2007 року завдяки Джованні Броджі Беркофф [Vgogi Bercoff], ще одному протагоністові італійської славістики, професору цього університету, президенту Італійської Асоціації українських студій* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 14).

Наслідком так званої «політичної коректності» публіцистичних творів є низка «політично коректних» мовних кліше, чимало з яких згодом з політкоректних евфемізмів можуть перетворюватися на оцінні ярлики:

«Архітектори перебудови», як називали горбачовську команду реформаторів, не одразу усвідомили необхідність перебудови національних відносин, адже вважали, що національне питання в СРСР вирішене (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 207);

Замість Андрія Громика, відомого на Заході як «містер Ні», зовнішньополітичне відомство очолив Едуард Шеварднадзе (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 212);

Важливу роль у «параді суверенітетів» відіграла позиція керівництва Російської Федерації на чолі з Борисом Єльциним. .. На хвилі «параду суверенітетів» Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 р. ухвалила Декларацію про державний суверенітет України (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 220);

Креольська еліта за підтримки решти білого населення острова («маленьких білих») прийняла «Основи конституції Сан-Домінго». У документі йшлося про право острова на самостійність у питаннях внутрішнього устрою та право накладання вето на торгові акти, прийняті Францією (І. Коляда, Всесвітня історія, 2017, 104).

Особливістю функціонування мовних кліше в публіцистиці є трансформація стійкої словосполуки для посилення ігрового моменту з метою більшої переконливості. Чимало таких кліше зафіксовано в СМТОУ, наприклад:

В добу «Бровеносця в потьомках» [Л.І. Брежнєва] вони гарцювали своїми ногами під столом затишного кабінету в передчутті задоволення (Є. Сверстюк, На полі честі – СМТОУ, 2022, 64).

В АСУМ розряд таких одиниць буде поповнено:

Шеф пожартував, що профінансує її хрестини, чим поцілів їй прямісінько в серце. ..Публіка прореагувала заялженими жартами на зразок: «А на кисленьке не тягне?»; «Марго, з твоїм характером бровеносця Потьомкіна в тебе дівчинка не вийде! Тож марна справа!» (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?..., 2012, 67).

Публіцистичному стилю властива шаблонізація як засіб, з одного боку, економії інтелектуальних і мовних зусиль, з іншого, як спосіб маніпуляції

суспільною свідомістю. Публіцистичними кліше сповнені не тільки тексти газет і журналів, а й промови політиків. Прикладом суцільного тексту-кліше може бути виступ Віктора Ющенка на Європейській площі 18 вересня 2004 р.: *Я аплодую кожному з вас, хто прийшов на цей майдан. Знаю, що дорога багатьох сюди не була легкою. <...> Хотів би сказати окремі «компліменти» до влади: ви нас не отруїте! У вас не вистачить куль та КАМАЗів! Нас вам не зламати! <...> Ми хочемо змін! Ми, громадяни України, прагнемо жити по-людськи. Ми, народ України, вимагаємо того, що належить нам по праву. Люди хочуть спокою і достатку, миру і справедливості. Народ хоче змінити злочинну владу, яка насаджує на нашій землі цинізм і беззаконня. <...> Нас ділять на «східняків» і «західняків», ділять за національністю і мовою, ділять історією і вірою. Не вийде! Ми – єдиний український народ. На Заході і на Сході, на Півночі і на Півдні всім однаково болять бідність і безправ'я (Українська правда, 18.09. 2004).*

Художні кліше. Попри стандартизованість і стереотипність мовних кліше, їх активно використовують також у текстах художньої літератури. Діапазон використання таких мовних одиниць широкий – від творення побутовізмів:

Якщо ти маєш родину, в тебе немає іншого вибору, ніж гарувати з дев'ятої до п'ятої, але Саймон завжди знав, що існували інші, кращі шляхи, що легке й заможне життя погойдувалося над його головою, як та велика паперова піньята з дарунками, що самі посипалися б йому на голову, якби він лише мав достатньо довгого дрючка і знав, коли саме треба ним ударити (Дж. Ролінг, Несподівана вакансія, перекл. з англ. В. Морозов, Т. Малкович, 2013, 56);

до використання їх як показників спадковості чи стилістичних маркерів, традиція використання яких сягає фольклору в якості типологічної ознаки:

Цікаво, як у тій хатинці на курячих ніжках жила Льоля два тиждні (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?.., 2012, 87);

– Признаюся чесно, - довірливо почала Светочка, – я собі вчора розклала карти і бачу: принц на білому коні... – Тобто Андибер на червоній «Хонді»... – засміялася Леська (М. Гримич, Ти чуєш, Марго?.., 2012, 19);

В одному міфі говориться, що колись в Америці жили племена із сумною долею-прокляттям: вони будували свої міста з країв терену, який їм подобався, до середини. Коли не ставало місця для жител і населення не могло поміститися в місті, його покидали і будували нове місто, перекочувавши на ширший простір і знову оточивши себе лиховісним колом (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 58);

Загородній із Голиком-Залізняком подалися своїми стежками, а Чорний Ворон залишився в таборі Гунала загоювати рану. Як та кривенька качечка, котру покинула згря (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 178);

За мить у вільшині теж почулося «кар», але якесь несміливе, тонкоголосе, мовби це ота сорока-білобока перекирляла Ворона (В. Шкляр, Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 19);

Козаки спокійно так до них підійшли, привіталися, як до своїх, не хапаючись за зброю, і хоч ті не зраділи зустрічі, але мовчки, навіть заподавливо дивилися на трьох богатирів – ікластого **Іллю Муромця**, кругловидого **Альошу Поповича** й косоокого **Добриню Микитовича**, бо чого проти них були варті ці троє прибулуд – Тюха, Матюха й Ванька Долубай (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 194).

Мовні кліше з естетичною метою використовують

1) як цитатні або прецедентні одиниці. Джерелами цитування художніх кліше в АСУМ є:

- тексти пісень (народних, авторських, естрадних, з популярних кіно- і мультфільмів): *їхати за Дунай* ← пісня «Їхав козак за Дунай»: **"Їхати за Дунай"** означало попрощатися назавжди, не повернутися, загинути (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 190);

- художні твори (романи, повісті, оповідання, п'єси і т. ін.):

Вийшовши заміж за Люка, ти зробила надзвичайно розумний хід, Метті. Допоки він знав, що ти вмираєш за ним, Ральф тебе не хотів, але щойно дізнавшись, що ти стала чиєюсь, він виявив усі класичні ознаки «собаки на сіні» (К. Мак-Каллоу, Ті, що співають у терні, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 612) – назва комедії іспанського драматурга Лопе де Веги (1618);

Так що, мабуть, єдиний порятунком – будувати сучасні школи. І університети. З надією, що хоча б наступні покоління колись вийдуть із цієї пострадянської летаргії, – того "сну розуму", який, як добре відомо, породжує чудовиськ (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 373) – «Сон розуму породжує чудовиськ» (ісп. El sueño de la razón produce monstruos) – іспанське прислів'я, фабула відомого однойменного офорту Франциско із циклу «Капричос» (1799). Фраза містить філософську думку про те, що бездіяльність людського розуму, коли він «спить», дозволяє прихованим у підсвідомості страхам і порокам створити «чудовиськ» у вигляді жахливих образів або реальних негативних явищ

Сьогодні, коли давно вже вибухли пристрасті у сесійній залі, я переконаний, що не "лівизна" кандидатів на посаду Голови Верховної Ради завадила їм посісти це місце. Це той, на жаль, непоодиноким випадок, коли маємо "лихо з розуму" (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 95) – назва комедії О. С. Грибоєдова;

*Вчора ввечері над Одесою наші збивали російські ракети, а на площах, що обстрілювалися, розмірковували про долю російських пам'ятників: be or not to be [бути чи не бути] статуям чужих класиків. Ось росіяни не розмірковують. Зносять разом із містами та усім навколо без переживань. Рефлексують з цього приводу тільки спадкоємці бунінської юдолі, які втекли з СПб [Санкт-Петербурга] і Москви та не розгледіли за **окаянними днями** окаянної батьківщини* (День, 29.04.22) – книга І. О. Буніна «Окаянні дні» містить щоденникові записи з 1918 по 1920 рік;

Ворон розгорнув полотнину. На ній було вигаптувано срібною заполоччю герб-тризуб у терновому вінку. І головний холодноярський девіз – «Воля України або смерть». Із другого боку полотнища над тризубом у вінку

яскравіло Тарасове пророцтво. Як заклик: «*І повіє новий огонь з Холодного Яру*» (В. Шкляр. Залишенець. Чорний Ворон, 2011, 334) – з вірша Т.Г. Шевченка «Холодний Яр» (1845) періоду «Трьох літ»;

- гасла і пісні. У добу «*прискороного прогресу*» [прогресу] комуністи то будували, то руйнували, а тому поганяли людей у свята і в будні. Роботи не видно, але «*п'ятирічку за чотири роки*», «*догнати і перегнати*» і – «*вперед!*» (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 477) – вислів із статті В. І. Леніна «Катастрофа, що загрожує, і як з нею боротися» (1917);

У передвиборній програмі кандидата в президенти Віктора Януковича «*Україна – для людей!*» усі негаразди було пов'язано з недієздатністю чинної влади, популістські обіцянки перемішано з намірами навести порядок, російській мові кандидат планував надати статус другої державної, а в зовнішній політиці відстоював позаблоковий статус України (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 261);

2) як мовна гра (відступ від мовної норми), де найбільш продуктивні моделі мовної гри:

- словотворчість, створення okazionalizmів: *Це його [художника] остання робота. ..Називається «Корчі на кручах», – пояснив сюрреаліст, підходячи ближче. – Понакручував, нічого не скажеш. Мишко ще деякий час тупо дивився на покручені кручі з корчакуватими корчами, що наче сплелися в кóрчах* (О. Стусенко, Чорні вогні, 2005, 116);

- смисловий контраст, ефект «обманутого» очікування (поєднання непокєднуваного, несумісного): декларація одностудності зайця з вовками ← декларація прав людини: *Нині ми не можемо обминути ці рядки, декларацію [декларацію] одностудності зайця з вовками, бо ми на них виховувались, і вони в нас сидять як легалізація переступу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 200); звукова інструментовка (найчастіше аплітерація).

На завершення. Серед мовних кліше практично немає стилістично нейтральних одиниць: кожному із стилістичних типів клішованих словосполук притаманні свої специфічні прагматичні особливості (публіцистичним – переконувальна, діловим – термінологічна, науковим і естетичним – пізнавальна й естетична відповідно). Призначені для створення образу, мовні кліше виконують і мнемонічну функцію (краще апам'ятовування, засвоєння знань), і текстотвірну, і як відтворювані, готові одиниці – функцію економії мовних зусиль.

Zinaida Kozyreva

Language clichés in the explanatory dictionary of the active type: stylistic function

Ірина Самойлова

Засади подання форм кличного відмінка іменників у тлумачному словнику активного типу української мови XXI століття

Запропоновані для розгляду іменникові словникові статті дібрано за ознакою в граматичній характеристиці реєстрових слів – флексією кличного відмінка. Як відомо, кличний відмінок мають іменники на позначення не тільки істот, але й неістот. У Проспекті-інструкції до тлумачного словника активного типу передбачено наведення форми кличного відмінка до іменників – номінацій осіб, персоніфікованих назв предметів, явищ, абстрактних понять. Література різних стилів, а також мовні корпуси українських текстів, як допоміжні джерела, надають приклади функціонування вокативних форм іменників-неістот, і це вможлиблює (зважаючи на критерії активності, зокрема, на кількість прикладів, уживання в різностильовій літературі) залучення їх до ілюстративної зони. Безпосередньо в семантичній структурі реєстрових слів за допомогою форми вокатива репрезентують звертання, однослівні чи у формі словосполучень, а також наслідки функціонального переходу іменника в лексико-граматичний розряд вигуку.

У дібраних словах кличний відмінок однини має морфологічне вираження – закінчення **-е, -у, -ю** в іменниках чоловічого роду, закінчення **-є, -о** в іменниках жіночого роду. В множині вокативні форми збігаються із формами номінатива, тому, швидше за все, недоцільно повторювати ті самі закінчення в граматичній характеристиці. Якщо в полісемічній одиниці вокативна форма можлива тільки в якомусь значенні, тоді зазначаємо закінчення кличного відмінка тільки в цій семантемі.

Джерелами ілюстрацій послуговували тексти української художньої літератури (Р. Іванченко, О. Ірванця, Ю. Косача, Б. Лепкого, Є. Маланюка, Д. Павличка, В. Підмогильного, А. Санченка, В. Стуса, Ю. Щербака та ін.), переклади українською мовою (А. де Сент-Екзюпері, Г. Манна, Т. Манна, А. Сюел, Е.-Е. Шмітта та ін.). Залучено твори І. Вишенського й Д. Туптала, які удоступнив сучасною українською мовою Вал. Шевчук, щоб показати традицію вживання вокативів. Також представлено цитати з художньої публіцистики, підручників, журналів і газет, сайтів Президента України, Львівського національного університету імені Івана Франка, «Весела Абетка. Читанка» та ін. Вагомою опорою для добору ілюстрацій послуговували й інші електронні ресурси, серед них Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК).

да́ма, -и, кл. -о, ж. **1.** Увічливе іменування жінки. *Він сидів у кутку, мов весільний батько, мало витрачав слів, бо рот його весь час працював, посміхався й прихильно поглядав на товариство, якого душею були два парубки, що виявляли перед своїми дамами весь свій розум і дотеп* (В. Підмогильний, Місто, 2012, 26–27); *Мій товариш по роботі Карл під час обідньої перерви сказав мені на вухо, що в однієї дами стоїть порожньою квартира. Це була приваблива, привітна жінка.. Дама показала нам кімнати, порадила, де*

влаштувати спальню для батьків, а де дитячу кімнату (С. Дікмен, Казкова країна, перекл. з нім. В. Євтух. Всесвіт, 1989, № 12, 151). *У порівн. *Просто підстава задуматися, що менш відомі й забуті книжки, можливо, більше змінили світ, ніж усі шедеври літератури. І гарна відповідь усім літераторам, які переводять папір «для вічності». Вічність – дама з витребеньками, їй не вгодиш* (А. Санченко, Земля Георгія, 2016, 227). || *зневажл. Опасиста дама в шиншилловій шубі пирхає на «помаранчевих», веде чорного пуделя, хоч і не на важкому срібному ланцюжку, а просто на повідку, але я десь його бачив, це підозрілий пудель, я його читав у Булгакова* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 394).

2. Жінка, яка належить до заможних привілейованих кіл, а також та, якій властива освіченість, елітарність, витонченість, вишуканість у манерах і зовнішності, вбранні. [Кюссоне:] *Але моїй героїні двадцять років! А панна Жорж...* [Арель:] *Не будьте таким брутальним із дамами. Панні Жорж стільки років, скільки вона захоче. Особливо здалеку* (Е.-Е. Шмітт, Фредерік, або Бульвар Злочину, перекл. з франц. Неда Неждана, 1998. УкрЛіб). || Жінка, яка належить до монаршого двору, оточення монарха, родової знаті. *Вийшла сестра короля – і затьмарила красою всіх дам* (Г. Манн, Літа зрілості короля Генріха IV, перекл. з нім. Ю. Лісняк, 1985, 33). || *Ужив. як ніжне, ласкаве звертання до жінки. – Милі дами, – переконував їх містер Сароуд, – якби ви знали, скільки чудових коней розбивають собі ноги не через власну незграбність, а через недбалих їздців* (А. Сюел, Чорний красень, перекл. з англ. А. Саган, 2010, 211).

дама серця – кохана жінка, обраниця. *Я представив княжну як жертву лихих, завидючих людей і претентів цього світу, що плели свою сітку навколо цієї по суті беззахисної жінки.. Що ж до моїх особистих почуттів, то до них усім зась, але як чесна людина я завжди буду захищати даму мого серця від усіх наклепів і наговорів* (Ю. Косач, Володарка Понтиди, 2013, 74); **світська дама** – жінка, яка веде гламурний спосіб життя, бере активну участь у житті привілейованого кола людей, привертає увагу з боку медіа; *син. світська левіця. Якщо зовнішність і антураж казали мені про як мінімум сотню років досвіду, то очі і голос ніяк з цим не в'язалися. Здавалося, що всередині цієї старої зморщеної байкерки сховалася світська дама. Та що там дама, її поза і жести казали, що переді мною світська львиця* (О. Бовкун, Знайомство з відьмою, 2022, 2); *Першої зустрічі 30-річний колезький радник не звернув особливої уваги на дівчинку-підлітка. Все змінилося за рік, коли.. на традиційному балу в княгині Волховської, куди Гребінка приїхав разом із Тарасом Шевченком, Євген Павлович знову угледів її. Тендітна Марія Василівна Ростенберг приємно вилюдніла і, як світська дама, манірно підтримувала салонну розмову* (День, 16.01.2020).

дворянин, -а, кл. -е; мн. дворяни, дворян; два (три, чотири) дворянина, ч. Особа привілейованого стану дворянства, яка має права на успадкування землі, майна, титулу. *Мить – і вираз його обличчя змінився; він крутнувся на підборах і з бучною веселістю привітав гурт людей, що саме входили до нього. То були найкращі з його дворян – і всі були одягнені в нове і гарне* (Г. Манн, Літа

зрілості короля Генріха IV, перекл. з нім. Ю. Лісняк, 1985, 32); *Серед Стеблін-Камінських було чимало славетних особистостей. Дрібнопомісні дворяни переважно служили чиновниками й офіцерами, причому характеризувалися на службі як чесні, сумлінні й віддані справі люди* (Рідний край, 2013, № 2, 206); *Користуватися ними [дачними селищами] мали заможні люди: буржуа, дворяни, чиновництво, купецтво* (Хрещатик Київ, 30.06.2022). || Ужив. як звертання до чоловіка. *Чому ж лаєш, брате дворянине, інока, що не вміє з тобою говорити? І який маєш скарб розуму ти, щоб інок з тобою говорити?* (І. Вишенський, Тв., перекл. з книжної україн. мови Вал. Шевчук, 1986, 49).

держáва, -и, кл. -о, ж. Організація співжиття різних спільнот людей, якій властиві спеціальні управлінські органи й установи (апарат), законодавчо закріплений певний порядок діяльності такого апарату, а також суспільних відносин, територія в міжнародно визначених кордонах; син. земля, край, сторона. *Перші держави (Єгипет, Дворіччя) утворилися на межі 4–3 тис. до н. е. і являли собою низку взаємопов'язаних номових міст-держав, які відносно швидко, в долині Нілу, і децю повільніше, в Месопотамії, об'єднувалися в централізовані царства-деспотії* (Енциклопедія історії України, т. 2, 2004); *Але мій брат, прихильник правди й права, Жалів мене й не видав з доброти В тюрму, де вже чекала смерть кривава. Він лиш питав щодня: «Як ми брати, Як спільні в нас хрести і хомути, Навіщо тобі мова і держава?!»* (Д. Павличко, Сонети: Світовий сонет, 2004, 84); *Світ тримається на крові і на мечі. І влада, і держава також тримаються на жорстокості* (Р. Іванченко, Отрута для княгині, 1995, 15); *Не варто забувати, що настанови на примирення з реальністю, задля розбудови української держави й культури.., здобували прихильників не лише на теренах України, але й на еміграції [еміграції]* (В. Агеєва, Дороги й середохрестя, 2016, 45); *До політичної сфери належать: держава, законодавча влада, виконавча влада, судова влада, громадські організації* (О. Тагліна, Основи здоров'я, 9 кл., 2017, 18); *Куратори через представлені артефакти сфокусували увагу на культурі, освіті та політичних поглядах української еліти доби козацької держави – Гетьманичини* (Україна молода, 30.06.2022); – *Статус кандидата [в члени Євросоюзу] відкриває нові можливості для України. Це інвестиції, проєкти, робочі місця, підтримка повоєнного відновлення, – каже прем'єр-міністр України Денис Шмигаль.. – Відтепер наша держава зможе впливати на галузевих політиків ЄС, долучатися до роботи окремих органів та нових програм Союзу* (Газета по-українськи, 30.06.2022). || Ужив. як звертання до спільноти людей. *Державо, ти була, як подих піль, В яких весна, і сонце, і буяння Злились в єдино-неділимий біль Народження і умирання* (Є. Маланюк, Campus Martius, Поезії, 1992, 578); *Державо! О Державо! Дякую тобі, Державо, що ти є! Колись, десть у незапам'ятні часи люди вимислили тебе, придумали і продумали, а потім багато століть поліпшували і вдосконалювали* (О. Ірванець, Хвороба Лібенкрафта, 2010, 173–174).

демократічна держáва – держава, лад і діяльність якої відповідає загально визнаним правам і свободам людини та громадянина. *Важливе значення для розбудови демократичної держави, втілення в життя*

верховенства права мало проведення судово-правової реформи, покликаної забезпечити створення сильної, незалежної судової влади (О. Гісем, О. Мартинюк, Історія України, 11 кл., 2019, 172); **тоталітарна держава** – держава, якій властивий тотальний контроль із боку органів державної влади над усіма сферами життя суспільства, особистим життям громадян, здебільшого з використанням репресивних заходів. *Тоталітарними політичними режимами вважаються фашизм і комунізм, а класичними **тоталітарними державами** – фашистська Німеччина та СРСР, особливо періоду сталінського правління* (П. Шляхтун, Політологія, 2010, 310); *На відміну від **тоталітарної держави**, в авторитарній велика вага надається традиціям, минулому, зберігається культура та історія. Натомість **тоталітарна держава** є байдужою до минулого, в сенсі – справжнього минулого. У **тоталітарній державі** минуле може бути непередбачуваним, адже вона сама його конструює* (А. Козицький, Після війни: утеча від свободи (авторитаризм, тоталітаризм, геноцид, 28.04.2022). Львівський університет).

дзвін, ч. 1. род. дзвона, кл. дзвоне. Ударний сигнальний інструмент, зазвичай із металу, у вигляді порожнистого тіла грушоподібної форми, в середині якого підвісне бовкало для дзвеніння. *Раптом у храмі Успенія отець Михаїл лютосно ударив в усі **дзвони*** (І. Чендей, Іван. Березневий сніг, 1968, 63); *Згодом він відкопає **дзвін** і віддасть монастиреві. А на тому місці покладе кам'яний хрест* (М. Дочинець, Світован. Штудії під небесним шатром, 2014, 105). || Ужив. як звертання для вираження спонукання зробити що-н. *Були замовляння проти всіх сил природи, у тім числі й проти хмар: «Бий, **дзвоне**, бий, хмару розбий! Нехай хмара на татару, сонечко на християна. Бий, **дзвоне**, бий, хмару чорну розбий!..»* (В. Чемерис, Ярославна, 2015, 281).

2. род. дзвону. Тс. **дзвеніння**. *Він підійшов до вікна й розчинив його, нагло рвучи наліплений папір. Разом з холодним струменем повітря в кімнату долинув гомін безмежної вулиці, де він почув **дзвін** їхніх голосів, шелест їхніх кроків та суконь, рухи їхнього тіла та уст* (В. Підмогильний, Місто, 2012, 154); *Левко підхопився й побіг за **дзвоном**, що вже відкотився й ледь-ледь пробивався крізь імлісту стіну, але ритмічно бомкав і бомкав у його голові* (Н. Гуменюк, Плач пересмішниці, 2021, 19). * У порівн. *Його [А. Волошина] ім'я горить в калині Закарпаття, І світить з-понад гір, немов нічне багаття, Зове молитися, немов недільний **дзвін*** (Д. Павличко, Сонети. Світовий сонет, 2004, 205).

дива́к, -а́, кл. -ва́че, ч. Той, хто своєю поведінкою, вчинками і зовнішністю викликає здивування; *син. чудак, оригінал, чудило розм. То лишень блаженні та блазні вважають, що світ тримається на любові і що він зиштий добром. Гай-гай! Часи їхні минули. Оскольд, може, був останній із тих **диваків*** (Р. Іванченко, Отрута для княгині, 1995, 15); *Я бачив цей фільм [«Форест Гамп»] у Лос-Анджелесі, він не новий, але я залюбки подивлюся його знову – мені подобаються такі **диваки*** (І. Роздобудько, Ранковий прибиральник, 2015, 28). || Ужив. як звертання до чоловіка. – *А мені хочеться їсти, – Мар'ян рішуче йде до будинку. – Я приготую спагеті. Хто ще буде? –*

Чого ти питаєш, диваче? – Аліна ще не пересміялась. – Всі будемо, з часниковою підливою (А. Сєрова, Інший вид, 2010, 143).

дива́чка, -и, дав. і місц. -ці, кл. -ко; мн. -чки, -чок, ж. Жін. до **дива́к**; син. чудáчка, оригіна́лка. – *Прошу, – чемно мовила вона. – Але відкрию тобі одну таємницю: саме цим ти й привабив її. Терпіти не може прилизаних.. – Дивачка якась, – сказав Микола (В. Шкляр, Спів Божої пташки, 2021, 25); Скажете, чому ж ти.. не скористуєшся цією свободою? «..Це неможливо, бо для жінки визволити себе таким чином, якщо вона молода і гарна, це – майже табу: вона вважається дивачкою, ексцентричною, вона привертає до себе увагу, її осуджують, і зрештою вона стає ще менш свободною, ніж тоді, коли трималася цих абсурдних звичаїв», – пише Марія в червні 1882 р. (М. Тарнавська, Жадоба слави: здійснена мрія Марії Башкирцевої. Всесвіт, 2000, № 5–6, 174–175). || Ужив. як звертання до кого-н. Вре́шті-ре́шт, може, роль учительки молодших класів визначається не її ерудицією і не тим, чи плутає вона Крушельницьку з Конопницькою, а має якісь зовсім інші виміри, а ти городиш город, дивачко, – краще поміркуй над тим, що учитель був завжди не тільки носієм знань, які передавав не одному поколінню – а також був, і досі є, і буде, напевно, тим ланцюжком, що в'яже покоління з поколінням, допомагаючи їм спілкуватися і розуміти одне одного глибше й краще (Н. Бічуя, Квітень у човні, 1981, 5); Качка воду любить дуже, – Качка сіла у калюжу. Качці кажемо: – Дивачко, До ставочка іди, качко! (О. Полянська, Качка. Весела абетка. Читанка).*

дити́на, -и, кл. -о; мн. ді́ти (див. ді́ти), -ей, дав. -тям, ор. -тьми, місц. (на) -тях; ж. 1. Дівчина або хлопець до досягнення ними повноліття. *Вогонь! Він знав його так добре, бо вогнем були позначені цілі доби його життя. Чи не це полум'я гріло його дитиною вночі на пасовиську серед лячної темряви, де жили страхи й вовкулаки? (В. Підмогильний, Місто, 2012, 108); А ще кілька років перед тим я, будучи малою дитиною, яка не мала ні сили, ні вміння, опинився у цікавому світі старих людей, які вмінь мали вже значно більше, ніж сили (Т. Прохасько, Так, але..., 2021, 5). * У порівн. Наші кроки в кіно були спробами дитини, що вчиться ходити (Ю. Яновський, Майстер корабля, Тв., т. 2, 1983, 8); [Іван Франко:] Хто-небудь, гей! До кого гукаю? Я ж один... Злякався темряви в очах, наче дитина. Нічого, зараз минеться (Т. Іващенко, Таїна буття. Сучасна українська драматургія, 2007, вип. 4, 111); Чи варто говорити, що я безмежно зрадив, побачивши знайоме обличчя. Ні, не так. Я навіть зненавидів себе тої миті, тому що скидався на загублену дитину, яку, нарешті, знайшли... (І. Роздобудько, Ранковий прибиральник, 2015, 6).*

2. Син або дочка незалежно від віку стосовно батьків; син. дитя́, наща́док, крові́нка пестл., ча́до жарт. О, ні-ні, дитині́, в якій є мама, наза́дъма йти не можна! Казала москалиця Северина, мама може дочасу спокійнитися, якщо дитина любить ходити назад плечима (М. Матіос, Черевички Божої Матері, 2013, 6); Я, дитина, чутлива до вміння вправно промовляти, приглядався до батька, сумніваючись у блисківі його відповіді (А. де Сент-Екзюпері, Цитадель, перекл. з фр. П. Таращук, Тв., 2017, т. 2, 17); Кохана народила йому [султану Шаху-Джахану] вісім синів і шістьох дочок, але

після народження чотирнадцятої **дитини** красуні Мумтаз не стало... (Н. Миропольська, Л. Масол, О. Гайдамака, Художня культура, 11 кл., 2012, 18).

3. розм. Дівчина або молода жінка, юнак або молодий чоловік. || Ужив. як лагідне, ніжне звертання до молодих людей. – *Рито, чого ти реवेश? – Нехай, – Семен дивиться їй просто в очі, і Віка завмирає, непролиті сльози печуть їй душу. – В кожного свій хрест, дитино, смиренно неси свій – а вони свій нестимуть. Хтозна, чий важчий.. Віка чомусь знає, що він говорить це їй, що він якимось чином знає все і про неї, і про Риту, і взагалі...* (А. Серова, Інший вид, 2010, 98); *Ліда впала біля материних ніг і розридалася. На шум із кухні вибігла нянька Ангеліна.. – Свят-свят... Та що це ти, Лідусю?! Ану швиденько піднімися.. Та годі вже, дитино! Що за біда?* (Люко Дашвар, Мати все, 2017, 24).

диявол, -а, кл. -е, ч. Тс. **біс**¹; син. чорт, сатанá. – Душа людини – як гуртожиток, де живуть ангели і **дияволи**, які гризуться між собою, – засміявся Гайдук (Ю. Щербак, Час смертохристів. Міражі 2077 року, 2013, 447); *Тепер хай душа його не стрічається з підступами диявола! Нехай янголи проведуть її крізь муки пекельні до світла божого милосердя* (Р. Іванченко, Золоті стремена – 2, 2012, 8); [Жінка:] *Я думаю, що коли диявол існує, то створила його людина, і створила вона його за своїм образом і подобою* (В. Кожелянко, В. Сердюк, Лізикава. Сучасна українська драматургія, 2007, вип. 4, 181); – *Не може бути такого, щоб нічого не можна було вдіяти! – закричала Офка. – Ти ж чаклун! Звернися хоч до диявола, але врятуй короля! – Його отруїв сам диявол, – ховаючи очі, мовив знахар. – Жодна людина, наділена душею, не зважилася б на таке. Король помиратиме у страшних муках* (Я. Дегтяренко, Останній володар, 2021, 69–70); *Як було сказано, чи не головна «зброя» гоголівського диявола – здібність прикидатися тим, чим він не є. Це здібність до обману, ілюзій, мімікрії* (М. Р. Стех, Есеїстика у пошуках джерел, 2016, 43–44). || Ужив. як звертання до диявола чи до хитрого, підступного чоловіка. *Святий ледь-ледь усміхнувся й каже: «Чи така сила твоя велика, дияволе, що ниткою прив'язаний і дошкою мідяною у примусі триманий ти?» І запитав його: «Пощо не ввійшов у юнака, який тебе зв'язав?» Відповів біс: «Має він (у собі) іншого, друга мого, любоблюбного біса»* (Д. Туптало, Життя Святих, т. II – жовтень, перекл. Вал. Шевчук, 2008. Християнський портал); *Крізь імлу справді залітав грімкий, сердитий голос, буцім бугай у комишах гукав: – Човен, чорте, давай! Хутчіш, дияволе, хапайсь!.. Гей! – Стій! – гукнув Босаковський на своїх людей, і човни загойдалися на плесі* (Б. Лепкий, Крутіж, 2016, 189–190).

◇ **диявол ховається в дрібниціях (детáлях)** – у будь-якому явищі є дрібні складники, проте вони не менш істотно впливають на його суть. *А от найбільш прикметні риси відродженого valeyspeak [велліспіка] це не слова й навіть не вигуки, а більш тонкі матерії – особлива інтонація та манера звуковидобування. Так, диявол, як завжди, ховається в дрібниціях* (Р. Гаджієв, Лінгвістика на карті світу, 2022, 287); **запродати дүшу дияволу (чóрту, сатані) див. запрódати.**

дівка, -и, дав. і місц. -ці, кл. -ко; *мн.* дівкі, дівок; *дві* (три, чотири) дівки, *ж.*, *розм.* **1.** Тс. **дівчина**. *Одне слово, їх троє за молодості нашкодило чимало: і кози на Маланку наводилися, і за дівками набігалися, і пик набили суперникам* (В. Лис, Стара холера, 2018, 8). *|| Ужив. як лагідне, ніжне звертання до дівчини. Батько їй підморгнув: – Подавай, дівко, рушники, покіль тебе добрі люди сватають* (В. Чемерис, Ярославна, 2013, 31); [Ворожбит:] *..Не бійся, дівко, до мене підійди. Жмуток оцей кинь у вогень! І розкажу тобі долю твою* (Т. Іващенко, Таїна буття. Сучасна українська драматургія, 2007, вип. 4, 86).

2. *заст.* Служниця, покоївка. *Вона [Дама з Азова] саме купалась в дерев'яній ванні, яку принесли лакеї, а покоївки заслонили її китайськими ширмами. Дівки носили весь час воду та заправляли купіль якимсь зіллям, чи підливали козячого молока* (Ю. Косач, Володарка Понтиди, 2013, 40).

3. Дівчина легкої поведінки, спокусниця. *До готелю Монтіньї з веселими дівками, який тримала мадам Дюпюї, важко було продертися, така там була навала розбещених свищохлистів. Я, звичайно, зайшов і собі туди, лише із цікавості, а не за покликом натури, що його пробували пробуркати охочі перелесниці* (Ю. Косач, Володарка Понтиди, 2013, 30).

дівчина, -и, кл. -о; *мн.* дівчата (див. **дівчата**), *ж.* Молода неодружена особа жіночої статі. *Але хіба розум може серцю наказати – не кохати сеї дівчини? Не ходити вечорами попід тином коло її хати?* (Р. Іванченко, Золоті стремена – 2, 2012, 23); *Але саме тієї миті, коли він уже хотів рушити, дівчина підвела голову, повернула до нього обличчя* (Н. Гуменюк, Плач пересмішниці, 2021, 34–35); *І лиш тепер він побачив, що ця дівчина також йому знайома, зустрічав її у коридорах того ж таки столичного університету* (В. Шкляр, Спів Божої пташки, 2021, 23); *З іншого боку столу стояли дві дівчини. Одна з них прикувала нашу увагу. Вона на цьому розпашилому зборищі виглядала богинею* (А. Любка, Саудаде, 2021, 6). *|| Ужив. як лагідне, ніжне звертання до дівчини. – Наталко, ти як? – Аліна стурбовано мацає її чоло. – Ти не захворіла часом, дівчино? – Ні, – Наталка намагається всміхнутися* (А. Серова, Інший вид, 2010, 87). * У порівн. *Маєтку я не мала, а життя, вибагливе, мов молода дівчина, жадало свого* (О. Кобилянська, Valse mélancolique, Вибр. тв., 2008, 154).

дід, -а, кл. -у; *мн.* діді, -ів, ч. **1.** Батьків або материн батько. – *Його дід на початку 40-х піймав біля цих берегів здоровенну акулу, – пояснив Аль* (І. Роздобудько, Ранковий прибиральник, 2015, 34); *У бабусі з дідом остання спроба спільного життя була досить довгою – спочатку вони намагалися терпіти, потім сварилися, мирилися, потім знову терпіли* (Брати Капранови, Щоденник моєї секретарки, 2017, 294); *Уже в 40-х на сторінках щоденника [О. Довженка] з'являться гіркі рефлексії про пияцтво батька, лінощі діда, господарські втрати й негаразди* (В. Агеєва, Дороги й середохрестя, 2016, 13); *Сестра діда їла тільки щось рідке, тому, коли батьків довго не було вдома, вона щоранку годувала нас рогаликом або бубликом, розмоченим у гарячому молоці* (Т. Прохасько, Так, але..., 2021, 54).

2. Чоловік літнього віку. *Ми – хлопці з вулиці – не спускали з того діда очей. Він немов наслідував Робінзона Крузо, але посеред міста, і ми йому*

частково заздрили їй водночас не довіряли (А. Любка, Саудаде, 2021, 85). || Ужив. як звертання до літнього чоловіка. *Їхали з півгодини, аж якогось діда стрінули.. – А звідкіля, діду, йдете? – гукнув Босаковський* (Б. Лепкий, Крутіж, 2016, 97); * У порівн. *Мов чорний гніт погашеної свічки, Коло дороги дерево стоїть. Натомлені й пожовклі, як діди, Лежать сніги з закритими очима* (Д. Павличко, Сонети. Світовий сонет, 2004, 56).

3. Казкова, міфічна істота, яка мешкає в лісі. *Тут, у шурхотливому, з усіх боків потемнілому лісі, де з-поза кожного дерева зирить як не дід Хай, то заздрісна Бісиця, Іванці майже добре* (М. Матіос, Черевички Божої Матері, 2013, 11).

4. тільки мн. Люди минулих поколінь; син. пращури, прѣдки. *Набрались діди біди, поки набули, а внуки муки, поки збули* (М. Номис, Українськи приказки, прислів'я і таке інше, 1993, 470); *Не тим наші діди погоріли, що солодко пили та їли* (В. Жайворонок, Антологія знаків української етнокультури, 2018, 198).

◇ **святочний д(Д)ід** – необмолочений ритуальний жнив'яний сніп, який ставили колоссям угору на покуті у Святвечір. Традиційно «святочний Дід» стояв до другого дня Водохрещ, після чого його разом з сіном виносили з хати й молотили. У деяких регіонах, зокрема на Чернігівщині, пропонували це робити засівальникам на Василя (Всеосвіта).

діти, -ей, дав. -тям, ор. -тьми, місц. (на) -тях; мн. 1. Дівчата й хлопці до досягнення ними повноліття; син. дітвора́ розм., дітлахі́ розм., дрібнота́ розм.; ант. доробі́. *За дев'ять місяців між табірними змінами неопалювана будівля покривалася зеленими візерунками цвілі, чорніла і тріскалася. В травні, перед поселенням дітей, її сьак-так білили, підфарбовували, а восени – знову те саме* (Н. Гуменюк, Плач пересмішниці, 2021, 24); *Навіщо старі люди розказують дітям лякливі історії?* (М. Матіос, Черевички Божої Матері, 2013, 11); *Лад полягав у тому, щоб чужі почували себе на твоїй території гірше, ніж ти.. Ми, діти, воювали з такими ж дітьми, налагоджуючи таким чином вишкіл майбутніх бойових підрозділів* (Т. Прохасько, Так, але..., 2021, 85).

2. Сини й дочки різного віку стосовно батьків. *А друга тітка Ярина постійно штурхала його, докоряла шматком хліба, який мусила одривати од восьми своїх дітей* (В. Лис, Стара холера, 2018, 21); *Дочулася біда – за тиждень згоріла від раку дружина.. Залишився чоловік із п'ятьма дітьми на руках* (М. Дочинець, Світован. Штудії під небесним шатром, 2014, 102); [Іван Франко:] *..Село моє Нагуєвичі, пам'ятаєш, як п'ять років тому ми приїхали допомогти батькові Гриню Гаврилику. Ти, Олю, я і діти* (Т. Іващенко, Таїна буття. Сучасна українська драматургія, 2007, вип. 4, 104). || Ужив. як звертання до дочок, синів. *Нерубай урочисто підняв келих. – Ми з Калиною бажаємо вам, діти, прожити ще сімдесят років разом, у згоді, не старіючи й не заважаючи один одному. Тобі, Луїзо, – тисячу голів у чемпіонаті Європи, тобі, Валю, тисячу нових крокодилів для музею* (Ю. Щербак, Час тирана. Прозріння 2084 року, 2023, 338).

3. Про малят тварин. *А вона розпачливо літала над рухливою округлою лінією вогню, ..ніби хотіла зупинити її, загасити крильми, не підпустити до своїх дітей* (Н. Гуменюк, Плач пересмішниці, 2021, 20).

доброта́, -й, кл. -ото, ж. Моральна властивість людини, що виявляється в турботливому, чуйному ставленні до інших, в намаганні робити добро іншим; син. привітність, ласка, прихильність; ант. злоба, злість. – *..Ти й без науки була б та сама, що тепер. Жертвувала б себе з напору вродженої доброти, без наміслу і без претензій до подяки!* (О. Кобилянська, *Valse mélancolique*, Вибр. тв., 2008, 282); *Роджена на польсько-німецькому пограниччі, поміж католицькою і протестантською культурами, вона.. увібрала в себе ще й українське греко-католицьке визнання; проте не належність до різних конфесій, а доброта і покірлива терплячість робили її справжньою християнкою* (Ю. Щербак, Час смертохристів. Міражі 2077 року, 2013, 55); *Ще отець Нестор чув його рокітливий м'який глас, наповнений добротою, співчуванням і суворою правдою...* (Р. Іванченко, Золоті стремена – 2, 2012, 11); *Якби ж мені пощастило прорватися до брами, поки її не зачинили! Вони б побачили милостивого переможця й справжнього короля. Королівство мало б столицю, а люди – мету, що запалювала б доброту в їхніх очах* (Г. Манн, Літа зрілості короля Генріха IV, перекл. з нім. Ю. Лісняк, 1985, 28). || Ужив. як лагідне, ніжне звертання до жінки. – *..Прощай, моя добродійко! Прощай, доброто, що себе не усвідомлює, таємнича чесно, сласно чоловіків! Прощай, найчудовіший з образів, що природа будь-коли кидала з невідомою метою в цей облудний світ* (Анатоль Франс, Таїс, перекл. з фр. В. Підмогильний, 2017, 124). || Ужив. як звертання для вираження вдячності, захоплення, прихильності за зроблене добро, щось позитивне. *Соня і злякалася, і зраділа, вийшовши на наше стукання в двері. Поговорила з батьками. Нас пустили. Благословенна будь, доброто цих скромних людей! Без них ми пропали б у тифозній веремії вокзалу* (М. Бажан, Спогади, т. 3, 1985, 314).

наро́д, -у, кл. -е, ч. 1. Населення якої-н. країни. *Довженко тільки в останні роки звертається до запереченого й відкинутого в ранній юності Бога з благанням не позбавляти захисту й підтримки. Адресатом своєї творчості він незмінно бачить народ* (В. Агеєва, Дороги й середохрестя, 2016, 77); *Згідно тих принципів [світоглядних та поетичних принципів неореалізму], соціальна та політична ієрархія в суспільстві оголошувалась як щось малосуттєве, головним суб'єктом історії де-факто є народ, його соціальні низи – вони найбільше потерпають в історії, але саме вони і є тим китом (китами), на яких тіло історії тримається* (С. Тримбач. «Сергій Параджанов. Сто літ не самотності», 09.01.2024. Українська літературна газета). || Ужив. як звертання до людей, суспільства. *Народе мій, до тебе я ще верну, і в смерті обернуся до життя своїм стражденням і незлим обличчям, як син, тобі доземно поклонюся і чесно гляну в чесні твої вічі, і чесними сльозами обіллюся* (В. Стус, Як добре те, що смерті не боюся я... Вибране, 2016, 244); *Нехай вони лишаються в лоні Господа, всі прощені і всі прийняті. Це я піклуватимусь про вас. Мій народе, я чатуватиму над тобою: спи далі* (А. де Сент-Екзюпері, Цитадель, Тв., т. 2, перекл. з фр. П. Тарашук, 2017, 78).

2. Форма національної та етнічної єдності; народність, нація. Можна ще раз підкреслити, що українці довели свою толерантність і гостинність до представників різних **народів**.. Академік НАН України Іван Дзюба неодноразово зазначав, що «офіційна пропаганда активно експлуатує визначення на кшталт **«народи України»**, і сенс таких формул зрозумілий – поставити під сумнів право українського народу вирішувати долю своєї Вітчизни» (Урядовий кур'єр, 01.11.2025).

3. тільки одн. Взагалі люди, перев. у великій кількості. Давайте ми пройдемо, / пройдемо чужою. / Тут стільки **народу**! (І. Жиленко, Євангеліє від ластівки, 2023, 144); Саша схопила Роману за руку й потягнула коридором до кабінету директорки. Там уже стовбичило повно **народу**: вахтер, прибиральниця, дехто з дослідників і більшість працівників (С. Андрухович, Амадока, 2020, 37).

вóрог наро́ду див. **вóрог**.

насмíшник, -а, кл. -у, ч. Той, хто насміхається, глузує, кепкує з кого-, чого-н. Троє – відомі сільські **насмíшники** й пересмíшники, а в минулому – хулігани, збитошники, пройдисвіти, яких колись не те що побоювалися, а таки боялися в їхніх Тупталах (В. Лис, Стара холера, 2018, 7); Йому згадалася стародавня візантійська притча про хлопчиків, які сміялися зі священника [священника]. У притчі з моря вишло чудисько і безжалісно зжерло **насмíшників**. Григорій уявив, як з Гнилої Липи вибігає щось на штиб сома з ногами, борзо доганяє і ковтає Нирка (В. Єшкілев, Усі кути трикутника. Апокриф мандрів Григорія Сковороди, 2012, 63). || Ужив. як звертання до чоловіка. Та він же, Нафта, чудово розуміє, що річ тут не в туші, відповів на те Сеттембріні, а в літературі, яка відіграє роль імпульсу в розвитку людства; йдеться про дух літератури, – саме так, жалюгідний **насмíшнику**, – адже це і є сам дух, диво поєднання аналізу й форми (Т. Манн, Зачарована гора, т. 2, перекл. з нім. Р. Осадчук, 2008, 226).

насолóда, -и, кл. -о, ж. Найвищий рівень утіхи, щастя як позитивне душевне почуття, яке виникає після задоволення яких-н. потреб; син. блаже́нство, розкошува́ння, раюва́ння. Одіж на ній [Тайах] лиш підкреслює довершеність жіночих форм, її обличчя блідне навіть крізь пудру. Вища статева **насолода** танка́ сходить на неї. Вона – в нестямі (Ю. Яновський, Майстер корабля, Тв., т. 2, 1983, 19); Дівчата хуленько всідаються за стіл.. – Боже, яка смакота! – Ліка аж очі заплющила від **насолоди**. – Оресте, я вийду за тебе заміж (А. Сєрова, Інший вид, 2010, 81); Балькон [балкон] – навіть найменший – не варто закладати непотребом, тоді він здатен перетворитися на пляц, на оазу, на альвеолу **насолоди** життям: пити там вечірній чай, ранкову каву, іноді навіть ночувати, багато говорити (Т. Прохасько, Так, але..., 2021, 44). | ірон. – І це, звичайно, не дивно – з такою дружиною, – із неприхованою **насолодою** говорила Уляна. – Твоя дружина – абсолютна нікчема і нікудишня мати (С. Андрухович, Амадока, 2020, 121). || Ужив. як звертання до дівчини, молодої жінки. Мила Олюнько, привіт з полонини! Чи дужа?! ..Доброї тобі години, ніжнотіла вроднице, днино моєї ночі, провіднице путів моїх, **насолодо** моєї муки! Б'ю чолом перед твоєю

божистою красою! (М. Дочинець, Світован. Штудії під небесним шатром, 2014, 154); Знову брязнув кормовий люк, Володимир збіг трапом й весело обійняв Олену рукою за талію. – Ну що, серце моє, **насолодо** очей моїх, красо невимовна й чарівносте неймовірна! Кави ще одну чашку наллєш? (Р. Радутний, Важка чоловіча робота, 2012, 501–502).

науко́вець, -вця, ор. -вцем, кл. -вцю, ч. Той, хто працює в якій-н. галузі науки; син. учéний, дослідник. Ейдологічні дослідження Феодосія Добржанського проходять червоною ниткою крізь усю його наукову творчість: від початку темою своїх робіт він обрав питання біорізноманіття і принципів його формування. На цій основі постали і розгорнулися еволюційні дослідження **науковця**, які й привели його до всесвітнього визнання (Вісник НАН України, 2021, № 2, 50); Для Гайдука – військового і **науковця** – священними були поняття «моя команда», «мої люди», «хлопці, яким можна довіряти» (Ю. Щербак, Час смертохристів. Міражі 2077 року, 2013, 37); Мабуть, прискорений розвиток земної цивілізації якимось напрямом пов'язаний з цією генетичною аномалією [синдромом Дауна], над якою ламають голови і схрещують списи **науковці** (Н. Гуменюк, Плач пересмішниці, 2021, 24); У пошуках ключа до «таємниці» Хвильового Плющ [Леонід] проникає у ще небезпечніший для **науковця** (ніж мітологія й фольклор) простір: у сферу містики (М. Р. Стех, Есеїстика у пошуках джерел, 2016, 31); Чи не єдиним позитивним моментом для дерев'яної архітектури Київщини у радянські часи було створення двох музеїв народної архітектури просто неба – в Києві (Пирогові) та в Переяславі-Хмельницькому. Колективи музеїв, очолювані видатними **науковцями**, врятували багато пам'яток української народної архітектури (Пам'ятки України: історія та культура, 2016, № 2, 43). || Ужив. як звертання до чоловіка. Міш сміялась, і він пильно втупився їй в обличчя. – Коли ти смієшся, в тебе на щоці з'являється ямочка, але тільки на лівій. – Ти надто спостережливий, **науковцю** ... – Науковець повинен помічати все (З. Плугарж, О шостій вечора в «Асторії», перекл. з чес. Ю. Лісняк. Всесвіт, 1986, № 10, 24).

націоналі́ст, -а, кл. -е, ч. Той, для якого головною метою життя й діяльності є утворення, формування власної держави, збереження її суверенітету, захист інтересів своєї нації. – Ну а як не попався – це теж його заслуга: службу знає, всіх перевіряє, а я – молодець, не піддався. Тим більше, що я вважаюся **націоналістом**, тому завжди підозрілим на предмет зв'язків з опозицією. – **Націоналістом?** – А ти як гадаєш?! Радянська школа. Розмовляєш українською, значить, бандерівець. Ну а якщо при цьому не з Галичини, а з півдня – це вже точно не просто так (Брати Капранови, Щоденник моєї секретарки, 2017, 52); Тож винахідливий Ріко [Ріко Ярій] продав наліво військову амуніцію й коней, що належали залишкам батальйонів українських **націоналістів**, і відгуляв весілля (А. Любка, Саудаде, 2021, 36). || Ужив. як звертання до чоловіка. Зараз же, негайно, голос чекістського збоченця ставав металічним та нелюдським, видавай усіх своїх приятелів, старий чекіст ся запитав: «Скажи, скажи, **націоналісте**, з ким ти роками працював?» (С. Процюк, Інфекція, 2001, 7).

на́ція, -ї, ор. -єю, кл. -є, ж. Спільнота людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території з певною державною організацією, єдиним громадянством, юридичними правами й обов'язками, культурою, традиціями. *Держава сприяє консолідації та розвитку української **нації**, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (Конституція України, стаття 11. Президент України, офіційне інтернет-представництво Президента України, 3.10.2025); У Конституції України 1996 [року] правовим відповідником політичної **нації** української є «український народ» («громадяни України всіх національностей» – преамбула). Утворення політичної **нації** української є результатом здобуття державного суверенітету та незалежності України (Енциклопедія історії України, т. 7, 2010); Важливі, але не визначальні ознаки **нації** – особливий менталітет і характер, історична пам'ять і міфологія, духовні й політичні традиції, мова, економіко-господарські, побутові відмінності (Політологічний словник, 2005, 23); Кулінарні традиції кожного народу – це більше, ніж просто страви. Це величезний етнокультурний пласт, який своїм корінням сягає неймовірної глибини, тих витоків, де поряд із піснями та обрядами, особливостями одягу і мови формувався генетичний код **нації** (Дзеркало тижня, 28.11.2020). || Ужив. як звертання до суспільства. О, **Націє**, дужа і вічна, як Бог, – Не це покоління холопів, Хто злото знеславить твоїх перемог При Корсуні і Конотопі? О, **Націє**, що над добро і над зло, Над долю і ласку, і кару, Поставила тих, що їх сотні лягло У дні незабутні Базару (Олег Ольжич, Незнаному воякові (уривок з поеми редакції 1935 року). Вітчизна, 2004, № 1–2); В вечірньому присмерку годі побачити край студентської маси, що залила приміщення.. Нам показують студентський журнал Гул. Дбайливо друковані машинкою передовиці, вірші, вірші, вірші, нариси й одна-дві наукові статті. (О, поетична українська **націє**, що навіть у Агротехнікумі даєш перевагу віршам над угноєнням ґрунтів!) (Б. Антоненко-Давидович, 2 X 2=4? Сучасність, 1987, № 9, 88).*

тітульна нація – частина населення якої-н. держави, національність якої зумовлює офіційне найменування цієї держави. У багатонаціональній державі її суверенітет не може бути суверенітетом нації як етносоціальної спільноти. Вона містить обов'язки перед іншими народами, які співіснують з нею. Головне, щоб **тітульна нація**, яка є більшістю в країні і дала назву державі, не використовувала свої переваги щодо обмеження прав представників національних меншин (Політикус, 2022, вип. 4, 64). «На перший погляд, ця книга [«Є мова – є нація...», 2007] Василя Василяшка – лише про проблеми рідної мови. Але якщо без мови нема нації, а без нації нема держави, то це видання – і про долю нації, про долю країни, про духовне відродження. **Тітульна українська нація** не може миритися у своїй країні із втратами позицій державної мови замість її утвердження» (Д. Пилипчук, «І де б не був, а на Дністрі я житиму». Подолянин, 11.07.2024).

цар, -я, ор. -ём, кл. царю, ч. 1. Володар держави, монарх, а також офіційний титул монарха. *Ще не вміючи читати, зовсім хлоп'ям, він гортав*

єдину книгу, що прикрашала божницю дядькової хати, – якийсь столітній журнал з безконечними портретами **царя**, архімандритів та генералів (В. Підмогильний, Місто, 2012, 7); Особа **царя** священна, і від благодаті, що йде від нього, залежить благополуччя всіх скіфських племен. І тому влада скіфського царя велика, і служити йому зобов'язаний кожний скіф (В. Чемерис, Смерть Атея, 2009, 3); Пригадаєте Софоклову трагедію «Антігона»? Там у передісторії помирає батько – **цар** Едіп, після чого двоє його синів розпочинають боротьбу за владу (А. Любка, Саудаде, 2021, 32); Історик давнього світу Пліній стверджував, що греки вивезли горіх з садів персидського **царя** Кіра і ввели його в культуру (П. Вакулук, Оповіді про дерева, 1991, 164).

2. висок. Звертання до Бога. О, Владико, **Царю** і Боже, великий і славний Чоловіколюбче, що за труди славою і честю нагороджуєш, що чиниш учасниками свого царства, пом'яни, будучи добрим, і нас, Твоїх нищих, Твоє ж бо ім'я – Чоловіколюбчець (Митрополит Київський Іларіон, Молитва до Бога від усієї землі нашої, перекл. М. Лабунька. Сучасність, 1988, Ч. 7–8, 5).

3. перен. Той, хто цілковито панує над ким-, чим-н., володіє чимсь. Людина – **цар** природи. Ця фраза, відома кожному з дитинства, уже «набила оскому» (особливо сьогодні, коли природа «віддячує» за наше нерозумне ставлення до неї землетрусами, ураганами, парниковим ефектом та іншими проявами своєї сили (Київський політехнік, 2008, № 3. КПП ім. Ігоря Сікорського).

цар звірів – лев. Лев завжди символізував собою силу, могутність, хоробрість і відвагу.. Лева так давно і наполегливо називають «царем звірів», що у багатьох сверблять руки зруйнувати це кліше.. При цьому якось забувається, що «монархії» у тваринному світі немає, а сам вислів «цар звірів» – чисто культурний, виражає, насамперед, людське захоплення цим чудовим хижаком (Ukr.Media, 04.12.2018).

Iryna Samoilova

Principles of presentation of the vocative case forms of nouns in the explanatory dictionary of the active type of the Ukrainian language of the 21st century

Наталія Сніжко

Система українських порівнянь у сучасній лексикографії

До першої частини словникових матеріалів увійшли порівняння тематичної групи лексики «Назви тварин та частин їхнього тіла», які розподіляємо за тематичними підгрупами: «Назви свійських тварин», «Назви диких тварин», «Назви птахів», «Назви комах», «Назви риб», «Назви водних тварин», «Назви плазунів» тощо.

Основою систематизування зібраних порівнянь постають компаративи, або слова, які позначають об'єкт порівняння, тобто те, з чим порівнюють певний предмет чи явище. Такі порівняння в тлумачному словнику зазвичай позначають маркером * У порівн. (У порівнянні). У ролі порівнянь засвідчуємо як конкретні, так і загальні назви тварин, співвідношення яких увиразнює гіперо-гіпонімічне впорядкування лексики.

Запропоноване систематизування компаративів важливе для теоретичного осмислення процесу порівняння як основи комунікативно-пізнавальної діяльності мовців [2: 186], укладання словників порівнянь на кшталт «Словника стійких народних порівнянь» О.С. Юрченка та А.О. Івченка [5] або електронного «Словника порівнянь» Ю.А. Маковецької (за ред. Н.П. Дарчук) [1], «Тлумачного словника активного типу сучасної української мови» (далі – АСУМ), над яким працюють лексикографи Інституту української мови НАН України під керівництвом Є.А. Карпіловської [4: 453], та ін. Зіставлення порівнянь сучасного тлумачного словника з одинадцятитомним СУМ (1970–1980) засвідчує динаміку системи порівнянь та увиразнює стабільну частину порівнянь зі словами *птах*, *пташка*, *бджола*, *кіт*, *кінь*, *лисиця*, *вовк*, *засць* та ін., які активно функціонують в українській мові упродовж століть і є ознакою національномовної концептуалізації світу.

До цих словникових матеріалів додаємо також деякі нові або модифіковані компаративні ФО, напр. **♦ як (мов, ніби і т. ін.) мійша під віником**, зі сл. сидіти, які позначаємо ромбом. Про активну розбудову сучасної української фразеосистеми див. також нашу статтю «Динаміка сучасної української фразеосистеми (словникові матеріали)» у попередньому, 33-му, випуску «Лексикографічного бюлетеня» [3].

Сукупно зібрані українські порівняння і компаративні ФО увиразнюють потенціал художнього осмислення дійсності і є цінним матеріалом для новітніх словників різних типів.

У складі словникових статей похідні назви групуємо під одним гаслом, напр. **птах**, **птаха**, **пташка**, **пташеня** та ін., що дозволяє увиразнити місце аналізованого поняття в системі мовно-виражальних засобів та української концептосфери. Поняття «**птах**», як відомо, завжди займало помітне місце в мовомисленні українців, які порівнюють себе з вільними і розкритими птахами, тому і в 11-томному СУМ, і в сучасному АСУМ засвідчуємо активне функціонування порівнянь зі словом **птах** та його похідними.

На основі зібраних матеріалів спостерігаємо також послідовне функціонування порівнянь зі словами *журавель, орел, півень, квочка, сич, сова* та ін. Вони засвідчені в СУМ (1970–1980). Поряд з цим вперше в новітньому АСУМ реєструємо в ролі порівнянь слова *пелікан, пінгвін, ведмедиця, вовчиця, дроздофіла, риба-меч, рептилія* та ін. Спостерігаємо розбудову системи слів на позначення об'єктів порівняння за рахунок складних слів, новозапозичень тощо.

До наступних частин словникових матеріалів увійдуть порівняння, згруповані в тематичні групи: «Назви рослин та їх структурних компонентів», «Назви явищ природи», «Назви людей», «Назви страв, напоїв та продуктів харчування», «Назви почуттів», «Назви міфологічних та казкових персонажів» та ін. На сьогодні внаслідок системного опрацювання 55 творів автентичної (Л. Костенко, В. Шкляр, О. Гончар, Б. Олійник, Д. Павличко, В. Лис, Н. Гуменюк, З. Мензатюк, С. Черкасенко, І. Вихованець, І. Савка, М. Матіос, Дара Корній, Люко Дашвар, Ю. Ілюха, М. Кідрук, Ореста Осійчук, Д. Гнатко, С. Талан, А. Процайло та ін.) та зарубіжної (Р. Бредбері, М. Бюссі, Р. Волш, М. Міллер та ін., у перекладі О. Гладкого, Ю. Костюк, В. Барської, Ю. Максимейко та ін.) літератури вдалося виділити близько 700 порівнянь. У фінальній частині словникових матеріалів подамо повний перелік досліджуваних джерел та алфавітний показчик порівнянь різних тематичних груп.

1. Порівняння з тваринами та частинами їхнього тіла.

1.1. Птахи

Птах, птаха, пташка, птиця, пташеня, пташечка

* У порівн. *Найкращий віриш іще росте в полях, Натхнення п'є із ранішніх туманів. І розправляє крила, ніби **птах**, Щоб із гнізда злетіти на світанні* (Т. Іванчук, Найкращий вірш., Радосинь, 2017, 91); *..Відчув фантастичну легкість, майже невагомість. Мов **птах**, що, вільно розпростерши крила, парить у небесах, понад усім земним і несуттєвим* (А. Рогашко, Ротації, Львів. Шоколад. Кам'яниці, 2020, 131–132); *Гермес спостерігав за мною, витягнувши голову, як цікавий **птах*** (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 100); *Він змахує руками, мов великий незграбний **птах**, що марно намагається злетіти в небо, і падає на землю* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 214); *Цей чоловік був схожий на білого ворона, розумного, сильного, що ширяє високо над реальністю. Він наче великий гордий **птах**, який наглядає за світом* (Ніна Джордж, Маленька паризька книгарня, перекл. з англ. О. Захарченко, 2018, 91); *Вона загорнулася у плащ, як **птах** у крила* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 332); *Я стою в конюшині й бачу, Що життя моє так зникає, Наче **птаха** в ясній блакиті* (Д. Павличко, Твори в трьох томах, т. 1, 1989, 313); *Мар'яна повернулася до Києва легкою, як **птаха**, веселою і збудженою, ніби тільки-но випірнула з прохолодної ріки в спекотний день* (Люко Дашвар, Покров, 2018, 356); *Я щільно затягую штори, щоб цей магічний проектор не світив їй в обличчя, я її пригортаю, як **пташку**, і ми тихенько говоримо, поки вона не засне* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 200);

Його цікавили загадки життя. Чому людина не літає, як **пташка**, якщо вона літає уві сні? Звідки береться і куди дівається те, що він бачив у своїх сновидіннях? (В. Шкляр, Характерник, 2019, 56); *А Левко – як пташка небесна: ні сіяти, ні жати, ні город копати* (Н. Гуменюк, Танець білої тополі, 2016, 49); *Щось трапилося – розуміє, а що – боїться спитати. Бо вона, ця дівка, як наполохана пташка, що звідкілясь прилетіла налякана, мовби з пазурів шуліки вирвана, і тільки на сідало сіла й заспокоїлася... Та щось же затривожило...* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 71); *Серце металось, наче пташка в коробці* (М. Кідрук, Де немає Бога, 2018, 24); *Лоренсові здалося, що серце вчительки зараз вискочить із грудей, як пташка, що наразі не наважується випурхнути з відчиненої клітки* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 54); *Писав директор лівою. Перо Злітало тяжко, як підбита птиця. Ми ще не знали, що його правиця Спочила між полеглих за Дніпро* (Б. Олійник, У дзеркалі слова, 1981, 55); *Дівча несе врятовану дитину, зіщулену, як мокре пташеня* (Л. Костенко, Зоряний інтеграл, Вибране, 1989, 154); – *А ти, Гурку, не дуже старайся, бо залишимося перед половцем, мов пташенята на долоні. Очерети треба зрізувати так, аби не нас, а ми все бачили...* (В. Рутківський, Сторожова застава, 2021, 167); *Поїзд рушив, усі забігали, зашуміли, хлопці кинулися до вагона, а він тримав її руку в своїй і не міг відпустити, злегенька так тримав, мов пташеня, боявся потиснути, але й зронити боявся* (В. Шкляр, Тінь сови, 2014, 20); *І доля вела їх не назад, а вперед. І вже десь опівночі, коли схожий на пташечку місяць старався пробратись крізь ніч – може, теж до своєї домівки, – жайвір кудись їх привів* (М. Михтодович, Пригоди kota Пуха-Золотовуса, 2018, 70).

Горобець, горобеня

* У порівн. *І хто всіляким ідолам і владам ладен кидати херувимський ладан, той хоч умре з набитим гаманцем, – душа у нього буде горобцем* (Л. Костенко, Давидові псалми, Вибране, 1989, 216); *На цьому дереві і людство – горобець. Але ми знаєм виміри легенди* (Л. Костенко, Інкрустації, Вибране, 1989, 547); *Віка вибухнула сміхом, аж густий чубчик над бровами затанцював. – Та ну тебе! – Ліза набурмосилась, як горобеня на дощ* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 89).

Ластівка

* У порівн. *Автомобіль летів по трасі, наче ластівка. Чи радше метелик* (О. Чернінька, Любов і чар.., Львів. Пані. Панянки, 2018, 272).

Соловей

* У порівн. *На голови, де, наче солов'ї, своє гніздо щодня звивають будні, упав романс, як він любив її і говорив слова їй незабутні* (Л. Костенко, Пелюстки старовинного романсу, Вибране, 1989, 46).

Синичка

* У порівн. *Тож чимало з них опинилися перед вибором: або скласти крильця і, як підбитий журавель, шугонуть згори вниз, або жовтою синичкою примоститися на щедрій долоні якогось багатенького дядечка* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 90).

Кажан

* У порівн. *..До діда Ягора час від часу рибінспектор заникує то з одним, то з другим приятелем... І ніколи вдень – тільки вночі, мов **кажани*** (О. Гончар, Собор, Вибрані твори, т. 1, 2005, 323).

Сова

* У порівн. *Одне лякало й справді. Як **сова**, Щоніч підстерігав слова невідомі. Терзав книжки й поетів. А слова За ним брели з учора у сьогодні* (Б. Олійник, У дзеркалі слова, 1981, 57); *Його ширша, ніж довша, голова і закандзюблений ніс робили чоловіка схожим на велику **сову*** (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 7); *Звик до денного сну, перетворившись на **сову*** (Дара Корній, Зірка для тебе, 2019, 21–22); – *Афіна не забуває. Вона проковтне тебе одним духом, як **сова** дурнувату миш [мишу]* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 271); *У залі імпресіоністів Руанського музею образотворчого мистецтва інспектор Сільвіо Бенавідес кліпав очима, немов **сова*** (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 194); *Політес мав кращі манери, ніж усі решта. Еврилох був упертий і насуплений. Тонколиций Елпенор сміявся, як криклива **сова*** (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 218).

Ворон

* У порівн. *Цей чоловік був схожий на білого **ворона**, розумного, сильного, що ширяє високо над реальністю* (Ніна Джордж, Маленька паризька книгарня, перекл. з англ. О. Захарченко, 2018, 90).

Ворона

* У порівн. *Привид ходить по Україні, привид шовінізму. Часом він вилазить на трибуну і вимагає другої державної мови. Часом стрибає по снігу, як підбита **ворона**, підпираючись костокрилим костюмом* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 197); – *Не каркай, – відповів я і подумав, що мій любий друг Іван таки справді схожий на велику лису **ворону**, яка живе триста років, – інакше як могло вийти, що він не бачив мене сто літ* (В. Шкляр, Ключ, 2018, 10).

Грак

* У порівн. *Йому аби за скелю зачепиться, що аж за комір сиплються зірки, – те голе місто, камінь, черепиця, і ходять греки, чорні як **граки*** (Л. Костенко, Скіфська Одиссея, Вибране, 1989, 424).

Голубка

* У порівн. – *Її кісточки такі маленькі й витончені, як найніжніша **голубка** в лісі* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 57).

Журавель

* У порівн. *Тож чимало з них опинилися перед вибором: або скласти крильця і, як підбитий **журавель**, шугнути згори вниз, або жовтою синичкою примоститися на щедрій долоні якогось багатенького дядечка* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 90).

Орел, орлиця

* У порівн. *Скільки разів у її вічності їй говорили «ні»? Вона не могла осягнути цього. Вона [Афіна] була наче **орел**, який пірнав за кролем, та*

зненацька схибив і потрапив у bagno (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 356); *Ми не захищені. Афіна прийде, упавши на мій острів, як орлиця з висоти* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 353).

Сокіл, соколиця

* У порівн. *Ви, зорі чисті, ви, зорі високі, До вас полетіти жадаю, мов сокіл, Ах, лиш земля ця навіки моя!* (Карел Гінек Маха, Ніч, перекл. з чеської Д. Павличко, Твори., т. 3, 1989, 73); *Я почувалася далекою й дуже прозірливою, наче соколиця, яка піднеслася до найвищих сфер* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 366).

Чапля

* У порівн. *Над головами демонстрантів нависає гігантський кран, мов залізна чапля, що хоче повикльовувати їх з Майдану* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 39).

Пелікан

* У порівн. *Той клавесин і плакав, і плекав чужу печаль. Свічки горіли кволо. Старий співак співав, як пелікан, проціджуючи музику крізь воло* (Л. Костенко, Пелюстки старовинного романсу, Вибране, 1989, 46); *У лісі коло Грасу спалахнула пожежа, і її гасили літаки-водолази. Вони функціонували, як пелікани, прилітаючи до моря, набираючи вантаж води й виливаючи її на полум'я внизу* (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 166).

Чайка

* У порівн. *Я співала, чого мені не дозволяли раніше, відколи матір сказала, що в мене голос, як у потопельниці-чайки* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 85).

Яструб

* У порівн. – *Мама за мною, наче яструб, слідкують за кожним кроком* (А. Нікуліна, Від щастя не вмирають, Львів. Пані. Панянки, 2018, 229); *А якщо таких знайти, їм [таксистам] доведеться цілу ніч кружляти навколо лікарні, мов яструбам, щоб натрапити на яку-небудь стару вдову, котра так і не навчилася кермувати автівкою* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 52).

Бусел, боцюн, бузько

* У порівн. *Хіба ж би порушила слово сільська красуня, ..й отак безсоромно витріщалася всенький вечір на смаглявого і чорноокого, високого і цибатого, як бусел, чужинського поручника, якби не скрипчине чаклунство-ворожійство? Та ніколи!* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 25); *Тут вона не доказала, Яків подумав, оскільки дохтурка [лікарка] Вілочка шукала якесь слово, що неїна печаль схожа на довгоногого боцюна, що нияк не може жаби вполювати, а може, й грається з тою жабою* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 182); *«Не випадково цей сон, – прокинувшись, думав Петро. – Бузьки – це ми, я і Дмитро, які забрали серця з рідного краю, і як їх повернути?»* (І. Савка, Шипшинове намисто, 2016, 18).

Півень, півень-фазан, когут

* У порівн. *Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мукавав-насвистував, а той сидів непорушно – тільки очі горіли*

лихим вогнем (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 10); *Земля ще спить... Чекає вісника весни... Мов **півень**, що лякає й гонить темну ніч, Маленький пролісок, прoderши сніг, Горланить на весь світ, Дає весни сигнали... Прокинься, земле...* (І. Вихованець, Весняні коні, 2014, 84); – *Сам ти... – Єгер різко зупиняє «козу», і я впевнений, що зараз він викличе мене на асфальт і ми зчепимося, як **півні-фазани*** (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 78); *Ромко знову примостився на підвіконні. Як **когут** на паркані, він крутив своєю пташиною головою, зиркаючи то на мене, то на Іренку, що сиділа напроти мого ліжка* (Ореста Осійчук, Абрикосова книгарня, 2021, 49).

Квочка

* У порівн. – *Перевіримо, Сільвіо, але насправді вона не скидається на свійську **квочку**, котра повертається додому наодинці* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 223).

Курча, курчатко

* У порівн. *Такий то був Чапча, і син, видно, у нього вдався – тож літали колись люди? Щоправда, неабияк бувши закохані, а ми ось, змокрілі, мов **курчата**, плентаємося кожен на своїх двох* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 445); – *Гайда купатися! – і світлоголові, мов **курчата**, дітлахи вже помчали до Золотої Липи, на зелені трави шовкові, до води – такої вільної, прозорої* (Л. Долик, Галузка розквітлого бозу, Львів. Пані. Панянки, 2018, 151); *У темряві, що ніби в'яже крок, Стой ти, мов **курчатко** в икаралущі, Та головою небеса темнючі Розвалюєш у визначений строк* (Д. Павличко, Сонце, Твори., т. 2, 1989, 121).

Каченя

* У порівн. *Все частіше згадував Францію, виноградник під Парижем, сонце, що жовтим **каченням** купалося в Сені* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 46).

Куріпка

* У порівн. *Дівчатка, як **куріпки**, збилися до купки під хтивими поглядами чужинців, покидаючи рідні оселі* (І. Савка, Шипшинове намисто, 2016, 40);

Крук, крукиня

* У порівн. *Дружина Єгора була чорноволосою, фарбовано-чорною, геть схожою на **крука**, точніше **крукиню**, вродливішою за Ольгу, виразно вродливішою...* (В. Лис, Обітниця, 2019, 72–73); *Апостол Андрій ходив по Дніпру, Бо Дніпро був якраз замерзлим... Крилаті зіниці його – мов **крук**, Чорним вітром розтерзаний* (І. Павлюк, Апостол Андрій, Торф, 2025, 181). || *перен. Жорстока, зла людина. Злітаються різні **круки**, консультанти й політтехнологи. Аналітики б'ють на сполох. Прохіндеї продукують ідеї. Компромат фонтанує, як у Долині Гейзерів* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 198); *Чоловік схопився за груди, захитався, видно було, душить його. Тоді захитався і знову став осідати. Тут до нього і підскочили чорні **круки** – охоронці, схопили під руки й потягли до печі* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 162).

Кібець

* У порівн. *А той старий, достоту Каліостро, щось прецизійне маючи в руці, дивився в шкельце, ніби кібець, гостро, і поціляв у гвинтики й зубці* (Л. Костенко, Старий годинникар, Вибране, 1989, 19).

Шуліка

* У порівн. *Так що ж ти, схоже на шуліку, у тебе вітер в голові, малюєш обрій споконвіку такий червоний у крові?! (Л. Костенко, За чорно-синьою горою.., Вибране, 1989, 201).*

Гайвороння

* У порівн. *І дощ, і сніг, і віхола, і вітер. Високовольтна лінія Голгоф. На біле поле гайвороння літер впаде, як хмари, цілі хмари строф* (Л. Костенко, І дощ, і сніг, і віхола, і вітер, Вибране, 1989, 21); *Чутки кружляють, як гайвороння. Що з Донецька прибувають частини бандформувань. Що в Запоріжжі на потяг вантажать гармати. Що на кордоні уже російські війська* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 399).

Згряя, зграйка

* У порівн. *Гурт розлетівся навсібіч, наче згряя сполоханих куріпок* (В. Рутківський, Сторожова застава, 2021, 160); *Фізична праця втомлювала, але не рятувала від думок. А вони у Васі були чорніші чорного, немов згряя круків* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 226); *Ніхто з них не вимовив слово «розлучення», але воно висить у повітрі, як зграйка мошкари над стоячою водою* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 154).

1.2. Комахи

Метелик

* У порівн. *А осінь гарна. Листя літає, як золоті метелики* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 329); – *Ти, дочко, як той метелик, що злетів та сів – може, мені на руку, може, на вікно* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 45); *Думки плуталися – то збігалися до купи, штовхалися, мерехтіли, мов кольорові скельця в іграшковому калейдоскопі, то спурхували, розліталися, як наполохані метелики з квітки* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 43); *Жартували, сперечалися, гомоніли, і над тим юним товариством літали, мов метелики, променисті погляди молодої сердечної прихильності: питальні, довірливі, щирі та вперто строгі* (Л. Долик, Галузка розквітлого бозу, Львів. Пані. Панянки, 2018, 139); *Ця легка меланхолія, немов метелик* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 46).

Бджола, бджілка, бджоленья

* У порівн. *Була у нього усмішка дитяти – Блакиті української тепло. Любов'ю серце зроджене було, Як пісня – чесне, як бджола – завзяте* (Д. Павличко, Гранослов, Твори., т. 2, 1989, 64); – *Ну, а далі, на обрії, знов, як бачиш, пішла урбаністика, труби, дими... Володіння ентеєрівські, і серед них «летимо ми, бентежні, мов бджоли, що шукають цвітоносних лугів», кінець цитати...* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 362); *Тож Соломійка, схожа на бджілку, притрушену сонячним пилком, поралася за двох: сапала город, носила воду з калабані на огіркові грядки, зжинала серпом бурячиння для теляти, виганяла корову на випас, годувала цілий виводок качок*

(Н. Гуменюк, Квіти на снігу, 2018, 29); *А зате влітку! Над степом зоряно, так там просторо в небі. Зірки, мов бджолята, всюди попримлипали на небесних квітках. Вийде Роман і дивиться. Загадка всіх загадок – там, угорі...* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 336); *Коли ж дзеленькав дзвіночок і до книгарні заходив відвідувач, я відкладав усі справи та із роззявленим ротом спостерігав, як мій наставник, не вмовкаючи, бджолою кружляв навколо клієнта...* (Ореста Осійчук, Абрикосова книгарня, 2021, 117–118); *Вони тяглися до нього, як бджоли до вулика* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 211).

Оса

* У порівн. *Безбарвна висота хитає хмарочоси, стонадцятий балкон – колиску самоти. Нью-йоркські вечори рояться, наче оси, над трупами річок, запалих під мости* (Л. Костенко, Дотик печалі, Вибране, 1989, 235).

Муха

* У порівн. *Думки, як сполохані мухи, війнули врозтіч* (С. Черкасенко, Пригоди молодого лицаря, 1993, 186); *Офіціантка, вона ж бармениша, рухалася за стійкою, наче сонна муха, раз у раз поглядаючи на екран плазми, що висіла збоку від неї* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 229); *Патрісія Морваль дедалі менше метушилася по кімнаті, немов муха, яка збагнула, що їй не втекти зі склянки* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 40); – *Але проти Геракла всі вони були як мухи. Усякий, хто мав хоч крихту розуму, тікав, тільки його й бачили* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 226).

Дрозофіла

* У порівн. *Одна, як дрозофіла, дрібна, бульката. Друга все та ж сама гарпія з зубами у два ряди* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 144).

Жук-скарабей

* У порівн. *Обіч нас стугонить величезний контейнер-автомобілевоз: новісінькі, щойно з заводу легкові останньої моделі ярусами копичаться на ньому, позлазившись, мов жуки-скарабей, лисніють кузовами в погрозовій близькості від нас...* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 302).

Блоха

* У порівн. *Дрібні сльози, як блохи, застрибали Грицеві по бороді. Він відщипнув крихту хліба, поклав її до рота і так тримав* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 371).

Міль

* У порівн. *Вона лежить, нелюблена, під боком. Вона жадає ласки, Боже мій! Цей перестарок з більмуватим оком, і сірі вії кліпають, як міль* (Л. Костенко, Балада про здоровий цинізм, Вибране, 1989, 191).

Тарган

* У порівн. *З лісу долинає музика ледве чутна; там іде гульня, життя кругом кипить, всі дихають свіжим повітрям, розважаються, а той один відлюднився, заліз, як тарган, і сидить у червоному кутку, доноси фабрикує...* (О. Гончар, Собор, Вибрані твори, т. 1, 2005, 377); *Розвідка повідомила, що*

Гловайськ майже чистий, але треба його прочесати, бо сепари, вони ж, як **таргани**, можуть бути в кожній шпарині (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 37).

1.3 Павуки

Павук, павучок

* У порівн. Він хутко минає сусідську хвіртку з потворним ящером, що причаївся серед чорного, відлитого з металу мережива, як **павук** серед павутиння, обходить важкі ковані ворота, високий мур (Н. Гуменюк, Квіти на снігу, 2018, 7); «Як **павук**. Авжеж, злий потворний павук», – подумала Анна (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 12); *Ще трохи пововтузився, посмикав тонкими руками та ногами, як **павук** у павутинні* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 19); *Кожну рисочку вивчив на її обличчі, овалю, засмаглому, на сонці схожому, а тепер побачив дві диньочки груденят – сліпучо-білих, тожже два ясних сонця, під правою цицькою родимочку, схожу на маленького рудого **павучка**, вперше побачив* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 28).

1.4 Тварини

Звір, звірина, звіря, звірятко

* У порівн. Перші дні син половецького хана Курнича кидався, мов розлючений **звір** у клітці (В. Рутківський, Сторожова застава, 2021, 265); *Вона заводала, наче смертельно поранений **звір**, а потім заходила троциту все, що потрапило під руку* (Д. Гнатко, Проклята краса, 2016, 155); *Я трохи **звір**. Я не люблю неволі. Я вирвуся, хоч лапу відгризу* (Л. Костенко, Покремсали життя моє на частки, Вибране, 1989, 208); – *А що я вам казав, дівчата, – торжествував тато на задньому сидінні. – Не машина – **звір**! Можеш перевірити ще й гальма* (З. Мензатюк, Таємниця козацької шаблі, 2017, 9); *Знову прислухалася – чи той страшний чоловік не женеться за нею? Не гнався, а рикав на кухні, мов поранений **звір*** (Дара Корній, Зірка для тебе, 2019, 200); *За нею [покоївкою] на довгому шнурі – зелений циліндр порохотяга на маленьких коліщатках, ніби екзотичний **звір** на повідку в суворій дресирувальниці* (Н. Гуменюк, Корона на одну ніч, 2019, 235); *Коли з-за дерев вигулькнув бетонно-сталевий силует Держпрому, схожий на розслабленого хижого **звіра**, Вася вкотре замилувався* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 148); *На хуторі біля водяного млина перед високим дубовим частоколом їх зустріли зарослий, як **звірина**, чоловік* (В. Шкляр, Характерник, 2019, 296); *І як та **звірина**, вона готова була перегризути горлянку тому, хто підгледить її потаємний сховок* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 412); *Спочатку возять мертвого царя, щоб сорок днів усі за ним радали. Рабиня, як зацьковане **звіря**, тремтить, чекає, що її придавлять* (Л. Костенко, Скіфська Одиссея, Вибране, 1989, 437); *А Єва на канані ніби стискається, завмирає, затаюється, як покинуте лісове **звірятко*** (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 104–105); *Дружина хапається за місце, яке їй тепер болить, ховає його під долонею. Дивиться на нього зляканим диким **звірятком*** (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 152).

Тварина, тваринка

* У порівн. Донька не хотіла довірятися навіть своєму батькові. Вона бачила, як той дуже швидко стає схожим на зацьковану **тваринку** (С. Талан, Матусин оберіг, 2018, 53); *Його тіло обм'якло, а тоді він зірвався, виривившись*

несамовито на мене, як загнана в кут **тварина** (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 259).

1.5. Домашні тварини

Кіт, кішка, кицька, кошеня, котеня

* У порівн. *І підкрався тоді до Адама Змій-Іскуситель, підтягнув портупею та й муркоче ласо, як кіт*: – Тут же є гнилички, тебе ж хоче спасти Спаситель. Ну зірви, ну скуштуй хоч один незапретний плід! (Л. Костенко, Райська елегія, Вибране, 1989, 170); – *Он де молодцеві місце!.. Чи волієш і сконати ледачим міцухом у запічку, як старий облізлий кіт?..* (С. Черкасенко, Пригоди молодого лицаря, 1993, 19); – *Ти ж така розумна в мене, Вікулю. Така мудра! – просився і ластився, наче кіт. – Не виганяй мене через таку дурню* (Ніка Нікалео, Квітникарка, 2018, 30); *Зрештою, на одній із станцій, де потяг довго стояв, пирхаючи, наче величезний лискучий кіт, і скреготав кожною деталькою свого металевого тіла, Максима таки зморив сон* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 55); – *То в нас ще є час трохи полежати? – грайливим котом він стрибнув у ліжко і знов обняв дружину* (С. Горбань, Таємниця палацу, Львів. Шоколад. Кам'яниці, 2020, 175); *Вася стягнув вологу від поту футболку й пожбурих на неї [канапу]. Немов кіт, він помічав свою територію* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 150); *Боги люблять нове, як я вже й казала. Вони допитливі, неначе коти* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 363); *Часом Степанкові здавалося, що то я, Щедрик, подаю йому свій голос у комин, адже я, маленький жвавий бешикетун, залюбки можу вилізти на дах і бігати по ньому, мов кішка, і ще спритніше за кішку, можу навіть залізти в комин, не замазавши в сажу свої червоні шароварчики й брилика, і звіти подати голос Степанкові...* (В. Шкляр, Тінь сови, 2014, 13); *Стає – рученята в боки. На кішку, що от-от пазурики випустить, схожа* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 71); – *..Вижени тебе в двері – так ти зайдеши через вікно. – І в цьому ми з тобою схожі, правда, командире? – Вона терлася об нього усім тілом, як кішка* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 191); *Ну, звісно, – на тапчані сиділа напівроздягнена дівуля і, мов шкідлива кішка, світила на мене сполоханими очима* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 407); *Водія того Нонна зашкрябала, мов скажена кішка, й знову пиячила й тягнула до кімнати геть щасливого Рауля* (Д. Гнатко, Він звав її Сандрою, 2022, 227); *Налягала на них плечима, припадала всією собою, шкреблася, як кицька, бажаючи, аби відчинилися, а вони – ні за що, лиш на щілину подалися, у яку засвистів той-таки холод, нахабно обмацуючи Танасиху з голови до п'ят* (В. Шкляр, Високі гори у Ялті, Чорне Сонце, 2018, 245–246); *Ніби чорні кошенята, вони [страхи] намагаються гострими пазуриками вхопити за серце, скрадливими м'якими кроками топчуться десь усередині, щоб у наступну мить – шугонуть з переляку кудись аж попід лопатки...* (Л. Долик, Галузка розквітлого бозу, Львів. Пані. Панянки, 2018, 141–142); *Вона ходитиме за ним назирці, гратиметься, наче кошеня з клубком ниток, триматиме на повідку, то подовжуючи, то скорочуючи шлейку, але вже ніколи не відпустить від себе назавжди* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 227); *Білі бинти, біла постіль, біла стеля, білі стіни... Тільки маленький круглий радіоприймач праворуч –*

чорний, ніби чорне збитошне **котеня**, що вискочило на тумбочку, згорнулося калачиком і тихесенько нявчить (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 49).

Кролик

* У порівн. Цьоця [тьотя] застигла на порозі, тарілка в її руках перехнябилась, і голубці, як **кролики**, почали один за одним вистрибувати з неї просто на кахель (Ореста Осійчук, Абрикосова книгарня, 2021, 66); Один за одним вони заходили до зали, і я відчувала, як вони спиняються, бачачи мене біля вікна, як ті **кролики**, які видивляються соколину тінь (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 326).

Собака, собача, щеня

* У порівн. Очі Сільвіо блищали від втоми, як у **собаки**, котрий пробіг через усю країну, шукаючи своїх господарів (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 281); Всередині Якова ворухнувся страх. Ощетинився. А потім десь у глибині його єства загарчав. Та враз зробився покірним і заскавулів, мов маленьке **собача** (В. Лис, Століття Якова, 2018, 83); Вони зчепилися, наче грайливі **собачата**, але їхня бійка ніяк не була грою (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 11); Ліна стрибала навколо нього, як грайливе **щеня**, раз по раз всідаючись татові на коліна (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 148).

Пес

* У порівн. Вже дим, як **пес**, – він лащився, звивався. Уже пластмаса танула, як лід. І врешті-решт хтось перший здивувався, на сходи вийшов глянути в проліт (Л. Костенко, Балада про дим, Вибране, 1989, 247); Поряд базар, у під'їзд забігають якісь підозрілі типи, торгують наркотиками, обмочують стіни, як приبلудні **пси** (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 89); «Турок» і «Адвокат» похмуро стежили один за одним із різних кутків бліндажа, наче бійцівські **пси**, яких розтягнули після двобою (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 145); Вона [Скілла] закричала. Той крик був пронизливий і несамовитий, наче тисяча **псів**, які завили водночас (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 115).

Кінь, конячка, кобилка

* У порівн. Потім, сам собі всміхнувшись, учитель ступає кілька кроків до притуленого під стіною велосипеда, що стоїть там вкритий, мов **кінь**, якоюсь попоною (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 410); І люди такі всі знервовані якісь, мов ті схарапуджені **коні** (Л. Долик, Галузка розквітлого бозу, Львів. Пані, Панянки, 2018, 124); А один замислено мовчав, Оповитий маренням, як димом. Щось йому далеке ув очах Засвітило нетутешнім дивом Так, немов зійшлись усі віки, Стали округ пісні в оболоні. ...Паслися, мов **коні**, літаки. Наче літаки, летіли коні (Б. Олійник, У дзеркалі слова, 1981, 33); «Опелі» теж бувають різні. Це як **коні** – може бути ломовий кінь, а може бути й рисак. У мене ломовий. Працює на дизелі, їздить повільніше, зате дешевше, ніж на бензині (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 20); – Ти хочеш, щоб він кульгав усе своє життя, як стриножений **кінь**? (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 356); Йдемо по колу, як сумирні **конячки** в топчаку історії, б'ючи у тій самій

ступі ту ж саму олію (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 131); – *Нема чого гемби [губи] надувати і брикатися, як тая **кобилка** норовиста* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 19).

◇ **як (мов, ніби і т. ін.) за́гнаний кінь (за́гнана коня́ка)** – про знесилену людину, яка дуже тяжко працює або яку нещадно експлуатують. *Сікла й варила, вибалушивши очі, як **загнаний кінь*** (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 254); *Я йому організував з двадцятok кружків навколо дерева, а коли він уже засапався, як **загнана коняка**, то я явився на його очі Божим посланцем* (А. Процайло, Уривчастий монолог Старого Блуда, Калейдоскоп життя, 2016, 318); *Загнаним конем мчав 2000 рік, і Вася відчув, що життя вдалося* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 13).

Жеребець

* У порівн. *Ми вже далі не слухаємо, ми іржемо, як **жеребці**, аж пиво йде носом, із нетерпінням чекаємо, коли мікрофон візьме наступна Штепина жертва* (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 57).

Лоша, лошатко, лошак

* У порівн. *Снав я міцно, як дитина, Скочив з ліжка, як **лоша**. І, неначе в хату днина, В тіло увійшла душа* (Д. Павличко, Ранок, Твори..., т. 2, 1989, 168); *Стерня горіла на таврійськiм полі, Ловив за очі теплорукий дим, Сльозою обрiй запливав поволі, І степ чорнів під полум'ям рудим. Іржало сонце, як **лошатко** чале, Десь потойбіч вогненної ріки. І колоски загублені кричали, Згоряючи, немов єретики* (Д. Павличко, Колоски, Твори..., т. 2, 1989, 198); *«Помер!» – дзвеніло сонце у шибки. «А таки-так!» – торочили сороки. По тих чутках – гасали хлопчаки, Мов **лошаки**, не маючи мороки* (Б. Олійник, У дзеркалі слова, 1981, 26).

Кізочка

* У порівн. – *Подивлюся, – ледь чутно прошепотіла вона і раптом, одним різким рухом вирвавшись з його рук, відбігла вбік і, мов та молода **кізочка**, гайнула поміж дерев туди, де вже гомоніли дівчата, знов збираючись на ланку* (Д. Гнатко, Проклята краса, 2016, 15).

Баран, стадо баранів

* У порівн. *А ноги довгі, ноги, не котурни. Б'ють по литках терни і бур'яни. Стугнить земля. Ідуть великі юрми. Ти думав – люди, глянув – **барани!*** (Л. Костенко, Балада моїх ночей, Вибране, 1989, 176); *Ніби дивишся на Едем крізь ілюмінатор. А туристи, як **стадо баранів**, завмирили в екстазі біля репродукції неподалік, у містечку...* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 292).

◇ **як (мов, ніби і т. ін.) барáн у зóрях**, зі сл. т́ямити, розби́ратися і под., ірон. – зовсім не розуміти чогось, не розбиратися в чомусь; син. як барáн в апт́еці; як вовк на звiздах. *Той дуже добре знав статут і вимоги своєї партії, а в музиці тямив, як **баран у зорях**...* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 55).

Вівця, отара овець

* У порівн. *Щоб придбати буханець хліба, доводилося вирушати в експедицію, яка тривала майже дві години, – до Менерба й назад порожньою*

дорогою, попри білі горбики автомобілів, що стояли покійно, як **вівці**, запарковані під схилом пагорба, який вів до села (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 36); *Енергійніше! АLEGRO! АLEGRO! Та аLEGRO, а не анданте! Ви ж оркестр, а не отара овець!* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 9).

Цап

* У порівн. *На олімпійській учті такий жарт здійняв би хвилю несамовитого сміху. Гермес чекав, посміхаючись, як цап* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 184).

Корова

* У порівн. – *Жінка повинна бути як вишня в соку, а ще – слухняна і здорова. Здорова, як корова!* – Він голосно гикнув, прикривши рота долонею (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 18).

Теля

* У порівн. *Риба сама заплигувала на його палубу, велика, як теля* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 46).

Ягня

* У порівн. *Дедал засміявся. – Не вір жодному його слову. Він здається лагідним, як ягня, але робить що хоче* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 142).

Порося

* У порівн. – *Ві-і-і-і-і... – одна з дівчат заверещала тонко й високо, як недорізане поросся* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 180).

Віл

* У порівн. *Тупої ремігайлівки воли!* Вам залигали душу недоріку. Ви калабані страху розвели на всіх духовних магістралях віку (Л. Костенко, О мастаки пристосувати крок! Вибране, 1989, 167); *Вже й 2002-й. Рік Коня. Властиво, мій рік. Але він – Темного Коня, а я Кінь терплячий, майже, як віл. Такого, мабуть, у східному календарі немає* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 187).

Бик

* У порівн. – *Алла! Алла! – вигукував несамовито Ібрагім і оскаженіло косив ятаганом направо й наліво. Очі його налилися кров'ю, й він вертів ними, як розлючений бик* (С. Черкасенко, Пригоди молодого лицаря, 1993, 225); – *Та я здоровий, як бик!* – він сердито скочив із ліжка й випростався на повен зріст, трохи не дістаючи головою стелі (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 41); *Він не тямився від своєї нової сили, пирхаючи, наче бик на весняному повітрі* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 52).

Скотина

* У порівн. *У голові Макса тенькало, що все одно він повівся, як скотина, що треба щось сказати, вибачитись, але язик враз став м'яким, важким і якимсь аж тягучим, не здатним вимовити ні звуку* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 143).

1.6. Дикі тварини

Хижак

* У порівн. *Тепер він не зводив із компанії очей, немов хижак, що терпляче очікує в засідці жертву* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 229).

Вовк, вовчиця

* У порівн. *В горах вили, як вовки, Хуги та хуртечі. Снігу велетням дубам Нанесло по плечі* (Д. Павличко, Твори в трьох томах, т. 2, 1989, 468); *В землі копаюсь – діло чисте. Я ж не самотній тут, як вовк. У мене гарне товариство – Шекспір, і Лермонтов, і Блок* (Л. Костенко, Гілочка печалі на могилу Пастернака, 244); *Не встигла Ганнуся дійти до кухні, як Дарина вхопила її за руку, рвучко розвернула та, зблискуючи очима, мов справжня вовчиця, прошипіла: – Облиш його!* (Д. Днатко, Проклята краса, 2016, 111); *Я задивлялася в темряву. Як вовчиця, нагострювала вуха на кожен рух* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 246).

◇ як (мов, ніби і т. ін.) **вовк на зіздах**, зі сл. тямити, розбиратися і под., ірон. – зовсім не розуміти чогось, не розбиратися в чомусь; син. як баран у зорях; як баран в аптєці. – *А що за Міська думати? – Щоб... щоби його там не викрили, – притишив голос Сірко. – Бо мені здається, що Місько так розуміється на агентурі, як вовк на зіздах* (В. Шкляр, Троща, 2017, 141).

Ведмідь, ведмедиця

* У порівн. *Я почувалася захопленою і голодною, як ведмідь навесні* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 206); *Як циркова ведмедиця під час вистави, що змушена підкорятися мучителю-дресирувальнику, вона слухняно усміхалася і демонструвала любов до чоловіка* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 111); *Собаки призвичаїлися до снігу, як молоді ведмеді: вони пірнали в замети й впливали з білими вусами, пробиваючи собі шлях велетенськими, пінистими стрибками* (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 37).

Лис, лисичка

* У порівн. *Коли троянці нарешті заснули, ми ввірвалися між них, як лиси між м'якоперих курчат* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 216); *Я не кину слів на вітер – Вивчу ціле море літер! Підпишу тоді пакунок: «Це – для мами поцілунок!»*. Зачудується мамуся: – *Де ж він? Щось не розберуся! Підкрадусь, немов лисичка, І мамусю – цьом у щічку!* (Л. Мовчун, Усе підростає, 2010, 53).

Тигр, тигриця

* У порівн. *Рік пролетів, як дресирований тигр крізь вогненне кільце катаклізмів* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 331); *І тоді Зося, наче розлючена тигриця, кинулася на нього й почала бити своїми маленькими кулачками, а потім дряпати довгими червоними кігтями шию, лице, груди* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 111); *Закричав, не тямлячи себе. Зося ж розлюченою тигрицею продовжувалася дряпатися* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 136).

Лев

* У порівн. *Бори, діброви, несходимі пуці. Очима світять сови невсипуці. Шишки на тім'я кидають білиці. Мохи кошлаті, як зелений лев* (Л. Костенко, Скіфська Одиссея, Вибране, 1989, 461); *Бики мене оточили, вже їхня злоба, як хаці. Вже пси вишкіряють на мене, як леви, криваві паці* (Л. Костенко, Давидові псалми, Вибране, 1989, 217); *П'яний та злий, наче накачаний транквілізаторами лев у зоопарку, який уже відчуває свою слабкість, але має ще сили, вітчим, хитаючись, пішов засніженою вулицею, проте обіцяв повернутись* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 91).

Пантера

* У порівн. *Десь блискавки – як блізи репортера, проекція на хмару грозову. На плечі стрибне слава, як пантера, – він не помітив, бо косив траву* (Л. Костенко, Незнятий кадр незіграної ролі, Вибране, 1989, 87).

Засць, зайчик, зайча

* У порівн. *..А ось теперішню бесіду його з Миколою Васильовичем ми, зацхнувши, мов зайці, таки вловлюємо своїми настрєченими вухами, хоч обом учителям, мабуть, здається, що ми вже стимо, вгрівшись під ковдрою...* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 406); *Мов засць потривожений, що в ліс Тікає від веселого ловця, Так ум ховається, але його Вистежує, як багатій-ловець, Жадання гарячкове і прудке* (Хосе Марті, Любов у великому місті, перекл. з ісп. Д. Павличко, Твори., т. 3, 1989, 178); *Наче зайчик із реклами батарейок, вона невтомно бігала весь день, а вночі так само невтомно з ним кохалася* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 67); *Минаючи нас неподалік із своїм вузлом дядько Роман, ясна річ, тільки вдавав, що нікого в полинах чи за кураєм не помітив, насправді ж він не має сумніву, що ми поблизу, що, поховавшись, мов зайчата, схвильовано, з стуком серця ждемо – цілого пів літа ждемо! – цього незвичайного дня...* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 332).

Віслючок

* У порівн. *Ще купила найдовшу гірлянду та оберемок золотої мішури й понесла все додому, навантажившись, наче маленький віслючок* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 224).

Хом'ячок

* У порівн. – *Прикинь собі, невеста [наречена] його була кралею писаною, не інакше, як міс Всесвіту, – Клава пирхнула, як хом'ячок* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 65).

Ховрах, ховрашок

* У порівн. *Наче ховрахи з нірок, з'явилися люди, зрозумівши, що небезпека для них минула* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 73); *Ми зблискуємо пригаслими очима, зачувши мажорні стрілецькі пісні, але самі не годні повстати. Наші жінки втомилися. Вони одсуваються від нас уночі. Жінкам потрібні лицарі, а не ховрашки* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 131).

Миша, мишеня

* У порівн. *І якось незвично серед цього безгоміння та непорушності раптом побачити силует газика, що жваво рухається по обрію, маленький, як **миша**, серед високих блискучих ракет* (О. Гончар, Тронка, Вибрані твори, т. 1, 222); *За півгодини зашуміло ще з одного боку. – Ми як **миші**, – сказав Малий, який до цього часу не зронив ні слова, – куди не сунься – всюди пастка* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 304); *Тихі, наче **миші**, діти, що бояться військових – і українських, і тих, з іншої сторони, бо коли вони зустрічаються, однаково несуть розруху й смерть* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 85); *Надзахідне сонце червоніє за мостом. Велике, розпечене. І дедалі більшає. Маленькі, мов **мишенята**, машини, проповзаючи по мосту, перетинають світило, без кінця проходять через його велетенський розжарений диск* (О. Гончар, Собор, Вибрані твори, т. 1, 462); – *Хоч ти й плакала, як мокра **миша**, я бачила, що тебе годі розтерти в порошок. Ти зневажала їх, як і я* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 148).

◇ *як (мов, ніби і т. ін.) мійша під віником, зі сл. сидіти – ніяким чином не виявляти себе, поводитися тихо, спокійно; син. як (мов, ніби і т. ін.) мійші в норі. Дівчата вже дивувалися, що вона стала такою домосідкою, з кімнати ні ногою, проте й у кімнаті ніби її немає, сидить собі нишком, як **миша під віником**. Тиха, тиха, а от зробила ж таке, що хто б і подумав* (В. Шкляр, Тінь сови, 2014, 17).

Полівка

* У порівн. *Чоловік у «горці» намагався придумати, як вийти живим із цієї ситуації, його очі бігали, як дві **полівки** в бліндажі* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 232).

Жаба

* У порівн. *Я не була готова до такого достатку й відчула нездоланне бажання кинутися туди, наче **жаба** у став* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 81).

Їжак, їжачок

* У порівн. *Одноманітні картинки почергово заступали одна одну: сільські вулички, кучеряві сади, хатки, ..і безмежні скошені лани, що стернею скидаються на **їжаків**, на чийх колючках наитрикані копички соломи* (Дара Корній, Зірка для тебе, 2019, 31); *Він подивився на мене вдячно й сказав: – А наш такий нелагідний, дружина переживає. Як **їжачок**, весь у собі* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 53).

Бізон

* У порівн. *І тільки храми, древні храми стоять по груди в кропиві. І тільки вітер, вітер, вітер... І тільки сонце, сонце, сон... над нерозгаданістю літер на скелі дикій, як **бізон*** (Л. Костенко, Іма Сумак, Вибране, 1989, 242).

Тур, буй-тур

* У порівн. *Не встиг я, – каже, – обійти цей острів. Які тут скелі і який тут простір! Уже й пороги видно вдалині. Вони ревуть, як **тури** кам'яні* (Л. Костенко, Скіфська Одиссея, Вибране, 1989, 451); *Незбагненна це тонкість:*

кожен критик **буй-тур**. Оголошено конкурс – сотий тур кон'юнктур (Л. Костенко, Літо 1963-го року, Вибране, 1989, 158).

Косуля

* У порівн. *Наче **косуля**, що зненацька стривожилася не знати від чого, від якоїсь майже непомітної зміни в повітрі, Мартуся обернулася й розгледіла це* (Н. Ліщинська, Межа без тіней, Львів. Шоколад. Кам'яниці, 2020, 116).

Сарна

* У порівн. *Сама – то це було видно. Гарна була, як **сарна**. А решта, хто його знає, решта була життям* (Л. Костенко, Ота сама Ївга, Вибране, 1989, 105); *Вона легкою **сарною** стрибнула через перелаз у двір. Із хати рипнули двері. – Добраніч, козаче! Чого ж стоїш?..* (С. Черкасенко, Пригоди молодого лицаря, 1993, 13).

Хорт

* У порівн. *Вони удерлись в сіни, як **хорти**. Уперлись автоматами у груди* (Б. Олійник, У дзеркалі слова, 1981, 62); *Небо глухо набрякло грозою. Вигинаються пензлів **хорти**. Чорним струсом палеозою переламано горам хребти* (Л. Костенко, Ваг-Гог, Вибране, 1989, 223).

Лось

* У порівн. *А за життя, о, як хотілось тиші! Здригався мозок, загнаний, як **лось**. А за життя сім сивих днів на тижні щось по душі гасало і товклося!* (Л. Костенко, Алея тиші, Вибране, 1989, 243).

Олень

* У порівн. *Ось він раптом, як **олень**, на хвилю завмер, Наслухаючи музику зоряних сфер* (Б. Олійник, У дзеркалі слова, 1981, 10); *Від ночі день, як **олень**, утікає. Кричать услід модринові гаї. Усе міняється, й нічого не минає. Все на круги повернеться свої... Чиї це рядки? Де я їх чув? Хто мені їх нашептав?* (Н. Гуменюк, Квіти на снігу, 2018, 57).

Білочка, вивірка

* У порівн. *Вони прийшли до редакції чотири місяці тому – руденька й прудка, як **білочка**, Ліза та пухкенька й на голову вища від мініатюрної подруги брюнетка Віка* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 90); *Ліза хутко зачинила вікно, руденькою **вивіркою** переметнулася з підвіконня на стілець, втиснула цигарку в керамічну підставку для вазона й шпурнула ту імпровізовану попільничку разом із недопалком до шухляди* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 87).

Байбак

* У порівн. *Проте пишнотіла адміністраторка та сонний, схожий на **байбака** нічний порт'є не наслідилися зробити їм зауваження за те, що надто голосно грюкнули дверима, не попросили поводитися тихіше* (Н. Гуменюк, Корона на одну ніч, 2019, 44).

Дикобраз

* У порівн. *Столиця Донбасу стала схожа на **дикобраза**, готового будь-якої миті вишкіритися й найжачитися голками* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 68).

Куниця, куничка

* У порівн. *І Каміла, зігнувшись, спритно, наче **куниця**, шугнула поперед мене сходами вгору...* (В. Шкляр, Ключ, 2018, 119); *І тут до столика підійшла вона. Підійшла тихенько, немов **куничка**; світле, як стигле яблуко, лице, руденькі золотисті вії, очі невеличкі, але такі, що втопилися в них, нема їм берегів, тим очам, і сині – не сині, й зелені – не зелені, й карі – не карі...* Золоті очі (В. Шкляр, Танець під чортову дудку, Чорне Сонце, 2018, 132).

Кріт, кротеня

* У порівн. – *А тепер йди, йди собі, заривайся в роботу, мов той **кріт**, ховаючись від свого справжнього щастя* (Д. Гнатко, Проклята краса, 2016, 134); *Висолопивши язики, тисячі малюків риють землю, як **кроти**. Дай їм волю – усі дороги перекопають!* (Л. Мовчун, Рожевий записник детектива Стасика, 2019, 68); *Я думала, що прожила ті літа в батькових палатах невидюча, як **кріт**, але тепер більше подробиць пригадувалося мені* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 110); *Ірина, сильна жінка з багатим душевним потенціалом, що є фактично центральною героїнею, кидається в крайнощі пошуків близького серця. Вона, незважаючи на певну психологічну обдарованість, теж живе (як більшість землян) як сліпе **кротенятко*** (С. Процюк, Гіркий світ, солодкий світ, 2021, 82).

Тхір

* У порівн. *Вони підвели очі. Як **тхори**, метнулися до свого проводиря* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 189).

Слон

* У порівн. *Лікування марно не минуло! На ранок Стасик почувався здоровим, як африканський **слон**, тільки без бивнів. І пішов до садочка* (Л. Мовчун, Рожевий записник детектива Стасика, 2019, 22); *Комета, якій спершу Таня пробувала розповідати про свої негаразди, відмахувалася від неї, як **слон** від набридлого москіта, – мовляв, я тобі вже все сказала...* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 112).

1.7. Риба

Риба, рибина, рибка

* У порівн. *Вона [Пенелопа] почувалася як **риба** у воді серед такого привілля, махаючи до нас, вигукуючи привітання* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 383); *Аж дивно було, як Заболотному в цім розвированім хаосі кушпели вдається пройти незачепленим, неушкодженим. Мов **рибина**, вив'юнюючись, уникаючи зустрічних, він пробивається все далі, далі...* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 546); *Від зимного вітру мокра одіж починає обмерзати, грубе сукно коле і натирає шкіру, ноги, як дві зимні **рибини**, хлюпаються у промоклих черевиках, але треба йти* (Л. Долик, Галузка розквітлого бозу, Львів. Пані. панянки, 2018, 136); *Можливо, її підіслали до його ліжка, щоб спіймати його на гачок, як **рибину*** (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 110); – *Наш Ярик виріс на озері, з дитинства плавав, як **рибка**...* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 40).

Риба-меч

* У порівн. *І вже заграла Єльчина уява, вже мчить по Дніпру стрілою золотистою човен отой гострий, довгий, як **риба-меч**, розтинає гладінь, – це ж, звичайно, на такому він змагався? Переміг? Яке виборов місце?* (О. Гончар, Собор, Вибрані твори, т. 1, 2005, 421).

Риба-кит

* У порівн. *В його волоссі заблудився вітер. Фонтаном бив асфальт, як **риба-кит**. То, може, був звичайний реквізитор і йшов на склад здавати реквізит* (Л. Костенко, Старої казки пісня лебедина, Вибране, 1989, 115).

В'юн

* У порівн. *Там час від часу його намагалися вигнати на масовку бюджетників, яких звозили з усієї області на нібито добровільні мітинги на підтримку «легітимного», але Вася, як верткий **в'юн**, знаходив сотню аргументів, чому він не може зараз туди піти* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 38).

Щука

* У порівн. *Літають по сліпучій гладіні легкі байдарки, гострі, мов **щука**, човни заводських спортсменів, мчать недавно завезені сюди каное, торохкотять моторки* (О. Гончар, Собор, Вибрані твори, т. 1, 2005, 460).

Мальок

* У порівн. *Посмішка перейшла в гримасу, брови засмикалися, очі під бровами заметушилися, затріпотіли, як два сріблясті **мальки**, викинуті з озера на суходіл* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 19).

1.8. Водні тварини

Рак

* У порівн. *Павло помовчав хвилю, спаленівши, як варений **рак**, а далі несміливо: – Та... не знаю, як вам і казати...* (С. Черкасенко, Пригоди молодого лицаря, 1993, 26); *«Біла кістка, блакитна кров», – жартувала дружина, мастячи йому спину кефіром, коли той за пів години на першому теплому весняному сонці перетворювався на вареного **рака*** (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 51).

Пінгвін

* У порівн. *Опускаюсь на землю, на сизий глобус капусти. На самісінький полюс, де ходє жук, як **пінгвін*** (Л. Костенко, На конвертики хат..., Вибране, 1989, 43).

Кит

* У порівн. *Держпром уночі скидався на великого темного **кита**, що завмер скраєчку води. Здавалося, зараз він ударить хвостом, здійме хвилю, яка затопить пів міста* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 181); *Уся ця місцина [острів Нуармутьє у Франції] зовсім мацьопка [маленька], як таке собі мальовниче пуделочко. Воно комфортно залягло у воді майже впритул до материка, наче велетенський морський **кит**, і люди рясно заселили його гостинну теплу спину* (О. Чернінька, Любов і чар..., Львів. Пані. Панянки, 2018, 272); *Почувався викинутим на берег **китом**, усі зусилля якого повернутися в*

море закінчуються лише тим, що він глибше вгрузає в пісок (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 161).

Медуза

* У порівн. *Ти знов прийшла, моя печальна музо. Не бійся, я не покладаю рук. Пливе над світом осінь, як медуза, і мокре листя падає на брук* (Л. Костенко, Ти знов прийшла, моя печальна музо, Вибране, 1989, 78); *Зустрівшись, ті дві води не зливаються, а творять своєрідну мембрану, в'язку, як медуза* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 280).

1.9. Плазуни

Крокодил

* У порівн. *А і цей обов'язок виконано, тоді ми, скучивши один за одним, збіжмось нарешті десь у балці біля ковбані, що вода в ній перегріта, аж гаряча, і вся кишить пуголовками, з яких потім жаби виростають здоровенні, мов крокодили... Там, у літеплах, і ми побовтаємося досхочу* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 311); *В пісок причалює пірога. Хтось варить юшку, дим і дим. Суха, порепана дорога повзе, як спраглий крокодил* (Л. Костенко, Акварелі дитинства, Вибране, 1989, 45).

Черепаша, черепашка

* У порівн. *Півкроку вбік – і все це піде прахом. І цілий всесвіт вміститься в сльозу. Дрімотні міни – круглі черепахи – в землі шорсткій воруються, повзуть* (Л. Костенко, Смертельний падеграс, Вибране, 1989, 75); *Підійшла до вуличної торгівки сонцезахисними окулярами, перемірjala кілька пар, зупинившись на одних – великих, на пів обличчя, які робили її схожою на черепаху з мультфільму про левеня* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 235); *У постійному страху та відчутті власної нікчемності повільною черепахою проповзли десять років шлюбу* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 112); *Оточена понад сотнею чоловіків, вона ховалась у свій панцир, як м'якотіла черепашка, боячись оголити перед ними свої почуття* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 124).

Ящірка

* У порівн. *Матінка зі своїм маленьким, запнутим до очей личком у зеленому світлі була схожа на ящірку, і ця полохлива ящірка напрочуд вправно гойдала колиску, вигадуючи свою пісеньку, як мені здавалося, на ходу...* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 299); – *Уявіть собі, повземо, як ящірки, по кукурудзі, – продовжив він. – А вона якась, словом, недомірок, а не кукурудза. Спочатку йшли, зігнувшись у три погибелі, незручно, тоді поплазували, глянули по карті – поруч повинна бути дорога, і вирішили трохи відхекатися* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 93).

Вуж

* У порівн. *Втім, сяйнуло воно перед Анною всього на кілька секунд: створіння у тій самій сірій волохатій кацавейці хутко, як вуж, прослизнуло крізь двері й зачинило їх на ключ із середини* (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 17); – *Танька! – Він раптово вхопив її за шию рукою, майже душачи, і уп'явся в губи, слизьким вужем протискаючи між ними язик* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 103).

Гад

* У порівн. *..Стояв у її тілі лиш холод, що, мов **гад**, звив там собі кубло і не давав місця ні крихті тепла, ні навіть болеві, нічому не хотів поступатися, хіба тільки страхів...* (В. Шкляр, Високі гори у Ялті, Чорне Сонце, 2018, 245).

Гадюка

* У порівн. *У мішку створіння звивалося, наче **гадюка**. Я бачила, як випинаються з тканини його кінцівки, обриси великої голови, кінчики рогів* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 126).

Змія

* У порівн. *Таня скинула дзвінок. Неконтрольований страх розповзався кожною клітиною її тіла. Він знайде її. Знайде. Знайде... Відкинула телефон на диван, немов отруйну **змію*** (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 166); *Вагітна жінка, така сексуальна, така примхлива... і ніжна... як **змія**, що закручується навколо вашої шиї...* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 102); *У неї годі вивідати цілковиту правду. Вона в'ється кільцями, як **змія**, і завжди показує себе кращою* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 224); *Вона стала роздуватися, як **змія**, але я напосідала далі* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 250); *Вона [Афіна] всміхнулася, як храмова **змія** над своєю чашею молока* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 354).

Пітон

* У порівн. *Поезія згубила камертон. Перецвілась, бузкова і казкова. І дивиться, як скручений **пітон**, скрипковий ключ в лякливі очі слова* (Л. Костенко, Поезія згубила камертон, Вибране, 1989, 173).

Удав

* У порівн. *Таня Ларіна невідривно дивилася у вікно потяга «Омськ–Москва», який довгим **удавом** повз промерзлою засніженою землею, і відігрівала задубілі пальці на склянці з гарячим чаєм* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 88).

Рептилія

* У порівн. *Дуги доріг вигинаються увсебіч, діляться і єднаються, поскручавшись, мов **рептилії**, проходячи одна крізь одну, і знов пружинно випростовуються, шукаючи простору, невідь-звідки виникаючи, невідь-куди ведучи...* (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 279).

Саламандра

* У порівн. *Купив екологічну карту України – плямиста, як **саламандра**, вже ж нема де жити на цій землі. Все в завалах сміття, брухту, ядерних відходів, руйнівних енергій духу і болячок тіла, в суцільних зонах екологічного лиха...* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 22).

1.10. Черви

Черв'як

* У порівн. *Страх, немов розрізаний дощовий **черв'як**, знову відростив своє тіло усередині неї. І став ще сильнішим* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 161).

П'явка

* У порівн. *Крихітна, схожа на п'явку тінь мерехтіла, іноді зовсім зникаючи під днищем, просто під лижками* (М. Кідрук, Де немає Бога, 2018, 328); *Принаймні так вона відволічеться від депресивних думок, які обсіли її звідусіль, наче кусючі п'явки* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 129); *Ось чому було легше вертатися, думав Жан, поки вони з Катрін добивалися через вузький скелястий перевал із Лурмарена – це місто, на думку мес'є Одинака, схоже на п'явку, яка висмоктує кров із туристів, – до Боньйо* (Ніна Джордж, Маленька паризька книгарня, перекл. з англ. О. Захарченко, 2018, 26).

Хробак, хробачок, хробачця

* У порівн. *За хвилину-другу розпочався кволий рух, ледь помітні переміщення – бійці, наче дощові хробаки, поволі підтягували свої тіла, обираючи кожен свій напрям...* (В. Слапчук, Роман & Роман, 2019, 321); *Смушка свинячої шкіри звисала з дзьоба, як хробак* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 197); *Народилася [думка], як той хробачок у капусті, потаємці навіть під нього самого, в серці десь аж на дні, жила там, годуючись його негасимою жагою до Павлової дівчини, росла, оберталася в тверду лялечку, з котрої ось допіру вилетів такий пишний мотиль* (С. Черкасенко, Пригоди молодого лицаря, 1993, 167); *Ви вже його сточили, як хробачця. Поезія для ваших топок – торф. Оце щоб ваші методи побачив, – від заздроців би луснув Бенкендорф* (Л. Костенко, Червоні краплі глоду, Вибране, 1989, 169).

1.11. Слимаки та молюски

Равлик

* У порівн. *«Я наче равлик, якого витягли з його мушлі і кинули голим на гарячий пісок під палюче сонце. Як боляче!»* (Н. Гуменюк, Танець білої тополі, 2016, 190); *Поступитися хоч клаптем своєї зони комфорту, вийти в бій реальний, а не віртуальний він анітрохи не прагнув, наче равлик, ховаючись у своїй родинній мушлі* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 43); *М'язи скоротилися, його тіло здригнулося, смикнулося, наче величезний равлик у мушлі спальника* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 141).

Слимак

* У порівн. *Таня відчула себе слимаком, над яким уже заніс чобіт злий косоокий хлопчак. Ще мить – і він його розчавить* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 163); *Товщі мого тіла розійшлися, і нарешті я побачила його: ручки й ніжки, скручені, як слимак у черепашиці* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 243).

Спрут

* У порівн. *Місто, наче гігантський спрут, розкинуло свої щупальця-дороги на десятки кілометрів, дивилося на світ мільйонами вікон, гуло розтривоженим вуликом і вдень, і вночі* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 12).

1.12. Частини тіла тварин

Крило, крильце

* У порівн. *Попереду, розмахуючи мечем, летів вершник у червоному плащі. Його поли здіймалися на вітрі, мов крила розгніваного птаха*

(В. Рутківський, Сторожова застава, 2021, 291–292); *Я дивилася, як вона танцює, як вигинаються, наче **крила**, її руки, як рухаються ноги, закохані в її ж власний рух* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 137); *Яка тут воля, яка широчінь для душі! Моторки деркочуть по дзеркалу ріки, прослизують байдарки, білі **крила** вітрил плвуть, як уві сні...* (О. Гончар, Собор, Вибрані твори, т. 1, 2005, 307); *Олеся зачала виступ натхненно та щиро. Жестикулювала, і руками, мов лебідка **крилами**, граційно рухала* (Д. Корній, Зірка для тебе, 2019, 135); *В Орисиній уяві раптом виріс бравий, як намальований, січовий лицар у дорогому червоному жупані з вільотами: червоний же таки шовковий пояс обхоплював тісно могутній, але гнучкий, пружний стан; чорні, як воронове **крило**, кучері накривала зсунута набакир шапка, облямована дорогим хутром...* (С. Черкасенко, Пригоди молодого лицаря, 1993, 11); *Одна з них була Зося. Прекрасна Зося з розпуценим, чорним, як вороняче **крило**, волоссям. Вона дивилася... Як вона дивилася! Тисяча страхів, крізь які пробивався (так, так!) вогник захоплення, горіли в її очах* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 76); *Щось було таке в його пильних темно-сірих очах, відтіненних густими чорними віями, чорними бровами, схожими на **крила** ластівки, що схвилювало її навіть супроти бажання, схвилювало навіть сильніше, ніж палкі погляди Гребенка* (Д. Гнатко, Проклята краса, 2016, 82); *Він спав. Квіти поникли навколо нас, побляклі й тендітні, мов **крила** метелика* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 51); *Коли Сана провела своїми білими тонкими пальцями по моїй щоці – отак, тильним боком пальців, бо я відчув її гладенькі, мов **крильця** хрущів, нігті, – й сказала: – Біжи поголися* (В. Шкляр, Ключ, 2018, 182); *Він спав. Квіти поникли навколо нас, побляклі й тендітні, мов **крила** метелика* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 51).

Хвіст

* У порівн. *Татари сиділи на лаві й тремтіли, мов козячі **хвости** на вітрі. А коли зайшов курінний Добровечір сказати Сіркові, що з послами він побалакав, бранців кинуло в холодний піт* (В. Шкляр, Характерник, 2019, 123); *Скрипаль у чорному фракку з білим нагрудником і довгими, схожими на пташиний **хвіст** фалдами, скидався на печальну сороку, і ця несусвітня сорока, окільцьована пейсами, не грала, а малювала смичком якийсь позахмарний світ – з медовими ріками й цукровими снігами* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 37); *От лише ніяк не могла згадати, вхопити якийсь далекий спогад, що вислизав, ніби зміїний **хвіст*** (Н. Ліщинська, Межа без тіней, Львів. Шоколад. Кам'яниці, 2020, 119); *Зачитали того листа на майдані перед усіма запорожцями, і що тут зчинилося! Козаки почали хапатися за животи й реготати. Вони глузували з Криволапа, Люшині й самого гетьмана, обзивали їх осячими **хвостами**, дідьковими дармовисами, кобилячим підхвістям* (В. Шкляр, Характерник, 2019, 86); *– Хто останній добіжить додому, той носороговий **хвіст**!* (Р. Бредбері, Кульбабове вино, перекл. з англ. В. Митрофанов, 2019, 146); *Гермес розповідав, що вони сиділи в печері, як скручений **хвіст** рака-самітника, поки вона [Скілла] нахилилася, вишукуючи собі поживу* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 115).

Лапа

* У порівн. З цього одного штурхана вона зрозуміла, яка страшна сила прихована в чіпких і тонких, як павучі **лапи**, руках (Н. Гуменюк, Дожити до весни, 2018, 18).

Перо, пір'їна, пір'їнка

* У порівн. Вони вийшли на вулицю, коли призахідне сонце залишало на смальтовому небі мазки, схожі на **пера** рожевого фламінго (У. Дудок, Цукерочка, Львів. Пані. Панянки, 2018, 254); Про ту булаву ходило багато чуток та здогадів, бо звичайна на позір залізна куля з руків'ям завдовжки у лікоть видавалася в Сіркових руках легенькою, як **пір'їна**, а коли він підносив її угору, то наливалася неймовірним сонячним свіченням (В. Шкляр, Характерник, 2019, 168); – Тобі, Климицю, не важко? – Ти мов **пір'їнка**, – відказував їй і ніс до бузку, до цвіту, клав на тапчанець, спеціально для неї збитий і прилаштований під бузковим кущем, під його розкішними, повними пахоців китицями (О. Гончар, Твоя зоря, Вибрані твори, т. 2, 2005, 474). Кров залила Ході очі, але він бачив, як його душа, схожа на маленьку **пір'їнку**, відлітає в піднебесся на місце світле, на місце квітуче, місце спокійне, де немає болю, печалі й немає... голоду (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 420).

Пух

* У порівн. Скоріш у ванну кімнату, здер одяг, став перед дзеркалом... І побачив сиве – біле як гусячий **пух** – волосяне дерево на тілі (Люко Дашвар, РАЙ.центр, 2010, 254); Та коли тут і там почали рватися гранати, коли осколок застряг у Гризловому бронезилеті, він, цей юний хлопчина з ніжною, як **пух**, бородою, підбіг до Маестро ..й сказав таким голосом, що не вгадаєш, чи то був наказ, чи благання: – Маестро! – сказав Гризло. – Прийми командування чотою... (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 41–42); Машина стояла на гарячому осонні, нова-новісінька, пахнучи свіжою фарбою, і чекала на них, мов диванчик у вітальні, поставлений на колеса. – Тиха, як лебедячий **пух** (Р. Бредбері, Кульбабове вино, перекл. з англ. В. Митрофанов, 2019, 123).

Яйце

* У порівн. Він назвав Афіну своєю покровителькою. Він ходив з тими, хто міг розплющити світ, як **яйце** (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 213); Зазвичай кажуть, що жінки – це делікатні створіння, такі як квіти, **яйця**, усе, що можна розчавити через хвилиanne недбалство (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 318).

Хребет

* У порівн. З берегів збігають явори, Мов **хребет** коня, блискоче нива. Вистелена сміхом дітвори, Нече листям, течія лінива (Д. Павличко, Твори в трьох томах, т. 1, 1989, 311); Дамба стрімко росте в наш бік, ніби з дна морського підіймається кам'яний **хребет** якогось допотопного чудовиська. Міграція риби порушена (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 328).

Панцир, панцер

* У порівн. Земля – як **панцир** черепах, лежить, не змита і грозою. Вишневий Хутір у степах немов попечений сльозою (Л. Костенко, Хутір

Вишневий, Вибране, 1989, 189); *Він ріс, і його тендітність росла разом із ним. Я ніколи так не раділа своїй безсмертній плоті, яка, наче панцер, огортала його* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 242).

Голова

* У порівн. *Ромко знову примостився на підвіконні. Як когут на паркані, він крутив своєю пташиною головою, зиркаючи то на мене, то на Іренку, що сиділа напроти мого ліжка* (Ореста Осійчук, Абрикосова книгарня, 2021, 49).

Шия

* У порівн. *Вигин її зап'ястка був, як шия лебедя* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 109).

Око

* У порівн. *У мерехтінні маятників мідних, округлені, як очі камбали, дзигарики замовників безслідних на підвіконні цокали, ішли* (Л. Костенко, Старий годинникар, Вибране, 1989, 19); *Ще й повен місяць висів у небі, як вовче око, – круглий, ясний, у синьому обручі* (В. Шкляр, Чорне Сонце, 2018, 19).

Кігтик

* У порівн. *Біля кожного листка на держидереві стирчала крива й гостра, мов котячий кігтик, колючка, що так і норвила учепитися в одяг або, ще гірше, у волосся* (З. Мензатюк, Дике літо в Криму, 2018, 60–61).

Пазур

* У порівн. – *Брешеш, блуднице, брешеш, – просичала Галина й раптом кинулась до Ганнусі, розставивши пальці, мов пазурі хижого птаха, та витріщивши налиті кров'ю очі* (Д. Гнатко, Проклята краса, 2016, 171).

Дзьоб

* У порівн. *Їхнє дорогоцінне намисто голосно стукало, як пташині дзьоби, а червоні роти широко витягувалися від сміху* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 64).

Голка

* У порівн. *..Їй було холодно, незважаючи на літо за вікном, а крихітні волосинки на руках стали дибки, як голки в наляканого їжака* (Ю. Ілюха, Східний синдром, 2019, 98–99).

Черепашка

* У порівн. *Він оголяв перед ними свої сині груди, налиті божественними м'язами, простягав до них руки, гладенькі, наче вилизані морем черепашки* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 53); *Гора Дікта називали її. Ні ведмеді, ні вовки, ні леви не сміли ходити туди, а лише священні кози, чії велетенські роги були закручені, як черепашки* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 129).

Спіраль черепашки

* У порівн. *І Одиссей, подумала я. Як спіраль черепашки. Новий завиток – і він зникає з очей* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 214).

Завиток слимака

* У порівн. *Її хутро було зроблено на східний манір, кожен кучер окремо, кожен скручений, як завиток слимака* (М. Міллер, Цирцея, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 367).

Алфавітний показчик компаративів

1. Порівняння з тваринами та частинами їхнього тіла

1.1. Птахи

боцюн	квочка	пташеня
бузько	кібець	пташечка
бусел	когут	пташка
ворон	крук	птиця
ворона	куріпка	синичка
гайвороння	курча	сова
голубка	курчатко	сокіл
горобеня	ластівка	соколиця
горобець	орел	соловей
грак	орлиця	чайка
журавель	пелікан	чапля
зграйка	півень	шуліка
згряя	півень-фазан	яструб
кажан	птах	
каченя	птаха	

1.2. Комахи

бджілка	жук-скарабей	оса
бджола	метелик	тарган
блоха	міль	
дрозофіла	муха	

1.3 Павуки

павук
павучок

1.4. Тварини

звір	звіря	тварина
звірина	звірятко	тваринка

1.5. Домашні тварини

баран	кобилка	пес
бик	конячка	поросся
вівця	корова	скотина
віл	котеня	собака
жеребець	кошеня	собача
кицька	кролик	стадо баранів
кізочка	лоша	теля
кінь	лошак	цап
кіт	лошатко	щенья
кішка	отара овець	ягня

1.6. Дикі тварини

байбак	зайчик	олень
бізон	їжак	пантера
білочка	їжачок	полівка
буй-тур	косуля	сарна
ведмедиця	кріт	слон
ведмідь	кротеня	тигр
вивірка	куниця	тигриця
віслючок	куничка	тхір
вовк	лев	тур
вовчиця	лис	хижак
дикобраз	лисичка	ховрах
жаба	лось	ховрашок
заєць	миша	хом'ячок
зайча	мишеня	хорт

1.7. Риба

в'юн	риба-кит	рибка
мальок	риба-меч	щука
риба	рибина	

1.8. Водні тварини

кит	пінгвін
медуза	рак

1.9. Плазуни

гад	змія	саламандра
гадюка	крокодил	черепаха
вуж	пітон	черепашка
	рептилія	ящірка

1.10. Черви

п'явка
хробак
хробачок
хробачця
черв'як

1.11. Слимаки та молюски

равлик
слимак
спрут

1.12. Частини тіла тварин

голка	лапа	пух
голова	око	спіраль
дзьоб	пазур	черепашки
завиток	панцер	хвіст
слимака	панцир	хребет
кігтик	перо	шия
крило	пір'їна	яйце
крильце	пір'їнка	

Література

1. Маковецька Ю. Словник порівнянь. [Електронне видання]
2. Мацько Л.І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. Київ: Вища шк., 2003. 462 с.
3. Сніжко Н.В. Динаміка сучасної української фразеосистеми (словникові матеріали). *Лексикографічний бюлетень*. Зб. наук. праць / Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Вип. 33. Київ, 2024. С.178–192.
4. Сніжко Н.В. Новітній тлумачний словник активного типу: реєстр, джерела укладання, структура словникової статті. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука: монографія* / Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Інститут української мови НАН України, 2023. С. 452–476. [Електронне видання]
5. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.

Nataliia Snizhko

The system of Ukrainian comparisons in modern lexicography

Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк-Скопненко

**Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів перекладів
Миколи Лукаша»¹⁰**

ЖЕБРАКУВАТИ

ПРОСИТИ МИЛОСТИНЮ

ж́йти же́браним хлі́бом

Улаштувавши таким чином доньку і добре знаючи, в кого, він вирішив, що годі йому тут лишатися, тож побрався з хлопчиком далі по острову, *жебраним хлібом живу́чи*, і дійшов аж до Уельса, добре натовмившись, бо не звиклий був піхотою ходити.

Боккаччо, с. 338.

пі́ті з торба́ми

[шинкар:]

Ну, то геть

Із лавки – бач, розсілися, ледаща!

Немає грошей крадених у мене,

Так жінка й діти *підуть із торбами...*

Мадач, с. 158

проста́гати ру́ку де

Хіба може зблиснути надія в душі того, хто *протягає руку* на перехресті чи на цвинтарі?

Стіль, с. 389.

З ПРОХАННЯМ ПРО МИЛОСТИНЮ

зра́ди ран Спасі́теля Христа́!

[перший жебрак:]

Пани ласкаві, дайте, не минайте,

Заради ран Спасителя Христа!

Мадач, с. 160.

Христа́ ра́ди, зі сл. попроси́ти

Пізніш ми не одну мали нагоду в тому здогаді впевнитись; він [панич] почасти виходив отут на дорогу – коли попросить, було, в пастухів чогось попоїсти, а коли то й силою видере, бо як паде на нього падь, то зроду по-доброму, ні в кого не візьме, а все з кулаками кидається. А коли притаманний

¹⁰ Продовження. Див. «Лексикографічний бюлетень», вип. 19–21, 25–26, 30, 32–33.

ходить, то любо та мило *Христа ради* попросить і дякує щиро, часом і не без слёози.

Сервантес, с. 137–138.

ЖИТИ

БУТИ ЖИВИМ, ІСНУВАТИ

держáтися на сім світі з ким

Перше ніж припоручити вас [, Торелло,] Божій опіці, я попрошу вас заради любови й приязні нашої, щоб ви не забували мене і, влаштувавши всі ваші справи в Ломбардії, вибрались якось до мене, поки ми ще з вами *на сім світі держимось*, аби я міг хоч тогді, порадувавшись зустрічі нашій, те надолужити, що нині я неспроможен заради вашого поспіху вчинити...

Боккаччо, с. 853.

походíти по світу

[ескімос (до Люцифера):]

...але дай мені ще трохи

З твоєї ласки *походить по світу*,

За це я дам тобі криваву жертву.

Мадач, с. 219.

топтáти ряст

[Маргарита (до Фауста):]

А мамі тяжко так прийшлося –

Вже думали, що їй більше

рясту не топтати,

Але таки очуняла якось.

Гете, с. 136.

топтáти стéжку

Ох, яка то мука – жить

все життя без муки й туги

і *топтатъ* непевну *стежку*

у безбарвному хабуззі!

Гарсія Лорка, с. 32–33.

МАТИ ВСЬОГО ВДОСТАЛЬ, РОЗКОШУВАТИ

заживáти світа з ким і без дод.

Всяке повинно *заживати світа*, поки служать літа, а найпаче нам, жінкам, не випадає гав ловити.

Боккаччо, с. 567.

Я вже вісім десятиків літ *заживав світа* з усіма його радощами і втіхами і знаю, що, за несхибним законом, дійсним для людей і для всього сущого, мені вже небагато залишилось жити...

Боккаччо, с. 803.

купатися в золоті

Кажуть, що він [Лагарді] зухуватий хлопець – *купається в золоті* й тягає всюди з собою трьох утриманок і власного кухаря.

Боккаччо, с. 203.

як сир у маслі, зі сл. качатися, плавати

– А вороги ще плешуть, що ми в золоті купаємось, *як сир у маслі* качаємось... Ну, та нічого...

Стіль, с. 207.

Нарешті настав день од'їзду, такий радісний для Дон Кіхота і такий смутний та гіркий для Санча Панси, що плавав, *як сир у маслі*, в сій щедрій господі і здригався тепер од думки, що знов доведеться по пустошах та пущах голодом млити з худющими порожніми саквами...

Сервантес, с. 423.

як у Бóга за пáзуюю, зі сл. ж ý т и

Етикетку наліпити – і то незугарний! А живеш же ти в мене, нівроку, *як у Бога за пазуюю*, як сир у маслі плаваєш...

Флобер, с. 231.

ДО КІНЦЯ ЖИТТЯ, ДО САМОЇ СМЕРТІ

довікувати [свогó] віку в чому й без дод.

...а вкінці [Жілетта] заявила, що не бажає, щоб через неї граф перебував у постійному вигнанні, а хоче *довікувати віку свого* в богомільлі та в спасенних благодійних справах...

Боккаччо, с. 434.

Їла собі [мадонна Берітола] трави усякі, пила воду і все плакала, коли, було, згадає чоловіка, дітей і життя своє минуле; а із старшою козулею подружилася не менше, ніж із козенятами. Думала вже тут і *віку довікувати*.

Боккаччо, с. 307.

звікувати вік

Вік звікую без любові...

Прощавай, бувай здорова,

Лебединко, Лебединко,

Лебединко чорноброва!

Безруч, с. 109.

ПОСТІЙНО ЗМІНЮВАТИ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ

тинятися (товктіся) по світу

Утративши всяку надію, *тинявся* він [Джаннотто] довгенько *по світу*, поки не прибився випадком до Луніджани, де став на службу до Куррада Малеспіни...

Боккаччо, с. 112.

– Коли вже ваша милость не хоче тихо й мирно дома сидіти, а притьмом горами й долами гуляти та *товктися по світу*, мов грішна душа по пеклу, шукаючи отих, як ви кажете, пригод, а по-моєму, злигоднів, то доведеться мені, мабуть, слізно благати святого Бога та ясного короля, аби якось тому лихові зарадити.

Сервантес, с. 363.

ЖОРСТОКИЙ

ХТО-НЕБУДЬ БЕЗЖАЛЬНИЙ, НЕМИЛОСЕРДНИЙ

немає серця в кого

[Фауст (до Вагнера):]

Як вам це всмак, то дурні й діти

З вас подивують інший раз;

Але шкода серцями володіти,

Коли *немає серця* в вас.

Гете, с. 26.

немає Христа в кому

[Маргарита (до Фауста):]

Послухаєш, то й гарно кажеш ти,

А все ж тривога обіймає,

Бо у тобі *Христа немає*.

Гете, с. 154.

ЗАБУВАТИ / ЗАБУТИ

ПЕРЕСТАТИ ДУМАТИ ПРО ЩО-НЕБУДЬ

вікинути з голови що

Іди [, Санчо], керуй там своїм обійстям, управляй своєю нивку та й *викинь із голови* всі оті острови й островиці!

Сервантес, с. 348.

в́икорчувати зі своєї па́м'яті що

Жожо боїться оглянутись назад, він хотів би викреслити з свого життя ці роки, **викорчувати з своєї пам'яті** ці страхітливі спомини.

Стіль, с. 176.

ви́пустити з ува́ги що

Шарль наказав усе-таки віднести речі в магазин Лере, але Фелісіте забула, а він сам за іншими турботами **ви́пустив з уваги** цю справу.

Флобер, с. 195.

зда́ти в архі́в що

[Вагнер (до Мефістофеля):]

Той ніжний пункт, звідкіль

життя все йшло,

Те нутряної сили джерело,

Що для відтворень і давало й брало,

Близьке й чуже засвоюючи дбало, –

Це все **здаю в архів** однині я.

Гете, с. 298.

ки́нути лі́хом об зе́млю

Усе минеться, пане Боварі, **киньте лихом об землю!**

Флобер, с. 25.

ки́нути під ла́ву що

Читальнику, що взяв сей твір читать,

Під лаву кинь усякий забобон!

Не думай, що труїтель я чи тать, –

Я так собі веселий балабон.

Шпигачки, с. 6.

пусти́ти в непа́м'ять що

Коли дізнався про те [повернення дочки Бенабучча] начальник міський, чоловік розумний і людяний, він вирішив **пустити в непам'ять** вину Джанноле, – адже юнак був сином Бернабучча і, як виявилось, рідним братом тої дівчини.

Боккаччо, с. 543.

Недурно ж **пустили** люди **в непам'ять** його справжнє прізвище де Грімальді і всі дражнили його мессер Ерміно Скупердяга.

Боккаччо, с. 259.

ПРИМУ́ШУВАТИ / ПРИМУ́СИТИ ЗАБУТИ КОГО́СЬ, ЩО́СЬ**ви́бити собі́ з голови́ що**

Побачивши його [Річчардо] в такому фрасунку, почали деякі родички його розраджувати, щоб він **вибив собі з голови** те кохання, бо нічого з того не буде...

Боккаччо, с. 402.

вікинути з серця *кого*

... [дон Фернандо] сказав мені якось, що найкращий засіб **викинути з серця** ту вродницю, яка його причарувала, це виїхати з дому на кілька місяців...

Сервантес, с. 141.

вірвати з серця

[Адам (до Єви):]

Розвівся б я з тобою, **з серця вирвав**,
Хоч і боліло б, мав би врешті спокій,
І ти без мене теж була б щаслива, –
Так не дає встановлений порядок...
Мадач, с. 122.

вітравити з душі

А тепер йому [Анрі] соромно й замість відповіді він тільки ніяково знизує плечима. Скільки ще в нас старого, відсталого, ніяк його **з душі не витравиш**.

Стіль, с. 275.

гнати із серця *що*

Довго з собою отак [Лотаріо] боровся-перемагався, **гнав із серця** ту солодку спокусу, ту розкішну принаду, казав собі що то божевілля, називав себе поганим другом, бо навіть недобрим християнином.

Сервантес, с. 216.

поверну́ти в непам'ять *кого*

...я – той, кажу, кому випало відродити Рицарів Круглого Стола, Дванадцятьох Перів Франції і Дев'ятьох Мужів Слави, кому призначено **повернути в непам'ять** отих Платірів, Таблантів... і всю когорту преславних мандрованих рицарів давніх часів...

Сервантес, с. 109.

ХТО-НЕБУДЬ ЗАБУВАЄ / ЗАБУДЕ ПРО ЩО-НЕБУДЬ

відбира́ти (одбі́рати) пам'ять *кому*

...адже з самого початку моєї оповіді велебний пан ліценціат цілком слушно зауважив, що безнастанні і надзвичайні злигодні **відбирають пам'ять** тому, хто їх переносить.

Сервантес, с. 190.

– То не диво, пані моя, що ваша ясновельможність бентежиться і мішається, оповідуючи про свої нещастя, бо вони бувають часом такі, що й **пам'ять** бідним **одбирають**, іноді і своє власне ім'я забудеш, не то що.

Сервантес, с. 188.

зійти з мислі кому хто

... як дівчини в образ довго не бачитиме, то й **зійде** вона йому **з мислі**, а там оженимо його з якоюсь дівчиною доброго роду.

Боккаччо, с. 494.

зітёрти з пам'яті чиєї кого

Дивіться [, сеньйоре Фернандо], якими предивними й недовідомими шляхами привело мені небо правдивого мужа мого. Не раз уже могли ви, собі ж на шкоду, пересвідчитись, що смерть одна **зітре** його з моєї **пам'яті**.

Сервантес, с. 236.

як за торішні хмари, зі сл. п а м' я т а т и

Правда, ото про нігті, та ще щоб удруге женитись, коли трапиться, то я добре взяв собі у помку, а всі оті інші мудрації, витребеньки та видуменьки, то я за їх так пам'ятаю, **як за торішні хмари**, тож дайте мені їх краще на письмі...

Сервантес, с. 531–532.

ЗАБУВАТИСЯ / ЗАБУТИСЯ

ПЕРЕСТАВАТИ ПАМ'ЯТАТИ ПРО КОГО-, ЩО-НЕБУДЬ

випасти з помку кому

Отож і вам, певне, **випало з помку**, що звати вас принцеса Обізіяна і що ви єсте законна спадкоємиця великого царства Обізіянського...

Сервантес, с. 188.

запасти в непам'ять

Як глянув він [дон Фернандо] (вона [Люсінда] була в нічному халаті), то всі вродливиці, яких він бачив досі, вмиль **запали в непам'ять**.

Сервантес, с. 142.

здійміти туманом

Емма йшла швидко; свіже повітря заспокоювало її, і мало-помалу юрба, маски, кадрили, жирандолі, вечерея, ті жінки – все щезло, **здиміло туманом**.

Флобер, с. 270.

лиши́тися між рядка́ми

... та як і вони [джурині подвиги] у лицарських книгах описуються, то й мої вчинки, думаю, не повинні **лишитись між рядками**.

Сервантес, с. 120.

піти́ в забу́ток

Проте другий його [Дон Кіхота] дієписець не міг припустити думки, щоб такі цікаві події **пішли в забуток**, щоб усі ламанчани були такі вже оспалі й недопитливі, що ніде в архівах їхніх чи в шухлядах не лишилось якихось шпаргалів чи рукописів, зв'язаних так чи сяк з іменем нашого преславного рицаря...

Сервантес, с. 56.

піти́ в непам'ять

... а щоб оповів про них [подвиги] хто сторонній, не спиняючись жодними такими міркуваннями, то, може, **пішло б у непам'ять** все те, що чинили колись Гектори, Ахілли та Роланди.

Сервантес, с. 202.

повиліта́ти з голови́ кому що

... з **голови** йому [Санчові] **повилітали** всі губернаторські напасті, бо поки чоловік їсть і п'є, ніякі турботи не мають над ним влади.

Сервантес, с. 583.

щеза́ти з пам'яті́ кому що

Невже так швидко **щезло** вам **із пам'яті**, що доступ у сеє царство відкрили вам саме гвалтовні вчинки Манфредові щодо тутешніх жінок?

Боккаччо, с. 819.

ЗАВАГІТНІТИ

зайти́ в тяж

Поживши деякий час із маркізом, Гризельда **зайшла в тяж** і спородила в належну пору дочку на превелику втіху мужеві.

Боккаччо, с. 861.

Педро Вовчури син перший чин прийняв і тонзуру собі вистриг, у духовні хоче податись; як зачула про теє Мінгілья, Мінга Пищала небога,

зараз його запізувала, що, каже, обіцявся на їй женитись; подекуюють злії люди, що вона од його **в тяж зайшла**, а він руками й ногами не туди.

Сервантес, с. 577.

ста́ти спéреду горба́тою

[Трістан (до Людовіко):]

Як минуло їм шістнадцять

(батько саме був в од'їзді),

та любов дійшла до skutku:

всі помітили – сестричка

стала спереду горбата.

Лопе де Вега, с. 314.

ЗАВАЖАТИ

НАБРИДАТИ СВОЄЮ ПРИСУТНІСТЮ, СВОЇМИ ДІЯМИ

бу́ти сі́ллю в о́ці де

Тяжко журився батько тим сином-недолюдком, і, втративши всяку надію, він послав його на село – нехай там живе собі з наймитами, ніж тут **бути сіллю в оці.**

Боккаччо, с. 516–517.

морóчити го́лову кому чим

Роби собі, як знаєш [, Санчо], і не **мороч** мені **голови** тими химериками та риториками.

Сервантес, с. 362.

[мати (до Адама):]

Ти сни собі, що хоч,

А **голови** нам не **мороч**. Ця врода

Цвіте не для такого пустохода.

Мадач, с. 166.

плу́татися під (попід) нога́ми в кого, де.

А там уже знаєш, що жінка вдома вмиває дітлахів, збирає в школу, нічого йти **плутатися** в неї **під ногами** – краще вже повештатися знічев'я по вулицях або наптити деякого підробітку.

Стіль, с. 54.

– Сиділи б там краще дома та кухні гляділи! – сказав Папійон про жінок. – А то будуть тут **попід ногами плутатись**.

Стіль, с. 370.

стоя́ти над душе́ю

Сена ближче, але там завжди такого народу, весь час хтось *стоїть над душею*, а з Мішеля ще художник не дуже вправний, він соромиться глядачів...

Стіль, с. 262.

як пеня́, зі сл. в'язнути

[Брандер:]

З свиней свиня!

[Фрош:]

А ти не в'язни, **як пеня**.

Гете, с. 82.

ЗАВЕРШУВАТИ

ДОВОДИТИ / ДОВЕСТИ ДО КІНЦЯ; ОСТАТОЧНО ВИРІШУВАТИ ЩОСЬ

довеслува́ти до бе́рега

Вони [хлопці] були тут же таки й чули всю його [брата Цибулі] проповідь, як, іздалека зайшовши, *довеслував* він щасливо *до берега...*

Боккаччо, с. 606.

довесті́ до кінця́ що й без дод.

Доведімо ж до кінця те, що почали ми вже робити, встаньмо, погуляємо веселенько, а як сонце буде при заході, повечеряємо в холодку, поспіваємо трохи, побавимось, а там уже і спати буде час.

Боккаччо, с. 265.

На те одказав Лотарію, що як він уже почав, то мусить *довести* справу *до кінця*, хоч і знає напевне, що скільки не битиметься, все одно нічого не доб'ється.

Сервантес, с. 214.

[Гелена (до Форкіади):]

Годі вже!

Не відбігай від речі, *до кінця доводь!*

Гете, с. 387.

довесті́ до кра́ю що

Уже Філомена *довела до краю* свою оповідку, і всі односердне похвалили Тита за його великодушну вдячність, коли король, лишаючи за Діонеєм останнє слово, так почав говорити...

Боккаччо, с. 842.

доводі́ти кінця́ кому й без дод.

[Форкіада (до Гелени):]

Тобі **кінець доводити** – погоджуйся,

І я тебе перенесу у замок той.

[Хор:]

Погоджуйся, себе і нас врятуєш ти!

Гете, с. 387.

А губернатора нетерплячка брала; нехай би вже панянка не томила їх та **кінець** боржій **доводила**, бо надворі вже нерано, а міста ще он скільки обійти треба.

Сервантес, с. 563.

ЗАВМЕРТИ

ПЕРЕСТАТИ РУХАТИСЯ, ПРИНИШКНУТИ, ОСТОВПІТИ

затаїти дух

Обмацав [Санчо] на собі все, **затаїв дух**, чи не забився де, чи не здобувся на яку дірку в тілі.

Сервантес, с. 587.

Кийок в калюжу з неба плюх!

І так перелякав зухвалих скрекотух,

Що, **затаївши дух**,

Ті цілий день і цілу ніч мовчали,

І аж на ранок стиха кумкать стали...

Міцкевич 1990, с. 192.

і ніг не гóден звесті

[Фамулус:]

Владні зори, владні жести –

Я вже **й ніг не гóден звести...**

Ні сховатись, ні втекти

Од такої жахоти!

Гете, с. 289.

ніби до місця прикипіти

... [Дон Кіхот] добігши до них [постояльців], став раптом, **ніби до місця прикипів**, хоч Маріторна й господиня гукали йому, аби не стояв, а панові й мужеві їхньому помочі-рятунку давав.

Сервантес, с. 290.

прикипіти (похолóнути) на місці

Як стояв [дон Фернандо], так і **прикипів на місці**, заціпенів, умлів – одне слово, загорівся любов'ю, а якою, почуєте далі в повісті про мою недолю.

Сервантес, с. 142.

Та тільки вони [парох із цилюрником] стали на рівні, як ізнов **прикипіли на місці**, бо тої ж самої миті чарівний голос завів співати ось якого сонета...

Сервантес, с. 162.

Почувши сее [, що приїхав Ламбертуччо], мадонна Ізабетта так і **похолола на місці**: що тут діяти, бідна голівонько?

Боккаччо, с. 407.

ЗАЗНАВАТИСЯ / ЗАЗНАТИСЯ

ПОВОДИТИСЯ ЗАРОЗУМІЛО, ГОРДОВИТО

аж до хмар

Не будь така горда, красуне моя,

І не несись **аж до хмар**:

Аби лиш купило було в покупця,

То знайдеться добрий товар.

Бернс 1990, с. 163.

вернути носа від кого й без дод.

Як іде, було, по вулиці, то од кожного **носа верне**, такі б то були противні й осоружні всі люди, що їй [Чесці] зустрічались.

Боккаччо, с. 369.

«Подумаєш, – сказав потім Гарен, – воно [Алекс] вже й **носа верне!** Так от же на зло тикатиму!»

Стіль, с. 334.

вісоко літати

[Теодоро:]

Може, брати те, що близько,

щоб не впав, буває, низько

той, хто **високо літа?**

Лопе де Вега, с. 228.

[вісоко] носітися вгору

[Фамулус (до Мефістофеля):]

Е, ні, не так, хай пан мені дарує,

Учитель мій зовсім не гонорує

І **вгору** не **несеться** всує,

Бо скромність – то його благая часть.

Гете, с. 290.

[Агамемнон (до Патрокла):]

Скажи ж йому [Ахіллові], що ми

поговорити

Прийшли до нього, а іще додай,
 Що він, по-нашому, занадто гордий,
 Але не надто ввічливий, що він
 Аж геть як **високо несеться вгору**.
Шекспір, с. 368.

ві́соко носі́тися / нести́ся

А сей отець-настоятель був хоть на літа і старий, та на вдачу ярий, до того ще й гордуватий та пихатий і без краю зарозумілий – так **високо нісся**, що ну, і всім увірився своїми гонористими манерами.

Боккаччо, с. 686–687.

Такі як ви, шляхтичі, мовляв, полупанки, кажуть, що ваша милость **високо несеться**, «доном» себе величає і в великі пани пнеться, а яке вже там панство, коли винограду штири лозини та поля два упруги, та ще одна латка спереду, а друга ззаду.

Сервантес, с. 349.

На щастя, Гранжон не **нісся високо**, не чванився.
Стіль, с. 367.

ві́соко пну́тися

[Стара відьма (до Голої відьми):]

З тобою спорити шкода,
 Та **високо не пнишь** ти;
 Хоч ти вродлива й молода,
 А доведеться гнисти.
Гете, с. 191.

гну́ти кі́рпу

Ще вчора, знай, мичку микала, на службу Божу йдучи, голову запаскою, замісто накидки, вкривала, а ниньки в ребронти прибралась із заціпками дорогими та й **гне кирпу**, буцімто ми не знаємо, хто вона така єсть.

Сервантес, с. 362.

Раніше [«Щогла»] був докером, але згодом завів шинок на головній площі і став так **кирпу гнути**, що куди тобі!

Стіль, с. 304.

заде́рти го́лову

[Нестор (до Улісса й Агамемнона):]

Аякс узяв сваволлю, так **задер**
 Він **голову** і так пихато ходить,
 Як той Ахілл, намета ж він так само
 Прикрасив і так само бенкетує
 З друзями, й глузує з наших діл...

Шекспір, с. 350.

заде́рти ніс (но́са)

Закохався Дункан Грей,

Ех і закохання!

І до Меггі шле людей,

Ех і женихання!

Та **задерла** Меггі **ніс**,

Згорда зиркає навскіс...

Бернс 1990, с. 157.

Іде до церкви, **носа зажере**, не кажи ти королева, а на нашу сестру то й не глянуть, щоб ока була не загидити...

Сервантес, с. 566.

і рідної неньки одцурáтися

...а то буває, що виб'ється людина в люди, то де її і людськість дінеться: вискочиш на губернатора, то **й рідної неньки одцураєшся**.

Сервантес, с. 358.

складáти губки ба́нтиком

А Бланова жінка на старості знову перемінилась. Не впізнати колишньої вертихвістки, тільки що **губки складає бантиком**, як і раніш.

Стіль, с. 323.

як сучка в нарі́тниках, зі сл. пи́ш á т и с я

– Що мені по тому, – підхопила Санчика, – коли хтось, побачивши мене одягненою та гордовитою, що мені по тому, як хто скаже: «Пишається, **як сучка в наритниках!**»

Сервантес, с. 568.

ЗАЙНЯТИЙ

ЯКИЙ НЕ МАЄ ВІЛЬНОГО ЧАСУ

ді́ла, аж голова́ бі́ла

Діла в мене того, **діла, аж голова біла**: нема коли й потилиці почухати, не то що, нема коли й нігті підстригти, нехай уже ростуть собі, скільки Бог попустить.

Сервантес, с. 573.

нема́ коли́ й поти́лиці почу́хати

Діла в мене того, діла, аж голова біла: **нема коли й потилиці почухати**, не то що, нема коли й нігті підстригти, нехай уже ростуть собі, скільки Бог попустить.

Сервантес, с. 573.

ніколи й словом перемовитися

З ранку до вечора, довгими літніми днями, під пекучим сонцем, що висушувало їм [Дубакові й Корчану] піт на обличчях, роздягшись до сорочки, вони не випускали з рук струменту. Ніколи й угору глянути, **ніколи й словом перемовитись...**

Єлин Пелин 1980, с. 24.

ніколи й угору глянути

З ранку до вечора, довгими літніми днями, під пекучим сонцем, що висушувало їм [Дубакові й Корчану] піт на обличчях, роздягшись до сорочки, вони не випускали з рук струменту. **Ніколи й угору глянути**, ніколи й словом перемовитись...

Єлин Пелин 1980, с. 24.

ЗАПАМОРОЧУВАТИ / ЗАПАМОРОЧИТИ

*ПОЗБАВЛЯТИ МОЖЛИВОСТІ ЯСНО СПРИЙМАТИ ДІЙСНІСТЬ,
РОЗУМІТИ, МИСЛИТИ*

заморóчувати рóзум

[Панталіда (до дівчат):]

Ущух і гам тих звуків, хитро сплетених,

Що різав слух і **розум заморочував**.

Гете, с. 422.

затёмнювати (затúркувати) рóзум чий

Є знов немало й таких [людей], що думають, ніби лопата й заступ, і груба їжа, і тяжка праця притуплюють у хлібороба тілесні похоті і **затемнюють** та **затуркують** його **розум**.

Боккаччо, с. 375.

затúркувати гóлову кому, чию

[Естеван (до Рехідора):]

...спитай же, що потрібно на сьогодні, —
вони [звіздарі] на те відповісти не годні.

У них, напевне, хмари в рукаві,

а всі тіла небесні у хустині,

що знають всі прикмети рокові

і **голову затуркують** людині...

Lope de Vega, c. 65.

Газети **затуркують голови** своїх читачів набором шаблонних фраз, причому вони видають свої погляди за непохитні істини...

Стіль, с. 232.

**ХТО-НЕБУДЬ НЕ МОЖЕ ЯСНО СПРИЙМАТИ ДІЙСНІСТЬ,
РОЗУМІТИ, МИСЛИТИ**

забіти пámороки кому

Правду кажучи, інакшого я від такого мудрагеля й не сподівався. Та воно й не дивно: то, мабуть, оте гупання **памороки** тобі **забило**.

Сервантес, с. 112.

– Бігме, панотченьку, якась нечиста сила **забила** мені **памороки**, що й не пригадаю того листа.

Сервантес, с. 158.

Сей ланець, сей безпутній гольтіпака намігся спершу приспати мою чуйність, **забити** мені **памороки**, щоб я, непевний комендант, видала йому ключа од твердині, яку мала берегти.

Сервантес, с. 514.

замутіти рóзум

А бодай би ті книги Сатана й Варава побрали, як мали вони **замутити** найсвітліший у всій Ламанчі **розум**!

Сервантес, с. 42.

засліпіло рóзум кому

Добре знаю – се так само певно, як те, що люди родяться, аби помирати, – начитався він [Дон Кіхот] отих проклятутих книжок, от вони й **засліпили** йому **розум**.

Сервантес, с. 42.

навóдити на óчі полúду кому

Буває, що вродиться батькові дитина бридка та негарна, але любов **наводить** йому **на очі полуду**, і він не вбачає в ній ніякої ганджі, а саме тільки любе та хороше, ще й друзям своїм хвалиться, яке то воно в нього вродливе та розумне.

Сервантес, с. 8.

отумáнити рóзум чий

Іще для того вони [чаклуни] це зробили, щоб і мій **розум отуманити**, аби я не міг зміркувати, звідки на мене таке нещастя впало...

Сервантес, с. 313.

охма́рити ро́зум кому

Ця німотна тиша і фантастичні образи з книжок, що *охмарили розум* нашому гідальгові й раз у раз роїлися в його бідній голові, навіяли йому ще одну дивочну мрію, що іншому зроду таке не приверзеться.

Сервантес, с. 89.

... мов сліпота яка вас ударила, мов глупота яка вам *розум охмарила*, що ви маєте себе за молодця, будучи стареньким, вважаєте себе за моцаря, будучи недужним...

Сервантес, с. 365.

ЗАПАМОРОЧУВАТИСЯ

УТРАЧАТИ ЯСНІСТЬ СВІДОМОСТІ

аж бі́лий сві́т пере́міні́вся кому

– А я й не роздивився, що в них там було, – сказав Санчо, – бо ледве вихопив свого гартованця, як вони вже мене бучками своїми по плечах благословили, що *аж білий світ* мені *перемінився*, а ноги підломились.

Сервантес, с. 85.

аж сві́т в оча́х затьми́всь кому

[Третій:]

Мені *аж світ в очах затьмивсь*,

То я гаразд не роздививсь.

Гете, с. 457.

аж у голо́ві му́титься кому від чого

... невже ж то такі люди [радники королівські], що дали б комусь дозвіл друкувати всяку фальш і неправду, всі оті баталії і всі чари, що *аж у голові* тобі од них *мутиться*?

Сервантес, с. 203.

У КОГО-НЕБУДЬ ВИНИКАЄ СТАН ЗАПАМОРОЧЕННЯ

голо́ва ні́би в тумáні

Жізель, у якої *голова* була *ніби в тумані*, стежила за суперечкою, злегка погойдуючись у такт рухам яхти.

Стіль, с. 251.

па́мороки заби́ваютьс́я кому

– Ні, я сам піду, – заперечив Лю-лю, – коли ти [, Яне Бібіяне,] біля мене, я ввесь тремчу і *памороки* мені *забиваються*.

Єлин Пелин, с. 65.

світ змерк (помёрк) [в очу] кому

Як побачила я його, так і **світ** мені **померк**, і мову ніби одняло, що й крикнути навіть не могла, та й не дав би він, певне, крикнути, бо кинувся одразу до мене, схопив у свої обійми...

Сервантес, с. 174.

Світ в очу мені **змерк**, дух у грудях

заперло,

Моє серце старе раз здригнулось і вмерло.

Верлен, с. 99.

ЗАСПОКОЮВАТИСЯ / ЗАСПОКОЇТИСЯ

*СТАВАТИ СПОКІЙНИМ, ПЕРЕСТАВАТИ ТРИВОЖИТИСЯ,
ХВИЛЮВАТИСЯ*

відпочіти душею від чого

Мене ж і медом не годуй,

Дай пригорнуть дівчину –

Од всіх турбот, усіх скорбот

Душею відпочину.

Бернс 1990, с. 156.

доліти до окропу холодної води

– Гляди, Санчо, говори з більшою повагою про все, що стосується моєї володарки, – остеріг Дон Кіхот. – А втім, не впадаймо в пасію, **долиймо до окропу холодної води.**

Сервантес, с. 378.

утихомірити свого духа

Отак надумавшись, Санчо Панса **утихомрив свого духа**, бо діло, вважай, уже зроблено – пересидіти отут тільки до передвечора, аби Дон Кіхот повірив, що джура вже туди й назад устиг змахати.

Сервантес, с. 381.

ХТО-НЕБУДЬ ВІДЧУВ ПОЛЕГШЕННЯ, ПЕРЕСТАВ ХВИЛЮВАТИСЯ

відлягло від душі в кого

Але Біне, заглибившись у розгляд рахунку, мабуть, нічого не помітив. Нарешті він пішов, у Емми **відлягло від душі**, і вона глибоко зітхнула.

Флобер, с. 156.

ЗАХОПЛЕННЯ

*РАДІСНО-ПІДНЕСЕНИЙ СТАН ЗАДОВОЛЕННЯ, ЗАМИЛУВАННЯ
Й Т. ІН. КИМ-, ЧИМ-НЕБУДЬ*

бісової віри!

[Пандар (до Троїла):]

Зараз приведу її [Крессиду]. А гарна ж, *бісової віри!* А серденько ж там так б'ється, як у спійманого горобеняти.

Шекспір, с. 379.

бодай же вас курка вбрикнула

А, *бодай же вас курка вбрикнула*, як прикладно ви все виповіли, як добре пасує сюди той підпис – Рицар Сумного Образу!

Сервантес, с. 153.

Бóже ж ти мій

Як рубонув він [Дон Кіхот] того велетня, ворога принцизни Обізіяни, так *Бóже ж ти мій*: одітнув йому одним махом голову...

Сервантес, с. 229.

вražий син!

[Рікардо:]

Вважайте, Теодоро вже небіжчик.

[Федеріко:]

А гарний був із біса, *вражий син!*

Лопе де Вега, с. 297.

дей же його кáту!

– *Дей же його кату!* – вигукнув Санчо. – Сучий син буде, хто з нею зразу оженився, як тільки переріже горлянку тому гаду Пантохвиладу! Та й цариця ж то така краля, що ну, – коби мені всі блохи в ліжку на таких-от перевертались!

Сервантес, с. 190.

крий Мáти Бóжа

... у нас їх [жорен] стільки багато, що вони ні по чому, як у Навербігрушії ізмарагди: із них там стоять цілі гори, такі увишки, як наша гора Морелло, і опівночі так світяться, що *крий Мати Бóжа*.

Боккаччо, с. 680.

куді там

Крім того, вона [монна Белькольоре] вміла краще за всіх грати на цимбалах і співати «Тече вода у яругу» і ловко танцювала виступця або дрібушечки, вихаючи мережаною хустиною, що *куди там* іншим сусідкам.

Боккаччо, с. 675.

Я, брате мій, такий: на котру гляну, то вже й моя. Хто б іще зумів одним замахом таку кралю прилюбити? **Куди там** тим молодим жевжикам, що шмигляють туди-сюди, та за тисячу років і трьох жмень зерняток не налущать!

Боккаччо, с. 766.

куди́ твоє́ діло!

Яка краса – **куди твоє діло!** –

Шугать без дум у цій веремії:

У голові немов дурманіє,

А на душі так любо і мило.

Верлен, с. 120.

Веселі люди, нівроку – і пани, й панії, з пундиками, з шампаном, з музикою – **куди твоє діло!**

Флобер, с. 239.

куди́ тобі

То така жоноха [Самодайка], що **куди тобі;** ви її побачили, то зразу б забули про всі свої клістирі та пластирі!

Боккаччо, с. 724.

не взяв вас кат

Ні, ви таки, пане, головаті, **не взяв вас кат:** геть-чисто все на світі знаєте!

Сервантес, с. 153.

не взяв його́ враг!

А сивий [осел] хоч куди, **не взяв його враг!**

Сервантес, с. 119.

оце́ так шту́ка!

Він [Анрі] не витримав й розреготався. **Оце так штука!** Жінка вже столярує...

Стіль, с. 186.

ску́рвого (су́чого) сина́ син

...як хтось ізробить щось дуже добре, то народ каже: «Ах ти ж **сучого сина син**, оце втяв!»

Сервантес, с. 395.

... [Санчо] може, з чверть години дивився на зорі, а випивши, схилив голову набік, зітхнув ізглибока й промовив:

– От **скурвого сина син**, яке ж воно [вино] мудре!

Сервантес, с. 396.

сучої дочкї дочка́!

Ах ти ж, *сучої дочки дочка!* Ото, мабуть, сила, ото козир!

Сервантес, с. 395.

Джерела

Безруч – Безруч Петр. (1990). Сілезькі пісні. Пер. з чес. В. Житник, Г. Кочур, М. Лукаш. Київ: Дніпро.

Бернс – Бернс Роберт. (1959). Вибране. Пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик. Київ: Держлітвидав УРСР.

Боккаччо – Боккаччо Джованні. (2006). Декамерон. Пер. з італ. М. Лукаш. Київ: Просвіта.

Верлен – Верлен Поль. (1968). Лірика / Пер. з франц. М. Рильський, М. Лукаш, Г. Кочур. Київ: Дніпро.

Гарсія Лорка – Гарсія Лорка Федеріко. (1969). Лірика. Пер. з ісп. М. Лукаш. Київ: Дніпро.

Гете – Гете Йоганн-Вольфганг. (1981). Фауст: Трагедія. Пер. з нім. М. Лукаш. Київ: Дніпро.

Єлин Пелин – Єлін Пелін. (1961). Ян Бібіян: Повість-казка. Пер. з болг. М. Лукаш. Київ: Дитвидав УРСР.

Лопе де Вега – Вега Карпіо Лопе Фелікс де. (1962). Овеча криниця. Собака на сіні. Пер. з ісп. М. Лукаш. Київ: Держлітвидав УРСР.

Мадач – Мадач Імре. Трагедія людини: Драматична поема / Пер. з угор. М. Лукаш. Київ: Дніпро.

Міцкевич, 1990 – Міцкевич Адам. (1990). Лукаш М.О. Від Боккаччо до Аполлінера. Київ: Дніпро.

Сервантес – Сервантес Сааведра Мігель де. (1995). Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі. Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепадя. Київ: Дніпро.

Стіль – Стіль Андре. (1953). Перший удар. Пер. з франц. М. Лукаш. Київ: Держлітвидав.

Флобер – Флобер Гюстав. (1961). Мадам Боварі. Побут провінції. Пер. з франц. М. Лукаш. Київ: Держлітвидав УРСР.

Шекспір – Шекспір Вільям. (1965). Троїл і Крессіда. Пер. з англ. М. Лукаш. Шекспір Вільям. Твори: В 6-ти т. Т. 4. 331–435. Київ: Дніпро.

Шпигачки – Микола Лукаш. (2003). Шпигачки. Київ: Ярославів вал.

Legend

Безруч – Bezruch Petr. (1990). Silesian songs. Trans. from Czech V. Zhytnyk, H. Kochur, M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Бернс – Burns Robert. (1959). Selected. Trans. from English M. Lukash і V. Mysyk. Kyiv (in Ukr.).

Боккаччо – Boccaccio Giovanni. (2006). Decameron. Trans. from Italian M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Верлен – Verlaine Paul. (1968). Lyrics. Trans. from French. M. Rylsky, M. Lukash, G. Kochur. Kyiv (in Ukr.).

Гарсія Лорка – García Lorca Federico. (1969). Lyrics. Trans. from Spanish M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Гете – Goethe Johann Wolfgang (von). (1981). Faust: Tragedy. Trans. from German M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Елин Пелин – Elin Pelin (1961). Yan Bibiyan: Tale-tale. Transl. from Bulgarian M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Лопе де Вега – Félix Lope de Vega y Carpio. (1962). Sheep well. Dog on the hay. Trans. from Spanish M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Мадач – Madach Imre. (1967). Tragediya lyudini: Dramatichna poema. Per. z ugor. M. Lukash. Kyiv. 252 s. (in Ukr.).

Мицкевич – Mitskevych Adam. (1990). Lukash M. O. From Boccaccio to Apollinaire. Kyiv (in Ukr.).

Сервантес – Servantes Saavedra Miguel de. (1995). The wise hidalgo Don Quixote of La Mancha. Trans. from Spanish M. Lukash, A. Perepadya. Kyiv. (in Ukr.).

Стіль – Stil André. (1953). The first blow. Trans. from French M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Флобер – Flober Hiustav. (1961). The first blow. Trans. from French M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Шекспір – William Shakespeare. (1986). Troilus and Cressida. Trans. from English M. Lukash. V. 4. 331–435. Kyiv (in Ukr.).

Шпигачки – Mykola Lukash. (2003). Stinging epigrams. Kyiv (in Ukr.).

Oleksandr Skopnenko, Tetyana Tsymbalyuk-Skopnenko
Materials for the «Dictionary of phraseological synonyms of translations by Mykola Lukash»

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Способи опису різнотипних фразем у «Тлумачному словнику активного типу сучасної української мови»

У мові художньої літератури широко використовують фразеологізми, які надають висловлюванню емоційності, виразності та образності. Вони збагачують твір, дозволяють і авторові, і героям ліпше передавати думки та почуття. Залучені до розгляду фразеологізми з прозових і перекладних творів Юрія Винничука, Ярослава Гашека (у перекладі Степана Масляка), Євгена Гуцала, Джека Лондона (у перекладі Ю. Лісняка), Астрид Ліндгрєн (у перекладі О. Сенюк), Марії Матіос, Галини Пагутяк, Валерія Шевчука, спогадів Юрія Шереха (Ю.В. Шевельова) дають змогу оформити подання таких одиниць за семантико-граматичними розрядами, в основу яких покладено граматичну мотивацію. Залежно від цього виокремлюємо такі частиномовні групи фразеологічних одиниць у проаналізованих творах:

субстантивні (іменникові) фразеологізми

(одиниці, які об'єднані загальним значенням предметності чи особи та мають граматичні категорії роду, числа й відмінка)

гострий язик. Дотепна, дошкульна мова. *Нерідко люди просто боялися її [Ганни Наконечної] **гострого язика**, піднесеного тону й категоричних безапеляційних суджень* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 2, 2012, 265);

жовтодзьобе горобеня. Молода, недосвідчена людина. *Він [Мікулашек] завжди втрачає мову, коли бачить когось із панів офіцерів. Він взагалі соромиться говорити, одне слово, це таке, як я кажу, **жовтодзьобе горобеня*** (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 337);

справа чєсті. Почесний обов'язок. *Невдовзі мав бути рік, як рід Домницьких скінчив своє земне існування, тому відвідати отця Григорія було **справою чєсті*** (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 91);

стріляний горобець. Досвідчена, бувала людина, яку важко перехитрити, обдурити. – *Ви чули? Не вміє [Швейк] по-російському. Це **стріляний горобець**. В усьому признався, а в найголовнішому – ні* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 243);

твердій горішок. 1. Людина зі складним характером. – *Ви ж комендант конвою і не смієте від нас ні на крок. А також, згідно з приписами, не маєте права випускати з вагона будь-кого з конвою з донесенням, поки не матимете на його місце заступника. Як бачите, це [отець Лаціна] **твердий горішок*** (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 303); 2. Складна, важка справа. *Недавно я вперше прочитав п'єсу Кроммелінка, і тепер я усвідомлюю, який **твердий горішок** Курбас запропонував харківському глядачеві розгризти* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 1, 2012, 120);

цей світ. Земне життя (як протиставлення потойбічному). – *Ви, друже, втратили зв'язок з Господом Богом. Ви не вмієте вблагати Господа Бога, щоб він якнайшвидше забрав вас із цього світу* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 523);

чорний день. Дуже важкий час. *Настав чорний день* для Львова. Більшовики пополудні вступили до міста, а за регулярними військами увійшли й браві хлопці з НКВД [НКВС] (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 60–61);

чортове зілля, несхв. Міцний спиртовий напій. *На несміливе побажання кількох студентів, котрі тут нагодилися, отже, осіб у віці достатньому і які вже самі не раз прикладалися до горличка з чортовим зіллям, приєднатися до них, дяк порадив jurare in verba magistri, тобто спиратись на вчителевий авторитет* (Вал. Шевчук, Біс плоті, 1999, 281);

чудо з чудес. Те, що гідне подиву. *Кажуть, ніби зараз надійшла хмара, стала просто над кормою і залила пожежу. Чудо з чудес* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 53).

Ад'єктивні (прикметникові) фразеологізми

(одиниці, яким притаманне значення атрибутивності, здатність виражати ознаки, які характеризують фізичні та психічні властивості людини, її характер, вдачу, моральні якості, душевний стан; їм властива категорія роду та числа)

гострий на язик. Здатний влучно, дотепно говорити. *Гострий на язик, він [Володимир Дорошенко] і в радянський час не щадив своїх коментарів, тож можна собі уявити, що робилося тепер* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 1, 2012, 452–453);

голий і босий. Який не має засобів для існування; бідний. – *Еге ж, ти гордий .. І куди тепер підеш? Матвій подумав і сказав просто: – До своєї Пані. – І ти думаєш, що ти їй потрібний такий, голий і босий? Спершу б заробив грошей, вбрався* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 119);

мов уражений гробом. Надзвичайно здивований, схвилюваний чим-небудь несподіваним. *Ярка стоїть перед учителем, мов уражена громом, бо те, що відчула під час гри, її спочатку вжахнуло, а потім викликало безліч питань* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 53);

не від світу. Відірваний від реальності. *Уже конче потребував розмови із дядьком Кипріяном, бо хоч який не від світу дивак він був, ніхто не міг ліпше мені розрадити* (Вал. Шевчук, Розсічене коло, 1999, 93–94);

чорним на білому. Чіткий, зрозумілий. *Літературні організації такої політичної чорним на білому платформи [платформи] не мали* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 2, 2012, 212).

Дієслівні фразеологізми

(одиниці з узагальненою семантикою процесуальної ознаки, об'єктивованою в дієслівних граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, часу, числа)

аж п'альці сверблять у кого, зі сл. у к о л о ш к а т и. Кому-небудь дуже хочеться вбити когось. – *Так, будь певний, що в мене аж п'альці сверблять уколошкати тебе, – відповів Ліандер. – Я б оце зараз пальнув у тебе, та не хочу засмучувати ленсмана* (А. Ліндгрєн, Расмус-бродяга, перекл. зі швед. О. Сенюк, 2019, 144);

аж у голові гуде кому від чого. Кого-небудь щось дуже вражає. *Джосаї аж у голові гуло від усіх легких можливостей, що він бачив. Проте вони його не запаморочили* (Джек Лондон, Блудний батько, перекл. з англ. Ю. Лісняк, 1986, 299);

відчути ґрунт під собою. Стати впевненим. Він [кадет] сидів зі мною, мабуть, чотири дні й розкошував, бо принаймні дістав харч, щоправда, арештантський, проте все ж таки харч, і, як говорив, **відчув ґрунт під собою** (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 645);

гнути горб на кого. Дуже багато, важко працювати. Між солдатами з обох рот, яким призначено чистити картоплю, почалися контрроверзії: ті й ті казали, що вони не такі дурні, аби **гнути горби** на інших (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 526);

голова йде обертом у кого від чого. Хто-небудь дуже переживає за щось. – *Але ви заслуговуєте на мотузку, Швейку, бо ви перший почали грабувати. .. Ви забули про свою присягу. В мене від цього голова обертом іде* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 508);

горіть у руках у чийх, зі сл. р о б о т а. Виконується швидко й успішно. Але пан Кнофлик дуже тішився, і робота **горіла в його руках**, а коли він правив катафалком, тримаючи в одній руці віжки, а в другій батога, то нагадував з вигляду єгипетського фараона (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 119);

гострити ножі (кинджали) на кого. Виношувати недобрі наміри щодо кого-небудь. Але вранці її [Роню] знов опановував неспокій, і якось вона запитала в батька: – *Чого ви і Борка гострите ножі один на одного?* (А. Ліндгрєн, Роня, дочка розбійника, перекл. зі швед. О. Сенюк, 2018, 87); *О, той хто на іншого гострить кинджали нібито якоїсь вищої своєї справедливості, не здогадується, що всі хірурги-різники насправді допомагають людям лише перед смертю* (М. Матіос, Мама Маріца – дружина Христофора Колумба, 2008, 45);

грати з вогнем. Ризикувати. (Для мене тоді Косач був автором «Рубікону Хмельницького» і співробітником «Наших днів», а давніша історія ідеологічних течій серед довоєнної еміграції була майже така ж темна, як і історія мідян). Як дитина, я **грав з вогнем**, сам до того не бувши свідомий (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 2, 2012, 139);

грати на р'уку кого. Підтримувати кого-небудь, діяти в чийхось інтересах. Виявлялося, що вона [Шаповалова] в полоні клясово [класово]

ворожих елементів, що вона **грає на руку** ворога, що вона розкладає студентський колектив (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 1, 2012, 96);

гра́ти очі́ма. Грайливо поглядати, кокетувати. – *А коли не схочемо слухати ваших віршів? – спитала наймолодша, граючи очима.* – *Тоді проженіть, і мзди від вас не візьму ані гроша* (Вал. Шевчук, Біс плоті, 1999, 219);

гра́ти роль. 1. Мати значення. *Отут у пачці є чудовий гарнітур пана Цепи, коли його в нього вдягали, він тріснув на спині по швах, і родина вирішила придбати йому іншого, хоча я їх переконував, що для пана Цепи то не грає ролі* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 293); 2. кого. Видавати себе за кого-небудь. *Купець дивився на мене, перемагаючи страх, бо мусив гра́ти роль* доброго опікуна (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 175);

дава́ти про се́бе чу́ти. Нагадувати чим-небудь про себе. *Два сини зложили голови у битві, отець Олександера пішов у монастир, і ніколи не давав про себе чути* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 69);

закопи́лити гу́бки. Образитися, розсердитися. – *Бо ви ті ієрогліфи видрукували так дрібно, як макове зерня. Хоч бери та й під лупою читай, – закопилила Данка губки* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 302);

заморі́ти черв'ячка́. Трохи вгамувати голод, перекусити. *Отаманиха винагороду таки пообіцяла, і він [Климентій], на жаль, не відказав, що нічого за труд не візьме. Але не сказав, що візьме, отже, все у волі його, і тут він чистий є. Хіба черв'ячка заморить, але прийме це не за винагороду, а як милостину* (Вал. Шевчук, Біс плоті, 1999, 232).

зложі́ти го́лову. Загинути. *Обидва старші сини Домницького теж зложили голови, боронячи край від турків* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 24);

зру́шити го́ри. Зробити дуже багато. – *Молися, брате... Найперше за нашого недужого брата, отця Теофіля. Молитва зрушить навіть ці гори, а той папір, хто його бачив?* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 137);

з'явля́тися на сві́т. Народжуватися. *Якось же треба було їм [розбійникам] гаяти час, чекаючи, а чекали вони всі дванадцяттеро на те, що мало статися у кімнаті в самій вежі. Бо за ціле їхнє життя в Матісовій фортеці ще ніколи не з'являлося на світ дитини* (А. Ліндгрєн, Роня, дочка розбійника, перекл. зі швед. О. Сенюк, 2018, 7);

лові́ти га́ви. Упускати слушну нагоду. *Ми з Ясем, Йоськом та нашими мамами теж вирішили не ловити гав і почали тягнути, що тільки можна – борошно, крупи, макарони* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 333);

навести́ на слід чо́го. Підказати напрямок для розкриття таємниці. – *А поліційного пса ви б не взяли? – запитав Швейк.* – *Такого, щоб вам зараз усе вистежив і навів на сліди злочину* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 56);

нагрі́ти ру́ки. Нечесно, незаконно нажитися. – *Так йому й треба, – сказала перша [дівчина]. – Думаю, що це він [Оскар] там нагрів руки! Тепер*

його посаджать до в'язниці (А. Ліндгрєн, Расмус-бродяга, перекл. зі швед. О. Сенюк, 2019, 80);

накла́сти на се́бе ру́ки. Заподіяти собі смерть. *Я підозрюю, що Матеуш міг накласти на себе руки. Не треба було його пхати до тої жєнячки. Шкода, що Дністер великий, і пливе по чужих землях, тому тіла можна й не знайти...* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 31);

перегри́зти горля́нку кому. Жорстоко, нещадно розправитися з ким-небудь. *Виглядала [Биховська] так, наче кожної хвилини готова була кинути в бій з противниками марризму й перегризти їм горлянку* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 1, 2012, 297);

перем'я́ти кісткі́ кому. Сильно побити кого-небудь. *Навіть при в'їзді у місто нас перестріло кілька п'яних гультайок, які погналися за нами з палицями, горлаючи, щоб ми зупинилися випити з ними разом, інакше вони перемнуть нам кістки* (Вал. Шевчук, У пащу Дракона, 1999, 162);

перехо́дити доро́гу кому. Ставати перешкодою в здійсненні чого-небудь. *Аби здолати кривду, мало людського віку. Тільки ті, що живуть по кілька соток літ, можуть щось вдіяти. Бо в них інший світ, й інші інтереси у ньому. І вони, й прості смертні намагаються не переходити дорогу одне одному. Але, як уже перетнуться, то цілий світ перевертається, земля зрушується. Боронь, Боже* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 14);

перехо́дити (перейти́) межу́ чого й без дод. Виходити (вийти) за встановлені норми. *Далі чомусь згадалися стигмати святого Франциска, над якими не раз посміювався, бо його віра в Бога ніколи не переходила меж пристойності* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 93); *Австрійський солдат повинен зносити ляпаси лише в певних випадках, але той твій пан перейшов усі межі, як говорив старий Євгеній Савойський: «Від цього до цього»* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 564);

поверта́ти голо́блі. Повертатися назад. – *Ну що ж, мабуть, повертаймо голоблі, бо в мене вже мерзнуть ноги від стояння* (Джек Лондон, Смок Беллю, перекл. з англ. Ю. Лісняк, 1986, 390);

прокла́сти межу́ між ким. Відсторонити, змусити відійти кого-небудь від когось, чогось. *Десятилітнім хлопцем його [Матвія] відірвали від журавненських лук, від ріки, від гір, як від материних грудей, від товаришів дитячих забав, проклавши між ними межу* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 8);

садові́ти на своє́ місце. Певними діями, зауваженнями змушувати кого-небудь. опам'ятатися від зарозумілості, чванства. *Він [Біглер] завжди заводив про це [воєнне мистецтво та історію воєн] розмову, поки йому не втирали носа і не садовили на своє місце* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 435);

світ закру́чується пере́кидьки. Хто-небудь відчуває головокружіння, запаморочення. *Ярош почувався, як п'яний, світ закрутився перекидьки, в*

голови гуло, хотілося сісти, хоч і не було куди (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 25);

світ не відів. Ніколи не було, не траплялося. – *Що ти мелеш, хлопче? Як се міг тато послати тебе з таким... товаром? Ще світ такого не видів, щоб діти дідька продавали!* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 271);

світїти очіма без дод. Дивитися на кого-небудь, не зводячи погляду. – *Чи познаєш, Килино, в цих речах речі твого господаря, Кліма Партинюхи? – спитав пан підстароста. Килина уважно роздивилася всі речі і стала, злякано світлячи очима* (Вал. Шевчук, Розсічене коло, 1999, 76);

скочити в гречку. Мати нешлюбні зв'язки. Можливо, що той скандал і не був безпідставним, і дідусь таки справді **скочив у гречку**, а бабуса вибігла з тією сорочкою на балкон [балкон] і виголосила полум'яну промову, у якій збештала на чім світ не тільки свого чоловіка (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 74);

у синї й дочки годїтися кому. Бути набагато молодшим від кого-небудь. *Не зогледівся [Мількер], як виповнилося йому дев'ятдесят, і спогади тепер – це єдине, що гріє, жити в такому віці непросто, коли ти втратив геть усіх рідних і знайомих, і навіть тих, що були молодші за тебе й годилися тобі в сини й дочки* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 53);

Адвербіальні (прислівникові) фразеологізми

(одиниці, яким властива повна відсутність морфологічних парадигм, вони характеризують дію, стан чи ознаку і вказують на характер здійснення дії, її причину, місце, час, мету тощо)

з першого погляду. Одразу ж. *З першого погляду він [пан Лукаш] констатував серцевий напад, і навіщось торкнувся твердої зимної руки, ніби збирався привітатись з небіжчиком* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 22);

з часом. У майбутньому; колись, згодом. – *Ви робите прогрес у лікуванні, пане докторе! Ще вчора ви, мабуть, були впевнені у тому, що жити з часом стане краще і що комунізм вимагає жертв, а нині хочете приспати цей потворний, злий і вбогий світ, якого вже не врятує ні перша пісня, ні друга* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 146);

за́для годі́ться. Для порядку. *Але Борчині розбійники теж були озброєні, й сутичка біля Пекельної прірви погано скінчилася б для них усіх .. Тому вони розійшлися, востаннє перемовившись за́для годі́ться образливими словами* (А. Ліндгрєн, Роня, дочка розбійника, перекл. зі швед. О. Сенюк, 2018, 41);

з голови до п'ят. Повністю, цілком. *Те, з чого я почав свою розповідь, з'явилося у моїх видіннях. Я лиш з'єднав усе до купи. Кожна картина починалась з блискавки, що пронизувала мене з голови до п'ят, а потім я її бачив* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 201–203); *Почув [Расмус] щось жахливе, й затремтів усім тілом, з голови до п'ят. Зовсім близько від нього*

хтось позіхнув (А. Ліндгрєн, Расмус-бродяга, перекл. зі швед. О. Сенюк, 2019, 50);

з головою, зі сл. пірну́ти. Повністю, цілком. *Потім ми сіли на потяг і опинилися у Кракові, а там з головою пірнули в звичні батярські гешефти, наладовавши контакт із краківським тетто* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 320–321);

з чєстю, зі сл. поверну́тися. Як належить, як годиться. *Коли Швейк із честю повернувся зі свого походу і показав триста крон, фельдкурат, який тим часом уже вмився і переодягся, був дуже здивований* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чєс. С. Масляк, 1990, 122);

за грáтами, зі сл. опині́тися, згні́ти. У в'язниці. *Заплакав [Олексій Іванович] від приниження, бо бачив, як завгосп Стефан всипав собі до торби мисочку перлової крупи. Мав дома четверо дітей, і ті діти йому важливіші, і що він міг би повідомити про це органи, й тоді Стефан опинився би за грáтами на 5 років, чи скільки тепер за це дають після війни* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 153). – *Тільки допитують та й допитують, – злостився Водічка, – хоч би вже кінець який був. Понівечать копиці паперу, а ти й суду того не побачиш. Згниєш за грáтами* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чєс. С. Масляк, 1990, 366);

на все гóрло, зі сл. завола́ти. Дуже голосно. *Панок, що бігав між дверима і нарами, немов змагаючись з марафонського бігу, нарешті зупинився, задиханий, знову сів на старе місце, стиснув голову в долонях і раптом заволав на все горло: — Випустіть мене!* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чєс. С. Масляк, 1990, 46);

на всіх перехрєстях, зі сл. крича́ти. Відкрито, скрізь. *Реакції варіювали від мовчазного ухилення від дії .. до голосного протесту Юрія Лавріненка, який заявив без застережень мені, що я продався за гроші, і кричав про це на всіх перехрєстях* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 2, 2012, 214);

на всю горля́нку, зі сл. реготáти. Дуже голосно. *О. Герцен пише, що .. росіянина впізнають у великих готелях, тому що він кричить у спільному залі, регоче на всю горлянку й неодмінно протестує, що не можна палити в їдальні* (Є. Гуцало, Ментальність орди, 2007, 166–167);

на гвалт, зі сл. крича́ти. Дуже голосно. *Жодної хвилини я не вірив, що він [царевич] справжній. Я гукнув корчмаря і вхопив його за комір: — Кричи на гвалт! Бо не знаю, що з тобою зроблю* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 276);

на гру́нті. Через що, унаслідок чого; на певній основі. *Стефан Банах нахилився до Стася Уляма і цікавився, хто та вар'ятка, і Стасьо кивав головою, що так і є, він не помилився, то нестеменна вар'ятка, яка пише нагробкові вершики [віршики] та й на тому гру́нті дістала бзика* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 59). *Але наказ звучав точно, ясно і твердо: ближче познайомитися з Швейком на гру́нті його торгівлі*

собаками (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 56);

на перших порáх. На початку, спочатку, у початковий період. *Христофорова сестра, обкладена трьома дітьми й п'яничкою-чоловіком, на перших порах* чи не щодня навідувалася до неї [Маріци], а після сороковин приходила раз на тиждень (М. Матіос, Мама Маріца – дружина Христофора Колумба, 2008, 11);

на півні груді, зі сл. з а к р и ч á т и. Дуже голосно, сильно. *Борка закричав на півні груді: – Ти віддаси мені сина чи ні?! (А. Ліндгрєн, Роня, дочка розбійника, перекл. зі швед. О. Сенюк, 2018, 98);*

на чім світ, зі сл. з б é ш т а т и. Не стримуючись, не соромлячись. *Можливо, що той скандал і не був безпідставним, і дідусь таки справді скочив у гречку, а бабуся вибігла з тією сорочкою на балкони [балкон] і виголосила полум'яну промову, у якій збештала [вилаяла] на чім світ не тільки свого чоловіка (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 74);*

ні на гріш. Зовсім, абсолютно. *На устах її [жінки] блукала дивна посмішка і смирення в ній не було ні на гріш. Мабуть, вона й не боялась воротаря, що підглядав за ними (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 131);*

під градусом. Напідпитку, у стані сп'яніння. – *Все це я пам'ятаю добре, бо спочатку навіть і не був під градусом, та потім уже, мабуть, нализався і далі нічого не пам'ятаю (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 256);*

під чárкою. Напідпитку, у стані незначного сп'яніння. *Всі офіцери були тоді під чаркою, і капітан Венцель хотів оперіщити нещасного філософа Зітка, як ту шкану (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 285);*

по саме горло, зі сл. м á т и. Дуже багато. – *Вилазьте з вагона! – наказав поручник Дуб. – Я вже справді маю цього по саме горло. Ходім зі мною до пана батальйонного командира (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 516);*

на (про) чóрний день. На випадок крайньої скрути, про запас. *Бджоли роїлись, правда, звідкись прилітали цілі рої, від чого в саду аж чорніло. Шкода було лишати їх на погибель. Осип з Петром знімали рої й продавали, а гроші складали на чорний день (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 38); Отож Маріца, щоб не викликати підозри, зароблені про чорний день гроші тримала не в Ощадбанку, а загорнула у два целофанові кульки, а тоді зашивала у Христофоровий матрац (М. Матіос, Мама Маріца – дружина Христофора Колумба, 2008, 21);*

сам на сам. Удвох; без сторонніх. – *Пане фельдфебелю, залишіть нас, будь ласка, зі Швейком сам на сам, – сказав, зітхнувши, надпоручник Лукаш (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 380); Сам на сам він [Барка] якось прочитав мені свою поезію, спрямовану*

проти письменників із групи «Світання» (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 2, 2012, 185);

сам (самі) по собі. 1. Окремо, ізольовано від кого-, чого-н. *Бо мені здається, що у нашому королівстві закони **самі по собі**, і люди – **самі по собі**, тому й користі від тих законів жодної. Перше, коли закон був у голові, а не на папері, нам, купцям, було легше жити* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 263); 2. Насправді. *Цей привабливий **сам по собі** метал нагадував мені, що за все у цьому світі треба платити, попереджав про людську корисливість і скарби, які марнує в землі Дракон* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 274);

сам собою. Самостійно, незалежно від кого-, чого-небудь. *Як я міг **сам собою** загартуватись? І що ж мені лишалось, окрім гравюр, малюнків та віял? Хіба я винен, що ніколи не працював у поті чола?* (Джек Лондон, Смок Беллю, перекл. з англ. Ю. Лісняк, 1986, 342);

тихою сапою, зі сл. діяти. Приховано, таємно, непомітно. *Нестор Кибалюк .. волів діяти **тихою сапою**, стараючися зробити Автсбург твердинею недовір'я до МУРу [Українського мистецького руху]* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 2, 2012, 68);

під три чорті, зі сл. забиратися. Геть. *На полковому рапорті, тільки-но я виклав свою скаргу, полковник як визвірився на мене, мовляв, я дурень і щоб забирався **під три чорти*** (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 320);

у світлі чого. З певних позицій; виходячи з певного погляду на що-н. – *І маєте рацію. Практична сторона справи – за нами. Але **у світлі** сказаного, хотів би вас запитати: як ви поясните фразу з «КаеС» [Книги Смерті] про те, що нам подаються різні знаки* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 252); ***У світлі** теперішніх міркувань читач може зробити висновок про принциповість цієї позиції [що я ніколи нікого не вбив] в двадцятому сторіччі* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 1, 2012, 56);

час від часу; з часу до часу. Через певні інтервали; іноді, інколи. *Він був [пан Миколай] застарий, щоб служити королю, але обидва сини Адам і Северин мешкали при дворі у Кракові, **час від часу** ходячи на виправу до турків* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 20); *Жовтий лист **час від часу** повільно лягав на гробівці тих, хто були його пацієнтами, і тих, хто загинув від шаблі чи кулі на своїй землі, хто згорів у рідному домі, кого убив грім, хто втопився* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 69); *А потім Долину Смерті забудували гаражами. Екскаватори, вирівнюючи майданчик під забудову гаражів, **з часу до часу** натрапляли на кості, але на це вже ніхто не звертав уваги* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 128);

чорним по білому. Цілком ясно, чітко, зрозуміло. – *Подивися на цей протокол. Бачиш, тут **чорним по білому**: «Цим припроваджується піхотинець Йозеф Швейк, згідно з його зізнаннями, ординарець тієї ж маршової роти... за злочинний грабунок...»* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 509);

як грім з (серед) ясного неба, зі сл. опинітися, упасти. Раптово, зненацька, несподівано. *На останній станції в поїзді раптом збільшилося число коней, а тепер, як грім з ясного неба, в арештантському купе невідомо як опинився старший фельдкурат* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 318); *Тепер Наконечна впала на мене .. як грім серед ясного неба, не як богиня помсти, а як добрий янгол* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 2, 2012, 28);

як чіп, зі сл. п'яний. Дуже сильно. *Знаю тільки, що вже тут, у комісаріаті, два поліцаї, які мене сюди привезли, рапортували, нібито я був п'яний як чіп, непристойно поведився, побив одну даму, порізав ножиком чужий капелюх, який стягнув з вішалки* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 47);

як годіться. Належним чином. *На третьому році війни німці нарешті зодягли своїх солдатів як годіться для «російської зими»* (Юрій Шерех, Я – мене – мені, Кн. 1, 2012, 408);

як горіх при дорозі, зі сл. б'юти. У скрутному становищі, у важких умовах. – *Хтось обов'язково почне [війну]. Або Гітлер, або Сталін. А ми знову будемо, як горіх при дорозі* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 178);

як на голках, зі сл. в'исидіти. Неспокоїно, тривожно, нетерпляче. – *Так-так, не варто мамцю нервувати, вона вже годину тут висиділа, як на голках* (Ю. Винничук, Танго смерті, 2015, 205);

як під час Потопу, зі сл. цебеніти. Дуже сильно, потоками (про дощ). *Я вже не знав, де я знаходжусь, бо стояла така густа чорна темінь, що я не бачив навіть своєї руки, і дощ цебенів як під час Потопу* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 219).

Вигуківі фразеологізми

(одиниці, які мають спільне категорійне значення – вигуківу семантику, виражають емоції гніву, роздратування, обурення, схвалення або заперечення чого-небудь)

Господи милосердний. Ужив. для вираження відчаю, розпачу. – *Господи милосердний!* – прошепотів Балоун, нахилився за валізкою надпоручника Лукаша і сховався з нею далі у вагон (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 451);

гріх такé говорити. Ужив. для визнання недоречності, зайвості чого-небудь. – *Ти оженився б з Ганною?* – Ні, – скривився Лукаш. – *Гріх, може, й такé говорити, але щось вона мала в собі таке, як ото тупий ніж, що довго ріже* (Г. Пагутяк, Зачаровані музиканти, 2019, 30);

сатанінське поріддя, лайл. Ужив. для вираження незадоволення, роздратування. – *І батько? Він також чекає, щоб я повернулася додому? Плесканий вилаявся: – Сатанінське поріддя! Хтозна, що він думає і на кого чекає!* (А. Ліндгрєн, Роня, дочка розбійника, перекл. зі швед. О. Сенюк, 2018, 138);

хай вони горять, лайл. Ужив. для вираження сильного незадоволення, досади. – *Не йдімо туди, пане-брате, бо душа чує: недобрим тут духом пахне. Хай вони горять, ті чортові гроші!* (Вал. Шевчук, Закон зла, 1999, 305);

хай йому чорт, лайл. Ужив. для вираження здивування з приводу чого-небудь. *Відтак не витримав Юстинин пес, звів писка і заспівав тієї ж пісні, тільки густим басом, від чого прокинувся пан підстароста житомирський .. Іван Станишівський і сказав здивовано таким же густим басом: – А що це воно в світі діється, хай йому чорт!?* (Вал. Шевчук, Розсічене коло, 1999, 54); *Старший фельдкурат пускав вітри, гикав і голосно позіхав. Нарешті сів і здивовано спитав: – Хай йому чорт, де це я?* (Я. Гашек, Пригоди бравого вояка Швейка, перекл. з чес. С. Масляк, 1990, 325);

чорта лісого, грубо. Ужив. для вираження категоричного заперечення чого-небудь. – *А я що? – мовив візниця. – Сказали мені їхати, то й поїхав, сказали везти, то й повіз – чи ж мені про те думати? Але коли вже мене ловлять, – він примружився, – то чорта лісого піймають, я не такий!* (Вал. Шевчук, Розсічене коло, 1999, 57);

чорті б вас узялі, лайл. Ужив. для вираження незадоволення, роздратування. *Кім, що зроду ще нікого не вилаяв, тут аж сам себе здивував: – Чорти б вас узяли! Беріть весло й гребіть!* (Джек Лондон, Смок Беллю, перекл. з англ. Ю. Лісняк, 1986, 373);

що за чортівня. Ужив. для вираження здивування, нерозуміння, що насправді відбувається. *Учора, коли він виїхав з воріт психлікарні, свідомість його була затуманена. Він пам'ятав одне: що шукав начебто бандитів у церкві й не знайшов .. «Що за чортівня?» – подумав капітан і головний біль вгніздився йому в потилицю з новою силою* (Г. Пагутяк, Слуга з Добромиля, 2019, 231).

Tetyana Tsymbalyuk-Skopnenko

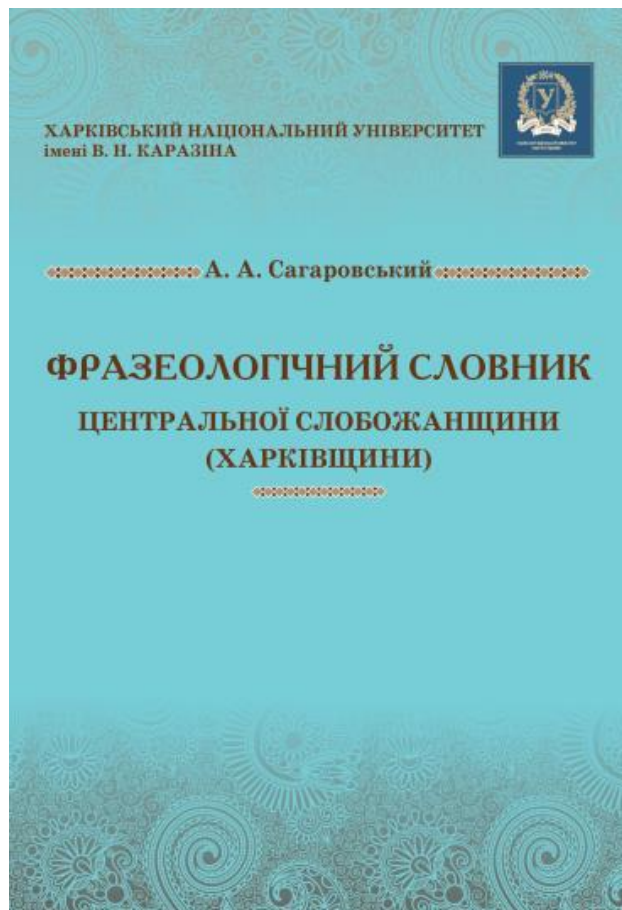
**Ways of describing different types of phrases
in the "Explanatory Dictionary of the Active Type of the Modern
Ukrainian Language"**

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Маргарита Жуйкова

**«Как» і «да» очі виїда: про нове джерело для досліджень
регіональної фразеології**

(Рец.: Анатолій Сагаровський. Фразеологічний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: Видавництво Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2024. 436 с.)

Анатолій Ананійович Сагаровський, доцент Харківського національного університету імені Василя Каразіна, добре відомий науковцям України як невтомний збирач скарбів народного мовлення Слобідської України. Йому належать два випуски «Матеріалів до діалектного словника Центральної Слобожанщини» (2011 та 2013 рр.), а також видані 2015 р. «Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини». Остання збірка стала генеральною репетицією

перед появою нового видання, а саме *«Фразеологічного словника Центральної Слобожанищини (Харківщини)»*. Цей словник, як і попередні надбання науковця, випустило у світ видавництво Харківського національного університету імені Василя Каразіна. Це сталося наприкінці 2024 року, а вже на початку 2025 року Анатолій Ананійович взявся за розсилку примірників свого словника, щоб зацікавлені фахівці могли отримати доступ до вміщених у ньому матеріалів. Мені також пощастило потрапити до числа тих, хто зміг ознайомитися зі виданням майже одразу після його виходу з друкарні, а тому вважаю за свій обов'язок дещо розказати про цей словник загалу українських (і не тільки) діалектологів та фразеологів.

Передусім зазначу, що терени, які стали безпосереднім полем збору мовного матеріалу, українці заселяли починаючи з першої половини XVII століття. Тут осідали переважно представники войовничого козацького стану, що вміли в разі потреби протистояти набігам кримських татар. Зараз складно визначити, з яких само теренів походили українці перших (та й подальших) хвиль колонізації, адже в різний час сюди прибували козаки як з лівого, так і правого берегів Дніпра. Як вважають українські історики, наша колонізація степового терену, що пізніше отримав назву Слобідської України, виявилась суттєво потужнішою, ніж московитська, а поселення московитів (які намагались будувати низку оборонних пунктів для охорони своїх кордонів) були витіснені звідти на схід та південний схід. Отже, цілком можна твердити як про давність української мовної традиції на Слобожанських теренах, так і про неперервність цієї традиції в часі. Попри мовно-демографічний тиск на українців у минулому, а особливо всі хвилі страшного геноциду в XX столітті, живомовна стихія місцевого українського люду ніколи не була притлумлена і тим більше знищена, хоча, безперечно, зазнала впливу агресивного північного сусіда (про це докладніше згодом).

Про невмирущість живого українського слова свідчить та величезна кількість одиниць, що зафіксована укладачем під час його поїздки по Харківщині. Словник, як зазначено у передмові, містить більше ніж 7,5 тисяч сталих виразів (власне фразеологізмів, усталених порівнянь, приказок, прокльонів тощо). Варто зауважити, що значна частина цього матеріалу зібрана в сільській місцевості, хоча в переліку населених пунктів, поданому на стор. 12–18, знаходимо і назви міст та містечок Харківської області: Балаклія, Богодухів, Золочів, Ізюм, Красноград (зараз Берестин), Куп'янськ, Нова Водолага, Шевченкове тощо. Загальна кількість населених пунктів, в яких було записане усне мовлення, – 543. Очевидно, що така діяльність вимагає не лише величезного часу, а й наполегливості, цілеспрямованості, навіть наукового завзяття, а також чутливості збирача саме до фразем, спроможності виокремити їх серед потоку спонтанного мовлення. Адже на відміну від збирання лексичного діалектного матеріалу, який часто здійснюють, користуючись опитниками, виявлення фразем вимагає цілком

іншого підходу, заснованого на увазі дослідника до форми та семантики в їх нерозривній єдності.

Словник А. Сагаровського побудовано традиційно, за абетковим принципом з урахуванням опорного слова, яке подане в його початковій формі. У більшості випадків таким опорним словом укладач обирає іменник. Цей підхід виправдовує себе тим, що користувачі словника можуть одразу побачити, в яких саме фраземах використане те чи те опорне слово, наскільки активно воно поводить себе при фраземотворенні, а отже, зробити висновок про те, наскільки вагомим для народної свідомості є концепт, що його вербалізатором є відповідний іменник. Наприклад, з компонентом ВІТЕР подано 21 одиницю (стор. 70–72), а з опорним словом МОРОЗ – лише 5 (стор. 249–250). Цей факт дозволяє робити припущення про глибше осмислення концепту ВІТЕР та його значущу роль у народному житті. Серед соматизмів найбільш згадуваними у фразеологічних одиницях виявляються лексеми ГОЛОВА та СРАКА, тоді як ЖИВІТ та ВОЛОС (ВОЛОСИНА) трапляються значно рідше, хоча фраземи з цими іменниками також передають важливу інформацію про мовну картину світу українців.

У деяких випадках алфавітний принцип розміщення фразем не дає бажаного ефекту. Оскільки кожна стала одиниця включається в реєстр словника лише один раз, то в читачів можуть виникнути труднощі з пошуком певних фразеологізмів. Приміром, на опорне слово СОБАКА на сторінках 350–353 подається більш ніж 40 одиниць, однак, як виявляється, у словнику є й інші одиниці з цим компонентом: *Собака не здійсть калача, поки не покача* (стор. 179), його вміщено під опорним гаслом КАЛАЧ. Більшість фразем з опорним словом МОРДА подано на сторінках 247–248, проте на стор. 212 знаходимо вираз *Шо до чого, а кулак до морди*, що його подано до опорного слова КУЛАК. У таких випадках подвійна фіксація фразем у реєстрі, супроводжувана відсилками, дозволила би сформувати повнішу картину входження певних іменників до складу фразеологізмів.

Кожна стала одиниця супроводжується не лише тлумаченням, а й невеликим контекстом, в якому вживається. Після контекстів укладач вказав інформацію про ті населені пункти, де було зафіксовано сталий вираз. При відтворенні плану вираження реєстрових фразем А. Сагаровський використовує часткову фонетичну транскрипцію, а також у спрощеній транскрипції подає ілюстративний матеріал. Це дозволяє уявити деякі особливості говіркової вимови, наприклад, відтворення звуку [ў] перед сонорними та шумними дзвінками.

Для уточнення прагматичного сенсу сталих виразів, а також сфери їх вживання А. Сагаровський використовує низку маркерів. Для фразем із негативним забарвленням укладач вживає позначки «вульгарне», «глузливе», «згрубіле», «зневажливе», «іронічне», «лайливе», «несхвальне». На сферу побутування і частково на семантику фраземи вказують позначки

«астрономічне», «будівельне», «ветеринарне», «ентомологічне», «кулінарне», «медичне», «рибальське», «ткацьке» та ін. Загальна кількість фразем, при яких зазначено сферу вживання, суттєво менша, ніж кількість прагматично маркованих фразем або сталих виразів без жодних маркерів.

Значна частина реєстру словника сформована із фразеологічних одиниць, які передають таке значення, що не зводиться до суми значень окремих компонентів, наприклад: *ангол з чорним хвостом* «підступна людина, зрадник» (стор. 21), *товкти воду у жлукті* «довго і нудно обговорювати» (стор. 75), *верхом на двох* «пішки» (стор. 123), *без сьомої клепки в тім'ї* «несповна розуму» (стор. 193), *хоч колесом переїдь* «про упертюха» (стор. 199), *спати в оглоблях* «пропускати, бути неуважним» (стор. 267), *на припичку орать* «ледарювати» (стор. 305). Натрапляємо серед них як на відомі українські фразеологізми, так і на оригінальні одиниці, що створені слобожанами, як-от *дать у дюнділь* «ударити в ніс», *заблудьків об'їдається* «блукати у знайомій місцевості», *лежанку виростить* «від неробства розповніти – про жінку», *в очі голки встромлять* «докоряти», *ложки не піднять* «бути слабким», *за копійку вошу до Харькова гнать* «бути жадібним» тощо.

До реєстру словника включено також чимало приказок, які становлять самостійні реченнєві структури: *Без Гриця вода не освятиться* (стор. 113), *Смішно козі, що хвіст у гязі* (стор. 198), *На чужий коровай очей не поривай* (стор. 206), *Йому про образи, а він про гарбузи* (стор. 266), *Хазяйське око бачить глибоко* (стор. 270), *Без підпалки й дрова не горять* (с. 287), *Радвладі тіки чорти (лодарі) раді* (стор. 314), *Яка різниця – де жопа, де задниця* (стор. 315), *Рак у кулак свище* (стор. 315), *Сліпий лисого стриже* (стор. 347), *Була сокира, та вищербилася* (стор. 354), *Характер не сарай – його не переробиш* (стор. 394), *Тут чхнув, там сказали «Будь здоров»* (стор. 418), *Яке йшло, такого і найшло* (стор. 434) та ін. Звертає на себе увагу цікавий факт: у багатьох приказках, записаних від українців Центральної Слобожанщини, є рима. Крім наведених вище, додам такі: *Удалий баран не ходє без ран* (стор. 30), *Не дав бог краси – у чорта не проси* (стор. 41), *Сива борідка, а ума рідко* (стор. 45). Римована форма паремій спряє кращому їх поширенню і збереженню.

На мою думку, було би доцільніше виділити всі приказки в окремий розділ словника, а не вміщати їх серед інших виразів, тим більше, що пояснення сенсу приказок потребує інакших синтаксичних конструкцій, ніж тлумачення власне фразеологізмів.

При докладному ознайомленні з живим мовним матеріалом можна зауважити, що збирачу вдалось зафіксувати чимало таких сталих виразів, які закорінені в народних традиціях українців або відбивають давню мовленнєву практику. Такі вирази прожили в українському мовному середовищі,

очевидно, не одне століття і яскраво свідчать саме про тяглість народного мовлення. Відзначимо, зокрема, вираз у *турецький великдень* «ніколи» (стор. 58), що виник у часи тісних контактів з мусульманами (можливо, кримськими татарами, а не турками). Інший цікавий факт – збереження у мовленні слобожан відомої всім східним слов'янам приказки *Ні богові свічка, ні чортові ожог* (стор. 43), див. її фіксації у Матвія Номиса (Ном.: 304–305). Її варіанти побутують не лише в українській та російській мовах, а й у більшості слов'янських мов, що свідчить про її давнє походження, див. докладніше про її сенс у В. М. Мокієнка [Мокиєнко 1995: 6]. Не менш архаїчними є дві інші фраземи: *як з воску вилитий* «надзвичайно схожий» (стор. 79), пор. фіксацію ХІХ ст. *вилились як з воску* – про подібність дитини на мати (Ном.: 362), а також *як у воді бачить (бачити)* «пророкувати, передбачувати» (стор. 75). Друга одиниця пов'язана з давнім обрядом ворожіння на воді – гідромантії, коли на поверхню свіжої води, наливої у відро, знахар виводив обличчя кривдника (пор. ідіому *вивести на чисту воду*), див. [Мокиєнко 1990: 145–146]. На календарні обряди вказують, зокрема, зафіксовані на Слобожанщині вирази *діда грить* «спалювати різдвяне сміття» (стор. 131) та *водити козу* «пиячити» (стор. 198) та ін.

Зібраний А. Сагаровським матеріал дозволяє простежити за трансформаціями багатьох архаїчних фразем і паремій. Деякі давні сталі вирази зазнали змістових змін. Так, *водити козу* вживалось (і вживається дотепер) на позначення обрядового дійства, що є частиною святкування нового року. Оскільки переодягнених учасників дійства було заведено пригощати горілкою, вираз з часом отримав нове значення «пиячити». З народною медичною практикою пов'язаний вираз *бешиху вишіптувать* (стор. 35), що вживається зараз у значенні «лаяти, вичитувати». Ця ідіома мотивована уявленням про *бешиху* (вона ж *рожа*, гостра шкірна хвороба) в народній традиції. Ця хвороба сприймалась як наслідок впливу нечистої сили, тому для її знищення (власне, вигнання з тіла хворого) використовувались заговляння, в яких часто трапляються компоненти з негативною оцінкою, див.: «Бешиха бешишище, шпигуча, пекуча, сверблюча, нудюча, вітряна, водяна... розійшлась і сему слові амінь!» (УЗ: 113). Отже, зміст такої мовленнєвої діяльності почав осмислюватися як лайливий, а згодом, коли магічний лікувальний компонент зник, сенс 'лаяти когось' залишився і був перенесений зі сфери народної медицини на сферу людських стосунків.

Наведу ще один цікавий приклад, що свідчить про непрості шляхи виживання архаїчних фразем в умовах, коли їх світоглядна основа зникає. Укладач словника зафіксував на Харківщині приказку

Вор і щитане бере «про потребу пильнувати, оберігати» (стор. 78). Ця приказка відома в українців у формах *Вовк і лічене (і лічені вівці) бере, вовк і щитане бере (вхопить, возьме, хапає)*, див. (Ном.: 490); російський варіант зафіксовано у давній збірці Івана Снегірьова: *Волк и из счета овец крадет* (Сн.: 63). Ця приказка має давню історію і цікаве світоглядне підґрунтя. Вона пов'язана із архаїчною практикою перераховування овець перед тим, як відпускати їх пастиись (в гори, ліс чи лісостеп); інколи перераховування відбувалось в особливий сакральний період, передусім, на стику старого та нового років, інколи на весняне рівнодення. Своєю чергою, ця практика заснована на архаїчному віруванні в те, що перераховування однорідних предметів має магічну силу і служить їм не лише оберегом, а й засобом примноження, див. докладніше [Толстая 2012: 219]. Ці уявлення та відповідні сакральні дії були поширені у всіх слов'ян. З іншого боку, згадка про вовка у цій приказці вказує на інші уявлення, не менш архаїчні: вовки підкоряються св. Георгію, який не дозволяє їм хапати свійську худобу. Тому пораховані вівці знаходяться під патронатом святого, а вовк може житися лише дичиною або спеціально йому призначеною свійською твариною, див. докладніше [Толстой 1995: 497]. Розходження цього вірування з життєвою практикою і породило відповідну приказку, що у ХІХ столітті була зафіксована в багатьох регіонах України: хоч рахуй овець, хоч ні – а вовк своє візьме, втрати в отарі неминучі. Оскільки ця приказка вже не знаходила підкріплення у народних уявленнях, мовці Слобожанщини замінили перший компонент *вовк* на фонетично близький *вор*; цьому сприяла і виражена в приказці ідея про крадіжку. Проте вельми цікаво, що ця давня паремія дожила в народному мовленні до нашого часу, хоча й у трансформованій формі.

Питомо українське походження має фразема *охрімова свита* «погано пошитий верхній одяг» (стор. 336), яка є алюзією на український народний анекдот про людину, що латала свою свиту. Цей анекдот було використано Леонідом Глібовим як сюжет байки під назвою «Охрімова свита» (1853 р.), докладніше див. [Жуйкова 2006: 63–64]. Довга свита внаслідок численних перероблень стала в героя байки короткою, *"неначе той німецький каптанець"*. Такий вигляд вбрання суперечив стереотипним народним уявленням про вигляд верхнього одягу, а тому людина, вбрана в таку свиту, ставала об'єктом глузування. Байка Л. Глібова завершується такими словами:

*Отак і з тим буває,
Хто чортзна-де добро своє діває, –
А там як кинеться – вертить і так і сьак,
Неначе горобець у клітці...
Дивись, згода – гуляє неборак*

В Охрімівій куценькій свитці.

Завдяки уважності А. Сагаровського вираз *охрімова світа* поповнив фразеологічний фонд української мови.

Повертаючись до теми реєстру словника, зверну увагу на такі двокомпонентні одиниці, які, на мою думку, не мали потрапити до фразеологічного словника. Це одиниці на кшталт *борозенне колесо, вода питтьова, в'язові кістки, двозубчасті вила, дєтський лісапед, дїм родільний, молитвенний дом, кавустична сода, карманний ножичок, кїнський щавель, конпостна яма, коток освальтовий, козеїновий клей, лагерь піонерський, ланпа паяльна, ленточний висів, льотна пчола, облакатська контора, сахарний завод, тих брюшний, цибуля куцаста, шапка бджолярська* та ін.; деякі з них маркуються у словнику як технічні. Іменниковий складник таких виразів зберігає властиве йому значення, а прикметник додає до іменника специфічну (уточнювальну) ознаку. Це типові колокації, що служать цілісними нейтральними номінаціями певного явища і не передають жодного прагматичного змісту. Помітно, що деякі їх компоненти мають російське походження. Очевидна відмінність цих колокацій від інших прийменниково-іменникових одиниць, поданих у словнику, на кшталт *старий лапоть* «літній чоловік», *собаче вимня* «нарив під пахвою», *бабський ополоник* «бабій, залицяльник», *шкура барабанна* «нікчемна людина» та ін., семантика яких заснована на образному осмисленні певних явищ.

Окремо варто зупинитися на впливах російського мовлення, які також зафіксовані збирачем. Подекуди це власне російські фраземи та приказки, що мають лише деякі фонетичні ознаки української мови: *баклуші бить* (стор. 27), *викрасить і вибросить* (стор. 61), *брать на іспуг* (стор. 174), *йожик в тумані* (177), *закалдований круг* (стор. 210), *наобум Лазаря* (стор. 217), *начать і кончить* (стор. 256), *морда отюгом* (с. 248), *сім п'ятниць у неділю* (стор. 313), *свіркать п'ятками* (стор. 313), *брать на пушку* (стор. 312), *Як агукнеться – так і одкликнеться* (стор. 19), *Перший блин комом* (стор. 39), *Дуракам закон не писаний* (стор. 146), *Хоть шаром покоти* (стор. 418). Деякі російські сталі вирази в україномовному середовищі змінили свою форму чи сенс. Наприклад, зафіксована на Харківщині фразема *садить у галошу* (стор. 86) супроводжується у словнику поясненням «перемагати, ставити на місце». Формально це питома російська фразема, яка колись мала вигляд *сажать (посадить) в калужу*, де діалектне *калужа* має те саме значення, що й українське *калюжа*. Незрозуміле носіям російської мови слово *калужа* перетворилось на *калоша* і в такій формі ввійшло як в тексти, так і в російські фразеологічні словники, див. докладніше (БМС: 242). В українській фразеографії ХХ ст. зафіксовано вирази

посадити в калюжу та *сідати в калюжу*, див. (ФСУМ: 679, 808) – з цитатами радянського періоду. (Зауважу, що М. Номис не фіксує таких фразем у своєму словнику). Обидва вирази не мають значення «перемагати» чи «ставити на місце», їх семантика корелює з образною складовою: *сідати в калюжу*, як і російське *садиться в калошу*, означає «потрапляти у дуже незручне або смішне становище; зазнавати у чомусь невдачі», причому мотивація української фраземи не потребує пояснень для носіїв української мови.

Інші одиниці з російськомовними компонентами, можливо, не запозичені безпосередньо в носіїв російської мови, а створені мовцями-слобожанами у ситуації фактичної двомовності: *аїст обронив*, *аїста ждуть* (стор. 19), у *голові хівраль* (стор. 103), на *кладбище очирідь займають* (стор. 193), *заведущий чужим хазяйством* (стор. 162), *діжурний по кроваті* (стор. 210), *здачу мимо карману не проносити* (стор. 168), *мартьошка намазюкана* (стор. 235), *Неудобно какать стоя* (стор. 179), *До утки на десять сутки [доходе]* (стор. 390), *Прическа – нащо та роцоска* (стор. 305) та ін., хоча етнічні джерела їх походження з певністю встановити неможливо.

Про ставлення деяких слобожан до російської мови свідчить виразна приказка «*Как*» і «*да*» *очі виїда* (стор. 271), сенс якої не потребує коментарів. Це яскравий продукт новітнього фразеотворення, жива реакція народу на впливи чужого мовлення.

Таким чином, серед фразем, зібраних А. Сагаровським на Центральній Слобожанщині, є чимало таких, які становлять оригінальні продукти народної мовотворчості і виразно демонструють невмирущу здатність нашого народу до образного і дотепного осмислення явищ соціального буття. Значна частина сталих виразів має живий народномовний колорит, часом несподівану внутрішню образність, а також неповторну експресивність. Їх зіставлення з іншими одиницями, вміщеними в українських паремійних збірниках, дозволить виявити як самобутні утворення слобожан, так і фраземи, відомі в інших регіонах України. Надзвичайно цінним досягненням А. Сагаровського з фіксація архаїчних фразем, навіть в їх трансформованому вигляді. Я переконана, що цей словник стане в нагоді не лише діалектологам та фразеологам, а й дослідникам, які працюють у сфері етнолінгвістики та когнітивної лінгвістики.

І наостанок: словник Анатолія Ананійовича вже доступний для скачування на сайті ХНУ ім. В. Н. Каразіна за адресою <https://ekhnuir.karazin.ua/items/797903b9-94d0-4acf-b817-c5a2ac7ae7fb>

Джерела

БМС – Бирих А., Мокиенко В., Степанова Л. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. С.-Петербург: Фолио-Пресс, 1998. 701 с.

Ном. – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис. Київ: Либідь, 1993. 768 с.

Сн. – Снегирев И. Русские народные пословицы и притчи. Москва: Индрик, 1999. 624 с.

УЗ – Українські замовляння. Упоряд. М.Н. Москаленко. Київ: Дніпро, 1993. 309 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови у 2 книгах. Київ: Наукова думка, 1993.

Література

Жуйкова 2006 – Жуйкова М. До походження українського образного предиката *втяти (втнути)*. Українська мова. 2006, ч. 2, с. 57–66.

Мокиенко 1990 – Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. Москва, 1990.

Мокиенко 1995 – Мокиенко В.М. Идеография и историко-этимологический анализ фразеологии. Вопросы языкознания, 1995, № 4. С. 3–13.

Толстая 2012 – Толстая С.М. Счет. Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под ред. Н.И. Толстого. Т. 5. Москва: Международные отношения. 2012. С. 218–220.

Толстой 1995 – Толстой Н.И. Георгий. Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под ред. Н.И. Толстого. Т. 1. Москва: Международные отношения, 1995. С. 496–497.

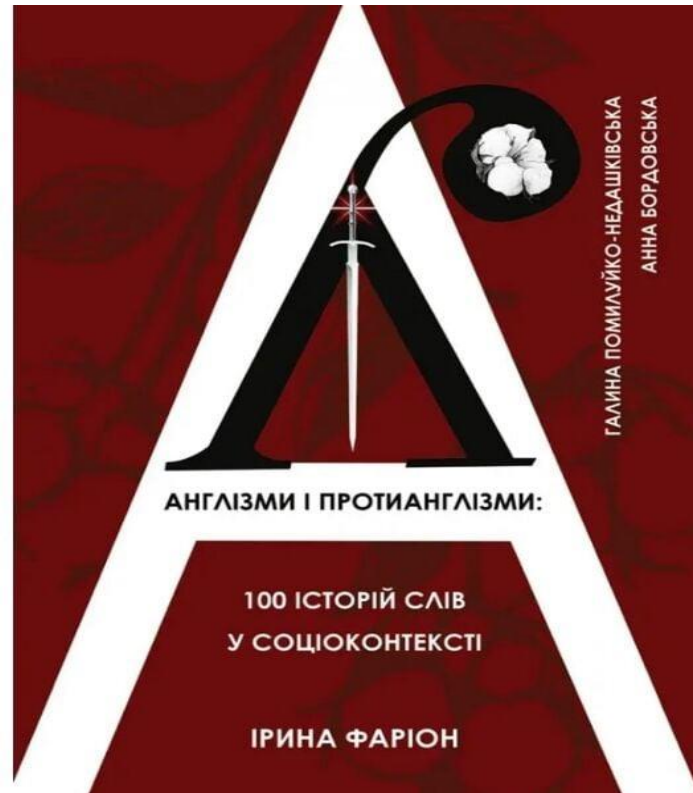
Marharyta Zhuikova

**"Kak" and "da" eyes go out: about a new source for research
into regional phraseology**

Євгенія Карпіловська

Вічний вибір між своїм і чужим: протидія моді на слова

[Рец.: Ірина Фаріон. **Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті**. Монографія (зі словником) / Ірина Фаріон, Галина Помилуйко-Недашківська, Анна Бордовська. Львів: Видавництво «Свічадо», 2023. 716 с.].

Цю останню прижиттєву монографію Ірини Дмитрівни Фаріон та її колег-помічників Галини Помилійко-Недашківської й Анни Бордовської трагічні обставини звірячого вбивства Ірини Фаріон у Львові 19 липня 2024 року спонукають сприймати як її не лише наукове кредо, а великою мірою й заповіт дослідникам української мови й загалом шанувальникам українського слова та української культури. На це скеровує провідна сюжетна лінія обговорюваної книги, закріплена в її не випадковому підзаголовку – слово у соціоконтексті.

У такому підході до аналізу запозичень, насамперед тих, які авторка назвала *англобарбаризмами*, і загалом до вічної проблеми вибору мовцем між своїм і чужим для ословлення думки виявилися принципові засади наукової діяльності Ірини Фаріон як ученого-мовознавця, історика мови й її полум'яного оборонця, яка активно опрацьовувала зокрема невідкладні завдання історичної і сучасної соціолінгвістики. Саме занурення слова в процеси українського світобачення і світосприйняття, відновлення

зблокованих і випрацювання нових ресурсів українського мовомислення, прагнення поєднати тяглість української культурної традиції, українську історичну та культурну мовну пам'ять із сучасною мовотворчістю й дали дослідниці можливість сформулювати аргументоване, переконливе й надійне теоретичне і методологічне підґрунтя для вивчення конкретних мовних явищ і фактів англійзації (саме так позначає цей процес І. Фаріон) сучасної української мови. На такій надійній основі авторка формулює рекомендації щодо протидії навалі чужомовних назв, які не розвивають український лексикон, не збагачують українськомовну картину світу, а спотворюють образ української мови й викривлюють картину українського світу, яку мова покликана відображати. *Протианглізми* дослідниця подає і трактує як результат осмислення нових запозичень – *англізмів* – і творення їхніх українських відповідників на основі власних ресурсів української мови, як факт активної когнітивної діяльності мовця на відміну від пасивного зукраїнення чужої лексеми, яке С. Караванський влучно назвав мавпуванням чужої мови.

Книгу складають 6 розділів: «Про засади вивчення чужих слів», «Термін – фокуси засадничих понять і дій», «Сприйняття запозичень і чужої мови в діяхронії»¹¹, «Соціолінгвальний контекст англобарбаризмів», «Внутрішньомовний контекст англобарбаризації» і «Англізми та протианглізми: історія слів – історія націй». Визначення жанру цієї праці як монографії зі словником підтверджують матеріали всіх розділів: роздуми авторки над означеними проблемами ілюструють приклади *мовного герцю*, за її образним висловом, англізмів з рекомендованими протианглізмами, питомими позначеннями понять, реалій, процесів і явищ або тими адаптованими запозиченнями, що довели свою доцільність в українськомовній різностильовій практиці. Обговорені в книзі 100 слів зібрано в окремому словнику-показчику в кінці теоретичного викладу (сс. 642–646).

Свою працю Ірина Дмитрівна Фаріон і її співавторки адресували широкій аудиторії тих, хто професійно працює з українським словом – науковців, викладачів, редакторів, письменників, журналістів, усіх небайдужих до української мови як маркера і виразника української національної ідентичності, чинника згуртування української політичної, самочутної, за висловом П.О. Куліша, нації. І. Фаріон послідовно у викладі підкреслює важливість усвідомлення саме такої ролі української мови в нинішніх обставинах війни Росії проти України, коли мова разом з ідеєю української державності, суверенітету й територіальної цілісності держави стала символом і запорукою єдності не тільки етнічних українців, а всього народу України.

¹¹ Зберігаю правопис оригіналу.

В анотації до обговорюваної праці авторки сформулювали головні критерії аналізу запозичень, насамперед англізмів як найпоширенішого нині їх різновиду, на сучасному етапі функціонування української мови, визначення доцільності їхнього освоєння та засвоєння українською мовою або пошуку протидії їм – *протианглізмів*: «Не вперше, – зауважують вони, – протиставляємо *унікальне – глобальному, національне – космополітичному, традиційне – модному, своє – чужому*, а отже, *вічне – минулому*. Визначаємо першорядність питомих слів посеред політичного тиску та протинаціональних тенденцій. Ніщо так не зриває зі світу облудної завіси, як Слова – свої і чужі. Наскрізна ідея праці – **«Іноземці? – лише у безвиході і високої якості!»** І так визначають адресата своєї праці: «Для всіх мовців, що добирають слова, як людей, і мають свій мовний дім» (с. 19). Соціоконтекст вивчення процесів англійзації у мовній діяльності українського суспільства як, за визначенням авторок, «поширення англійської мови і некерованої, «лавини *англізмів*» обмежено освітнім та інформаційним дискурсом.

Вибір фокусу аналізу мовного матеріалу й викладу його результатів цілком слушний і закономірний для І. Фаріон – викладача з багаторічним стажем, яка знала проблеми не з других-третьох рук, а з власного досвіду освітянської роботи. Крім того, саме ці сфери українськомовної практики й формують образ сучасної української мови як виразника сучасного українського світу, його картину у мовній свідомості української спільноти. Наріжними в дослідницькому апараті І. Фаріон і її колег є терміни *англізм* (*псевдоанглізм*), *англобарбаризм*, *англійзація* (зі вказівкою на синонімічне йому позначення, яке вжила Леся Українка, – *обангличанення*), *протианглізм*, *англо-український суржик* (*новояз*), *макаронізм*, *язичіє*. Вони загострюють увагу читачів саме на проблемі врівноваження, доцільного використання в мовній діяльності української спільноти питомих і чужих, запозичених ресурсів української мови, на потребі збереження автентики, типологічних рис українського номінування. Занурення в глибший світоглядний, ідеологічний, історико-культурний пласт проблем окреслюють такі терміни в апараті розглядуваного дослідження, як *нація*, *національний*, *націоналізм*, *ідентичність* і протиставлені їм *глобалізм*, *інтернаціоналізм* (с. 24). Як потужні концептуальні напрямні І. Фаріон подає в усіх розділах висловлення відомих українських учених-мовознавців, громадських діячів, провідників українського національно-визвольного руху про значення рівноваги між своїм і чужим у мові для виховання національно свідомого суспільства, про загрозу для національної ідентичності тиску чужого мовного матеріалу, слів без зрозумілих і знайомих образів українського світу. Такі ідейно-моральні камертони вкрай важливі для сприйняття власне мовних етюдів дослідниці. Вона знаходить суголосся з власними роздумами та переконаннями в ідеях і діяльності своїх попередників і сучасників на полі плекання української мови та культури.

Серед таких висловів особливе місце посідають міркування про мову українських шістдесятників та інших оборонців ідеї української державності.

Наприклад, обмірковуючи проблеми вибору ресурсів для створення термінів як позначень спеціальних, фахових понять, Ірина Дмитрівна цитує такі слова Алли Горської: «Людина, позбавлена почуття національності, не здатна до розумового і духовного життя. Лише народ, який розмовляє своєю мовою, здатний до прогресу, і розумового життя. Лише людина, яка перемогла в собі почуття користолюбства і бездушного космоплітизму, яка віддала себе народній справі, повірить у силу і призначення свого народу, здатна до творчості і до справжніх великих справ, тому що вона діє, зважаючи на живу вічність народу, з усім його минулим і майбутнім» (с. 35).

100 англійзмів різного часу засвоєння та різного спектру функціонування в українській мові, які І. Фаріон дібрала для аналізу, продемонстрували й різне співвідношення з питомими українськими відповідниками. Зауважу принагідно, що цей спектр відображає не тільки можливості врівноваження свого (внутрішніх ресурсів) і чужого (зовнішніх ресурсів) в українській мові, а й виваженість дослідницького підходу авторки до розв'язання питання про доцільність того чи того англійзму. Полюсами на шкалі визначення прийнятності/неприйнятності певного англійзму, а отже, й переваги на користь англійзму чи протианглійзму можна вважати, з одного боку, лише протианглійзмів, рекомендованих замість англійзмів, а з другого, – наявність лише англійзму. Між цими полюсами дослідниця помістила пари англійзмів з питомими відповідниками як рівноправні позначення понять, залишивши вибір якогось з них на розсуд мовця залежно від його інтенції чи мовного смаку. Прикладом першої ситуації вибору позначення може слугувати англійзм *блекаут*, що з'явився в активній українськомовній практиці під час російсько-української війни у зв'язку з наслідками обстрілу російськими окупантами енергетичних об'єктів України й масовим відімкненням електроенергії. Як його питомі відповідники І. Фаріон подає віддієслівні іменники *знеструмлення* і *вимкнення*. Не можу не висловити у зв'язку з аналізом у книзі саме цього новозапозичення застереження щодо обмеження тла дослідження сферами освіти та масової інформації. Саме такі професіоналізми, як *блекаут*, доводять потребу враховувати й сферу фахової, виробничої, офіційно-ділової, бізнесової комунікації, ресурси й норми професійного, а не лише загального українського лексикону. Ставлення авторки до цього новозапозичення виявлено в її оцінці його як *невмотивованого англійзму*, що «як темрявою, наскрізь пробило інформаційний простір України» (с. 170). Варто підкреслити, що гостра публіцистичність і яскрава образність оцінок і висновків І. Фаріон не шкодять сприйняттю її аргументів, употужнених багатим і різноманітним ілюстративним матеріалом. Утім, аналіз входження в українську мову англійзму *блекаут* доводить важливість врахування потреб професійної мовної практики. Запозичення, внутрішня форма яких затемнена для українського мовця, а отже, вони позбавлені небажаних асоціацій і образів, стають найзручнішими, однозначними і водночас відкритими для

міжнародної співпраці позначеннями спеціальних понять. Цю давно відому істину ілюструють приклади з текстів у цьому етюді І. Фаріон, де поруч з питомими позначеннями *аварійне знеструмлення*; *стан, коли енергосистема країни повністю знеструмлена* послідовно вжито й англiзм *блекаут*. Воно однослівне й однозначне, а отже, зручне у фаховій комунікації і легко надається, у разі потреби, до дальшої аспектуалізації поняття за допомогою словотворчих засобів, тобто зручне до творення дериватів. Однак мовне багатство визначає ресурс, зорієнтований на різні потреби мовців. І, як бачимо, хоч і багатозначний англiзм *блекаут* на своєму місці у фаховому, спеціальному використанні поруч із питомими і, до речі, не менш багатозначними його відповідниками *знеструмлення* чи *вимкнення*, які, крім того, як зауважує сама авторка, для повної з ним тотожності потребують ще й означень *повне, цілковите, абсолютне*. З огляду на це надто категоричним постає висновок І. Фаріон про те, що наявність терміна (*заживити* (*живлення, живильний*)) робить непотрібним уживання багатозначного англiзму *блекаут* «замість очевидного й промовистого суфіксального похідника *знеструмлення* < *знеструмити* чи *вимкнення*» з необхідним, утім, застереженням «в різних синтагматичних зв'язках – *віялове, повне, часткове, тимчасове, аварійне, можливе* та ін.» (с. 173).

Наскільки важать форма і роль англiзму в тексті, доводить інша одиниця з кінцевим компонентом *аут* (від англ. *out* «з, назовні, за межі чогось») – *камінг-аут*, теж проаналізована в розглядуваній книзі. Про її неповне освоєння українською мовою як цілісного позначення свідчить написання з дефісом, у якому «прозирає» англійська сполука-етимон *coming out* (буквально – вихід назовні). Утім, і тут врахування спеціального психологічного поняття, яке позначає цей англiзм, а саме: «добровільне викриття перед іншими своєї сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, визнання себе не таким, як інші в сексуальній сфері» дає підстави сумніватися в слушності тих українських відповідників, які до нього подає І. Фаріон, – *зізнання, відкриюся, відкрию вам секрет, чесно кажучи, не судить суворо, прийміть мене таким* (с. 643). Сучасне вживання англiзму *камінг-аут* у розширеному значенні «відкриття, зізнання, одкровення» близьке до значення давнього грецького релігійного терміна *апокаліпсис* та його українських відповідників *одкровення, об'явлення, об'ява, прозріння* (Божої волі, істини з уст Бога), пор. переклади в українській мові Апокаліпсису святого Іоана Богослова в Новому Заповіті як *Одкровення святого Іоана Богослова* або *Об'явлення святого Івана Богослова*.

На іншому полюсі накресленої вище шкали співвідношення англiзмів і протианглiзмів перебувають англiзми, цілковито освоєні й засвоєні українською мовою як єдине позначення певних понять, пор. такі одиниці, як *бот, гол, мем*. Між ними розмістилася досить строката група позначень, у якій сусідують англiзми й питомі українські відповідники-протианглiзми. У цих об'єднаннях слів відчуваємо різну міру переваги свого або чужого. Її визначено передусім формою слова – її простотою чи складністю, а отже,

придатністю для словотворення як засобу дальшого структурування позначеного поняття. Скажімо, в парі *копаний м'яч* – *футбол* явно переміг англізм, що доводять такі деривати від нього, як *футбольний*, *футболіст*, *футболка*, *мікрофутбол*, *мікрофутбольний* і навіть okazionalne *футболістика*. Проте навряд чи омонім-новозапозичення *лук* витіснить питомі позначення *образ*, *вигляд*, *стрій*, *одяг*, *вбрання* і загалом втримається в українській мові. Його долю покаже час, а визначать потреби мовної практики українського суспільства.

Отже, Ірина Дмитрівна Фаріон залишила нам працю з виразною авторською концепцією співвідношення свого і чужого в мові для збереження її самобутнього «обличчя», працю, насичену багатим фактичним матеріалом та висновками його всебічного і вдумливого аналізу. Вона спонукає читачів до роздумів, а дослідникам-мовознавцям дає потужну теоретичну і практичну поживу для власних рефлексій над новими англізмами. Її висновки, а подеколи й свідомо загострені оцінки мовних фактів лише употужнюють виклад, не даючи можливості зацікавленому читачеві пройти повз описувані явища й процеси в сучасній українській мові. Як авторське наукове кредо й напутнє слово однодумцям і колегам на мовознавчому полі звучить сьогодні висновок ученої про те, що «теперішня *англійзація* – це процес неконтрольованого напливу у мову як наслідку суспільно-політичних чинників глобалістського спрямування та ментальної ущербності. Водночас окремі *англізми* (як і запозичення з інших мов) є неминучим явищем мовно-суспільного розвитку на противагу явищу *англобарбаризації*, яке трактуємо як порушення *закону рівноваги чужих і питомих слів, своєї та чужої мови*, внаслідок чого настає *очуження (барбаризація) мови* – антикультурний політичний процес, що стає загрозливим для нації та держави, бо свідчить про залежність постколоніального чи гібридного суспільства від чужих цінностей і нехтування власними» (с. 635–636). Пошук протианглізмів як питомих українських відповідників англізмам, що його в рецензованій книзі продемонструвала І. Фаріон, і спрямовано на оборону власного номінаційного ресурсу, на збереження власних типологічних рис українського лексикону, а завдяки цьому – й самобутньої українськомовної картини світу.

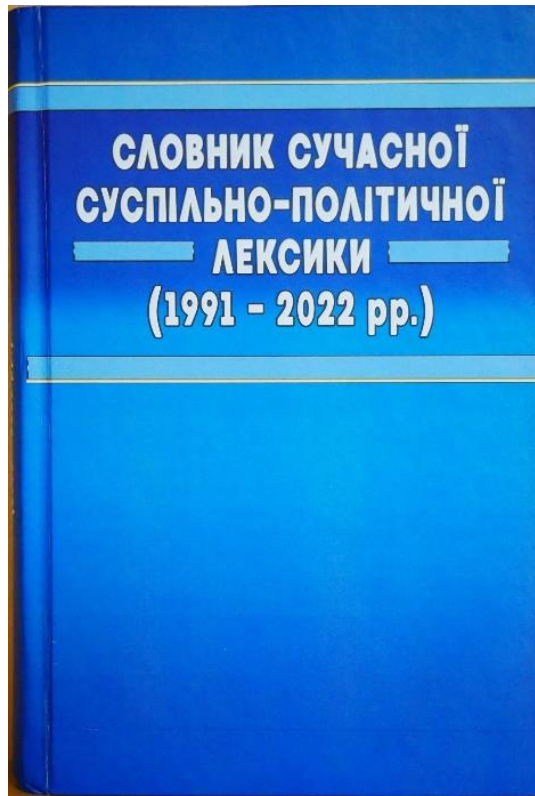
Ievgeniia Karpilovska

The eternal choice between one's own and another's: resistance to the fashion for words

Лариса Кислюк, Оксана Матковська

**Суспільно-політичний лексикон доби Незалежності України:
лексикографічний вимір**

(Рец.: Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991–2022 рр.)
/ уклад. : І. А. Казими́рова, О. І. Петро́ва, Л. В. Туровська, Л. А. Халіновська,
Н. О. Яценко. Відп. ред. І.А. Казими́рова. Київ : Наук. думка, 2024. 500 с.)

Систематизований опис суспільно-політичної лексики посідає особливе місце в лексикографії, адже цей шар лексики на сучасному етапі перебуває під впливом соціодинаміки в Україні та виявляє процеси стрімкого оновлення. Лексикографічне засвідчення таких постійно оновлюваних лексичних одиниць виявляє закріплення в мові найменувань на позначення нових взаємовідношень між владою – суспільством – особою, збереження унікального матеріалу для вивчення мовної історії та еволюції національної мовної картини світу. «Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991–2022 рр.)» (далі – Словник) є лексикографічним зрізом знакових трансформацій в українському суспільстві в переломний історичний період – під час зміни політичних систем, ідеологічних парадигм, глибоких соціальних перетворень: проголошення незалежності Української держави та утвердження державного статусу української мови, Помаранчевої революції й Революції Гідності, пандемії COVID-19 та російсько-української війни.

Укладачі Словника, досвідчені термінологи й лексикографи І.А. Казимирова, О.І. Петрова, Л.В. Туровська, Л.А. Халіновська, Н.О. Яценко позиціонують словник як **комплексну відповідь на два взаємопов'язані виклики часу**: по-перше, на появу у закладах вищої освіти України нових дисциплін «конфліктології, соціальної філософії, соціології права, філософії історії, філософії права, релігієзнавства» (с. 4–5), які потребують сучасного термінологічного інструментарію; по-друге, на значні зміни в науковому й суспільно-політичному лексиконі упродовж останніх трьох десятиліть, що зумовлюють необхідність лексикографічної фіксації. Це визначає як **практичну спрямованість** праці (раціональне використання в науково-педагогічній діяльності), так і її **теоретичну значущість** як інструменту фіксації мовної реакції на зміни в функціонуванні держави і суспільства.

Об'єктом опису в Словнику обрано широкий спектр суспільно-політичної лексики, до якої входять терміни (однослівні та кількаслівні, або розчленовані номінації) та лексичні одиниці суспільно-політичної сфери, серед яких немало неологізмів (новотворів та неозапозичень), включно з емоційно забарвленими номінаціями (*рашист, українофоб*). Укладачі застосували польову, ядерно-периферійну модель організації лексики, де до ядра увійшла власне суспільно-політична термінологія (*абсолютизм, авторитаризм, амністія, безробіття, геополітика, глобалізація*), а до периферії – терміни суміжних галузей знання (економіки, фінансів, історії, релігії). Охоплення **термінологічної, термінологізованої та фонові лексики** відображає динаміку суспільно-політичного лексикону, його формально-семантичну стратифікацію та функціонально-прагматичну диференціацію, за яких чіткі межі між цими групами лексики часто розмиті. Такий підхід дозволяє зафіксувати процеси **термінування загальноживаної лексики та детермінування спеціалізованої лексики**, що є характерним для періоду суспільних трансформацій. Очевидно, відсутність чітких критеріїв розмежування сучасної суспільно-політичної термінології та лексики спричинила вибір назви Словника, в якій відображено суспільно-політичну лексику як об'єкт опису та як проблему розмежування термінів і лексичних одиниць суспільно-політичної сфери. Тож осмислення сучасної суспільно-політичної лексики з позиції чіткого окреслення критеріїв, за якими її одиниці можна класифікувати як нові терміни суспільних наук, залишається актуальною проблемою для фахівців-термінологів і термінографів.

Словник містить ґрунтовну Передмову (с. 3–9), в якій викладено концептуальні та методологічні засади добору та наповнення реєстру окреслено хронологічні межі джерельної бази, макро- та мікроструктури словника; а також подано Умовні скорочення ремарок (с. 10), корпус словника, що вміщує словникові статті (с. 11–434), Список джерел та літератури (с. 435–453), також Показчик, що складається з реєстрових слів і

словосполук зі стрижневим реєстровим словом (с. 454–499), наприклад: *Уряд, у. електронний, у. коаліційний, у. маріонетковий, у. однопартійний, у. політичний, у. технократичний, у. тимчасовий, у. тіньовий*, що включає в пошукову базу номінації-словосполучення.

Для впорядкування доволі строкатого матеріалу (терміни, нейтральні та емоційно забарвлені лексеми) укладачі застосували поєднання алфавітно-гніздового принципу з використанням логіко-поняттєвого методу та методу лексико-граматичного впорядкування статей Словника. Цей принцип реалізовано послідовно: терміни-словосполучення з іменником подано при стрижневому іменнику (*егалітаризм* → *е. етнорасовий, е. ісламський*), тоді як окремі терміни-словосполучки винесено в окремі статті: наприклад, терміни-словосполучки, частиною яких є загальнонаукові терміни, що виходять за межі суспільно-політичної лексики (*аналіз документів, аналіз загрози, аналіз кластерний* тощо), а також ті, стрижневим компонентом яких є загальновживане слово (*баланс політичний, бар'єр прохідний* тощо).

Реєстрове наповнення Словника певною мірою визначено обсягом і змістом джерельної бази, на яку спираються укладачі. Це солідний список сучасних електронних і друкованих українськомовних джерел публіцистичного, наукового, офіційно-ділового стилів за 1991–2022 рр.: періодичні видання, наукові праці; термінологічні словники, довідники, енциклопедичні видання, офіційні державні паперові документи та сайти тощо. Широкий спектр джерельної бази уможливив подання до кожної зі словникових статей ілюстрацій із чіткою паспортизацією (із зазначенням джерела й дати його публікації), що дозволяє простежити хронологію входження термінів до узусу та їхнє функціонування в конкретному суспільно-політичному контексті. Водночас аналіз джерельної бази виявив її певну функціонально-стильову незбалансованість: більшість ілюстрацій дібрано з медіаджерел і, меншою мірою, з наукових текстів, тоді як художня література взагалі не представлена як джерело ілюстративного матеріалу. Хоч це і зумовлено специфікою суспільно-політичної лексики, що функціонує насамперед у публіцистичному, офіційно-діловому та науковому стилях, проте чимало термінів, представлених у Словнику (*війна, демократія, незалежність, революція та ін.*), уже давно функціонують у сучасній українській художній літературі, де набувають додаткових семантичних конотацій. Крім того, розширення функціонально-стильового спектру джерельної бази уможливило б докладніше подання в Словнику процесів термінування та детермінування суспільно-політичної лексики, її комунікативно-прагматичного, метафоричного, оцінного потенціалу.

Лексичний склад Словника структуровано за логіко-поняттєвим принципом, що передбачає виділення шести основних лексико-семантичних груп, які охоплюють провідні сфери суспільно-політичного життя України періоду 1991–2022 рр. У Передмові автори чітко окреслюють цю тематичну диференціацію, виділяючи такі групи: 1) терміни державно-територіального устрою; 2) терміни політології; 3) лексика сфери зовнішньої політики та

дипломатичної практики; 4) лексика сфери соціології; 5) найменування притаманних українській спільноті ідейно-моральних тенденцій; 6) терміни юриспруденції (с. 5–6). Водночас фактичний склад Словника виходить за межі декларованих шести тематичних груп і містить значний обсяг лексики з інших галузей знання, що автори кваліфікують як периферійну зону суспільно-політичної лексики. Таку перехідну зону теж доцільно було б стратифікувати за формально-семантичними та функціонально-прагматичними параметрами.

Широко представлена у Словнику лексика війни (2014–2022 рр.), про що згадують укладачі в Передмові: «відбито шар лексики, пов'язаної з тимчасовою окупацією Криму та частини Донецької та Луганської областей, а також тієї, що з'явилась або була активована з початком повномасштабних воєнних дій на території України» (с. 5). Другою важливою групою є «суспільно-політична лексика, пов'язана із епідемією коронавірусу: *вакцинація, епідемія, ковідістерія, коронавірус, коронапаніка, пандемія, ревакцинація* тощо» (Там само). І хоч цього не зазначено в Передмові, але варто виокремити і шар лексики, пов'язаний із процесами цифровізації, що широко представлений у словниковій праці і як частина реєстрових одиниць, і в складі ілюстративного матеріалу. Зокрема це лексика, пов'язана із процесами оцифрування державних процесів і послуг та громадського життя (*цифрова трансформація, цифрова революція, цифровий паспорт*), процесів, пов'язаних із кібербезпекою (*кібердержава, кібервійна, кіберзагроза, кіберзброя, цифрова гігієна*). В ілюстративному матеріалі Словника виявляють активність словосполучень з компонентом *віртуальний*, які ілюструють інші реєстрові слова, але водночас обидва складники словосполучень – і прикметник *віртуальний*, і означувані ним іменники виявляють розширення спектрів сполучуваності (*віртуальний простір, віртуальний світ*), наприклад: *Війни бувають економічні, інформаційні, давно вже точаться не тільки в реальному світі, а й у віртуальному просторі, не новина й війни політологічні як протистояння різних доктрин, учень і поглядів* (УТ, 09.06.2018) (с. 64); *Віртуальний світ* створює сприятливе середовище для агресії (День, 31.03.2017) (с. 66); *В актуальній культурній ситуації в умовах бурхливого розвитку віртуального простору однією з найзатребуваніших форм політичного гумору є інтернетмеми...* (ДТ, 06.07.2019) (с. 89); *Коли є дефіцит спілкування в сім'ї, дитина втікає у віртуальний світ, а забрати її з цього світу значно важче, ніж відпустити туди* (ВЗ, 28.12.2015) (с. 10). Активність таких словосполучень вказує на потенційну можливість їх стати повноцінними одиницями реєстру, а словник виявляє свій потенціал в ілюстративній частині словникових статей для майбутніх лексикографічних праць.

Окремо автори виділяють пласт «емоційно забарвлених слів, які використовують для аксіологічної характеристики, здебільшого негативної, окремих прошарків суспільства» (с. 6). У реєстрі представлено значний масив

нової, експресивно забарвленої, оцінної лексики, але частину її подано без ремаркування. В Умовних скороченнях ремарок (с. 10) подано окремі стилістичні ремарки («ірон.» – іронічне, «розм.» – розмовне), використані для характеристики нової лексики. На нашу думку, перелік їх можна було б розширити, додавши, наприклад, «зневажл.» – зневажливе; «оказ.» – okazіоналізм, що додатково забезпечило би нормативну функцію Словника. Новий лексичний матеріал, засвідчений у Словнику, є важливим зрізом окресленого періоду 1991–2022 рр., який уже використовують дослідники мови сучасної політики, порівнюючи його наповнення з ілюстративним матеріалом за 2022–2024 рр., що впливає й на оновлення словникових дефініцій. На прикладі поняття *рашист*, що активно функціонує у суспільно-політичному лексиконі періоду російсько-української війни, можна бачити стрімку динаміку зростання негативно-оцінного характеру лексеми, що підкреслює ремарка *зневажл.*, пор. словникові статті СССПЛ (1) та додатку до дисертації О.А. Матковської «Функціонально-прагматичний потенціал лексикону сучасної української політики» (2):

(1) **раші́ст** – росіянин, який підтримує агресію Росії проти України. *Рашист, який здався у полон, проситься додому – СБУ* (Armyinform, ел. ресурс).

(2) **раші́ст**, неол., *зневажл.* – російський військовий; прихильник російського фашизму; назва росіян-окупантів. *Найбільше руйнувань у Донецькій області – рашисти пошкодили 119 навчальних закладів (УП, 13.03.2022); Я була певна, що все найстрашніше залишилось у підручниках, у згадках про Голокост і Голодомор, що людство змінилося, звільнилося, очистилося. Але я не могла уявити, що між людьми й рашистами така велика різниця, тобто – нічого спільного, анічогісінько* (Венгринюк, 2023).

Важливо, що всі реєстрові слова подано з наголосом, особливо ті, щодо яких виникають труднощі з правильним наголошуванням: *біткóїн*, *інклю́зія*, *мерéжéвий*. Окремі реєстрові слова супроводжують ремарки, які, переважно, вказують на сферу функціонування терміна (*сусп.*, *політ.*, *держ. упр.*, *соціол.*, *психол.* тощо). Права частина словникової статті складається з дефініції та однієї ілюстрації з паспортизацією. За наявності у словниковій статті словосполук зі стрижневим реєстровим словом ілюстрацію подано до кожної з них. У структурі словникових статей відображено таку важливу ознаку сучасної української номінації, як зміни в семантиці й появу нових значень у відомих словах. Це зроблено за допомогою подвійної скісної риски (/), яка графічно розмежовує відтінки значення реєстрових одиниць (наприклад, значення реєстрового слова *бло́кпост* у мирний і воєнний час (с. 49)).

Словник уже став цінним джерелом інформації про наявність і змістову наповненість лексичних одиниць означеного періоду, зокрема термінів для науковців, освітян, журналістів. Певні, що з часом цінність праці тільки зростатиме для майбутніх поколінь, коли відходитимуть у пасив ті поняття і події, які яскраво характеризують окремі періоди життя українського та європейського суспільства 1991–2022 рр. й стануть частиною історичної

пам'яті (*автомайдан, автомайданівець, Адміністрація Президента України, антивакцинатор, атовець, Брекзит, бустерна доза, Євромайдан, ковід* та ін.). Для користувачів паперове видання Словника (накладом у 50 примірників, що автоматично робить його бібліографічною рідкістю) недоступне завдяки електронному варіанту, розміщеному на сайті Інституту української мови НАН України.

Тож «Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991–2022 рр.)» став першим системним тлумачним описом суспільно-політичної лексики періоду Незалежності, в якому задокументовано найважливіші тематичні шари новітньої лексики (державотворчу, воєнну, пандемійну, нових політичних реалій, процесів цифровізації). Ця колективна праця стала важливим внеском у розвиток сучасної української термінології та термінографії як цінне джерело вивчення мовної реакції українського суспільства на суспільні виклики 1991–2022 років та як оригінальна модель словникового моделювання суспільно-політичної лексики.

Джерела

СССПЛ – Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991–2022 рр.) / уклад.: І. А. Казимиrowa, О. І. Петрова, Л. В. Туровська, Л. А. Халіновська, Н. О. Яценко. Київ : Наук. Думка. 500 с. URL: <https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/slovnyk.pdf>

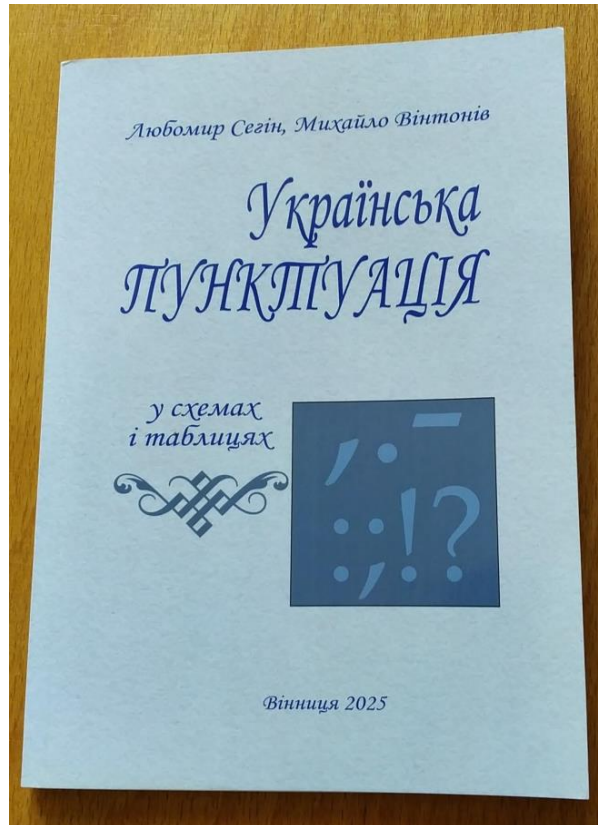
Література

Венгринюк: Венгринюк Х. Ця війна назавжди, чуєш, Софі: антологія «Воєнний стан». URL: <https://www.meridiancz.com/blog/thiswarisforever/>.

Larysa Kislyuk, Oksana Matkovska
**Socio-political lexicon of the period of Independence of Ukraine:
lexicographic dimension**

*Зінаїда Козирєва***Опорний конспект формування пунктуаційних навичок**

(Рец.: Любомир Сегін, Михайло Вінтонів «Українська пунктуація в схемах і таблицях»: навчальний посібник. Вінниця, 2025. 112 с.)

Навчальний посібник Любомира Сегіна та Михайла Вінтоніва «Українська пунктуація в схемах і таблицях», призначений для студентів, аспірантів та викладачів вишів, є першою ґрунтовною працею у вітчизняному мовознавстві, покликаною полегшити засвоєння основних засад української пунктуації. Актуальність роботи полягає в пошуку і віднайденні ефективних шляхів для формування пунктуаційних навичок у студентів. Цій меті вповні відповідає формат посібника, матеріал якого систематизовано у формі схем і таблиць, у яких стисло і виразно окреслено етапи становлення української пунктуації, зроблено історичні екскурси, подано різні типи класифікації знаків пунктуації, представлено визначення основних понять та правила вживання розділових знаків.

Рецензований науковий доробок має передмову та 11 розділів. У першому розділі *Етапи розвитку пунктуації* у підрозділі *Презентація* та 28 таблицях викладено історію становлення пунктуації, заакцентовано на значенні терміна «пунктуація», показано зв'язок пунктуації з іншими розділами мовознавства. Простежено етапи становлення пунктуації з

найдавніших часів до сьогодення, представлено основоположників пунктуації, виокремлено функції перших розділових знаків. Окрему увагу звернено на уживання розділових знаків у слов'янському письмі IX – X ст. Репрезентовано українську пунктуаційну систему XVI – XIX ст., названо глави про розділові знаки в граматиках Л.І. Зизанія, М.Г. Смотрицького, І. Могильницького, В.І. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, а також представлено кількість розділових знаків у таких граматиках. Виокремлено особливості вживання розділових знаків в Україні кінця XIX – початку XX ст. Завершує перший розділ інформація про появу першого українського правопису «Найголовніші правила українського правопису» (1921), роботу підкомісії з пунктуації, очолювану О.Н. Синявським (1925) при впорядкуванні правопису 1928 року, наголошено на особливостях зреформованого правопису 1933 року, як позитивних (дав якісний розвиток пунктуаційних норм через детально виписані правила), так і негативних (підпорядкованість російським традиціям, скасування кращих українських традицій). Окремо схематично представлені роки видання семи версій «Українського правопису» – від першого (1921) до останнього (2019). На завершення представлено аспекти розуміння пунктуації у сучасному мовознавстві, подано дефініції поняття «розділові знаки» та оприяднено імена мовознавців, які зробили значний внесок у розвиток українських розділових знаків (Л.А. Булаховський, Н.В. Гуйванюк, І.В. Козленко, В.І. Критська, І.І. Огієнко, І.С. Савченко, О.Н. Синявський, В.І. Сімович, З.М. Терлак, Н.І. Тоцька).

Другий розділ – *З історії становлення розділових знаків. Система розділових знаків. Принципи пунктуації* – уміщує 40 таблиць, де представлено терміни з пунктуації та їх автори, названо перший розділовий знак (крапка) та його автор (Арістотель). Викладено основні поняття пунктуації, українську пунктуацію систематизовано в дефініціях, де окрім визначення власне розділових знаків (крапка, три крапки, знак питання, лапки, кома, тире, крапка з комою, знак оклику, дефіс, двокрапка, дужки), пояснено значення в тексті абзаца, прямої мови, напівпрямой мови, непрямої мови та невластивої прямої мови. В окремій таблиці репрезентовано українські джерела першої фіксації розділових знаків. Зазначено час появи розділових знаків (кома – XV ст., крапка, знак питання, крапка з комою, двокрапка, дужки – XVI ст., знак оклику – XVII ст., три крапки, лапки, тире – XVIII ст.) та українські джерела їх першої фіксації (лапки – твори І.П. Котляревського, три крапки й тире – «Енеїда» І.П. Котляревського, знак оклику й дужки – Граматика М.Г. Смотрицького, знак питання – Граматика О.П. Павловського, двокрапка – Граматика Л.І. Зизанія). Розділові знаки розкласифіковано за їх начертанням (крапка з комою, двокрапка, три крапки, дужки, лапки, тире, крапка) і за їхніми функціями (знак параграфу, кома, знак питання, знак оклику, знак виноски). Розмежовано власне-пунктуаційні і невластиве-пунктуаційні знаки, прості і складні, а також видільні і роздільні розділові

знаки. Подано дефініції основних понять пунктуації, серед яких: пунктуаційне правило, пунктуаційна ситуація, пунктограма, пунктуаційна норма, пунктуаційна помилка, пунктуаційна грамотність. Здійснено класифікацію розділових знаків за мотивованістю вибору, за здатністю мати пунктуаційний варіант, за способом уживання, за структурою, за здатністю повторюватися, за функціональним призначенням, за відповідністю пунктуаційним нормам. Визначено типи розділових знаків (одиночні – парні, повторювані – неповторювані, роздільні – видільні, нормативні – ненормативні, варіантні – безваріантні, прості – складні) та зазначено особливості їх уживання. В окремих таблицях представлено завдання методики пунктуації та етапи засвоєння пунктуації в школі, схематично типи пунктуаційних вправ функційно-комунікативного характеру.

Наступні сім розділів (III – IX) присвячені практичному застосуванню пунктуаційних знаків. Зазначимо, що на відміну від викладу пунктуації в Українському правописі 2019 року, де матеріал репрезентовано під кутом зору власне розділових знаків (наприклад, Кома в простому реченні; Кома в складному реченні; Двокрапка у простому реченні; Двокрапка у складному реченні і т. д.), у рецензованій праці акцент зроблено на типах речень, у межах яких представлено правила вживання різних пунктуаційних знаків. Наприклад, у розділі III *Розділові знаки в простому неускладненому реченні* у шести таблицях ідеться про вживання тире, крапки, знаку питання і знаку оклику (1. Тире між підметом і присудком. 2. Тире в простому неускладненому реченні. 3. Крапка всередині речення. 4. Знак питання всередині речення. 5. Знак оклику всередині речення. Крапки всередині речення). Очевидно, для наочного представлення в таблицях така форма подання матеріалу оптимальна і вповні відповідає потребам шкільного навчального процесу. Проте, якщо користувач захоче ознайомитися з правилами вживання якогось певного розділового знаку, то він змушений буде прогортати весь посібник, оскільки такі знання розпорошені по тексті.

У десятому розділі подано схеми пунктуаційного розбору речень (простого і складного), а також тексту. У схемах п'ять пунктів: 1. Прочитати просте речення (складне речення, текст) відповідно до вжитих у ньому розділових знаків (при усному аналізі) або записати речення (при письмовому аналізі). 2. Назвати і позначити пунктограми. 3. З'ясувати типи розділових знаків. 4. Визначити принцип пунктуації. 5. Аргументувати вживання розділових знаків пунктуаційними правилами. Наявні зразки пунктуаційного розбору текстів до кожної з трьох схем.

Рекомендована література (розділ XI) містить підручники, посібники, монографії, автореферати (33 позиції), а також статті (39 позицій). Однак серед бібліографічного переліку не виявилось енциклопедії «Українська мова» – вкрай важливого джерела для навчального процесу, де і на кожен знак, і на інші важливі лінгводидактичні поняття є окремі статті.

На жаль, така новаторська і вкрай потрібна для навчального процесу робота не позбавлена певних недоліків. На технічних огріхах, від яких не

убезпечене жодне видання, спеціально зупинятися не будемо, однак застережемо, що в роботі про пунктуацію важить кожен знак – пропущений чи зайвий (див. сторінки 34, 37, 63, 67, 78, 81, 89, 93, 111). Серед орфографічних помилок зазначимо:

1. Закінчення родового відмінка іменників II відміни: *рядку* (с. 12), *знаку* (с. 24), *параграфу* (с. 25), *дефісу* (с. 58).

2. Чергування в – у (сторінки 13, 93, 94, 95).

3. Вживання дієслова *навчити*, яке вимагає родового відмінка, з давальним відмінком: *навчити вправному читанню* (с. 40).

4. Щодо цитування, то академічні видання дотримуються вимоги повної паспортизації ілюстративного матеріалу. Тому посилання на взір з *рецензії* (с. 85, 87), з *підручника* (с. 98) недостатні, тим паче, для навчального посібника. Дотримання вимоги щодо повної паспортизації убезпечило б від сумнівного авторства на кшталт В. Солухін: *І вже зовсім перестав розуміти я людей, які ідуть у будинок відпочинку (!) в санаторій (!!)* відпочивати (!!!) *і живуть по кілька осіб в кімнаті* (с. 47). Пошуки за зазначеним в тексті словника авторством, як і наведеної вище цитати не дали позитивного результату. Очевидно, це адаптований переклад російського оригіналу з книги В.А. Солоухіна «Последняя ступень (Исповедь вашего современника)». І вже зовсім абсурдно виглядають приписані Г. Лисій поетичні рядки: *В високій вазі в'януть твої квіти – в моїй душі минаєш біллю ти* (с. 82).

Усі висловлені зауваги не знижують загальної високої оцінки виконаної авторами роботи. Зазначені огріхи можна буде усунути при подальшій роботі над перевиданням посібника.

Zinaida Kozyreva

Reference outline for developing punctuation skills

Оксана Тищенко

У термінологічному полі стійкості

(Огляд: Резнікова О. О., Войтовський К. Є. [Упорядники].
Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості.
Київ : НІСД, 2024. 80 с.)

У сучасних умовах безпекових викликів, що постали перед Україною в останнє десятиліття, а надто під час широкомасштабної російської навали, питання національної стійкості набуло особливої актуальності. У цьому контексті вагомим знадобом для забезпечення ефективної комунікації між фахівцями, представниками державних структур, науковцями та громадськістю є термінологічна узгодженість. Запропонований «Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості» (далі – Словник), що його підготували в Національному інституті стратегічних досліджень 2024 р.¹², є відповіддю на потребу впорядкувати й стандартизувати ключові поняття в цій сфері.

Словник містить понад 140 одиниць, що охоплюють ключові аспекти національної стійкості та безпеки. Кожна стаття має чітку структуру: заголовна одиниця, англomовний відповідник, визначення, довідкова

¹² Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості. [Упорядники Резнікова О. О., Войтовський К. Є.]. Київ : НІСД, 2024. 80 с. Terminological dictionary-reference book in the field of national stability [Compilers: O. Reznikova, K. Voitovskyi]. Kyiv : NISS, 2024. <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2024.01>
URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/terminologichnyy-slovyk-dovidnyk-u-sferi-natsionalnoyi-stiykosti>

інформація з нормативно-правничих¹³ актів України, ЄС, НАТО тощо. Такий підхід забезпечує не лише точність лінгвістичного опису, а й практичну релевантність термінів. Визначення базуються на аналізі наукової літератури, офіційних документів та міжнародного досвіду (зокрема лексикографічного) – це наслідок належного фахового опрацювання матеріалу. Істотної уваги приділено впровадженню та адаптації міжнародних термінів в українському контексті з урахуванням специфіки національного законодавства та практики – уважаємо це особливо цінною рисою. Автори застосували як дескриптивний, так і прескриптивний підходи, а отже, досягли балансу між нормативністю та гнучкістю тлумачень. Важливо, що цей лексикографічний доробок не лише фіксує терміни, а й пропонує зразки їхнього вживання.

Рецензована праця загалом сприяє розвитку культури стійкості в Україні, підтримує процеси європейської та євроатлантичної інтеграції, тож є актуальною, відповідає потребам суспільства й держави та має потенціал стати корисним інструментом в освітній, науковій, управлінській практиці. Наголосимо: використання цього доробку допоможе впорядкувати терміноапарат, забезпечити його узгодженість, що своєю чергою відіграє позитивну роль в міжінституційній взаємодії. Таким чином, Словник стане в пригоді широкому колу користувачів – представникам державної влади, науковцям, експертам, журналістам, студентам.

«Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості» є першою в Україні спробою систематизувати термінологію, що охоплює міждисциплінарне поле безпеки, оборони, управління ризиками, екології, кіберзахисту, соціальної згуртованості та інституційної спроможності держави. Його новизна полягає в інтеграції українських та міжнародних галузевих визначень, зіставленні термінів з документами ЄС, НАТО, ISO¹⁴, ООН, урядів США, Сполученого Королівства, Австралії, а також у введенні новітніх понять, які ще не внормовані в українському законодавстві, але активно використовувані в міжнародному фаховому дискурсі.

Працю побудовано на основі дескриптивного підходу (фіксація реального вживання), порівняльного аналізу (зіставлення українських і міжнародних дефініцій), міждисциплінарності та принципу функціональності (орієнтування на сферу державного управління, правотворчості, освіти, науки). Засади власне лексикографування загалом виважені: з'ясовано тип реєстру (алфавітний); послідовно дотримано критеріїв добору одиниць; продумано формат словникової статті.

¹³ Далі цитуватимемо Словник і вживатимемо термін *нормативно-правовий* відповідно до такої зони словникової статті, як «Визначення терміна в нормативно-правових документах України».

¹⁴ International Organization of Standardization – Міжнародна організація зі стандартизації, зокрема міжнародний стандарт "Systems and software engineering – Vocabulary" («Системна та програмна інженерія – Словник»).

Тип дефініцій загалом традиційний для подібного лексикографічного продукту: *описовий*: **Геополітична стійкість..** – 1) здатність держави адаптуватися до раптових змін глобального безпекового середовища та розвиватися в умовах геополітичних викликів, ризиків і загроз (як-от міжнародні конфлікти, дипломатична напруженість та економічні кризи; або *відсильний*: **Боротьба з тероризмом див. Антитерористична діяльність** тощо.

Опис здійснено через *формальний (логічний)* підхід: застосовано родові відношення, як-от: **Громада / Спільнота** (community) – група людей, які: 1) живуть на одній території; 2) мають певні спільні ознаки; 3) мають спільні інтереси; 4) об'єднані певним способом взаємодії; *функціональний*: визначає об'єкт через його функції або призначення: **Система раннього оповіщення та реагування..** – 1) механізми і процеси своєчасного виявлення та оповіщення про потенційні небезпеки або загрози, що дають змогу вживати швидких та ефективних заходів для запобігання, реагування та пом'якшення їх наслідків; 2) мережа датчиків, приладів і каналів зв'язку, призначена для виявлення потенційних небезпек і оповіщення про них ще до їх виникнення;

Істотного доопрацювання потребує власне реалізація типів дефініцій, але про це згодом.

Уніфіковано способи ілюстрування, спорадично за потреби вказано лінгвокультурну інформацію. Рецензована праця розвиває концепцію сучасних термінологічних словників, де активно порівнюють одиниці в різних мовах (зокрема з мовою-джерелом), указують на споріднені, пов'язані терміни. Це засвідчує розвиток міжмовного та міжкультурного підходу до лексикографування, коли враховано мовні та культурні особливості різних народів і мов. Така методологія особливо важлива в багатомовному або міжкультурному контексті, де просте перекладне зіставлення слів не завжди передає їхнє точне значення чи функцію. До прикладу, «Словник термінів у сфері штучного інтелекту», 2024¹⁵ має структуру:

	термін українською	термін англійською	визначення	пов'язані терміни
30	Дипфейк (глибока підробка)	Deep fake	Контент, згенерований або відредагований за допомогою ШІ, який нагадує реальних людей, об'єкти, місця, інші сутності або події, та вводить в оману щодо справжності або правдивості.	Генеративний штучний інтелект (генеративний ШІ) Глибоке навчання (іноді вживають глибинне навчання) Комп'ютерний зір
43	Комп'ютерний зір	Computer vision	Напрямок ШІ, який зосереджується на обробці, аналізі та генеруванні візуальної інформації (зображень, відео тощо)	Обробка природної мови Робототехніка

Авторський колектив Словника ретельно опрацював проблему формування спільного термінологічного поля, що є передумовою ефективної міжінституційної та міждисциплінарної взаємодії. У лінгвістичному і лінгвальному аспекті праця сприяє вноормуванню термінології, збагаченню української мови сучасними поняттями, розвитку нової терміносистеми,

¹⁵ «Словник термінів у сфері штучного інтелекту». [Упорядники Чумаченко Д., Мішкін Д.]. Київ: Міністерство цифрової трансформації України, 2024. 37 с. <https://surli.cc/adbirp>

створенню різного типу словників – як спеціальних, так і загальномовних, напр., *активного словника української мови ХХІ ст.* – нового проєкту колективу відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України як результату виконання планової теми «Тлумачний словник активного типу сучасної української мови» під керівництвом Є.А. Карпіловської.

Структура Словника традиційна. Вступ пояснює: мету створення; принципи добору термінів; структуру словникової статті; використані джерела (наприкінці наведено їхній список – 280 одиниць). Реєстр становить 141 термінологічна одиниця в чіткій алфавітній організації. Кожна стаття містить: рекомендоване тлумачення лексичної одиниці; визначення з нормативно-правових актів України; визначення з міжнародних джерел; посилання на додаткові джерела.

Структура словникової статті

1. *Заголовна одиниця* – термін (слово або словосполучення), набраний з великої літери напівжирним шрифтом: **Вплив, Безпе́ка, Антитерористична діяльність, Ана́ліз ризи́ків**. Усі реєстрові слова подано з наголосом. Заголовна одиниця має переважно форму однини; множину подано, якщо це відповідає загальноприйнятій практиці її вживання: **Глоба́льні загро́зи, Глоба́льні ризи́ки, Життє́во важли́ві фу́нкції та/або́ по́слуги**. Менш поширений або менш рекомендований термін чи його елемент подано в дужках, за потреби – з ремаркою *нереком.(ендований)*: **Оці́нювання (нереком. оці́нка) ризи́ків**. Рівнозначні варіанти подано через скісну риску: **Приро́дні ката́строфи / Стихі́йні лі́ха**. Додаткові (факультативні) елементи подано у квадратних дужках: **Енерге́тична безпе́ка [країни]**.

2. *Переклад або відповідник терміна* англійською мовою – подано в дужках:

Адапта́ція (adaptation).

3. *Рекомендоване визначення* (дефініція) – створене авторами на основі використаних словників та нормативних документів або зразків уживання:

Адапта́ція... – процес пристосування до мінливих умов існування та негативних зовнішніх впливів.

3. *Довідкова інформація* (за наявності) із зазначенням джерела:

а) одиниця в нормативно-правових документах України:

Адапта́ція...

Визначення терміна в нормативно-правових документах України:

Адаптація законодавства України є планомірним процесом, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до *acquis* Європейського Союзу¹⁶ (Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС»);

б) одиниця в документах інших держав і міжнародних організацій:

Адапта́ція...

¹⁶ *Acquis* ЄС (повна назва – *acquis communautaire*, з фр. *добробок Співтовариства*) – сукупність усіх правових норм, принципів, політик, рішень, практик і зобов'язань, які діють у межах Європейського Союзу на певний момент часу.

Визначення терміна в документах інших держав та міжнародних організацій:

Адаптація – процес пристосування до нових кліматичних умов з метою зниження ризиків для цінних активів (US Climate Resilience Glossary);

Адаптація до зміни клімату (англ. adaptation to climate change) – процес пристосування до клімату – наявного або очікуваного, та його впливів (ISO 14030-3:2022).

Якщо такого визначення немає, то запропоновано зразки вживання терміна або його варіантів в офіційних текстах:

Відновлення...

Визначення терміна в нормативно-правових документах України: немає.

Термін має багато галузевих визначень і поширений у нормативно-правових документах у різних словосполученнях: *Відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України – комплекс першочергових організаційних, фінансових та інших заходів, що спрямовуються на прискорене відновлення об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового та громадського призначення до стану, що дозволяє забезпечити повернення в регіон внутрішньо переміщених осіб та біженців, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання* (Закон України «Про засади державної регіональної політики»).

Основні національні функції...

Визначення терміна в нормативно-правових документах України: немає.

Згадано в Конституції України як найважливіші функції держави: *Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу* (Конституція України, стаття 17);

в) покликання на рекомендовані документи, у яких міститься корисна інформація з теми, або до відповідних статей у цьому Словнику:

Адаптація...

Див.: UN. Climate Adaptation.

NATO. NATO's Readiness Action Plan.

Безпека критичної інфраструктури...

Див.: **Безпека, Критична інфраструктура.**

4. Варіанти наведено через відсильну ремарку див.:

Вразливість див. Уразливість.

Боротьба з тероризмом див. Антитерористична діяльність.

Отже, стаття має такий вигляд:

Адаптація (adaptation) – процес пристосування до мінливих умов існування та негативних зовнішніх впливів.

Визначення терміна в нормативно-правових документах України:

Адаптація законодавства України є планомірним процесом, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до аспис Європейського Союзу (Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС»).

Визначення терміна в документах інших держав та міжнародних організацій:

Адаптація – процес пристосування до нових кліматичних умов з метою зниження ризиків для цінних активів (US Climate Resilience Glossary);

Адаптація до зміни клімату (adaptation to climate change) – процес пристосування до клімату – наявного або очікуваного, та його впливів (ISO 14030-3:2022).

Див.: UN. Climate Adaptation.

NATO. NATO's Readiness Action Plan.

На нашу думку, для зручності користування варто уніфікувати структуру та формат покликань на використані джерела: десь подано тільки назву документа, десь – покликання; а також увиразнити візуальне подання

словникової статті – основне тлумачення вияскравити шрифтом, застосувати різний кегль, вирівнювання тощо. Окрім уже зазначених пропозицій вважаємо, що в наступних виданнях на користь такій праці буде: ремаркування нової для українського законодавства термінології (як-от, *громадянська стійкість, стійкість демократії*) та застарілої (*цивільна оборона*, див. далі); глосарій скорочень і аббревіатур; тематичний показник або галузеве ремаркування (наприклад, «Терміни з кібербезпеки», «Терміни з управління ризиками» або *кібер., упр. чи менедж.* тощо); розширення зразків уживання в контексті; наочні схеми для ієрархії понять у передмові.

У Словнику вдалося осмислити широкий спектр понять, що стосуються:

- національної безпеки (*воєнний стан, загроза, національна стійкість*);
- кризового управління (*реагування, відновлення, готовність*);
- стійкості (*економічна, енергетична, громадянська, екологічна, організаційна* тощо);
- інституційної спроможності (*державне управління, критична інфраструктура, громадянське суспільство*);
- сучасних викликів (*гібридна війна, дезінформація, глобальні ризики, кібербезпека*).

Отже, реєстр є системним і враховує міждисциплінарні зв'язки, демонструє взаємозалежність термінів у межах національної безпекової парадигми. Уміщено як загальні, так і галузеві одиниці (як-от, *громадянська стійкість, коваріативні потрясіння*). Вважаємо, доцільно глибше й послідовніше пропрацювати зону варіантів, синонімів (це покаже тенденції, напрями розвитку терміносфери) та розглянути перспективи вміщення похідних слів, скажімо, до *ризик* – *ризик-менеджмент, ризик-профіль, ризик-апетит*.

У статтях порівняно українські та міжнародні дефініції, що є цінним для гармонізації термінології. У багатьох випадках наведено (за наявності) приклади вживання реєстрового слова чи словосполучення в законодавстві. Пропозиція для майбутньої редакції Словника – у відповідній зоні словникової статті (в електронній формі вона може бути прихованою) додавати короткий аналіз відмінностей між тлумаченнями – це допоможе користувачеві краще зрозуміти контекст, побачити національні особливості того чи того термінопоняття.

Щодо дефініцій. Базові тлумачення здебільшого чіткі, лаконічні та відповідають сучасним науковим підходам. Визначення з нормативних джерел подано дослівно, з неодмінним паспортом джерела.

Проте варто уточнити трактування, які є надто загальними або неповними: **Виклик** (challenge) – складні й незрозумілі обставини, які можуть вплинути на розвиток ситуації та/або результати діяльності – хочеться додати: *і потребують розв'язання? є випробуванням?* Пор. із формулюванням у закордонних документах: Виклик – те, що потребує значних розумових чи фізичних зусиль для успішного виконання, або ситуація, коли

доводиться докладати таких зусиль (Cambridge Dictionary); Виклик – зміни ситуації або середовища, які можуть вплинути на здатність і спроможність урбаністичної системи реагувати на нововиниклі ризики та можливості (ISO/DIS 22300:2021). **Аварію** визначено так: раптова небезпечна подія техногенного характеру, під час якої завдано шкоди людям, майну або довкіллю. Пропонуємо уточнити, що аварія може бути не лише техногенного характеру (наприклад, аварія на греблі, спричинена повінню), а також додати аспект порушення функціонування систем, що відповідає міжнародним дефініціям, таким чином **Аварія** (*accident*) – *раптова подія техногенного або природного характеру, яка призводить до шкоди для людей, майна, довкілля або порушення нормального функціонування систем.*

Належить уникати оцінних, суб'єктивних, нечітких понять, як-от: *незрозумілі* в статті **Віклик**.. – складні й незрозумілі обставини...; *прагнення* в дефініції **Гібридна війна**.. – *прагнення* держави або групи держав досягти стратегічних політичних цілей через застосування комплексу конвенційних збройних методів та засобів *нетрадиційного насильства*.. (ліпше вжити *комплекс заходів; форма дій* тощо). Тут очевидне й використання терміна в дефініції іншого терміна, що теж небажано, якщо їх обох немає в реєстрі, напр., *нетрадиційне насильство*.

Не сприяє прозорості й легкості, а головню однозначності наявність тавтологій: **Відновлення**.. – 1) здатність відтворювати властивості, які було *втрачено, порушено або призупинено* внаслідок певного ендогенного чи екзогенного впливу – слова *втрачено, порушено, призупинено* мають близьке значення. Усі вони описують стан, коли щось перестало функціонувати або бути доступним. Вважаємо, що це створює надмірне уточнення без посутнього розрізнення між поняттями. Чи можливе таке тлумачення: *здатність відтворювати функціональність або властивості, порушені внаслідок зовнішнього чи внутрішнього впливу?* Так само: **Антитерористична діяльність / Боротьба з тероризмом** (counterterrorist activity / counterterrorism) – заходи, які здійснюють для *профілактики, запобігання, припинення* терористичних актів, а також відновлення після них. Проте *запобігання* це і є *профілактика*, однак фахівці наполягають, що *профілактика* – це постійні, регулярні, загальні заходи, а *запобігання* – заходи щодо конкретної події, реальної загрози (грецьке *προληπτικός* – запобіжний, такий, що передбачає розвиток чого-н., зазвичай небажаного). Тому це визначення вважаємо громіздким, з небажаними повторами та неоднозначністю. Видається, що дефініція із закону України – компактніша та чіткіша: *Боротьба з тероризмом – діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності (Закон України «Про боротьбу з тероризмом»)*. Пропонуємо таке: *заходи, яких уживають для запобігання, виявлення, припинення терактів, а також відновлення після них.* Складним та розмитим, на нашу думку, є й пояснення: **Гібридні загрози / Загрози гібридного типу** (*hybrid threats*) – різновид загроз національній безпеці, що є результатом конвергенції та взаємозв'язку різних засобів та методів впливу, які разом утворюють складну та багатовимірну загрозу.

Доцільно прискіпливим оком пройтися родо-видовими парадигмами та виструнчити визначення термінів, які потрапляють у ці ієрархічні структури. До прикладу, *інцидент* – це, очевидно, загальне поняття, що охоплює часткові прояви: **Інцидент** (*incident*) – *подія, яка порушує нормальну роботу системи,*

організації, установи, підприємства, потребує негайної уваги та реагування для пом'якшення її негативних наслідків або впливу. Чи є *катастрофа* інцидентом? Напевно. Чи можна тоді в один ряд ставити *інцидент*, *катастрофу*, *кризу*, *стихийне лихо*, *аварію*, *конфлікт*? Ба більше – бачимо тавтологічний надмір в інших статтях: **Безперервність бізнесу** (business continuity) – здатність підприємства або організації і далі постачати продукти та/або послуги на прийнятних рівнях після *руйнівного інциденту або дестабілізаційної події*; **Загроза** (threat) – явища, дії або бездіяльність, які містять потенціал небезпеки або є причиною *небажаного інциденту*, що може завдати шкоди державі.. – **НІБИТО** інцидент (в основному своєму значенні у Словнику) може бути *бажаним*.

Через відсутність стилістичного ремаркування трапляється невизначеність у термінах та їхніх трактуваннях. Порівняймо: **Цивільна оборона** (civil defense) – комплекс заходів, спрямованих на захист цивільних осіб та інфраструктури від військових нападів і стихійних лих та **Цивільний захист** (civil protection) – комплекс заходів, спрямованих на захист населення, територій, довкілля, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій і явищ, запобігання їм та ліквідацію наслідків, а також надання допомоги постраждалим.

Запитання: чим *цивільна оборона* в разі *стихийних лих* відрізняється від *цивільного захисту* в разі *надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій і явищ*? У тлумаченні *надзвичайних ситуацій* у цьому Словнику вказано й природні явища, тобто стихійні лиха. Отже, *цивільна оборона* і *цивільний захист* – це те саме? Але з подання в Словнику такого ніби не випливає. Аж ось натрапляємо на сполуку **Національна система цивільного захисту / цивільної оборони** (national civil protection system) і бачимо, що плутанини стало ще більше – тут це подано як рівнозначні синоніми.

Розгадку виявляємо в такому структурному елементі статті **Цивільна оборона**, як Визначення терміна в нормативно-правових документах України: Термін було визначено Законом України «Про Цивільну оборону України», який утратив чинність.

Отже, *цивільна оборона* і *цивільний захист* – це справді синоніми, але діяхронні: перший з них є застарілим і неактивним в офіційному вжитку (хоч у медіавжитку ще побутує), натомість другий недавно введено в нормативно-правові документи України, що й зазначають автори Словника у відповідній статті: Цивільний захист – комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки (*Кодекс цивільного захисту України*). Не бачимо проблеми в уведенні до реєстру відносно застарілого, але подекуди вживаного і впізнаваного терміна (а отже, ще важливого для безпекового узусу) – зрештою, це історія його розвитку, що вкладається в концепцію довідника. Однак прикро, що автори не зазначили статус одиниці *цивільна оборона* як *застаріле* відповідною ремаркою. Також не зайвим було б указати рік утрати чинності відповідного документа: Термін визначено Законом України «Про Цивільну оборону України» (рік?), який утратив чинність (року?) – цим виразили б наступність термінів та уникнули б плутанини. До того ж подано: **Всеохопна** (*нереком. всеохоплююча*) **оборона** (total / comprehensive defence), що

свідчить про ще не усталене надання переваги слову *захист* замість *оборони*. Так само *Сили оборони України* є нормативним для офіційних, наукових, юридичних або військових текстів, а *Сили захисту України* – стилістичним варіантом у розмовній мові, публіцистиці.

Принципове побажання щодо системності лексикографічного моделювання (якість реєстру та дефініцій) – істотно виструнчити макроструктуру з урахуванням пов'язаних термінів (не завжди їх подано вичерпно); прискіпливішої уваги приділити розпрацюванню синонімічних / варіантних одиниць; урахуванню гіперо-гіпонімічних відношень між термінами, що насамперед важливо для фахового словника; об'єднанню й узгодженому тлумаченню терміносполук з певним стрижневим компонентом. Візьмімо словосполучення зі стрижневим елементом *ризик*. Оскільки є окремо наведений термін *Різик* (risk) – вплив невизначеності на результати, що очікуються, то сполуку *Глобальні ризики* можна пояснити через слово *ризик*: це *ризики, здатні поширитися на весь світ*. Так можна чинити з усіма словосполученнями, ключові слова яких пояснено окремо. Інакше є небезпека подавати той самий термін (як стрижневий компонент) щораз інакше, як і сталося в Словнику: *Глобальні ризики – можливість настання подій або явищ різного походження, впливи та наслідки яких здатні поширитися на весь світ*. Саме тому, можливо, гніздовий спосіб організації реєстру був би економнішим, сприяв би ясності: при одному стрижневому елементі було б зібрано всі однотипно витлумачені словосполучення (їх традиційно можна розставити ще й на свої алфавітні місця: *Глобальні ризики див. Різики*, або застосувати відповідні інструменти пошуку для електронної версії – гіперпокликання)¹⁷.

Мова рецензованого видання академічна, загалом точна й стилістично виважена; використано сучасну термінологію.

Однак у перспективі, готуючи нове видання, варто позбутися надмірної складності – про це вже йшлося в контексті моделювання дефініцій. У деяких статтях трапляються перевантажені конструкції, наприклад, у статті *Гнучкість..* – здатність держави, суспільства, громади, інших складних соціальних або технічних систем реагувати на мінливі обставини, впливи, виклики, ризики, загрози чи порушення шляхом внесення змін до своєї структури, основних функцій, операцій, стратегій розвитку з метою збереження основних цінностей та функціональності у кризових умовах та швидкого відновлення після кризи. Пор. із поясненням *гнучкості* з ISO, наведеним у статті далі: 1) легкість, з якою систему або її компонент можна модифікувати для використання в програмах або середовищах, відмінних від тих, для яких вони спеціально розроблені; 2) ступінь, до якого продукт або систему можна використовувати ефективно і без ризику в умовах, що виходить за межі тих, які були визначені в базових вимогах (ISO/IEC/IEEE 24765:2017). Так само перевантажено тлумачення *Інноваційних технологій*, *Відновлення* та ін. А деякі дефініції впритул наближаються до енциклопедичних (це не суперечить

¹⁷ Див. такі галузеві словники, як «Російсько-український словник наукової термінології. Русско-украинский словарь научной терминологии»: у 3 т. Київ: Наук. думка, 1994–1998; «Тлумачний англо-український словник з обчислювальної техніки, програмування та Інтернету» [Укладачі Е.М.Пройдаков, Л.А.Теплицький]. Київ: Видавничий дім «СофтПрес», 2006, 2-е видання. 824 с. Та ін.

здоровому глузду в працях такого плану, однак ця риса не є системною для Словника): **Громадянське суспільство** (civil society) – сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання громадян, за допомогою яких забезпечено захищеність життєво важливих особистісних і суспільних інтересів, сталий розвиток суспільства; яка не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради особистісної та майнової безпеки, спільного добробуту загалом, здійснює громадський контроль за діяльністю підконтрольних суспільству органів влади, що формуються на засадах відкритої конкуренції та професіоналізму – бачимо опис властивостей, чого переважно не подано в інших статтях.

Відзначимо, що праця відбиває процес унормування української термінології, зокрема через ремарку «*нереком.*» (*нерекомендовано*), як-от: **Всеохо́пна** (*нереком. всеохо́плююча*) **оборо́на**. Таке маркування вказує на небажаність використання форми у фахових текстах, документах, законодавстві; орієнтує на стандарт, рекомендований офіційними джерелами (серед яких Національна комісія зі стандартів державної мови, Інститут української мови НАН України, термінологічні комісії при міністерствах тощо). Форма **всеохоплююча** є граматично можливою, поширеною нині в документації та професійному вжитку, але **не рекомендована** для вживання в офіційній термінології. Натомість **всеохо́пна** – нормативна, стилістично нейтральна й прийнятна в усіх регістрах мови, тож її рекомендують автори.

Переконливим кроком у посиленні національного стрижня цього термінологічного страту буде надання переваги питомим одиницям: у разі варіантів першою варто подавати українську одиницю, а на другому місці – запозичення, водночас узгодити зі сполуками, що мають однакові компоненти: **Коваріа́тивні шо́ки / потрясі́ння** (covariate shocks) – **Глоба́льні потрясі́ння** (global shocks), однак треба орієнтуватися також і на традицію. Варто поміркувати щодо лексеми **давач** замість **датчик** у статті **Систе́ма ра́ннього опові́щення та реагува́ння..** 2) мережа **датчиків**, приладів і каналів зв'язку, призначена для виявлення потенційних небезпек і оповіщення про них ще до їх виникнення. У сучасній українській мові обидва варіанти – **датчик** і **давач** – є нормативними, але мають різне походження та вживання. **Датчик** – запозичене з російської мови слово, широко вживане в технічній літературі, фаховому середовищі. **Дачач** – український відповідник, утворений від дієслова **давати**, тобто *той, що дає інформацію*, рідше вживане, однак є питомо українським і рекомендованим у контексті українізації термінології (див. «Російсько-український словник», 2003¹⁸).

На жаль, у цьому Словнику не розв'язано проблеми тавтологічного терміна **забезпечення безпеки**, від якого досі не позбулися ані в офіційних документах, ані в наукових та публіцистичних текстах, – на користь **убезпечення; гарантування / облаштування / виформування / створення / вибудова / випрацювання безпеки**.

¹⁸ Російсько-український словник. А-Я = Русско-украинский словарь. А-Я : 160 тис. слів / [І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін.] ; за ред. В. В. Жайворонка; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Абрис, 2003. – XVI, 1401 с.

Як уже зазначено, Словник відповідає актуальним проблемам, з якими стикається Україна, а саме:

- воєнна агресія РФ – сполуки *воєнний стан, гібридна війна, всеохопна оборона, стійкість критичної інфраструктури* є надзвичайно релевантними;
- кіберзагрози та інформаційна війна – охоплено поняття *дезінформація, захист інформаційних ресурсів, мережева безпека*;
- кліматичні та екологічні питання – згадано *екологічну безпеку, стійкість до зміни клімату, стійкість екосистеми*;
- післякризове відновлення – *відновлення, безперервність урядування, стійкість громади* є ключовими для планування відбудови країни;
- євроінтеграція – видання покликається на *acquis ЄС*¹⁹, директиви ЄС, стандарти ISO, що сприяє гармонізації української термінології з європейською.

Отже, рецензований «Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості» (2024) є якісним, науково обґрунтованим і практично орієнтованим ресурсом, що має значний потенціал для використання в державному управлінні, наукових дослідженнях, освітньому процесі та міжнародній співпраці, його варто рекомендувати до широкого впровадження й дальшого розвитку. Водночас, попри високу якість, Словник не позбавлений певних вад, певні аспекти потребують уточнення. Урахування в майбутніх виданнях висловлених у цьому огляді зауваг сприятиме ще більшій його ефективності, адже Довідник не лише відображає реальність, а й формує сучасну мову стійкості, відновлення та розвитку. Безумовно, цим праця посяде належне місце серед сучасних українських термінологічних ресурсів у сфері безпеки – як за обсягом і глибиною опрацювання, так і відповідністю лексикографічним нормам. Це корисний ресурс для створення українських словників нового покоління, зокрема активного тлумачного словника, оскільки доробок сприяє систематизації лексичних одиниць відповідно до їхніх синтагматичних та парадигматичних зв'язків.

Oksana Tyshchenko

In the terminological field of sustainability

¹⁹ Acquis ЄС (фр. надбання спільноти) — правова система Європейського Союзу, яка містить акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейських Спільнот (ЄС), Спільної зовнішньої політики та політики безпеки та Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

ЮБІЛЕЇ

Наталія Петрівна Дарчук (нар. 22.06.1945)

Євгенія Карпіловська

**Енергія і Ергон²⁰ наукового пошуку:
на нових шляхах розвитку української лексикографії**

Творче довголіття в науці – явище нечасте в нашому житті, тобто довголіття, означене невтомністю пошуку нових шляхів розв’язання

²⁰ Позначення понять Енергія (діяльність) та Ергон (результат), засадничих для теорії мови видатного німецького мовознавця й філософа В. фон Гумбольдта, подаємо з великої букви.

наукових завдань і створенням нових потужних продуктів цього пошуку. Саме таке довголітнє невситиме жадоби пізнання внутрішніх і зовнішніх законів розвитку української мови, її вивчення за допомогою найсучасніших методів і технологій опрацювання, створення нових моделей мови – словників і корпусів, систем аналізу та синтезу мовних об'єктів і процесів, опрацювання усних і письмових текстів демонструє у своїй науковій діяльності відомий український мовознавець, представниця української школи структурної, математичної, прикладної і комп'ютерної лінгвістики, лінгвостатистики і стилеметрії доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Наталія Петрівна Дарчук**, ювілей якої українська мовознавча громада відзначила 22 червня цього року.

Шановна Ювілярка починала свій шлях у науці у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР (нині – НАН України) під керівництвом фундаторки школи академічної структурної, математичної і прикладної лінгвістики професора Валентини Ісидорівни Перебийніс. Цей гарт великою мірою визначив не лише коло її наукових зацікавлень, а й підхід до розв'язання наукових завдань: ґрунтовність вивчення стану опрацювання проблеми, ретельність і вдумливість у збиранні мовного матеріалу, його аналізі та описі, всебічність, ефективність і пізнавальна сила створюваних моделей мовних явищ і процесів, надійна верифікація, теоретичне обґрунтування одержаних результатів, аргументованість їхньої інтерпретації, що й забезпечують бачення перспективи розгортання наукового дослідження. Першою фундаментальною працею, у якій виявилися ці ознаки стилю наукового пошуку Н.П. Дарчук, став «Частотний словник сучасної української художньої прози» у 2 томах (далі – ЧС), що співробітники відділу підготували і видали за редакцією В.І. Перебийніс у 1981 р. Складність створення цього словника, нового за своїм типом для української лексикографії, визначив не лише величезний обсяг проаналізованого мовного матеріалу, а й застосування масштабного статистичного апарату його опрацювання вручну. Нагадаю шановним читачам, професійне зростання яких припало на 70-90-ті роки ХХ ст., а тим, хто прийшов на поле української мовознавчої науки пізніше, повідомлю, що перші комп'ютери в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні з'явилися в 1990 році, а комп'ютерні системи опрацювання українськомовної інформації, тим паче, статистичні, в середині 1990-х років. Отже, укладачі ЧС 500 тис. словоформ його текстової вибірки з творів 25 письменників з різних регіонів України обстежили за допомогою статистичних методів за допомогою рахівниць і примітивних арифмометрів. У цьому словнику Н.П. Дарчук і її колеги подали різноаспектну статистичну модель функціонування словникового складу української мови в художніх прозових творах, написаних і виданих протягом 50-70 років ХХ ст. Для кожного з 33 тис. різних слів реєстру ЧС було

визначено: 1) абсолютну частоту вживання в усій текстовій вибірці; 2) середню частоту вживання у вибірках з окремих творів, що налічували 1000 словоформ; 3) міру коливання середньої частоти, яка засвідчувала регулярність уживання певного слова в прозових текстах цього часу, для змінюваних слів такі частотні характеристики встановлено для їхніх окремих форм, виявлених у текстовій вибірці. Абсолютну частоту вживання слів-лем і словоформ автори підраховували як для авторської, так і для прямої мови. Слова з абсолютною частотою вживання 2 і більше та унікальні форми слів з абсолютною частотою вживання 1 автори подали в окремих частинах словника. Подали також алфавітний список словоформ за спадом середньої частоти їхнього вживання, як загальний, так і окремі для мови автора і мови персонажів.

Робота над новими словниками української мови ХХІ ст., насамперед над тлумачним словником активного типу, який нині укладають науковці відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України в Києві, доводить важливість матеріалів ЧС як для з'ясування складу українського лексикону кінця ХХ – початку ХХІ ст., так і для встановлення тенденцій його розвитку й уживання в текстах різних стилів і сфер функціонування української мови. Зокрема для формування реєстрів сучасних словників та виявлення співвідношення в них слів різних частин мови, тематичних груп, загальних назв і термінів авторам сучасних словників стануть у пригоді рангові списки слів і словоформ ЧС, або вже згадані вище алфавітно-частотні списки слів і словоформ за спадом середньої частоти вживання, зокрема загальний список. Порядковий номер слова у цьому списку (ранг) визначає саме їхня активність в обстежених текстах вибірки для ЧС. Фахівці з лінгвостатистики стверджують, що для будь-якого тексту показовими щодо його лексичного складу є перші 100 слів, оскільки вони зазвичай становлять 75% загального словника такого тексту. Щодо цього, цікавий лексичний склад перших 100 номерів рангового списку ЧС. Його цілком очікувано для зв'язного тексту очолюють слова службових частин мови: сполучники *і, а, але*, прийменники *в, на, з, до, за*, частки *не, ж, уже, це, навіть*, займенники *він, вона, я, ти, ви, що, який, цей, той* та ін. Серед найчастотніших слів першої сотні рангового списку ЧС натрапляємо на дієслова *бути* (повнозначне і дієслово-зв'язка), *сказати, знати, могли, стояти, мати*, іменники *рука, око, люди, голова, час, земля, слово, день, рік, життя*, числівник *один*, прислівники *коли, тепер, знову*, предикат *треба*²¹. Такий склад лексичного ядра української мови підтвердили й частотні словники інших функціональних стилів, в укладанні яких взяла згодом участь Н.П. Дарчук.

²¹ Слова в переліках подаю за спадом їхньої частоти, що в ранговому списку ЧС означений збільшенням їхнього порядкового номера.

Концепція, критерії формування реєстру та метамовний статистичний апарат, мікро- і макроструктура ЧС стали зразком для наступних праць цього типу в українській лексикографії, зокрема для частотних словників української публіцистики та наукового стилю, які уклав колектив відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні. З ними можна познайомитися у відкритому доступі на лінгвістичному порталі MOVA.INFO. Його створили і ведуть працівники лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в організації якої Наталія Петрівна Дарчук взяла активну участь на початку 90-х років XX ст.

Принципи укладання ЧС та загалом частотних словників Н.П. Дарчук обґрунтувала у виданій разом з В.І. Перебийніс і М.П. Муравицькою монографії «Частотні словники та їх використання» (Київ, 1985), а також у спільній з Т.О. Грязнухіною статті «Частотний словник сучасної української публіцистики», опублікованій у ж. «Мовознавство» (1996, № 4–5). Н.П. Дарчук і Т.О. Грязнухіна в цьому словнику доповнили статистичний апарат ЧС формулою обрахування коефіцієнта стабільності вживання в тексті слова або словоформи. У цьому коефіцієнті враховано як стабільність абсолютних частот слів, так і стабільність їхнього розподілу в тексті. Опрацювання українських текстів періоду незалежності України підтверджує висновки ЧС щодо стабільності лексичного ядра української мови, а також щодо співвідношення в ньому слів повнозначних і службових частин мови, питомих і запозичених, конкретних та абстрактних. Ці матеріали слугують надійною основою для формування реєстрів різнотипних українських словників XXI ст., словників нового покоління в українській лексикографії, насамперед словників української мови, як загальних, так і аспектних.

Розпрацювання апарату укладання частотних словників Н.П. Дарчук плідно продовжила в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, куди вона перейшла на роботу в середині 90-х років минулого століття. Разом з колегами й учнями вона створила новий тип частотного словника в українській статистичній лексикографії – частотний словник мови письменника, словник авторської мови, зокрема поетичної як найяскравішої щодо творення неологізмів і різноманітних тропів. З деякими з цих словників можна познайомитися на лінгвістичному порталі MOVA.INFO в рубриці «Словники». Це насамперед «Частотний словник сучасної української поетичної мови», укладений на базі вибірки обсягом 300 тис. слововживань, мінімальної, як встановлено в лінгвостатистиці, для обчислення статистичних характеристик слова. Вибірку здійснено з творів кращих українських митців кінця XX ст.: Ю. Андруховича, М. Вінграновського, І. Драча, І. Жиленко, О. Забужко, С. Йовенко, Л. Костенко, Д. Павличка, В. Стуса та інших. Реєстр цього словника містить понад 31 тис. різних слів. Крім частотних словників, Наталія Петрівна з колегами та студентами запропонувала і реалізує такі цікаві словникові проекти, як «Електронний словник мови Тараса

Шевченка», «Відкритий словник нових термінів», «Словник суржику». Зі станом реалізації цих цікавих і перспективних задумів можна також познайомитися у відкритому доступі на лінгвістичному порталі MOVA.INFO.

Окремий важливий напрям роботи Н.П. Дарчук упродовж уже кількох десятиліть – створення і розбудова корпусів української мови, передусім розпрацювання їхньої лінгвістичної анотації для виконання широкого спектру наукових досліджень. У забезпеченні наявних на сьогодні в Корпусі текстів української мови (КТУМ), розміщеного на порталі MOVA.INFO, морфемної, морфологічної, синтаксичної та семантичної анотації текстів чільне місце займають різноманітні морфемні, словотвірні, граматичні, частотні й семантичні словники, словники сполучуваності та ідеографічні словники різних мовних одиниць: морфем, слів і словосполук. Цей потужний словниковий арсенал не лише слугує надійним та ефективним знаряддям опрацювання текстової інформації, а й становить розгалужену базу знань про систему сучасної української мови та її функціонування в різностильовій мовній практиці. В умовах повномасштабної російсько-української війни Наталія Петрівна Дарчук свої дослідницькі зусилля зосередила на розв'язанні низки важливих проблем оцінювання контенту інтернет-комунікації, зокрема визначення його «токсичності» й міри правдивості, наявності в ньому мовної агресії і ворожої Україні ідеології. Ці вкрай важливі дослідження також великою мірою пов'язані з укладанням словників нових типів, як частотних, так і семантичних та словників сполучуваності.

Вітаючи Наталію Петрівну Дарчук зі славним ювілеєм, пишаємося її незгасною творчою енергією, незмінною результативністю її наукових пошуків, її негаласливим, справжнім патріотизмом, виявленим у тяжких воєнних обставинах сьогодення в непохитній відданості Україні, українській мові, культурі, науці та освіті, в її непорушній вірі в нашу перемогу над путінською ордою та невтомній праці для нашої перемоги й повернення українського суспільства до мирного плину життя.

Щиро зичимо шановній Ювілярці, нашій дорогій колезі міцного здоров'я, сил і можливостей для здійснення всіх її цікавих і масштабних задумів, збереження бадьорості і висоти духу, незмінної доброї усмішки, властивих Наталії Петрівні Дарчук на всіх крутих звивах її життя і життя України.

Многая і благая літа, з води і роси на довгі роки Вам, шановна, дорога Наталіє Петрівно!

Ievgeniia Karpilovska

**Energy and Ergon of Scientific Research: On New Paths of
Development of Ukrainian Lexicography**

Лариса Мовчун

УДК 811.161.2:801.66(03)

**Римографічна сторінка в науковій біографії
Андрія Андрійовича Бурячка**

Стаття присвячена історії української римографії. Увагу зосереджено на аналізі римографічної діяльності А. А. Бурячка, його внеску в теорію і практику укладання словників рим. Висвітлено невідомі факти наукової біографії мовознавця із залученням архівних матеріалів.

Ключові слова: А. А. Бурячок, лексикографія, римографія, рима, словник рим, римарій.

Відомий лексиколог і лексикограф Андрій Андрійович Бурячок залишив вагому теоретичну і словникову спадщину, долучившись до створення низки словників: мови І. П. Котляревського, тлумачного, синонімічного, термінологічного, перекладного, орфографічного і словника антропонімів²² Написання наукової біографії мовознавця не було б повним без освітлення його фундаментального внеску в римографію.

В українському словникарстві 60-х рр. ХХ ст. спостерігався період піднесення, що цілком відповідав загальноєвропейській картині лексикографічного буму, а також контексту суспільно-політичної відлиги в СРСР. У ході роботи над словниками, укладання і видання яких було планованим і контрольованим на високому республіканському і всесоюзному рівні, відкрилися несподівані для комуністичного керівництва факти, які суперечили панівним ідеологемам вторинності і меншовартості української культури: зокрема це стосувалося багатства словникового складу української мови (наприклад, академічний тлумачний словник пересягнув заплановані 10 томів, навіть за умови штучних обмежень) і прогресивності лексикографічної думки, що в опрацюванні деяких типів словників випереджала російську. Проблема друкування словників в Україні була настільки гострою, що

²² Лексика п'єс та од І. П. Котляревського / А. Бурячок, А. Залашко, А. Ротач. Харків: Вид-во ХДУ, 1955. 207 с.; Лексика п'єс та од І. П. Котляревського / за заг. ред. А. А. Бурячка. Київ: Вища школа, 1974. 56 с.; Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980 (томи 1, 4, 10); Бурячок А., Демський М., Якимович Б. Російсько-український словник для військовиків: майже 32 тис. слів і словосполук / відп. ред. Д. Гринчишин. Київ: Варта, 1995. 384 с.; Бурячок А. А. Орфографічний словник. Київ: Наукова думка, 1996. 400 с.; Бурячок А. А. Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ. Київ: Манускрипт, 1996. 106 с.; Бурячок А. А. Орфографічний словник учня. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 287 с.; Словник синонімів української мови: у двох томах / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наукова думка, 1999–2000; Бурячок А. А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ. Київ: Просвіта, 2001. 168 с. та ін.

тодішній завідувач відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР Л. С. Паламарчук і заступник директора Інституту В. М. Русанівський поставили в газеті «Літературна Україна» відверте запитання: «Хто гальмує видання словників?» Однією з причин того, що кількість рукописів і готових до друку словників значно перевищує видавничі потужності, автори статті вбачали у відсутності спеціалізованого видавництва для видань такого типу [4]. Та вочевидь проблема мала глибше коріння: в умовах тоталітарної держави потреби суспільства в українській культурній продукції, якою є словники, не могли бути задоволеними належним чином. Цим пояснюється складний шлях до читачів багатьох лексикографічних праць, зокрема словника рим.

Така лексикографічна праця була новаторською не лише в україністиці, а й загалом у радянській лексикографії, хоча спроб укласти словник рим було чимало: варто згадати хоча б картотеку шевченківських рим 1930-х рр. Київської філії Інституту Т. Шевченка НКО УРСР і рукописи римаріїв (словників рим) В. В. Лутковського, В. П. Черевка (Віктора Вера), О. С. Чорнобицької (Лідії Далекої), І. М. Мацинського (Тараса Остапчука). У списку самовідданих збирачів співзвучних слів і подвижників рими на чільне місце слід поставити ім'я Івана Івановича Гурина (1905–1995). Талановитий філолог, педагог, громадський діяч, активний поповнювач фондів Інституту фольклору та етнографії (на тоді Академії наук УРСР, нині – Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) І. І. Гурин усе життя віддав збиранню й упорядкуванню фольклорних текстів, діалектної лексики й римового матеріалу. Його доробок досить солідний: «Словник рим Євгена Гребінки» (1982), опублікований у співавторстві з А. А. Бурячком «Словник українських рим» (1979), а також рукописні римарії І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Шашкевича, П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського, Л. Глібова, російських творів Т. Шевченка і «Словник рим з «Давитіані» Д. Гурамішвілі (у перекладі М. Бажана)», які він уклав у 60–80-х рр. ХХ ст.

Над загальномовним словником рим І. І. Гурин працював упродовж шести років – до 1968 р., і вже в 1969 р. римограф у листах до письменників Зиновія Біленка і Петра Колесника інформує їх про те, що рукопис зданий до видавництва «Радянський письменник» (Лист до Біленка 24.12.1969; Лист до Колесника 20.08.1969). Перед словникарем постало кілька надскладних завдань. По-перше, маючи образливу й абсолютно несправедливу репутацію аматора лексикографії²³, звичайного «вчителя-пенсіонера з Миргорода», він мав довести наукову вартість своєї праці. По-друге, офіційно перебуваючи

²³ І. І. Гурин за фахом був філологом (закінчив у 1938 р. Київський педагогічний інститут) і цілком сформованим лексикографом: він ретельно опрацьовував фахову літературу, листувався з мовознавцями, зокрема з лексикографами, розумів важливість паспортизації лексичного матеріалу.

поза академічними колами²⁴, він мусив відстояти перед видавничими редакторами й науковцями Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР право на існування нового для української лексикографії словникового типу – загальномовного словника рим. Передбачаючи відмову видавництва, І. І. Гурін робить спробу оприлюднити працю на сторінках журналу «Вітчизна», аби матеріал прислужився вчителям, письменникам, філологам, але й вона виявилася невдалою.

За рік римограф пише з розпачем і новою надією Петрові Колеснику: «Рукопис словника рим мені повернуто. ...Посилаючись на складність і на те, що вони словників не видають, машинопис мені прислали. Останній шанс, який у мене лишився, це було знайти співавтора... І такий співавтор знайшовся. Співробітник Інституту мовознавства А. А. Бурячок. Зараз рукопис у нього. Я думаю, що йому пощастить знайти видавництво. Він дещо, можливо, доповнить, напише інший вступ. А головне – він живе в Києві, поблизу видавництв» (Лист до Колесника 18.05.1970).

Отже, після багатьох років марних спроб опублікувати словник І. І. Гурін зазнайомився з кандидатом філологічних наук, старшим науковим співробітником відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства АН УРСР Андрієм Андрійовичем Бурячком – і результативним підсумком їхньої спілки став вихід класичної праці вітчизняної римографії «Словник українських рим» (СУР) – римового кодексу кількох поколінь поетів, перекладачів і дослідників рими.

Багатогранний лексиколог, лексикограф, теоретик і практик словникарства А. А. Бурячок застосував академічний підхід до роботи над римарієм та з притаманною йому ретельністю й сумлінністю вивчив нове для нього питання теорії рими²⁵, опанував матеріал і долучився до роботи. Більше того – він заклав основи української академічної римографії та створив ґрунтовну концептуальну передмову до «Словника українських рим».

Теоретичний вступ до Словника містить не лише інструкцію для користувачів, він охоплює широке коло питань: встановлення місця Словника в українській лексикографії й світовій римографії, визначення типу Словника, його призначення, опис його джерельної бази, висвітлення теоретичних питань римології, детальний опис макро- і мікроструктури Словника.

Учений вписав пропоновану читачам працю в український лексикографічний і світовий римографічний контекст і ввів термін «римівник» на позначення словника рим, а також пояснив відмінність такого

²⁴ І. І. Гурін був багаторічним кореспондентом академічних інститутів – надсилав цінний фольклорний, етнографічний і діалектний матеріал.

²⁵ У фондах бібліотеки Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Інституту української мови НАН України зберігається примірник словника болгарських рим (БРР) з реєстраційною карткою, яка засвідчує, що А. А. Бурячок опрацьовував цей словник у 1977 р.

словника (який подає слова «за фонетико-акцентуаційними спільностями») від інверсійного (який подає слова «за графічно-структурними спільностями») [2: 8].

У передмові зроблено короткий огляд історії слов'янської і загалом європейської римографії, витоки якої, на думку А. А. Бурячка, сягають італійських зібрань рим XVI ст.

Корпус словника сформовано реальними і потенційними римами. Основою став фактичний матеріал І. І. Гурина (рими з оригінальних творів українських поетів від І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та ін. авторів XIX – початку XX ст. до В. Симоненка, І. Драча, Б. Олійника, Д. Павличка та ін. поетів XX ст. (до 70-х рр.), а також із перекладів М. Рильського, Бориса Тена, Є. Дроб'язка тощо), який Андрій Андрійович доповнив потенційними римами, джерелом яких були тогочасні нормативні словники, зокрема тлумачний одинадцятитомник.

Автор передмови порівнює кілька визначень рими: насамперед класичне дефініювання В. В. Жирмунського («будь-який звуковий повтор, який виконує організуючу функцію в метричній композиції вірша»), уточнене В. Ф. Беляєвим («повторення більш або менш схожих сполучень звуків у закінченнях віршових рядків або симетрично розміщених частин віршових рядків»), усталене в тогочасній філології, та його українську інтерпретацію літературознавцями В. М. Лесиним й О. С. Пулинцем («співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний і наступні за ним звуки») [Там само: 10].

У передмові подано короткі відомості про риму, необхідні читачам для розуміння структури Словника й методів його використання. Розглянуто, зокрема, класифікацію: рими розподілено з погляду структури на прості та складені; зі звукового погляду на точні й неточні (асонанси, консонанси / дисонанси, нерівноскладові, усічені / скорочені, контурні / кореневі), а також багаті, глибокі й протиставлені їм бідні, звичайні й недостатні; за місцем наголосу на чоловічі, жіночі, дактилічні, гіпердактилічні; за частиномовним складом компонентів – на граматично однорідні й граматично неоднорідні.

Базові для лексикографування римового матеріалу поняття А. А. Бурячок позначає термінами **римоформа** (спільна частина співзвучних слів, починаючи від наголошеного голосного або – у відкритих чоловічих римах – від опорного приголосного) й **римокомпонент** (слово, яке римується з іншим)²⁶, як і укладачі словника болгарських рим. Цю працю А. А. Бурячок узяв за взірць і для переструктурування рукопису І. І. Гурина, що складався з двох частин: перша містила 55 тисяч римових слів з відповідною граматичною розробкою, друга – приклади 1600 римоформ із творів

²⁶ І. І. Гурін у первісному варіанті Словника, як і в решті своїх римаріїв одного автора (одного твору), послідовно використовує літературознавчі терміни **клаузула**, **римова пара**, **римове слово** (а також синонім **римокомпонент**).

225 українських поетів [3: 121]. В остаточному варіанті Словника залишилася лише перша частина, що складалася з шести блоків відповідно до наголошених голосних у складі римоформ (А /Я, Е / Є, И, І / Ї, О, У / Ю). Андрій Андрійович значно доповнив римовий матеріал: остаточний корпус Словника містить 10 000 римоформ, що об'єднують близько 135 000 римових слів [2: 12].

Заголовна одиниця кожної статті – римоформа. Права частина статті римоздатної римоформи – розміщені в алфавітному порядку римокомпоненти, що утворюють точні рими. У випадку римонездатної римоформи подано лише один римокомпонент. У кінцевій частині обох типів статей після відсильної ремарки *Див. ще* містяться римоформи неточних і приблизних рим за умови їх існування:

-имець Кримець, любимець, побратимець, родимець. *Див. ще -імець, -інець, -име* (СУР: 170).

-ольща Польща. *Див. ще -оща* (СУР: 276).

У разі утворення співзвуч не початковими формами змінних слів дається граматична ремарка та відсилання до відповідної статті:

-ісій *Ім. род. мн. див. -ісія. Див. ще -ісі, -исий* (СУР: 232).

Заслуга А. А. Бурячка – системне опрацювання римових слів та розподіл їх усередині гнізд на ряди за граматичним принципом:

-би 1. *Ім.: а) род. одн. див. -ба; б) наз.-зн. мн.* Баби, боби, герби, голуби, горби, гриби, гроби, дуби, жолоби, зоби, лоби, раби, хліби, яструби; *також* півдоби (*невідм.*).

2. *Дієсл. нак. сп. 2 ос. одн. див. -ити(-бити), -ти* (з попереднім б).

3. *Присл. Щодоби; спол. аби, якби* (СУР: 146).

Варто згадати, що й наступний відтинок шляху Словника до користувача (після долучення А. А. Бірячка) був досить тернистим. Крім наукового редагування, доповнення й доопрацювання початкових матеріалів, Андрій Андрійович, авторитетний мовознавець і глибоко інтелегентна людина, змушений був застосувати цілий арсенал дипломатичних засобів, аби домогтися публікування праці і її суспільного розголосу, зробивши Словник «видимим» не лише в Україні, а й на загальнослов'янському терені.

Нова редакція Словника була готова в першій половині 1975 р., і Андрій Андрійович звернувся до Спілки письменників України з проханням підтримати це видання. Ознайомившись із рукописом²⁷, керівництво Спілки письменників долучилося до виборювання права на існування цієї унікальної праці. Перший секретар правління СПУ Василь Козаченко адресував голові редакційно-видавничої ради Академії наук УРСР В. С. Гутирі лист-заклик ввести Словник у плани видавництва «Наукова думка» (Козаченко 1975).

²⁷ Секція поетів на чолі з Миколою Нагнибідою рекомендувала Словник до друку. А пізніше вже відомий на той час майстер поетичного слова Дмитро Павличко написав передмову до Словника, пояснюючи, як саме поетові чи перекладачеві може прислужитися римарій.

Проте цього не сталося, і тоді Андрій Андрійович адресував офіційний лист заступникові Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Троньку, доводячи унікальність і потрібність Словника та просячи високопосадовця «поклопотати перед Держкомвидавом УРСР про надрукування цього словника в одному з видавництв м. Києва» (Бурячок 1976).

Рукопис Словника пройшов скрупульозне рецензування не лише в середовищі мовознавців, а й літературознавців і мистецтвознавців. Позитивні відгуки підготували доктор філологічних наук Г. К. Сидоренко, доктор історичних наук М. М. Плісецький, кандидати філологічних наук Л. Г. Скрипник і Н. П. Чамата, висловивши також присутні зауваження, які Андрій Андрійович здебільшого врахував. Та головне – усі рецензенти були однодумцями з І. І. Гуриним і А. А. Бурячком й союзниками у торуванні шляху Словника до користувачів.

«Дивно зустрічатися з поглядами про зайвість такого словника. Іноді можна почути навіть анекдотичне заперечення: такий словник буде плодити графоманів, які користуватимуться ним як зручним знаряддям. Це все рівно, що заперечувати потребу суспільства в автомашинах на тій підставі, що немало з них потрапляють в руки тих людей, що використовують їх не з добрими цілями. Графомани були завжди, їх не сіють і не прядуть, вони самі народжуються, незалежно від того, існують чи не існують словники рим», – емоційно писав М. М. Плісецький (Плісецький 1975). А Г. К. Сидоренко стверджувала: «Поети, серйозні поети, розуміється, звернуться до довідника [СУР] з метою поглиблення відомостей про досягнення поезії на шляху римотворення. Вони мають і мусять це робити, бо справжній поет ще й мислитель і більш чи менш теоретик поезії» (Сидоренко 1977).

Відголоси полеміки, що точилася й далі, чи потрібен словник рим, чи, можливо, доступність готового римового ресурсу «приведе до появи віршоробів», є навіть у передмові вже опублікованої праці. Андрій Андрійович убачав широкі можливості цього унікального видання: «Призначення словника – допомогти поетові зорієнтуватися в наявності точної рими, а якщо такої немає, то в можливих варіантах неточних рим. Словник допомагатиме поетам і в доборі синонімів. ...Він стане в пригоді дослідникам римувальних засобів української поезії, його успішно використовуватимуть викладачі на лекціях із теорії літератури, учителі на уроках з української літератури, керівники літературних гуртків. До нього часто звертатимуться й мовознавці, досліджуючи словотвір української мови, наголос, вимову тощо» [2: 8].

Словник пройшов етап обговорення на засіданні відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, у якому взяли участь знані лексикографи Л. С. Паламарчук, С. І. Головащук, Л. Г. Скрипник, В. О. Винник, В. Й. Горобець, Л. А. Юрчук (Протокол № 5).

Після виходу Словника у світ Андрій Андрійович робив усе можливе для його популяризації, зокрема давав інтерв'ю ЗМІ, у яких розповідав про видання – його призначення, обсяг і джерела, історію створення [5].

Цілком природно, що наукова спільнота і зацікавлені користувачі відгукнулися на вихід римарію численними рецензіями, що засвідчили зародження римографічної критики. Д. Білоус і Г. Колесник підкреслили високий рівень розвитку української лексикографії, який уможливив створення словника рим. Оцінивши працю позитивно, рецензенти разом із тим указали на деякі прогалини, наприклад на відсутність поетичних неологізмів [1: 87].

Польський мовознавець А. Фаловський дав Словнику високу оцінку та висловив захоплення вдалою систематизацією римового матеріалу для компактного й зручного подання і навіть поставив український римарій за взірць для польських лексикографів [6: 229]. На думку рецензента, справжню оцінку можна буде дати праці лише з часом. Але без сумніву позитивним було те, що Словник охопив не лише літературну лексику, а й розмовну, книжну, історизми, архаїзми, діалектизми, а також власні назви.

За кілька десятиліть, у 1996 р., «Словник українських рим» був відзначений високою нагородою – премією імені Івана Огієнка, Андрій Андрійович став одним із перших її лауреатів.

Ім'я Андрія Андрійовича Бурячка вписано в історію вітчизняної римографії як її теоретика і практика, співавтора першого надрукованого і багато десятиліть єдиного словника рим в Україні²⁸. Укладений у співавторстві з римографом І. І. Гурином «Словник українських рим» збагатив академічну словникову бібліографію та став безцінним внеском в українську культуру.

Джерела Словники

БРР – Български римен речник / Състав. С. Иванчев, Г. Класов, Л. Любенов, И. Тренев. - София : Наука и изкуство, 1967. - 283+XXXII с.

СУР – Бурячок А. А., Гуринов І. І. Словник українських рим. Київ: Наукова думка, 1979. 338 с.

²⁸ Ще одна праця, але дещо іншого типу, словник рим одного автора («Словник рим Євгена Гребінки» І. І. Гурина), містить у вихідних даних дату 1982 (це рік завершення роботи над рукописом), хоча насправді був надрукований у 90-х рр. XX ст. Новий загальномовний римарій (укладач С. Й. Караванський) побачив світ аж у 2004 р.

Рукописи

Бурячок 1976 – Бурячок А. А. Заступникові Голови Ради Міністрів УРСР. 24.01.1976. Копія. *Архів Відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики ІУЛ НАНУ.*

Козаченко 1975 – Козаченко В. Голові редакційно-видавничої ради Академії наук УРСР. 2.07.1975. Копія. *Архів Відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики ІУЛ НАНУ.*

Лист до Біленка 24.12.1969 – Гурин І. І. Лист Біленку З. Я. від 24.12.1969. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.* Ф. 1300. Оп. 1. Спр. 204.

Лист до Колесника 20.08.1969 – Гурин І. І. Лист Колеснику П. Й. від 20.08.1969. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.* Ф. 847. Оп. 1. Спр. 181.

Лист до Колесника 18.05.1970 – Гурин І. І. Лист Колеснику П. Й. від 18.05.1970. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.* Ф. 847. Оп. 1. Спр. 181.

Плісецький 1975 – Плісецький М. М. Відзив на книгу «Словник українських рим». 14.05.1975. *Архів Відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики ІУЛ НАНУ.*

Протокол № 5 – Протокол № 5 засідання Відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства АН УРСР від 22.03.1976 р. *Архів Відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики ІУЛ НАНУ.*

Сидоренко 1977 – Сидоренко Г. К. Рецензія на «Словник українських рим». 6.05.1977. *Архів Відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики ІУЛ НАНУ.*

Література

1. Білоус Д., Колесник Г. *Рец. на:* Бурячок А. А., Гурин І. І. Словник українських рим. *Мовознавство*, 1980. № 5. С. 86–87.

2. Бурячок А. А. Вступ. *Словник українських рим*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 7–16.

3. Мовчун Л. В. Римографічна спадщина І. І. Гурина в контексті його лексикографічної праці. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. Випуск 24*. Київ: Освіта України, 2014. С. 117–125.

4. Русанівський В., Паламарчук Л. Хто гальмує видання словників? *Літературна Україна*, 2.02.1968.

5. Словник рим: інтерв'ю. *Літературна Україна*, 17.07.1979.

6. Fałowski A. *Rec. o: A. A. Бурячок, I. I. Гурин, Словник українських рим, Вид. «Наукова думка», Київ, 1979, с. 340. Slavia orientalis. Warszawa, 1981. Rochn. XXX. № 2. S. 228–229.*

Legend Dictionaries

БРР – Bulgarian Rhyming Dictionary (1967). Sofia (in Bulg.).

СУР – Dictionary of Ukrainian Rhymes (1979). Kyiv (in Ukr.).

Manuscripts

Бурячок 1976 – Buriachok, A. A. (24 January 1976). Deputy Chairman of the Council of Ministers of the USSR. Copy. Archive of the department of lexicology, lexicography and structural and mathematical linguistics of IUL NASU. (in Ukr.).

Козаченко 1975 – Kozachenko, V. (2 July 1975). Chairman of the editorial and publishing council of the Academy of Sciences of the USSR. Copy. Archive of the department of lexicology, lexicography and structural and mathematical linguistics of IUL NASU. (in Ukr.).

Лист до Біленка 24.12.1969 – Guryn, I. I. (24 December 1969). Letter by Bilenko Z. Ya. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine. Fund 1300. Description 1. Case 204. (in Ukr.).

Лист до Колесника 20.08.1969 – Guryn, I. I. (20 August 1969). Letter to Kolesnik P. Y. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine. Fund 847. Description 1. Case 181. (in Ukr.).

Лист до Колесника 18.05.1970 – Guryn, I. I. (18 May 1970). Letter to Kolesnik P. Y. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine. Fund 847. Description 1. Case 181. (in Ukr.).

Плісецький 1975 – Plisetsky, M. M. (14 May 1975). Review of the book *Dictionary of Ukrainian Rhymes*. Archive of the department of lexicology, lexicography and structural and mathematical linguistics of IUL NASU. (in Ukr.).

Протокол № 5 – Protocol No. 5 of the Meeting of the Department of Lexicology and Lexicography of the Institute of Linguistics of the ASU of the USSR (22 March 1976). Archive of the department of lexicology, lexicography and structural and mathematical linguistics of IUL NASU. (in Ukr.).

Сидоренко 1977 – Sydorenko, G. K. (6 May 1977). Review of *Dictionary of Ukrainian Rhymes*. Archive of the department of lexicology, lexicography and structural and mathematical linguistics of IUL NASU. (in Ukr.).

References

1. Bilous, D., Kolesnik, G. (1980). Review of *Dictionary of Ukrainian Rhymes* by Buryachok, A. A., Guryn, I. I. *Linguistics*. № 5. P. 86–87. (in Ukr.).

2. Buriachok, A. A. (1979). Introduction. *Dictionary of Ukrainian Rhymes*. Kyiv: Naukova Dumka, P. 7–16. (in Ukr.).
3. Movchun, L. V. (2014). Rhymographic heritage of I. I. Guryn in the context of his lexicographic work. *Comparative studies of Slavic languages and literatures: the memory of academician Leonid Bulakhovsky: a collection of scientific works*. Issue 24. Kyiv: Education of Ukraine. P. 117–125. (in Ukr.).
4. Rusanivsky, V., Palamarchuk, L. (2 February 1968). Who brakes the publication of dictionaries? *Literary Ukraine*. (in Ukr.).
5. Rhyming Dictionary: Interview. (17 July 1979). *Literary Ukraine*. (in Ukr.).
6. Fałowski, A. (1981). Review of *Dictionary of Ukrainian Rhymes* by A. A. Buriachok, I. I. Guryn. *Slavia orientalis*. Warsaw. Year XXX. № 2. P. 228–229. (in Pol.).

Larysa Movchun

Rhymographic page in scientific biography of Andrii Buriachok

The article is devoted to the history of the Ukrainian rhymography. Attention is focused on the analysis of the rhymographic activity of A. A. Buriachok, his contribution to the theory and practice of compiling rhyming dictionaries. The unknown facts of the scientific biography of the linguist with the involvement of archival materials are covered.

It was found out that I. I. Guryn, a co-author of the Dictionary of Ukrainian Rhymes, worked on a manuscript for six years. The dictionary consisted of two parts – the register of rhymes and examples of Ukrainian poets' rhymes. A. A. Buriachok joined work on the rhyming dictionary after the numerous unsuccessful attempts by I. I. Guryn to publish his work.

The article proved that A. A. Buriachok has applied an academic approach to work on the rhyming dictionary, significantly supplemented the manuscript and restructured the rhyme material.

Theoretical introduction to the dictionary, prepared by A. A. Buriachok, contains not only the instruction for users, it covers a wide range of issues: finding out the role of a dictionary in Ukrainian lexicography and world rhymography, determining the type of dictionary, its purpose, description of its source base, coverage of theoretical issues of rhymology, detailed description of the macrostructure and microstructure.

Thus, the linguist laid the foundations of Ukrainian academic rhymography. The merit of A. A. Buriachok was decisive steps to publish this book and for public publicity after its printing. The Dictionary of Ukrainian Rhymes has become a reputable guide for linguists, literary critics, poets and translators. This innovative work testified to the high level of Ukrainian lexicography.

Key words: A. A. Buriachok, lexicography, rhymography, rhyme, dictionary of rhyme, rhyming dictionary.

СТОРІНКА ПАМ'ЯТІ

(2.06.1949 – 11.04.2025)

Лариса Кислюк

Василь Васильович ГРЕЩУК
(2.06.1949 – 11.04.2025)

Відійшов у вічність доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки й техніки, багаторічний завідувач кафедри української мови Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **Василь Васильович ГРЕЩУК**.

Василь Грещук народився 2 червня 1949 року в селі Старі Кривотули Тисменицького району (нині – Тимсеницької громади) Івано-Франківської області. Закінчив місцеву восьмирічку, згодом – Отинійську середню школу. У 1970 році закінчив з відзнакою Івано-Франківський педагогічний інститут

(нині – Карпатський національний університет імені Василя Стефаника). Працював учителем української мови та літератури у восьмирічній школі села Мочулище на Рівненщині, згодом – у Петрівській середній школі на Івано-Франківщині. З 1977 року Василь Ґрещук викладав в Івано-Франківському педагогічному інституті. З 1994 року був професором кафедри української мови, деякий час – деканом філологічного факультету. З 1992 року до 2023 очолював кафедру української мови Івано-Франківського педагогічного інституту (згодом – Прикарпатського університету імені Василя Стефаника), був головою редакційної ради «Вісника Прикарпатського університету».

1979 року Василь Васильович Ґрещук захистив кандидатську дисертацію, присвячену українському словотвору – «Словотвірна й лексико-семантична структура українських деад'єктивів на **-ість, -ство, -ота, -ина, -изна**», а 1993 року – докторську дисертацію «Типологія українського відприкметникового словотвору». У його науковому доробку одноосібна монографія «Український відприкметниковий словотвір» (1995 р.). Як учень професора Івана Івановича Ковалика він гідно продовжив справу свого вчителя: випрацював теоретичні засади основоцентричної дериватології та видав разом із колегами та учнями монографію «Нариси з основоцентричної дериватології» (2007 р.), упорядкував видання «Іван Ковалик. Вчення про словотвір. Вибрані праці» (2007 р.), «Словотвір і текст» (2022 р., у співавт.). Василь Васильович Ґрещук був співініціатором і співорганізатором міжнародних наукових конференцій, присвячених ювілеям професора І. Ковалика, редактором збірника «Актуальні проблеми українського словотвору» (2002 р.). Спільно з Інститутом української мови НАН України був ініціатором створення 2001 року Прикарпатського дериватологічного центру імені Івана Ковалика. З Інститутом української мови НАН України В. В. Ґрещука пов'язували багаторічні тісні наукові й людські контакти, зокрема, він був незмінним членом редколегії науково-теоретичного журналу Інституту української мови НАН України «Українська мова».

Василь Васильович Ґрещук – автор понад 300 наукових праць. У полі його наукових інтересів – теоретичні й методологічні питання словотвору, проблеми історії української літературної мови, семасіології, діалектології, мови художньої літератури, вивчення динаміки мовної ситуації в Україні та формування літературної мови і граматичної думки в Галичині упродовж XVIII – XX століть, аналіз ролі окремих особистостей у розвитку лінгвістичної україністики.

В. В. Ґрещук зробив важливий внесок у дослідження ролі західноукраїнських письменників у формуванні загальнонаціональної української літературної мови, у вивчення ідіостильової манери майстрів слова Галичини, передусім І. Франка та В. Стефаника; видав монографії «Василь Стефаник – художник слова» (1996 р., у співавт.), «Епітети, порівняння та фраземи в новелах Василя Стефаника» (2025 р., у співавт.),

упорядкував і видав «Листування Івана Франка та Бодуена де Куртене» (2008 р.).

Увагу В. В. Грещука привертали й діалекти з погляду їхнього впливу на мову української художньої літератури. Результатом таких досліджень стали праці «Південно-західні діалекти в українській художній мові» (2010 р., у співавт.), «Діалектне слово в тексті та словнику» (2015 р., у співавт.). Під керівництвом та за активної участі Василя Васильовича Грещука реалізовано унікальний лексикографічний проєкт – словник у двох томах «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» (1 том – 2019 р., 2 том – 2020 р.) з додатком «Онімна лексика» (2023 р.; усі – Івано-Франківськ).

Наприкінці 1996 року В. Грещук організував та до 2014 року очолював Інститут українознавства при Прикарпатському університеті. Метою його створення було об'єднання творчого колективу провідних учених гуманітарного й суспільного профілів для розв'язання низки наукових проблем українознавства, що виникають на перетині різних галузей наукового знання. Він був головним редактором науково-теоретичного журналу «Українознавчі студії» з 1999 р. до 2019 р.

Професор Василь Васильович Грещук залишив по собі теоретичні дослідження, словники, наукові ідеї та когорту вдячних учнів і послідовників. Світла пам'ять Василеві Васильовичу Грещуку, талановитому вченому, педагогу, організатору науки та освіти, відданому синові України!

Larysa Kislyuk

Greshchuk Vasyl Vasylovych (2.06.1949 – 11.04.2025)

ХРОНІКА

Лілія Дідун

**Круглий стіл до 100-річчя з дня народження
Андрія Андрійовича Бурячка****26.05
14:00**

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

26 травня 2025 року в рамках відкритого наукового семінару відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України відбувся круглий стіл до 100-річчя з дня народження відомого мовознавця, доктора філологічних наук, професора Андрія Андрійовича Бурячка (24.08.1925–14.09.2008). Захід був організований в онлайновому режимі, забезпечуючи можливість громадськості більше дізнатися про видатного вченого, молодим дослідникам – збагатитися досвідом для продовження його наукових традицій, а колишнім колегам – вшанувати пам'ять визначної постаті в історії української філологічної науки.

Науковий захід відкрила та модерувала **Є. А. Карпіловська**, д. філол. наук, професор, завідувач відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. Євгенія Анатоліївна окреслила програму круглого столу й передала слово колегам по відділу, старшим науковим співробітникам **І. А. Самойловій** та **З. Г. Козирєвій**, які підготували спільну доповідь на тему «Життєвий, професійний і науковий шлях професора А. А. Бурячка». Матеріал проілюстрований фото з наукового життя А. А. Бурячка та відділу, у якому він працював майже пів століття.

І. А. Самойлова, к. філол. наук, ст. наук. сп. відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України розпочала спільну доповідь з нагадування основних біографічних даних А. А. Бурячка. Доповідачка зазначила, що Андрій Андрійович народився 24 серпня 1925 р в с. Ошів Люблінського воєводства у Польщі. Під час так званої репатріації польського й українського населення в межах відомої операції «Вісла» 1945 р. переїхав разом з батьками в Рожищенський район Волинської області (який з 2020 р. увійшов до складу Луцького району). Після закінчення українського відділення Львівського державного університету ім. І. Я. Франка вчена рада закладу рекомендувала його до аспірантури Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні тодішньої АН УРСР (нині – НАН України) в Києві. У 1955 р. Андрій Андрійович захистив кандидатську дисертацію на тему «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові». 1961 р. опублікував однойменну монографію на підставі захищеної кандидатської роботи. З 1957 р. він працював в Інституті мовознавства у відділі словників, а згодом – лексикології та лексикографії на посаді молодшого наукового співробітника, з 1958 р. – на посаді старшого наукового співробітника. З утворенням 1991 р. Інституту української мови в цій установі до свого відходу на заслужений відпочинок у 2005 року працював на посаді провідного наукового співробітника відділу лексикології та лексикографії.

Окреслення наукового доробку видатного мовознавця Ірина Анатоліївна розпочала з розгляду його монографії «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові» (1961), зазначивши, що в книзі проаналізовано лексику на позначення родинних стосунків у літературній та діалектній мові. Андрій Андрійович простежив історію виникнення і розвитку таких назв, схаактеризував їх стилістичне використання, семантику, словотворчі можливості, послуговуючись широкою джерельною базою та дібравши для порівняння факти з 48 мов. Аналізуючи працю, доповідачка навела цитату з рецензії знаного історика мови П. Д. Тимошенка про те, що українські назви спорідненості і свояцтва А. А. Бурячок вивчає в декількох аспектах:

порівняльному, історичному, діалектному, стилістичному та нормативному. Наступним етапом у професійному зростанні ювіляра, як наголосила І. А. Самойлова, стала монографія «Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов» (1983) – перше в українському мовознавстві ґрунтовне дослідження однієї з найбільших тематичних груп лексики, яка сягає своїм корінням глибокої давнини. Вона зауважила, що актуальність вивчення лексики на позначення понять миру, безпеки, небезпеки війни, дружніх відносин між державами і народами, розглянутої у монографії, з плином часу тільки зростає як із суто лексикологічного та лексикографічного погляду, так і з погляду соціолінгвістики, а змістовні ідеї та висновки, оприлюднені в книзі, залишаються цінним внеском у вітчизняну історичну лексикологію та семасіологію і досі знаходять широке застосування в мовознавчій науці.

Ще одним значущим етапом у роботі Андрія Андрійовича, на якому наголосила доповідачка, стала лексикографічна діяльність і участь у створенні академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 т. Ювіляр працював над укладанням матеріалу словника та був членом редколегії в усіх його томах. Колективу лексикографів-укладачів цього словника було присвоєно почесне звання лауреатів Державної премії СРСР у 1983 році.

І. А. Самойлова представила лексикографічний доробок ювіляра, у якому наявна значна кількість словників різних типів («Довідник з української орфографії та пунктуації» (1964), «Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ» (1996), «Словник українських рим» (1979, разом з І. І. Гуриним), «Російсько-український словник для військовиків» (1995, разом з Б. Якимовичем і М. Демським), «Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ» (2001), орфографічні словники тощо).

Були згадані й інші наукові зацікавлення А. А. Бурячка, зокрема співукладання словопоказчика «Лексика п'єс та од І. П. Котляревського» (1974), до якого він написав інструкцію.

Ірина Анатоліївна детальніше проаналізувала важливу лексикографічну працю у науковому доробку А. А. Бурячка – «Російсько-українському словник для військовиків», що налічує майже 32 тис. слів і словосполук. Поява у світ цього словника була помітним поступом у поширенні української військової термінології, для якої укладач переклав українською мовою один із найскладніших розділів військового статуту – муштровий, або стройовий.

У виступі йшлося також про підготування та видання нового «Українського правопису», до чого Андрій Андрійович був активно залучений як керівник робочої групи (разом із С. І. Головащуком і Г. М. Колесником), та наведене міркування ювіляра про цю працю з його доповіді «Про нове та деякі спірні питання в новому виданні Українського

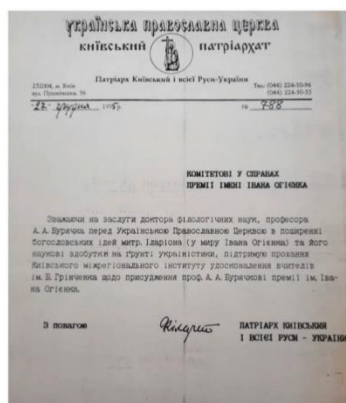
правопису», виголошеній на засіданні Головної ради Товариства української мови імені Тараса Шевченка: «Правопис – це писемний одяг літературної мови, яка вироблялась протягом століть. І чим він зручніший та ошатніший, тим легше ним користуватися, тим вищий мовний рівень культури».

На завершення виступу І. А. Самойлова розповіла про активну популяризацію Андрієм Андрійовичем української мови, його виступи в радіо- та телепередачах з питань культури мови, перед працівниками газет, журналів, видавництв, студентами та вчителями, статті у ЗМІ, участь у конференціях, з'їздах. Зокрема у 1963 р. він був учасником V Міжнародного з'їзду славістів у Софії.

Доповідачка зазначила, що А. А. Бурячок був активним громадським діячем, визначною постаттю мовознавчої науки, ідеї якого продовжують жити у сучасних дослідженнях, а пам'ять про нього – в серцях вдячних колег та учнів.

Л.С.ПАЛАМАРЧУК, Л.Г.СКРИПНИК, С.І.ГОЛОВАЩУК,
Г.М.ГНАТЮК, Л.О.РОДНІНА, А.А.БУРЯЧОК, Л.А.ЮРЧУК,
В.М.РУСАНІВСЬКИЙ, Т.К.ЧЕРТОРИЗЬКА

І. С. Гнатюк, к.філол.н., ст. наук. сп. відділу слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, зауважила, що А. А. Бурячок у своїй праці «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові» (1961) досліджує один із найдавніших шарів української лексики, що сягає праслов'янської доби. Цю широко цитовану працю доповідачка трактує як класичний взірець історичного лексикологічного дослідження, цінний теоретичний, методологічний і практичний здобуток українського мовознавства. Яскравою сторінкою творчої біографії дослідника І. С. Гнатюк називає його участь у підготовці нових видань «Українського правопису», а новий правопис – продовженням і розвитком тих процесів і тенденцій, які започаткувала творча група, очолювана А. А. Бурячком. Вона наголосила, що Андрій Андрійович працював на розбудову української держави не тільки як науковець, а й як політик і активний громадський діяч, долучившись до створення Демократичної партії України, був членом її національної ради. Лебединою піснею, останньою працею, над якою невтомно трудився ювіляр, був словник мови І. Котляревського, адже дослідження мови його творів було захопленням Андрія Андрійовича впродовж усього життя. Ірина Святославівна показала учасникам наукового заходу папку з рукописом цього словника, що складається з 337 сторінок і завершується літерою Ж, й додала, що є інформація про 157 сторінок машинопису до літери В. Вона зауважила, що спомини про Андрія Андрійовича – це осмислення і мовознавчого процесу, і політично-громадського життя, і людських стосунків з висоти часу. І. С. Гнатюк підсумувала, що ювіляр гармонійно поєднував у собі риси знаного науковця, громадського діяча, товариської привітної людини, був багатогранною, колоритною, безкомпромісно україноцентричною постаттю у вітчизняному мовознавстві.

В. М. Білоноженко, к.філол. наук, колишня співробітниця відділу й колега А. А. Бурячка (спогади Віри Максимівни відтворені для круглого столу у записі, зробленому І. А. Самойловою) у розповіді зосередила увагу на процесі праці свого колишнього колеги Андрія Андрійовича, наголосивши, що з ним працювала все своє трудове життя в Інституті мовознавства, а

згодом – в Інституті української мови. Вона відзначила основну рису його праці – відповідальність і раціональне використання робочого часу. В. М. Білоноженко наголосила на тому, що ювіляр був великим патріотом України, української культури і особливо української мови; активним учасником наукових мовознавчих заходів; любив українські пісні і був активним учасником загальноакадемічного хору, брав участь у його гастрольях.

Н. М. Поліщук, к. філол. наук, Київський національний університет кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, аспірантка А. А. Бурячка, згадала А. А. Бурячка як наставника і вчителя, розповівши про роботу в архіві над запропонованою своїм вчителем темою з дослідження української дипломатичної лексики періоду УНР.

В. В. Ковтунець, к. фіз.-мат. наук, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України, розповів про співголокування з Андрієм Андрійовичем на засіданні колегії МОН і президії НАН України з розгляду «Українського правопису» (2019) та знайомство з науковим доробком А. А. Бурячка.

С. П. Головатий, д. юр. наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України, керівник Центру правової термінології Академії правових наук України, поділився спогадами про спільну працю з Андрієм Андрійовичем у Спільці письменників України над текстом законопроекту про мови Української РСР (1989 р.). Доповідач наголосив на великому професійному внеску мовознавця і патріота української справи А. А. Бурячка в удержавлення української мови.

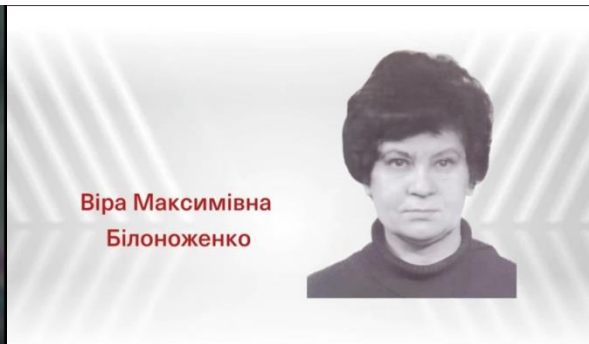
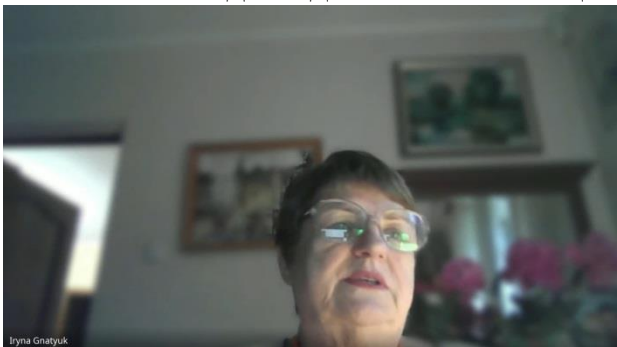
Н. О. Яценко, к. філол. наук, ст. наук. сп. відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України, аспірантка А. А. Бурячка, розповіла про А. А. Бурячка як про термінографа військової справи. Доповідачка зауважила, що його разом з Б. Якимовичем і М. Демським «Російсько-український словник для військовиків» свідчить про багатий засів українського мовознавця на ниві національної військової термінології і послужить усім, хто буде творити свій текст про нинішню російську військову агресію проти України.

Є. Г. Кравченко, к. філол. наук, Державний університет «Київський авіаційний інститут», аспірантка відділу лексикології часу роботи в ньому А. А. Бурячка, підкреслила, що ювіляр намагався створити якнайбільше успішних проєктів і плідно працював на ниві вивчення мови медіа. Цей мало досліджений аспект наукової діяльності А. А. Бурячка відкриває нове бачення його творчої спадщини.

Л. О. Тищенко, к. філол. наук., директор Гімназії № 126 у Дніпровському районі м. Києва, колишня співробітниця відділу лексикології та лексикографії, розказала учасникам круглого столу про своє дисертаційне дослідження, побудоване на засадах, які розробив Андрій Андрійович під час опрацювання тематичних груп лексики, та його цінні поради для дослідницької роботи.

П. Ю. Гриценко, д. філол. наук, професор, директор Інституту української мови НАН України, зазначив, що під час роботи над дисертацією «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові» А. А. Бурячок виконав дуже важливу роботу з тематичного групування лексики, використавши в роботі не лише лексикографічні праці, а й народні діалектні джерела, відкривши для них дорогу у всеслов'янське представлення у вигляді монографії. Його дисертація та монографія на її основі стали високоцитованими й шанованими мовознавцями за цінність об'єктивного глибокого аналізу мовного матеріалу. Це важливі джерела для лінгвістичних праць та зокрема «Етимологічного словника слов'янських мов». П. Ю. Гриценко відзначив науковий захід, присвячений ювілею А. А. Бурячка, як результативний важливий імпульс у подальшому розвитку української лінгвоперсонології.

На завершення **Є. А. Карпіловська** подякувала всім учасникам наукового зібрання, які вшанували пам'ять видатного українського вченого-мовознавця й наставника А. А. Бурячка. Вона поділилася спогадами про спільну з Андрієм Андрійовичем участь у роботі групи народного контролю під керівництвом Г. М. Гнатюк та поїздки на змагання з цивільної оборони у с. Медвин на Київщині й додала, що Андрій Андрійович був дуже цікавим співбесідником і дуже любив людей. Євгенія Анатоліївна підсумувала, що все, що зробив ювіляр на науковій та освітянській ниві, його наукові ідеї втілюються в численних лінгвістичних дослідженнях і нині. Усі пам'ятають А. А. Бурячка, свого колегу, наставника й учителя як людину, віддану Україні, українській культурі й мові, видатного науковця, дуже обдарованого талановитого дослідника-мовознавця.

Технічний супровід наукового заходу забезпечила **Ю. О. Цигвінцева**, доктор філософії, наук. сп. відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. Запис можна переглянути на ютуб-каналі відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики за посиланням: **Круглий стіл до 100-річчя з дня народження Андрія Андрійовича Бурячка (24.08.1925–14.09.2008)** <https://youtu.be/ZXNq3F19QyU?si=ZdAhEclxY7rxkDlb>

Liliia Didun

***Round table on the 100th anniversary of the birth of
Andrii Andriiovich Buriachok***

Лариса Мовчун

Популяризація лінгвістичних знань серед найменших мовців

До ключових завдань науковців-україністів належить поширення знань про українську мову в суспільстві. У цьому контексті важливо зосередитися на формуванні позитивного сприйняття української мови мовцями найменшої вікової категорії – школярами. Специфіка учнівської аудиторії зумовлює вибір форм і методів просвітницької роботи. Насамперед інформацію доносять в інтерактивній формі, а самі відомості про мову подають у доступному, зрозумілому і цікавому вигляді. Серед дієвих методів зацікавлення школярів темою української мови – написання і презентація науково-популярних книжок.

Упродовж кількох останніх років побачила світ низка таких видань для дітей і підлітків, зокрема:

Мовчун Л. В. ГоловоМовки професора Макарончика. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 64 с. (весела повість із мальованими головоломками, що ґрунтуються на програмі 1–4 класів НУШ та допомагають засвоювати норми української мови);

Мовчун Л. В. Чому два чоботи – пара? Твій цікавий словник фразеологізмів. Київ: Світич, 2023. 144 с. (для пояснення фразеологізмів подано не лише короткі тлумачення і фразеологічні синоніми, а й вірші, захопливі оповідки і пригодницькі історії; посібник допоможе збагатити активний словник дітей образними висловами; учителі можуть використовувати його на уроках української мови та читання в початковій школі, а також на позакласних заняттях);

Мовчун Л. В. Космічні пухнастики вчать українську. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 116 с. (пригодницькі історії про кумедних друзів-інопланетян, які допомагають дітям зрозуміти складні мовні поняття, а вчителям – образно й цікаво пояснити учням програмні теми).

Ці видання ввійшли до щорічного списку найкращих для дітей і підлітків 2023 р. за версією порталу «БараБука» та отримали перемогу в номінації «Шпаргалка для вчителя», а книжка «Космічні пухнастики вчать українську» стала, крім того, однією з найкращих для дітей 2024 р. за версією сайту «Читомо».

Книжки були презентовані на книжкових фестивалях, у бібліотеках, навчальних закладах та в інших аудиторіях, а також на онлайн-платформах.

Авторка зустрілася з київськими учнями школи І–ІІІ ступенів № 212 (30.01.2023), Міжнародної французької школи (7.02.2024), Кловського ліцею № 77 (13.02.2024), Спеціалізованої школи «Мандрик» (27.11.2024), Спеціалізованої школи № 115 ім. І. Огієнка (22.12.2024), ліцею «Educator» (7.11.2025), а також із читачами Чернігівської обласної бібліотеки для дітей (16.05.2023), Центральної районної бібліотеки імені Павла Загребельного

Деснянського району м. Києва (3.04.2024), Бібліотеки імені Павла Усенка для дітей і молоді м. Києва (12.11.2025). Кілька презентацій книжок про мову відбулося в Національному музеї літератури – на Тижні дитячої та юнацької книжки (8.04.2024), а також на зустрічі з учнями ліцею № 117 імені Лесі Українки (29.01.2025).

Це були не лише розповіді про українську мову, а й залучення дітей до мовних ігор на основі презентованих книжок. Читачі мали змогу поспілкуватися з авторкою, поставити запитання й поділитися своїми міркуваннями про роль мови в житті людини.

Мовний квест за книжкою «Космічні пухнастики вчать українську» відбувся на Книжковому фестивалі «Kyiv Book Fest» (9.09.2023), у «Книгарні-кав'ярні Старого Лева» (27.04.2024). Усі учасники отримали завдання і мовні головоломки й змагалися за приз – саму книжку.

Низку заходів організувала команда порталу «БараБука» і запросила до участі в них авторку для огляду книжок про мову для дітей і для публічного читання вибраних сторінок: «Живі читання з «Барабукою» на Книжковому Арсеналі (24.06.2023) і «Пізнавальні живі читання з Лесею Мовчун і Ганною Булгаковою» на Книжковому Арсеналі (31.05.2024).

Численні позитивні і вдячні відгуки на сайтах і фейсбук-сторінках учасників і організаторів презентацій, мовних квестів та ігор свідчать про надзвичайну користь таких заходів, що виявляється в зростанні інтересу школярів до української мови – її вивчення та опанування нормами і загалом до читання. «Важко переоцінити значення таких зустрічей. Чудово, що робота в тандемі [спілці] бібліотека – письменник – школа приносить діткам радість, розкриває їхні здібності, заохочує до читання», – написала завідувачка Бібліотеки імені Павла Усенка для дітей і молоді м. Києва Н. Марущак. Свій теплий відгук про презентацію працівниця бібліотеки

Спеціалізованої школи № 115 ім. І. Огієнка В. Ходжаєва завершила зворушливими словами: «Пані Лесі бажаємо натхнення і нових досягнень у розвитку дитячої літератури та її подвижницькій праці на ниві популяризації української мови, мовлення та формування мовної грамотності юних читачів оригінальними та цікавими ідеями і формами та засобами їх втілення».

Larysa Movchun

Popularization of linguistic knowledge among the youngest speakers

Оксана Тищенко

**Єднання науки та освіти: плідне співробітництво з Київським
столичним університетом імені Бориса Грінченка**

З 10 березня по 5 травня 2025 року студенти першого курсу спеціальності 035 «Філологія» освітньо-професійної програми 035.01.01 «Українська мова та література» (групи УМЛБ-1-24-4.0д, УМЛБ-2-24-4.0д) Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка проходили безвідривну навчальну практику з прикладної лінгвістики в відділі лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України.

Метою цього практичного навчання було апробувати отримані теоретичні знання та сформовані вміння й навички в реальних умовах роботи філолога-словникаря, з належним розвитком особистісних якостей майбутнього фахівця – чуття до слова, уважності, відповідальності, аналітичного мислення, уміння дати раду слову та джерелам.

Студенти працювали з лексичними одиницями, зокрема сталими словосполученнями: добирали ілюстративний матеріал для нового тлумачного словника активного типу української мови ХХІ століття з понад 150 інтернет-джерел, монографій, статей, серед яких – *українська редакція «Радіо Свобода», «Українська правда», Велика українська енциклопедія, «Чтиво», «5 канал», Barabooka, DeepState, Defense Express, Deutsche Welle, PLATFOR.MA, Wonderzine* та інші. Формування реєстру (лексики та CCC), подання усталених та рекомендованих граматичних і фонетичних форм, стилістична характеристика слів і визначення сфери їх уживання, показ значень і їхніх відтінків у літературному слововживанні опираються на три вектори: на сучасну мовну практику; на традицію в літературній мові від ХІХ до 20-х рр. ХХІ ст., на поновлення питоменного стрижня українського слововживання в майбутньому. Ілюстративний матеріал фіксує реальне функціонування в мові, типову лексичну й синтаксичну сполучуваність, найхарактерніші ситуації вживання реєстрової одиниці.

Кожен студент отримав перелік (*пайку*) до 50 слів – наприклад, від *мужикуватість* до *музіка* за зведеним реєстром «Українського лексикону кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст.» у 3 т. (Київ, 2017 р.), укладеним співробітниками відділу – та кілька джерел, з яких треба було добирати цитати. Оформлювати лексико-ілюстративні блоки – умовні картки лексичної картотеки – належало з дотриманням чітких вимог до граматичної та стилістичної коректності, завершеності цитати, правильного паспортизування. Юні філологи працювали зі спеціально для них створеними гугл-формами, де фіксували: слово або стійку словосполуку (далі – CCC),

цитату, джерело, дату публікування тексту (або дату звернення до інтернет-ресурсу), сторінку (за наявності), дату створення картки, своє прізвище як автора картки. Така структура електронної картки є традиційною й базується на віковому лексикографічному досвіді українського словникарства.

Як результат зібрано близько 11 тисяч ілюстрацій – вони стануть у пригоді укладачам активного тлумачного словника української мови в чотирьох томах, що його готує відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. Звісно, дібрано ілюстрації не до всіх слів, що є звичайним для роботи з переважно медійними сучасними текстами, крім того, дає підстави оцінювати ступінь активності того чи того слова або певної словосполуки в сучасній мовній практиці українського суспільства. А проте відділівська картотека збагатилася цитатами для слів, що виявляють різний ступінь активності в сучасному мововжитку: *м'ясистий, м'ясниці, м'ясниченьки, м'ясність, мужній, мужність, муза, музика, мультимедіа, мультимедійний, мультимільярдер, прислужуватися, прислухання, присмачувати* та ін.

Окремої уваги практиканти приділили сполукам, ще не спорядженим ілюстраціями в новому словнику, серед яких: *від а до зе, від а до я, [нехай] хай тобі (йому) абищо, абсолютна ідея, абсолютний синонім, абсолютна істина, абсолютний слух, абсолютна монархія*. І тут студенти виявили творчий підхід, виокремлюючи з дібраних цитат ССС за власним розсудом, як-от: *замовляти музику, камерна музика*.

Упродовж проєкту тривали консультації, наради, коригування студентської роботи, обговорення зауваг до укладання картотеки. Майбутні філологи навчалися обирати межі цитати, правильно оформлювати джерела, дотримуватися вимог до граматичної точності та стилістичної відповідності. Атмосфера була доброзичливою й мотивувальною.

Особливу увагу студентів керівник практики старший науковий співробітник О.М. Тищенко спрямувала до якості оформлення карток, зокрема *завершеності цитат*: вони мали бути логічно завершеними, не обірваними, за потреби – з поясненнями пропущених елементів речення у квадратних дужках; *точності заголовного слова*: у цитаті обов'язково мало бути саме те слово, що вказано як заголовне, у вихідній формі; *охайності оформлення*: правильні проміжки, переноси, відсутність розривів рядків тощо; *коректності наспортизації джерел*: назва сайту, URL, дата публікації, дата створення картки та ін.; *оформленню ССС і юстапозитів*: за чіткими зразками, з дотриманням структури картки.

Цей етап не лише поглибив знання студентів у сфері лексикографії, а й сприяв формуванню в них мовної дисципліни, уважності до деталей і відповідальності за якість долученого мовного матеріалу. Практиканти продемонстрували високий рівень мовної компетентності, уміння працювати з джерелами, а також зацікавленість у розвитку української лексикографії.

Своєрідним завершенням цього річної спільної праці освітян та лексикографів став Фестиваль науки 2025, а саме – зустріч студентів і

викладачів Факультету української філології, культури і мистецтва з науковцями Інституту української мови НАН України – Євгенією Анатоліївною Карпіловською, завідувачем відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, доктором філологічних наук, професором, та Оксаною Миколаївною Тищенко, старшим науковим співробітником відділу, кандидатом філологічних наук.

Євгенія Анатоліївна Карпіловська, завідувач відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор

Оксана Миколаївна Тищенко, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук

Свою лекцію «Український світ у словниках ХХІ століття: мовомислення і мовна пам'ять нації» Є. А. Карпіловська присвятила нагальним для сучасної лінгвістики питанням: мовній пам'яті, значенню національно і культурно маркованої лексики для збереження української ідентичності та оптимального моделювання картини українського мовомислення в лексикографії ХХІ століття. О. М. Тищенко підвела риску лексикографічним експрес-тренінгом та оголосила результати практики, подякувавши всім учасникам. Студенти – Марія Варенцова, Єлизавета Зикова та Данило Троць – розказали про власні лексико-семантичні відкриття під час копіткої праці з добору потрібних фрагментів текстів. Першокурсники подякували за досвід у сфері словникарства – це спонукало їх до перших наукових розвідок. Були запитання, дискусії, піднесений теплий настрій – бракувало лиш достатнього часу в стрімкому вирі навчального ритму.

Інститут української мови НАН України висловив щирю подяку колективу кафедри української мови, зокрема завідувачеві кафедри доктору філологічних наук професору Михайлові Олексійовичу Вінтоніву, кандидатів філологічних наук доценту Ірині Георгіївні Саєвич і кандидатів філологічних наук доценту Тетяні Миколаївні Вінтонів, а також деканові факультету докторові філологічних наук професору Ірині Євгенівні Руснак – за сприяння в налагодженні співпраці між університетом і академічною установою. Відділ подарував кафедрі української мови нові словники, укладені його співробітниками в період незалежності України: «Український

лексикон кінця XVIII – початку XXI століття» у 3 томах та «Додатковий том до «Словника української мови» в 11 томах» у 2 книгах (обидва – Київ, 2017).

Євгенія Анатоліївна Карпіловська і декан Факультету української філології, культури і мистецтва доктор філологічних наук професор Ірина Євгенівна Руснак

Така форма роботи – приклад ефективної взаємодії освіти і науки. Студенти відчули слово в оптиці словника, а себе – лексикографами на першій сходинці професійного зростання. І молодь, і поважні науковці переконалися у важливості міжінституційної співпраці – як у формуванні сучасного філолога, так і в розвитку академічної науки. Партнерство має не лише навчальну, а й наукову, зокрема лексикографічну цінність, що сприятиме розвитку української мови й культури і, зрештою, повоєнній відбудові України через знання, слово і зміст.

Студенти і викладачі Факультету української філології, культури і мистецтва з науковцями Інституту української мови НАН України

Oksana Tyshchenko

Combining science and education: fruitful cooperation with Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

Юлія Цигвинцева

**Діалоги про мову, історію та культуру:
відкриті семінари відділу лексикології, лексикографії
та структурно-математичної лінгвістики
Інституту української мови НАН України у 2025 році**

У 2025 році відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України провадив і далі практику відкритих онлайн-семінарів. У межах цих зустрічей упродовж року відбулося 9 лекцій та круглий стіл.

20 січня новий робочий рік відкрила лекція *«Штучний інтелект і Homo sapiens»* (295 переглядів) [1] *Маргарити Василівни Жуйкової*, доктора філологічних наук, професора кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк) (тепер – кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»), та *Ольги Анатоліївни Свідзинської*, директорки музею-архіву Пластового руху (Львів). Лекторки звернули увагу слухачів на загальні виклики, які стоять перед сучасною людиною у світі інформаційних технологій та надмірності даних, зокрема в добу штучного інтелекту (далі – ШІ), розповіли про програми, що передували сучасним застосункам ШІ, зокрема чату GPT, актуалізували проблему довіри до інформації у зв'язку зі швидким темпом розвитку великих мовних моделей, верифікування інформації та співіснування з інструментами, що змінюють мову, мислення і комунікацію в людському середовищі. Особливу увагу дослідниці приділили питанням, чи здатна традиційна гуманітарна освіта адаптуватися до темпів розвитку комп'ютерних інформаційних технологій і як це вплине на самоідентифікацію людини. Цікавим було демонстрування роботи чату GPT з генерування відповіді при аналізі фразеологізмів і пояснення помилок, які при цьому виникають. М.В. Жуйкова та О.А. Свідзинська підкреслили: важливо не лише освоювати нові інформаційні технології (швидші й точніші), а й зберігати критичне мислення та нести відповідальність за свої дії, переконали присутніх, що в епоху цифрових технологій цінним є фахівець, котрий має знання та може розпізнавати нісенітницю, вигадану алгоритмами штучного інтелекту, зокрема у сфері науки й освіти.

17 лютого відбулася лекція *«Аспектуальні категорії українського дієслова в словниках різних типів: проблеми і шляхи їх розв'язання»* *Світлани Олегівни Соколової*, доктора філологічних наук, професора, завідувача відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України (238 переглядів) [2]. Лекторка визначила основні поняття, пов'язані з аспектологією загалом та аспектуальністю дієслова зокрема. На матеріалі реєстру різних словників С.О. Соколова проаналізувала представлення категорії аспектуальності, зокрема зазначила,

що укладачі лексикографічних праць по-різному підходять до відображення парних за видом дієслів, оскільки за основну обирають якусь одну форму і, відповідно, до іншої форми подаються відсилення. Українська лексикографічна традиція, за словами Світлани Олегівни, надає перевагу першому типу, а в разі незбіжності видової парності різних значень лексеми, словникарі вдаються до позначок *тільки dokonаний вид* або *тільки недоконаний вид* при відповідних лексико-семантичних варіантах слів. Проблема полягає в тому, що обраній за основну формі укладачі словників зазвичай приділяють більше уваги або не завжди послідовно враховують значення родів дієслівної дії, що впливає на представлення семантичної структури дієслова в словнику. Ще одна словникарська проблема, на думку дослідниці, пов'язана з тим, що велика кількість дієслів у складі фразеологічних зворотів вживана лише в одній видовій формі, але інколи дієслова різних видів можуть бути маркерами різних фразеологічних зворотів. Важливо, щоб у словнику були враховані, по-перше, усі варіанти, якщо фразеологічний зворот є парновидовим, а по-друге, щоб між ними були взаємні відсилення. На прикладі аналізу статей академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах лекторка продемонструвала, що в багатьох випадках можливе переструктурування словникової статті, та переконала присутніх у тому, що відображення в загальномовних словниках видових пар не лише суфіксального, а й префіксального типу та суплетивних форм сприятиме глибшому розумінню системності лексичного й словотвірного рівнів мови. Світлана Олегівна зауважила, що для вдосконалення словникового опису похідних дієслів може прислужитися моделювання на основі базового дієслова, що розуміння аспектуальності є ключем до усунення деформацій у граматичному ладі української мови, спричинених тривалим позамовним впливом, насамперед російщенням. Присутні впевнилися: складна система дієслова потребує від лексикографа не лише знання правил, а й глибокого відчуття живої семантики лексеми, найтонших її нюансів.

24 березня ми мали змогу послухати лекцію **«Мова права: проблеми термінології та перекладу»** **Сергія Петровича Головатого**, доктора юридичних наук, професора, керівника Центру правничої термінології Академії правничих наук України та колишнього міністра юстиції України й виконувача обов'язків голови Конституційного суду України (1 300 переглядів) [3]. Спираючись на свою монографію «Щодо мови правничої», лектор обґрунтував гостру потребу деколонізації мови права та повернення їй національної самобутності, втраченої від кінця 20-х років ХХ ст. Сергій Петрович на низці прикладів показав, що сучасна юридична термінологія залишається в полоні радянсько-російських кальок, які спотворюють автентичні поняття справедливого судочинства. Він зауважив, що совєтизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення сенсів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в

українській мові досі позначають за московськими моделями (*правова держава, правовий закон, правова норма, правова система* тощо). Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними сенсами ключових понять, стверджує лектор, унеможливили точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники. Саме тому він наголосив на необхідності повернення до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років ХХ ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема й з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано. Як перший крок деколонізації дослідник запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтизоване, пояснення змісту поняття та структуру значень терміна *право*, відновити вжиток питомих слів, як-от *правничий* та *правний*, що генетично пов'язані з категорією справедливості (правди), а не лише з формальним законом, та спиратися насамперед на засоби й ресурси своєї мови, а не чужих.

21 квітня **Ігор Зиновійович Павлюк**, доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, професор кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка, письменник і перекладач, прочитав лекцію **«Метафізика та алхімія неологосу»**, а **Галина Вікторівна Максимчук**, магістр української філології, магістр журналістики, редакторка Національної мережі гіперлокальних медіа «Район.in.ua», презентувала доповідь **«Авторські неологізми Ігоря Павлюка в новітньому українському поетичному дискурсі»** (228 переглядів) [4]. Головною тезою лекції Ігоря Зиновійовича стала думка про те, що справжній поет завжди є словом-логосом, який відчуває живу, глибинну та постійно оновлювану природу мови. Лектор обґрунтував концепт «неологосу», схаактеризував поетичну творчість як своєрідну метафізику та алхімію слова, що здатна трансформувати мовну енергію в нові сенси. На прикладі віршів із нової збірки поезій «Торф» (2025 р.) І.З. Павлюк відкрив слухачам свою творчу майстерню та показав величезний пласт неологізмів у власних текстах. Галина Вікторівна Максимчук у своїй доповіді проаналізувала унікальний ідіостиль Ігоря Павлюка та авторські новотвори поета (понад 2 600 одиниць), засвідчила його надзвичайну мовну креативність і продуктивність. Учасники семінару долучилися до осмислення того, як індивідуальна словотворчість взаємодіє з мовною традицією, як нове слово творить нову реальність, стає каталізатором мовної еволюції. Лектори довели: через дослідження авторських новотворів можна простежити, як змінюється культурна свідомість спільноти й окремого мовця, як мова реагує на нові виклики, потреби, контексти.

26 травня відбувся *круглий стіл до 100-річчя з дня народження Андрія Андрійовича Бурячка (1925–2008)*, відомого вченого-мовознавця, доктора філологічних наук, професора, громадського діяча (3 746 переглядів) [5]. Захід об'єднав колег, учнів та послідовників ученого з Інституту української мови НАН України та інших українських наукових установ й університетів для обговорення його наукового доробку та внеску в розбудову національного мовознавства, спогадів про його життя й віддану працю, непересічну творчу особистість, перспективи спадщини Андрія Андрійовича для сучасних лінгвістичних, зокрема лексикографічних досліджень. Порядок денний заходу детально описала Л. І. Дідун у хроніці, уміщеній у цьому випуску (див. с. 295–302).

Валентина Василівна Робейко, асистент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, та **Яна Грицишин**, випускниця бакалаврату освітньої програми «Прикладна (комп'ютерна) лінгвістика та англійська мова» Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 7 липня прочитали лекцію *«Синтез українського співочого мовлення»* (554 перегляди) [6]. Лекторки зосередилися не лише на інноваційних методах синтезу українського співочого мовлення за допомогою нейромережових технологій, а й окреслили еволюцію підходів до синтезу мовлення як такого, звернули увагу присутніх на особливості співочого мовлення, актуалізували лінгвістичні проблеми, що виникають під час синтезу вокалу, зокрема необхідність урахувати високу співочу форманту, додаткові характеристики в контурі частоти основного тону (вібрато, глісандо) та специфічну артикуляцію. Дослідниці порівняли різні підходи до синтезу співу (формантний, конкатенативний, статистичний, нейромережовий, нестандартний тощо), продемонстрували вихідний результат роботи різноманітних синтезаторів. Особливу увагу лекторки приділили роботі моделі DiffSinger, практичному досвіду створення анотованих корпусів співочих даних, аналізу результатів роботи з клонування голосу та перспективам використання цих технологій у лінгвістиці й поза нею.

22 вересня відбулася лекція *«Мова спротиву ↔ свідомість спротиву ↔ культура спротиву: очікуване і дійсне в час війни»* **Галини Мирославівни Сюти**, доктора філологічних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України (372 перегляди) [7]. Лекторка концептуально розмежувала поняття «мова ненависті» та «мова спротиву», визначаючи останню як активну дію, спрямовану на мобілізацію суспільства та захист національної ідентичності. Аналіз охоплював широке коло лінгвістичних явищ: від граматичних конструкцій, мілітарних метафор та специфічного словотвору «зневаги» до використання шиболетів (маркерів ідентичності) і прецедентних текстів у соціальних мережах. Особливу увагу лекторка приділила трансформації мовної свідомості українців під час

повномасштабної війни Росії проти України, де перехід на державну мову постає як стратегічне відмежування від агресора. Не оминула увагою і тривожні тенденції повернення російської мови в суспільну мовну практику українців на четвертому році війни. Галина Мирославівна завершила виклад роздумами про крихкість новочасної ідентичності та необхідність збереження інтенсивності культурного опору, попри втому суспільства від війни, підкресливши, що українська мова як мова спротиву – це опорно-динамічна лінія оприявлення свідомості спротиву і розвитку та утвердження культури спротиву.

27 жовтня **Маргарита Владиславівна Стафійчук**, доктор філософії з історії та археології, старший викладач кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія», прочитала лекцію **«В орбіті світила: клієнтарно-патрональна система на Волині в кінці XVI століття»** (189 переглядів) [8]. Лекторка проаналізувала функціонування Олицької ординації як особливого типу землеволодіння, що слугувало фундаментом для формування потужного політичного впливу магнатського роду князів Радзивилів. Особливу увагу вона приділила землевласнику князю Станіславу Радзивилу «Побожному», в ієрархічній структурі оточення (клієнтелі) котрого виокремила «приятелів милих та ласкавих» (привілейовану шляхту), зем'ян, чия відданість закріплювалася через надання земельних наділів за специфічними юридичними формулами, урядників гродських судів, урядників (управителів замків, маєтків), юристів і слуг, залучених до судових справ, двірських слуг, інших слуг. Дослідження базується на автентичних актових документах, написаних руською (староукраїнською) мовою скорописом, що дає змогу історикам реконструювати «живу історію» через долі конкретних людей та тогочасні термінологічні поняття. Маргарита Владиславівна продемонструвала, як земельні ресурси трансформувалися в інструменти державної влади та соціальної стабільності в ранньомодерній Україні. Цікавими для лінгвістів були оригінальні тексти – джерела дослідження, а також акцентування уваги на мовних формулах аналізованих актів, наприклад формулах надання маєтків зем'янам: *на вічність, до живота, до волі і ласки* тощо.

26 листопада відбулася лекція **«Закарпатська грамота 1404 року: історико-лінгвістичний детектив»** **Руслани Олександрівни Коци**, кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України (342 перегляди) [9], присвячена унікальному юридичному документу, що зберігся в Угорському національному архіві. Дослідниця проаналізувала природу, форму, походження та мовні особливості цієї пам'ятки, яка є чи не єдиним офіційним актом регіону того часу, написаним не латиною, а староукраїнською мовою, докладно розповіла про історію її дослідження та інтерпретації, окреслила історичний та суспільний контекст її написання. За словами лекторки, текст розкриває складний соціокультурний

контекст Мараморощини XV століття, де співіснувало українське та румунське населення, перетиналися інтереси угорської корони, волоських воєвод та діяльність православних монастирів. Основну увагу вона приділила доведенню українськості тексту через виявлення специфічних фонетичних, лексичних та граматичних діалектних рис його мови, попри помітний південнослов'янський орфографічний вплив. Руслана Олександрівна довела, що Закарпатську грамоту 1404 р., найімовірніше, переписав чернець Грушівського монастиря староукраїнською мовою, яка побутувала на Мараморощині в XIV–XV ст.

Завершила робочий рік лекція *«Не цураймося свого: етюди з історії українського слововживання»*, яку **Лідія Павлівна Гнатюк**, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, прочитала 29 грудня (357 переглядів) [10]. Вона зосередила увагу на 10 етюдах з історії українського слововживання й докладно проаналізувала етимологію, семантичну структуру та особливості функціонування лексем *бедро*, *бодрий*, *брюхо/брухо*, *воздух*, *время*, *год*, *жизнь*, *если*, *нельзя/нільзя*, *побіда*, продемонструвавши за матеріалами словників та текстів художньої літератури, фольклору, діалектними матеріалами, що ці та інші лексеми не є росіянізмами. Лекторка зазначила, що це сліди мовно-історичної пам'яті українців, праслов'янські з походження, що мали тривалу традицію використання в давньоукраїнській (давньоруській) мові, у староукраїнський період (не лише у книжних мовах, а й у народнорозмовному мовленні), у XIX – на початку XX ст. й дотепер уживаються в українських діалектах. Лідія Павлівна закликала широкий загаль не відрікатися від них, кваліфікуючи такі лексеми з позицій сучасної мовної свідомості як російські чи суржикові, не «зросійщувати» те, що століттями було українським.

Модерувала відкриті лекції завідувач відділу професор Є. А. Карпіловська. Технічний супровід здійснювала науковий співробітник відділу доктор філософії Ю. О. Цигвінцева. Записи лекцій та дискусій після них оприлюднено на ютуб-каналі відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики (<https://www.youtube.com/playlist?list=PLIuypcZ8w8XpW3tFUXx2Sm2bixbmbbhCd>).

Цикл лекцій, проведених упродовж 2025 року, є цінним для філологів, насамперед лексикологів та лексикографів, котрі орієнтовані на опрацювання нової джерельної бази для нових словників, зокрема «Тлумачного словника активного типу сучасної української мови», над яким нині працює відділ. Надзвичайний інтерес викликають роздуми наших лекторів та учасників семінарів про художній, образний потенціал слова, багаті пласти питомої лексики та фразеології, неологізмів, семантику історичних та сучасних термінів. Усе це багатство української мови забезпечує інтегративний підхід до вивчення слова, де лексикограф є не лише реєстратором мовних одиниць, а й аналітиком, котрий спирається на сучасний стан розвитку мови й

ураховує тяглість культурної традиції її історичного розвитку, оперує традиційними та інноваційними методами опрацювання мовного матеріалу.

Список відкритих лекцій

1. Жуйкова М.В., Свідзинська О.А. Штучний інтелект і Homo sapiens. <https://youtu.be/EMvAxmBUziY?si=4IfF-KA48LAodzDQ>
2. Соколова С.О. Аспектуальні категорії українського дієслова в словниках різних типів: проблеми і шляхи їх розв'язання. <https://youtu.be/PJURUGJI8-g?si=exgK5hoN3tlSzxDg>
3. Головатий С.П. Мова права: проблеми термінології та перекладу. <https://youtu.be/0fiNaHo6gko?si=XOBdcIAxYpxDjsqu>
4. Павлюк І.З. Метафізика та алхімія неологосу. & Максимчук Г.В. Авторські неологізми Ігоря Павлюка в новітньому українському поетичному дискурсі. https://youtu.be/U_MxGRdWqig?si=3ov4-1K0eqMdQly-
5. Круглий стіл до 100-річчя з дня народження Андрія Андрійовича Бурячка (24.08.1925–14.09.2008). <https://youtu.be/ZXNq3F19QyU?si=ZdAhEclxY7rxkDlb>
6. Робейко В.В., Грицишин Я. Синтез українського співочого мовлення. <https://youtu.be/gduUV0wr6E0?si=NHhlCjkg4TPVydq3>
7. Сюта Г.М. Мова спротиву ↔ свідомість спротиву ↔ культура спротиву: очікуване і дійсне в час війни. <https://youtu.be/1S0J4A5elxY?si=LOkiOG9p02RI8PRE>
8. Стафійчук М.В. В орбіті світила: клієнтарно-патрональна система на Волині в кінці XVI століття. <https://youtu.be/aFuFqds2Lbk?si=TOCw0fwt6elKWUa6>
9. Коца Р.О. Закарпатська грамота 1404 року: історико-лінгвістичний детектив. <https://youtu.be/lbieKnQgjlC?si=b77FWCrB38f-SomM>
10. Гнатюк Л.П. Мовна історична та культурна пам'ять українців. <https://youtu.be/eiXTTKoXCX8?si=kCdl5T2AyaKB6psq>

Yuliia Tsyhvintseva

**Dialogues on Language, History and Culture: Open Seminars at the
Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical
Linguistics (Institute of the Ukrainian Language, Ukraine's National
Academy of Sciences) in 2025**

ТЕРМІНИ СУЧАСНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Оксана Тищенко

Лексикографічна біографія (історія) слова

Лексикографічна біографія (історія) слова – опис лексикографічної фіксації мовної одиниці в словниках певного типу та/або періоду. Термін *Л.б.* стосується як слова, так і усталеного вислову, певного значення, морфеми та ін.

Залежно від предмета й мети лінгвістичного дослідження, у фокусі уваги перебуває: а) *узуальний* аспект, або *що* сказано про одиницю в словниках – її зовнішня/внутрішня форма, динаміка семантичної структури, роль у мові того чи того періоду/сфери/стилю та ін.; б) *словниковий* аспект, або *як* подано лінгвістичну, культурологічну та ін. інформацію в словниках – принципи, способи, особливості представлення мовної одиниці як об'єкта лексикографічного опису; динаміка словникової статті в різночасових працях того самого типу або в різнотипних словниках того самого періоду; перша фіксація, словникова реактивація / деактивація тощо.

З огляду на завдання дослідження доцільно зосередити увагу на *компонентах* (комплексно чи вибірково) лексикографічної біографії слова – відбитих у словниках *даних* про таке:

- **етимологія:** мова-донор / мова-посередник, первісне значення слова;
- **історія вживання:** динаміка значення слова з часом; стильовий спектр уживання (розмовний, книжний узус); приклади з текстів різних стилів різних епох;
- **динаміка форми:** орфографія, вимова, граматичні особливості;
- **динаміка семантичної структури:** набуття / втрата, розширення/звуження значень та ін.;
- **словотвірні зв'язки:** похідні / споріднені одиниці, словотвірні моделі;
- **асоціативні зв'язки:** місце слова в картині світу;
- **сучасне вживання:** зовнішня форма слова сьогодні, семантична структура, образний потенціал, активність одиниці / значень / форм, сфера вживання та ін.

Л.б. безпосередньо стосується такого сучасного напрямку української лексикографії, як інтегральне лексикографічне моделювання. *Л.б.* покаже, як мовну одиницю фіксували в словниках XVI–XXI ст.: яких значень вона набувала, як змінювалася форма, як змінювалися способи лексикографування тощо. Інтегральне моделювання дасть змогу створити словникову статтю, яка об'єднає всі ці дані в одному описі – з прикладами, стилістичними ремарками, частотністю, синонімією тощо.

А. УЗУАЛЬНИЙ АСПЕКТ.

Для прикладу, лексикографічна біографія слова **окоп** в узуальному плані – це узагальнені відомості з різних словників, як-от: *Етимологічний словник української мови: т. 4, 2003*; *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., т. 2, 1978*; *Український лексикон кінця XVIII – поч. XXI ст.: словник-індекс, 2018*; загальнономовних *тлумачних, синонімічних, фразеологічних* та ін. У цьому контексті доречним є термін *лексикографічний опис історії слова* як фіксація та подання змін, які відбувалися з лексемою протягом її існування, у словниковій формі. Такий опис є частиною історичної лексикографії або етимологічної лексикографії.

1. Етимологія: походить з праслов'янського *kopati* – «копати». Префікс о- вказує на обмеження або завершеність дії; первісне значення: «викопане заглиблення», «обкопане місце».

2. Історія вживання: у XVI–XVII ст. – уживано в значенні *земляне укріплення, захисна споруда*. У XVIII–XIX ст. – активно використано в описах військових дій. У XX ст. – поширене під час світових воєн; стало частиною військової термінології.

3. Зміна форми: форма слова залишалася стабільною: *окоп (одн.), окопи (множ.)*. У розмовному мовленні можливі варіанти: *окоп/окіп*.

4. Семантичні зсуви: первісне значення – захисне заглиблення в землі, згодом з'являються переносні та фразеологічні значення: *сидіти в окопі* – бути в обороні; *окопна правда* – правда з фронту, з реального досвіду.

5. Словотвірні зв'язки: дієслова: *окопувати, окопатися*; іменники: *окопник, окопування*; прикметники: *окопний* (наприклад, *окопна війна*).

6. Сучасне вживання: пряме значення – військове укріплення, заглиблення в землі для захисту; контексти – військові новини, історичні тексти, публіцистика; переносні значення – напр., у політичній риториці: *окопна позиція*.

В. СЛОВНИКОВИЙ АСПЕКТ.

Аналіз лексикографічної фіксації – як саме слово представлено в різних словниках різного періоду. Це може бути порівняння певних зон словникової статті, які відбивають означені аспекти вивчення слова: тлумачення, ремаркування, ілюстрація та ін.

Лексикографічну біографію слова важливо досліджувати, напр., під час *семантизації (моделюванні семантичної структури) словникової статті в активній лексикографії*, коли треба встановити послідовність значень та їхніх відтінків (підзначень) реєстрового слова відповідно до сучасного узусу. Опираючись на досвід української лексикографії (загальнономовної *тлумачної* – *Словник української мови: в 11 т. 1970–1980 (СУМ-11)*, *Словник української мови: у 20 т., 2010–... (СУМ-20)*, *Український тлумачний словник, В.Т. Бусел, 2005 (УТС)* та ін.; *синонімічної*: *Словник синонімів української мови: у 2 т., Практичний словник синонімів української мови С. Караванського, 2020*; *фразеологічної*: *Фразеологічний словник*

української мови: у 2 кн., 1993; інших словників, як-от *Словник чужослів Павла Штепи, 1977 (СЧ-Шт)*, зокрема **спеціальних**, з'ясовуємо динаміку семантичної структури словникової статті певних реєстрових лексем – яких змін вона зазнала у різнотипних словниках певного періоду, які тенденції виявляються в лексикографуванні тих чи тих одиниць.

На основі нового цитатного матеріалу та лексикографічної біографії слова моделюємо семантичну структуру словникової статті відповідно до сучасного вживання лексеми **окі́п**:

СУМ-11, УТС, СУМ-20 фіксують однакову послідовність значень:

1. *перев.* окі́п. Рів із земляним насипом, валом навколо чого-небудь.
2. *військ.* Земляна споруда, що служить укриттям від вогню, вогневою позицією та місцем спостереження за ворогом для одного бійця або підрозділу; шанець.

Попри таку лексикографічну біографію, похідні одиниці **окі́пний, окі́пник, окі́пчик/окі́пчик** стосуються до **окі́п** як укриття від вогню (військове друге значення):

СУМ-11, СУМ-20: окі́пник, а, ч., розм.

1. Боєць, який воює в окопах, перебуває на передовій лінії.
2. Той, хто споруджує, риє окопи.

УТС, СУМ-11: окі́пний, -а, -е. Прикм. до **окі́п** 2. || Пов'язаний з перебуванням в окопах. *Окопна війна, окопне життя*. – синтагматичні зв'язки теж сигналізують про активність військового значення; **СУМ-20: Прикм. до окі́п**. || Пов'язаний з перебуванням в окопах.

СЧ-Шт: (військ) укоп, викоп, див. редута. – так само актуалізує значення 2.

Література. Гнатюк Л.П. (2016). *Мова Шевченка і староукраїнська книжна традиція. Територія мови Тараса Шевченка*. Київ. С. 49–72; Карпіловська Євгенія А. (2020). Підходи до опису інновацій у сучасній українській неографії. *Лужнословенски филолог LXXVI*, св. 2. С. 105–125; Сніжко Н.В. Зведений словник лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. в інтегральних дослідженнях та компаративістиці. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: пам'яті Леоніда Булаховського*. Київ, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. Вип. 27. С. 174–185; Сніжко Н.В. Історія слова та мовних змін у зведеному словнику лексики української мови кінця XVIII – поч. XX ст. *Слово во времени и пространстве*. Минск : БГПУ, 2014. С. 97 – 101; Тищенко О.М. (2024). Моделювання семантичної структури словникової статті в активній лексикографії. *Українська мова*. 3 (91):3–27; Тищенко О.М. (2024). Лексикографічна біографія *ка́ви*, або Історія однієї семантичної структури. *Лексикографічний бюлетень*. Зб. наук. праць / Відпов. ред. Є. А. Карпіловська і О. М. Тищенко. Вип. 33. Київ. С. 301–308.

Oksana Tyshchenko

Lexicographic biography (history) of a word

З ІСТОРІЇ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ

Маргарита Стафійчук

До історії суспільних структур ранньомодерного часу: зем'яни

Хто такі зем'яни? Чи мають вони стосунок до землі, земляків чи землян? Певним чином – так. Але в дуже специфічних конотаціях ранньомодерного (XVI–XVIII століття) соціуму на тогочасних українських землях. Аби зрозуміти, що собою являють зем'яни, треба коротко схарактеризувати систему, в межах якої вони функціонували – клієнтарно-патрональні відношення.

Клієнтарно-патрональна система становила особливий тип договірних стосунків нерівноправних за статусом контрагентів, які набували різноманітних форм залежності та взаємодопомоги. На відміну від чітко регламентованих відносин типу «сеньйор-васал», залежність «патрон-клієнт» могла набувати різних проявів, що і зумовлювало множинність форматів взаємодії між двома сторонами.

У стосунках між патроном та клієнтом ішлося насамперед про надання залежною стороною могутнішої певних послуг в обмін на протекцію. Ці послуги і протекція могли набувати дуже різних, у тому числі матеріальних, форм. Засадничою рисою взаємин було творення клієнтами, або клієнтелою символічного капіталу свого патрона, що передбачав його підтримку в політичній сфері та виконання інших його доручень.

Внутрішній поділ клієнтели на групи дебатуються в історіографії і здебільшого залежить від функцій, які той чи інший представник «групи підтримки» виконує для патрона, а також від доступного джерельного матеріалу. Однак, незалежно від своєї ролі при магнаті, представники різних груп клієнтели можуть належати до найпоширенішої – *зем'ян*.

Це ті шляхтичі-слуги, які за свою відданість фамілії (щодо українських земель, патронами, які збирали довкола себе найпотужніші «групи підтримки», були князівські роди) отримували землі-вислуги в межах володінь патрона, а відтак ставали його зем'янами. Прекарне землеволодіння²⁹ було надзвичайно поширеним, зокрема, на Волині XVI–XVII століття. Зем'янами називалися шляхтичі, які з руки патрона тримали якесь село чи меншу одиницю залюдненої землі і, отримуючи з неї прибуток,

²⁹ Володіння земельним наділом за умови виконання певних повинностей, див. Яковенко, Наталя. *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття: Волинь і Центральна Україна*. Київ: Критика, 2008, с. 278.

мали виконувати військову чи іншу службу при боці пана. Зокрема, реципієнт наданого привілею був зобов'язаний “службу земськую военъною, яко иншая шляхта наша ..., конъно збройно служити и под владзею и юрыздыкцыею нашею завсегда быти маєть”³⁰.

З одного боку, зем'янське землеволодіння надавало шляхтичам правову і фінансову впевненість, відкриваючи для них нові кар'єрні можливості у регіоні. З іншого – це робило служебників (членів клієнтели) міцно прив'язаними до патрона, що могло бути як позитивним чинником, так і негативним (наприклад, “розлучення” пана зі слугою для категорії зем'ян було одним із найтяжчих). Разом із маєтністю слуга отримував захист патрона, що прагнув “встановити сталий зв'язок зі слугою, прив'язати його до свого шляхетського дому на вічність”³¹.

Слуги-ленники магнатів (синонім до зем'ян) могли мати як шляхетське, так і міщанське чи навіть селянське коріння³². Однак, останні дві категорії зустрічаються набагато рідше. Переважна більшість князівської клієнтели на Волині, як показують дослідження зем'ян князів Острозьких чи Радзивилів, належала до шляхетського стану.

Термін посідання маєтків, які зем'яни отримували за свої “верные, цнотливые и учтивые услуги”, обумовлювався в надавчих привілеях патронів. Відповідно до цього критерію, “данини” можна поділити на три типи. Перший, який трапляється найрідше – надання “на вічність”, тобто, у постійну власність (за умов виконання служби членами роду). Другий тип – пожалування “до живота”, тобто, до кінця життя конкретного одержувача був найпоширенішим. Третій – “до волі і ласки” патрона – теж зустрічається досить часто. У цьому випадку патрон теоретично міг відібрати наданий маєток у будь-який момент. На практиці ж такі данини дещо убезпечувалися записом на вислuzі “певної суми грошей” (від кількох до кільканадцяти сотень польських злотих). Це означало, що патрон не міг відібрати маєток, не виплативши зазначеної суми своєму зем'янину.

Щодо розмірів вислужених володінь, які спостерігаємо найчастіше, то вони коливалися у досить широких межах від 3 до 15 волок (72–360 га)³³. Самих лише розмірів земельних наділів не достатньо, аби встановити “престижність” вислужених маєтків. Потрібно враховувати, де саме, на якій відстані від центрального маєтку патрона та інших адміністративних центрів

³⁰ Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 37, арк. 338.

³¹ Старченко, Наталя. “Стосунки пана і слуги “рукодайного” в контексті уявлень про вірність і зраду (Волинь та Наддніпрянщина в кінці XVI – першій половині XVII ст.).” *Соціум* 6 (2006), с. 101.

³² Тесленко, Ігор. “Хто є хто в імперії “старого” князя. “Острозька шляхта.” *Соціум* 8 (2008), с. 126.

³³ Розмір однієї волоки становив 24 га. Див. Ворончук, Ірина. *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники* (Київ, 2012), 229.

регіону, знаходилося поселення, скільки в ньому було осаджених господарств, якими були родючість ґрунтів та прив'язка до шляхів сполучення тощо.

Література

Ворончук, І. *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: Родина, домогосподарство, демографічні чинники*. Київ, 2012. 712 с.

Мончак А. *Нерівна приязнь. Клієнтарні взаємини в історичній перспективі*. Київ, 2020. 768 с.

Старченко Н. *Чесць, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – XVII століття)*. Київ, 2014. 510 с.

Старченко Н. “Стосунки пана і слуги «рукодайного» в контексті уявлень про вірність і зраду (Волинь та Наддніпрянщина в кінці XVI – першій половині XVII ст.)” *Соціум* 6 (2006): 85–129.

Стафійчук, М. “Олицькі зем’яни князя Станіслава Радзивила в останній третині XVI ст.” *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки* 5 (2022): 5–12.

Тесленко, Ігор. “Хто є хто в імперії “старого” князя. “Острозька шляхта” *Соціум* 8 (2008): 119–133.

Яковенко Н. *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*. Київ, 2008. 472 с.

Kurtyka J. *Problem klienteli możnowładczej w Polsce późnośredniowiecznej. Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce Średniowiecznej*. 1999. 389 s.

Marharyta Stafiichuk

Toward the history of social structures in the early modern period: the Zemyans

Лілія Дідун

Дещо про вислів *крадена пара*

Оригінальні вислови, авторські чи залучені з народної мовної скарбниці, завжди є багатим ґрунтом для лінгвістичних досліджень, ілюстрацією до ідіостиллю митця й частиною національного мовного багатства. У розвідці приділимо увагу вислову *крадена пара* з оповідання «Три плачі над Степаном» видатного українського письменника Григора Тютюнника (1931–1980). Важливим для трактування вислову є автентичність його формулювання, що забезпечує подання в тексті збірки «Холодна м'ята» (2014), опублікованої в первісному вигляді, без втручання цензури (як зазначив упорядник видання П. П. Засенко) [3].

Крадений – дієприкметник минулого часу до дієслова *красти*, яке у «Словнику української мови» в 11 томах (далі – СУМ) має перше значення «нишком привласнювати чуже», а також подане образне його вживання (СУМ, IV: 319). У словниковій статті зафіксовано два вислови: *крадене весілля*, *заст.* Таємне одруження без згоди батьків. [Горпина Корніївна:] *Так це у вас крадене весілля, ховане вінчання!* (Н.-Лев., II, 1956, 526) та *крадений шлюб*. Шлюб після викрадення нареченої в батьків (СУМ, IV: 319). У СУМ *шлюб* потлумачено як родинний союз, співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою (СУМ, XI: 491). Відзначимо значну кількість різних трактувань родинного союзу в українців, що відображені в мові, з огляду на умови його укладання: *шлюб до (з) любови (до сподоби)*, *поневільний (силований, примушений)*, *недозволений, неправний (незаконний)*, *цивільний, нерівний, шлюб із нерівнею, приневільний, невільний, яремний, під'яремний, примусовий шлюб* (РУС), *шлюб заради вигоди* (РУССЛ), *цивільний шлюб* (РУФС: 23), *громадянський шлюб, фактичний шлюб, фіктивний шлюб, законний шлюб* (СУМ, XI: 491), *шлюб (одруження) з розрахунку, законний шлюб* та *крадений (таємний) шлюб* (РУССВ). Саме вислів *законний шлюб* є антонімом до вислову *крадений шлюб* та поняттєвою протиположністю до вислову *крадена пара*.

У словнику «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» (2003) зафіксовано одиниці *хапаний шлюб*. Шлюб без згоди батьків нареченої (ФМЛ: 526) та *одружитися хватаним шлюбом*. Одружитися без згоди батьків нареченої, викравши її з рідної домівки (ФМЛ: 526). У тлумаченні останнього наведеного фразеологізму розкривається наслідок незгоди батьків – викрадення нареченої. Загалом викрадення жінки, нареченої відомо з давніх часів, у міфологічному світогляді і зафіксовано зокрема в давньогрецьких міфах: Наприклад, викрадення Єлени троянським царевичем Парісом, Персефони богом підземного царства Аїдом, Європи Зевсом у вигляді білого бика та інші. Найдавніші форми шлюбу давніх слов'ян проглядаються у пізніших традиціях, до яких належить символічне викрадення нареченої, її оглядини, інсценування купівлі-продажу під час

весільного обряду тощо [2: 83]. Також до звичаїв, спільних для народів Європи, Азії і Африки, зараховують весільну боротьбу за молоду, що є відгомонам давніх часів, коли чоловіки «добували» собі жінок викраденням [Там само: 87].

Дослідниця сімейної обрядовості українців В. К. Борисенко зазначила, що в народі був панівним вільний вибір нареченої чи нареченого, кохання було першорядним мотивом укладання шлюбу, а нелюба жінка або чоловік були трагедією родинного життя, що відбито в численних родинно-побутових піснях, прислів'ях [1: 86]. З-поміж низки весільних приказок, наведених В. К. Борисенко у монографії, є одиниці з компонентом *пара*: *і рибонька в морі грає, кожна собі пару має; всякої твари по парі* [Там само: 191] (остання – з Книга Буття у Старому Заповіті, про ковчег Ноя). Яскравим прикладом щасливої подружньої пари є вислів *любляться, як голубів пара*, адже в багатьох народів світу (у тому числі й українського) голуби виступають символом щирого, ніжного, вічного кохання (ЗУЕ: 142).

За СУМ одне зі значень слова *пара*: '7. Чоловік і жінка, як подружжя'. **У парі** [бути (жити і т. ін.)]; **До пари бути** 'бути подружжям' (СУМ, VI: 60). У «Фразеологічному словнику української мови» (1993; далі – ФСУМ) подано одиниці: **до пари**, зі сл. бути, жити і т. ін. '1. Подружжям, разом. 2. кому. Який годиться, підходить кому-небудь у подружжя' (ФСУМ, II, 608), **у парі** зі сл. бути, жити і т. ін. 'подружжям, разом' (ФСУМ, II, 608), **під пару** '1. кому. Який годиться, підходить кому-небудь в подружжя' (ФСУМ, II: 608). У «Словнику мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя» (2010) зафіксовано у сполуч. *ізнести до пари* 'утворити подружжя' (СМПЗ: 235). У словнику «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» подано: *бути до пари, до пари та не до пари* 'не підходить комусь у подружжя' (ФМЛ: 317). Саме ситуація «не до пари» призводила до порушення гармонії устроїв шлюбу, слова вірності, і як наслідок – до утворення *краденої пари* – чоловіка та жінки, що перебувають у позашлюбному зв'язку. В такому разі *викрадення* (жінки, нареченої для створення шлюбу) може бути своєрідною образною паралеллю до символічного *викрадення з пари* одного з членів подружжя і створення таємного, «краденого» союзу. У такому разі актуалізується переносне значення слова *трикутник* – про любовну сімейну пару, в якій чоловік або жінка закохані в іншу особу (СУМ, X: 259), саме результатом такого *трикутника* може виникнути *крадена пара* як перебування в позашлюбному зв'язку. В цьому контексті також варто згадати відому драму Івана Франка із промовистою назвою «Украдене щастя».

Вислів *крадена пара* кодифіковано у «Словнику мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття» (2022; далі – СМТОУ):

пара: крадена пара. Про чоловіка та жінку, які перебувають в позашлюбному зв'язку, у цивільному шлюбі. *Інша, звісно, вже давно б когось та підпустила до себе (хіба мало тіней у садах місячної ночі!) та й*

доцвітала б собі тихцем у *крадений парі* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 354). – У СУМ: крадене весілля, крадений шлюб, *заст.* (СМТОУ, 2022: 482).

Вислів Григора Тютюнника *крадена пара* доповнює перелік уже відомих фразеологічних одиниць про *крадений шлюб*, увиразнює оригінальне мовомислення письменника і творчі потенції української мови.

Джерела

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра. 2006. 703 с.

РУССВ – Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів. 1959. Опрацювання тексту Анатолія Євпака. Сайт: «Російсько-українського словника сталих виразів»: stalivyrazy.org.ua

РУФС – Підмогильний В., Плужник Є. Російсько-український фразеологічний словник. Перевидання 1927. Київ: Кобза, 1993. 248 с.

РУССЛ – Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. 2012.

РУС – Російсько-український словник: Т. I–III. Гол. ред. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов. Київ, 1924–1933. Російсько-українські словники / упор. А. Рисін, В. Старко, Ю. Марченко, О. Телемко та ін. 2007–2024. URL: <https://r2u.org.ua>

СМПЗ – Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 394 с.

СМТОУ – Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с. [Електронне видання]. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-_uf/view

СУМ – Словник української мови: у 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

ФМЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2003. 735 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. Київ: Наукова думка, 1993.

Література

1. Борисенко В. К. Сімейна обрядовість українців ХХ – ХХІ століття. Київ, НАН України; ІМФЕ; 2016. 256 с.
2. Дарманський П. Ф. Обряд у житті людини. Київ, 1974. 198 с.
3. Тютюнник Г. М. Холодна м'ята: Оповідання, повісті, твори для дітей / Упоряд. і передм. П. П. Засенка. [Вид. друге]. Київ: Укр. письменник, 2014. 844 с.

Liliia Didun

Something about the expression "*stolen pair*"

*Євгенія Карпіловська***Мовні знаки української етнокультури: *вѣрчений коло́дязь***

Словники «золотого десятиліття» української лексикографії, періоду національно-культурного відродження в Україні 20-30-х років ХХ століття, яке увійшло в історію України під трагічною назвою Розстріляне Відродження, зберегли для нас чимало соковитих, яскравих народних відповідників термінів-інтернаціоналізмів. Їх з повним правом можна увести до кола національно маркованої української лексики, найменувань понять, які В. В. Жайворонок влучно назвав знаками української етнокультури (Жайворонок 2006). До них належить словосполука ***вѣрчений коло́дязь*** – народна назва артезіанської свердловини, або артезіанського чи артезійського колодязя, артезіана. Як відомо, такі свердловини пробурюють у тих місцях, де водоносний шар (горизонт) знаходиться на значній глибині і часто покритий непроникними для води породами. Вода в таких колодязях надзвичайно чиста, а отже, придатна не лише для пиття й приготування їжі, а й для лікувальних цілей. Історики стверджують, що перший такий колодязь з'явився 3500 років тому в Єгипті, на околиці сучасного Каїру. Однак в загальноприйнятій міжнародній назві колодязів такого типу усталилося ім'я іншої місцевості – Артуа, історичної області на північному сході Франції, що межує з нинішньою Бельгією. Верченим колодязем називають також облогові колодязі, або колодязі з гвинтовими сходами на зразок гідротехнічної споруди – колодязя Тік-кую (у перекладі з кримськотатарської мови – вертикальний колодязь) в середньовічному печерному місті-фортеці Чуфут-Кале (інша назва – Кирк-Ор) в південно-західній частині тимчасово окупованого російськими агресорами українського Криму, за км на схід від Бахчисараю.

У «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (1924-1933) знаходимо назву ***вѣрчений коло́дязь*** з позначенням, що її записано на Київщині як синонім до терміносполуки ***артезі́йський коло́дязь***. Зауважу, що в інших перекладних, зокрема термінологічних словниках, мені не вдалося виявити цього народного позначення такої гідротехнічної споруди. Показово й те, що дієприкметник ***верчений*** українські словники від кінця ХІХ ст. фіксують з двома наголосами ***вѣрчений*** і ***верче́ний*** та з двома значеннями – прямим, успадкованим від дієслова ***вертіти***, «кручений, обертаний, який вертиться» та переносним, метафоризованим «скажений, шалений, напівбожевільний». Останнє значення «Російсько-український словник» М. Уманця і А. Спілки (1893–1898) ще фіксує для ***вѣрчений*** як 2-е його значення, а вже «Українсько-російський словник» А. Ніковського (1927) подає його як єдине для ***верче́ний***. Отже, наголос закріплює слова з прямим і метафоричним значенням як омоніми.

Джерела

Ніковський А. Українсько-російський словник. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – Репринт з видання 1926 р.

Російсько-український словник / За ред. А. Ю. Кримського та С. Єфремова. Київ: Держ. вид-во України; Українська Академія наук, 1924–1933. – Т. 1–3.

Словарь російсько-український / Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. Львів: Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка, 1893–1898. Т. I–IV.

Література

Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006.

Ievgeniia Karpilovska

Linguistic signs of Ukrainian ethnoculture: *a spinning well*

*Зінаїда Козирєва****Рéкрут: від історизму до сучасного активного вживання***

Слово *рекрут* уживають в активному словнику сучасної української літературної мови на позначення військового звання громадянина, який проходить випробувальний термін щодо зарахування на військову службу в армії України за контрактом, до прийняття ним Військової присяги. Призов до війська відбувається після проходження цивільною особою, яка хоче служити в армії, низки процедур (медичний огляд, збір довідок та необхідних документів для формування особової справи). Також статус рекрута мають курсанти вищих навчальних закладів, які успішно склали вступні випробування та наказом начальника зараховані для подальшого навчання. Частиною Збройних Сил України рекрути стають після проходження ними базової військової підготовки, де здобувають первинні навички та знання з основ загальновійськових дисциплін. Юридично статус рекрута як військового звання громадянина, який відбуває випробувальний термін щодо зарахування на військову службу за контрактом, до прийняття ним Військової присяги, закріплено Указом Президента України № 397/2025 «Про внесення змін до положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» (підписаний 12 червня 2025 року).

Назва *рекрут* має в українській мові давню історію. У деяких європейських країнах її почали вживати ще в XVII столітті. Рекрутами називали людей, що ставали до військової служби. Як засвідчує академічний Етимологічний словник української мови в семи томах (далі – ЕСУМ), назва наявна в багатьох слов'янських мовах (рос. рéкрут, білор. рéкрут, болг. рекру́т, пол., чес. rekrut) (ЕСУМ 5: 52). В українську мову його запозичено через польське та російське посередництво з німецької мови, де нім. Rekrút «рекрут» походить від фр. recrute, recrue «новобранець; рекрутський набір; новий член (партії, товариства)» (там само). Лексикографічні джерела, зокрема академічний одинадцятитомний тлумачний «Словник української мови» (1970 – 1980; далі – СУМ) та «Великий тлумачний словник української мови» (далі – ВТС) слово *рекрут* у значенні «солдат-новобранець», як і споріднені з ним назви *рекрутка* «дружина рекрута», *рекрутований* «дієприкм. до рекрутувати», *рекрутський* «прикм. до рекрут», *рекрутування* «дія за значенням рекрутувати», *рекрутуватися* «заст. Залучатися до якої-небудь справи; вербуватися», *рекрутчина* «рекрутський набір; перебування в рекрутах, рекрутська служба», подають з ремаркою *іст. (історія)*. Ілюстрації до зазначених лексичних одиниць підтверджують історичний контекст їх уживання. Подані в Додатковому томі до одинадцятитомного СУМ (далі – СУМД) нові лексеми *рекрутер* «агент фірми, який займається рекрутингом», *рекрутинг* «наймання робочої сили, переважно для робіт за кордоном, через

спеціальні агентства» і *рекрутинговий* «стосовно до рекрутингу» (СУМД II: 324) семантично пов'язані не з військовою, а з бізнесовою справою як елементи інфраструктури ринку праці, тобто, актуалізують друге – застаріле – значення дієслова *рекрутувати* «1. *іст.* Брати в рекрути; 2. *заст.* Залучати людей до якоїсь справи, набирати їх для чого-небудь; вербувати» (СУМ VIII: 497). Отже, рекрут – це той, кого наймають на службу в будь-яку сферу за гроші. У контексті військової служби прямим синонімом до *рекрута* виступає лексема *новобранець* «людина, яку призивають або нещодавно призвали на військову службу» (СУМ V: 435). Частково на відміну від абсолютних синонімів (дублетів) синонімічні *рекрут* і *призовник* «той, хто призивається на військову службу» (СУМ VII: 622), оскільки семантика останнього передбачає обов'язковий призов до війська, тоді як рекрут може бути найнятий. Також у контексті військової служби як синоніми до *рекрут* можна використовувати слова з ширшим значенням: *солдат*, *боєць*, *воїн*, а також загальні назви *військовослужбовець*, *військовик*, *воjak*. Як підтвердження, лінгвістичний портал *mova.info* репрезентує широке різножанрове вживання цієї лексеми в контексті військової служби: *Служивий, тобто рекрут, солдат, людина війська* (М. Матіос, Вирвані сторінки з автобіографії) // *mova.info* : [портал української мови]. – URL: <https://mova.info/> (дата звернення: 18.09.2025), *Близько двох десятків коломийських рекрутів урочисто проводжали на спеціалізовані навчання* (Галичина. Публіцистика, 14.03.2015), *До потенційних рекрутів нікому немає діла* (Дзеркало тижня, 15.01.2019), *З 18 травня в Україні набув чинності новий закон.. Також зміняться і правила проходження військової підготовки, де введуть нове військове звання – рекрута* (24 Канал, 27.05.2024). Попри те, що слово *рекрут* має певний історичний відтінок і нерідко асоціюється з примусовим набором до війська в минулому, у сучасних реаліях воно вживається на позначення новобранця, людини, яка щойно приєдналася до війська без жодних негативних конотацій, нейтрально: *Загальна підготовка триває 45 днів, на кожного рекрута виділяється понад 200 тисяч гривень на матеріальні та технічні засоби* (УНІАН, 04.04.2025). В українських джерелах військовий термін рекрут поширено також на солдат армії супротивника: *Російські ватажки обіцяють рекрутам службу у віддалених від лінії зіткнення місцях* (УНІАН. Новини, 15.08.2017). В офіційних повідомленнях, інтерв'ю, а також серед публікацій військовиків і волонтерів також чимало контекстів, де слово *рекрут* використано спеціально в якості позивного, наприклад: *Рекрут – позивний Олексія Чубашева* (УНІАН, 10.06.2024). Одноimenну назву має також центр з підготовки військовиків: *У Дрогобичі вчать навиків військової справи у центрі «Рекрут»* (Еспресо.Захід, 17.05.2022).

При лексикографічній фіксації нейтральної назви *рекрут* у тлумачному словнику активного типу одиницю слід подати з урахуванням нових реалій. До цього схиляє як поява нового відтінку значення слова (кваліфікований

спеціаліст для виконання певної роботи у визначеній сфері), так і актуалізація колишнього історизму на позначення військовослужбовця.

Словникова стаття в АСУМ може мати такий вигляд:

ре́крут, -а, ч. 1. Військове звання громадянина, який відбуває випробувальний термін щодо зарахування на військову службу в армії України за контрактом, до прийняття ним Військової присяги. *Близько двох десятків коломийських рекрутів урочисто проводжали на спеціалізовані навчання* (Галичина. Публіцистика, 14.03.2015), *До потенційних рекрутів нікому немає діла* (Дзеркало тижня, 15.01.2019), *З 18 травня в Україні набув чинності новий закон.. Також зміняться і правила проходження військової підготовки, де введуть нове військове звання – рекрута* (24 Канал, 27.05.2024). 2. іст. Солдат-новобранець. Служивий, тобто **рекрут**, солдат, людина війська (М. Матіос, Вирвані сторінки з автобіографії, 2010) // *mov.a.info* : [портал української мови]. – URL: <https://mov.a.info/> (дата звернення: 18.09.2025)

Отже, історичну назву *рекрут* у сучасній українській літературній мові актуалізовано на позначення військового звання громадянина, який проходить випробувальний термін щодо зарахування на військову службу в армії України за контрактом, до прийняття ним Військової присяги.

Джерела

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови в семи томах. Т. 5 (Р–Т), 2006.

СУМ – Словник української мови. Т. I–XI. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМД – Словник української мови в 11 т.: Додатковий том. Кн. 1–2. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Zinaida Kozyreva

Recruit: from historicism to modern active us

Лариса Мовчун

Історія функціонування та лексикографування сполук на *бѣзбач*, на *бѣзбаш*

Стрижневий компонент сполук на *бѣзбач*, на *бѣзбаш* – прислівник *бѣзбаш* і його пізніший фонетичний варіант *бѣзбач*, який виник під впливом дієслова *бачити* (ЕСУМ I: 161). Прислівник *безбаш* є похідним від запозиченого з турецької мови слова *баш* «голова» (Там само), пор. також: розм. *башка* «голова» і *башковитий* «розумний» (СУМ 1: 115), *баш на баш* «так на так (ужив. при рівноцінному обміні)» (СУМД: 48).

Словники другої половини XIX – початку XX ст. подають також інші фонетичні варіанти: *бѣзбеш* (у значенні «без пастуха – про стадо») («Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки, 1893–1898) (УС), *бѣзбач* (у значеннях «не бачачи»; «світ за очі») («Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського, 1886) (МНС I: 16, 26), а «Українсько-англійський словник» 1990 (1955) р. (уклад. К.-Г. Андрусишин і Дж.-Н. Кретт) – акцентуаційний варіант *безб́ач* (УЛ: 63).

З-поміж сучасних лексикографічних праць прислівник *бѣзбач* (*бѣзбаш*) фіксують переважно словники великого обсягу, як-от: «Словник української мови» в 11 томах (1970–1980) (СУМ), «Словник української мови» в 20 томах (видається з 2010 р.), «Великий тлумачний словник української мови» (перше видання 2001 р.) і «Російсько-український словник» (2003) (останній – лише варіант *безбач*). Починаючи від СУМ, тлумачні словники ремаркують його як діалектне слово, проте «Російсько-український словник» за ред. В. В. Жайворонка позначає його як розмовне (РУС–2003: 556).

Словник М. Уманця і А. Спілки містить варіант *бѣзбеш* у значенні «самопас, без пастуха» з ілюстраціями: *Череда ходить самопас; Череда пішла безбеш* (УС). У праці за ред. Б. Грінченка – інше значення прислівників *бѣзбач* і *бѣзбеш*: «без мети, абияк, безладно, урозбрід» (СГ). Два значення, «абияк, без ладу, урозбрід» і «на удачу, навмання», подав А. Ніковський у «Словнику українсько-російському» (1927) (НСУР). «Російсько-український словник» (1924–1933) засвідчує варіанти прислівника *бѣзбач*, *бѣзбаш*, *бѣзбеш* з ширшим, ніж у сучасних словниках, спектром значень: 1) у безладі (про живих істот) – як переклад російської словосполуки *как (ни) попало*; 2) необачно (у синонімічному ряді *без огляду*, *без обачности*) – як переклад *рос. без осмотрительности*; 3) самопас (у синонімічному ряді *самопас*, *самопаски*, *самопасом*, *самопасно*, *пустопаш*, *на-безбаш*) – як переклад *рос. без пастуха* і *беспастушно* (РУС–1924).

І. О. Вирган і М. М. Пилинська в «Російсько-українському словнику сталих виразів» (1959) фіксують варіант *бѣзбач* у синонімічному ряді *на відчай [душі]; відчайдушно; осліп (сліпма, наосліп)* як відповідник *рос. очертя голову* (РУССВ).

Чотири значення прислівника **безбач**, які репрезентовано синонімічними рядами 1) **безбач, будь-як, жужмом, хтозна-як, лоском**; 2) **безбач, куди очі світять**; 3) **безбач, пан чи пропав, на одчай душі**; 4) **навздогад, навмання, наосліп, безбач, поет. навпопад** і відповідно є перекладами *рос. в беспорядке, бесцельно, ни на что не глядя і наобум лазаря*, засвідчує електронна версія «Російсько-українського словника складної лексики» С. Караванського (РУССЛ).

Відповідна стаття в академічному «Словнику української мови» в 11 томах розкриває два значення:

1. Без мети, врозбрід. *Вбога царина змарніла, Сіножаті – пожари, Череди он зачуміла Бреде безбаш по горі* (І. Манжура, Тв., 1955, 72); *Ось гноми безбач дріботять, Іти у парах не хочуть* (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 234).

2. Наосліп, не дивлячись. *Навмання перегортав [Мамай] сторінку за сторінкою, помацав безбач томики Скаррона та Сореля* (О. Ільченко, Козацькому роду..., 1958, 70) (СУМ I: 119).

Практика вживання лексеми в сучасній українській літературній мові дає змогу деталізувати її семантичну структуру³⁴:

1. Урозбрід, хаотично; *син. безладно. Воли й осли, вівці й кози, свині й дробина, ба навіть найвірніші людям пси проганялися з двору та й блукали собі безбач по полю* (Дж. Боккаччо, Декамерон, перекл. з іт. М. Лукаш, 1969, Укрліб); *Вони розбрелись безбаш хто куди – не про те дбали, як би, ланцюга взявши, до сеньйори Дульсінеї Тобоської на поклін податися, лише думали, як би од страшної Германдади порятуватись* (М. де Сервантес, Дон Кіхот, перекл. з ісп. А. Перепада, 1995, Укрліб). || Безконтрольно, неорганізовано, стихійно; *син. самоплівом. Навіть у своїх крайностях все-таки не сходило [українство] з державної і творчої путі [путі], не пускалось безбач, а силкувалося держатись якогось берега* (Діло, 17.04.1918); *От і понесло нас за вітром безбач бозна-куди* (В. Лігостов, Подорож до Ельдорадо, 1983, Укрцентр). || Без певної мети; *син. безцільно. Тоді ми вихоплювалися на вулиці, рука в руку, і далі проводили там наші денні розмови, або, допізна блукаючи безбач по всіх усядах, шукали в буйних тінях і саявах людного міста безконечности духовних подразнень* (Е. По, Убивства на вулиці Морг, перекл. з англ. Б. Ткаченко, 1928, Чтиво).

2. Наосліп, не дивлячись, не розбираючи дороги; *син. навмання. Загін, під невтомним проводом Явдохи, замалим не змиливши з путі, мчав далі не так, може, впевнено й швидко, але й не безбач, бо те жадане місто, Мирослав отой, воно вабило до себе цих людей дужче та дужче* (О. Ільченко, Козацькому роду нема переводу..., 1958, Чтиво); *Андрій йшов*

³⁴ Стаття з робочих матеріалів авторки до тлумачного словника активного типу, над яким працює відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України.

собі **безбач**, знічев'я рахуючи каналізаційні люки (А. Хома, Репетитор, 2002, Книгоїд); *Зрештою ми прорвались і дременули безбач у поле* (Р. Адамс, Небезпечні мандри, перекл. з англ. О. Мокровольський, 1990, Книгоїд). || Не бачачи. Підходили сліпці, витягнувши руки, та **безбач** підводили до нього свої обличчя з двома скривавленими дірками (А. Франс, Молочай, перекл. з фр. В. Підмогильний, 1927, Вікіджерела). || Ні на що не зважаючи, не дивлячись. По російських центрах кращі видавництва все ж визнано було за культурні великої ваги цінності, щоб їх **безбач** руйнувати – і вони перейшли через усі митарства цілими (С. Єфремов, Історія українського письменства, 1924, Укрцентр). || Не думаючи; син. бездumno. Пучадес часто думав, що Марія де лос Ремедіос не вбачає різниці між чоловіками, що нею рухає первісна біологічна хіть, що шукає тільки навпомацки, **безбач**, тіло самця – не лице і не людину, а лиш тіло (Ф. Г. Павон, Руді сестри, перекл. з ісп. В. Сахно, Укрцентр).

3. Будь-куди, куди завгодно; син. світ за очі. Але якось мені тривожно, хочеться **безбач** тікати звідси (Ванда Сокольна, Дух джунглів, 2004, Чтиво); Коли б не витримка і заспокійлива присутність полковника, її захисника, Елайза б утекла звідти **безбач** – хоч би й назад на Друрі-лейн (Б. Шоу, Пігмаліон, перекл. з англ. О. Мокровольський, 1999, Укрліб). || У невідоме місце; невідомо куди. І тільки тоді, як небезпечність минула, коли у чашиці заважив мозок, а в тілі ожила кров, згадав свою підлість... згадав, що по дорозі кинув свій браунінг... так, **безбач**, як щось вороже, щось небезпечне... (М. Коцюбинський, Невідомий, 1907, Укрліб); Все розвихрене навстіж, Летить усе з вітром, з гоном планети **Безбач** все і вся з потрохами несе (І. Світличний, Архімед, Сучасність, 1980, 7–8); Хто зна, може, стихія підхопила товариша і жене його **безбач**? (В. Бредель, Брати-віталійці, перекл. з нім. М. Ігнатенко, 1969, Кулліб).

На основі аналізу джерел встановлено, що до початку ХХ ст. словники засвідчують більше фонетичних варіантів і трактують цей прислівник як моносемічне слово із застарілим зараз значенням. З 20-х рр. ХХ ст. словникарі його ретельніше лексикографують і фіксують широкий спектр значень. Сучасна мовна практика засвідчує активність прислівника, переважання варіанта **безбач** і дає підстави деталізувати семантичну структуру цієї одиниці.

Прислівникова сполука з компонентом **на**, як засвідчують лексикографічні праці, мала різні правописні варіанти: з дефісом (**на-безбаш**), разом (**набезбаш**) і окремо (**на безбаш**, **на безбач**).

У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (СГ 2: 462), перекладному словнику А. Ніковського (НСУР: 25) та академічному російсько-українському 1924–1933 рр. (із синонімами **самопас**, **самопаски**, **самопасом**, **самопасно**, **пустопаш** та ілюстрацією *Пустив воли на безбаш*) (РУС-1924) подано єдине значення – «без пастуха», а словник М. Уманця і А. Спілки дає ширше значення – «напризволяще» (УС).

Лексикографічні праці ХХІ ст., за дуже незначним винятком, не відводять окремого місця для словосполучки **на бѣзбач / на бѣзбаш**. Проте, як показує аналіз сучасних текстів, вона досить активна, ба більше – характерна для ідіостилю деяких авторитетних мовців, наприклад, О. Забужко, що засвідчує «Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття»:

бѣзбач: на бѣзбач. 1. Наосліп, не дивлячись. *Не треба себе дурити: в що сам не провалюєшся – на безбач, з головою, – ніколи твоїм не стане* (О. Забужко, Польові дослідження, 2003 (1996), 61). 2. У невідоме місце, невідомо куди. *Все злилося було в якийсь суцільний гігантський, рухомий клубок, наші життя на очах розпадались, як розпадалась епоха, і, промлинкованими на тверді неподільні частинки, втягувалися кудись на безбач у темний вир збуреної історії* (О. Забужко, Музей покинутих секретів., 2015 (2009), 100) (СМТОУ: 43).

У мові О. Забужко **на безбач** зв'язано парадигматично зі стійкою сполучкою **на безвість**:

бѣзвість: на бѣзвість. У невідоме місце, невідомо куди. *Миколо, Миколо, писала йому перегодом із Кембриджа на безвість, на «до запитання», бо більше не було куди, – що ж ти чиниш, любов моя?* (О. Забужко, Польові дослідження., 2003 (1996), 61) (Там само).

Писемні тексти широкого часового діапазону, понад 120 років³⁵, дають підстави простежити усамотійнення сполучки **на безбач** та закріплення за нею значень:

1. Наосліп, навмання. *Насправді вона [Матусевич] написала війну – ту, котру ми щодень програвали, самі того не тямлячи, женучись на безбач по рудому гниличному полю, – а потім виявлялося, що то біжать уже тільки наші тіла* (О. Забужко, Музей покинутих секретів, 2015, 340–341); *Ще кілька кроків – і прослідок геть згубився у хащах, і йому довелося брести сливе на безбач, силоміць продираючись крізь густе сухе бадилля, що з тріском і хрюканням ламалося під ногами* (Л. Кононович, Тема для медитації, 2005, Кулліб); *Перське «намвер» (нам-Namе) я й не міг інакше переложити, як іменитий, бо не хтів на безбач плутати усі синонімічні епітети* (А. Кримський, Твори в 5 т., т. 5, кн. 1, 1973 (1895), Мислене древо); *Наприкінці серпня я на безбач дав оголошення в газеті* (Дж. Доулз, Маг, перекл. з англ. О. Король, 2016, Читиво).

2. Будь-куди; син. світ за очі. *Жінки, діди і діти на возах – Все, що жило, на безбач утікало, На безбач, в світ за очі, куди шлях...* (В. Пачовський, Український прапор, 16.12.1919); *Марія під ту пору чамріла й спадала з лиця...: їй знову став снитися покійний батько – цим разом він лежав на лаві в їхній хаті, з запаленою, чомусь у ногах, свічкою, ..і так щоночі зачиняла хату з мертвим тілом і йшла кудись на безбач – шукати*

³⁵ Джерело аналізованого матеріалу – ГРАК-18.

помочі (О. Забужко, Казка про калинову сопілку, 2000, Укрцентр). || У невідоме місце; невідомо куди. *Дороги назад не було, була тільки на безбач, наперед-себе гоняча хіть за всяку ціну довести батькові, яку кривду він їй заподіяв* (О. Забужко, Казка про калинову сопілку, 2000, Укрцентр); *Я відчув тілом цей напрямок руху, як буває вві сні, – вділ, обдираючись об штахетини огорожі, на безбач, на голе віття Ботсаду...* (О. Забужко, Музей покинутих секретів, 2015, 691); *Для переконливості варто навести цей твір повністю: «Нині вигнанець із рідного краю на безбач, дикими тропами вийшовши з лісу шаленства, славне своє товариство лишивши під брамою ночі, – Хто я? – питає себе на дорозі вигнання, – винен я в тім, що лишився без друзів сьогодні?»* [Ірина Калинець, перекл. з давньогр.] (М. Ільницький, На перехрестях віку, кн. 2, 2003, 622).

Сполука **на безбаш** виходить із активного ужитку та зберігає значення «напризволяще; на ласку долі»: *Чарнецькі зняли крила і до Варшави полинули, а гніздо своє лишили на безбаш* (М. Старицький, Облога Буші, 1894, Укрцентр).

Цілком очевидно, сполуки **на безбач** і **на безбаш** є стійкими, їхнє значення не дублює значення самого прислівника **безбач (безбаш)**, а функціонування засвідчує, по-перше, закріплення за ними різних значень і, по-друге, більшу активність сполуки **на безбач**.

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Т. 1 / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982. 632 с.

МНС – Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського, 1886, т. 1. URL: <https://archive.org/details/malorusko-nimetskyj/tom-1/>

НСУР – Ніковський А. Словник українсько-російський. Київ: Горно, 1927. 864 с.

РУС-2003 – Російсько-український словник / ред. В. В. Жайворонок. Київ: Абрис, 2003. 1424 с.

РУС-1924 – Російсько-український словник: у 4-х т. / за ред. акад. А. Ю. Кримського, С. О. Єфремова. Київ: Державне видавництво України, 1924–1933. URL: <https://is.gd/Jt5xTL>

РУССВ – Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів. Київ: Держвидав худ. літ., 1959. 571 с. URL: <https://stalivrazy.org.ua/>

РУССЛ – Караванський С. Російсько-український словник складної лексики: чернетка. 2012. URL: <https://r2u.org.ua/s?w=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D1%87&scope=ukrq&dicts=30&highlight=on>

СГ – Словарь української мови / Упор. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.

СМТОУ – Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття / З. Г. Козирева, Л. В. Мовчун, І. А. Самойлова, Н. В. Сніжко, О. М. Тищенко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко, Л. І. Дідун; Наук. ред. Є. А. Карпіловська і З. Г. Козирева; техн. ред. Л. І. Дідун і Ю. О. Цигвинцева. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-_uf/view

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Кн. 1. А–Л / НАНУ, Інститут української мови; П. Ю. Гриценко (гол. ред. кол.), Л. В. Мовчун (відп. ред.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. LXVIII+556 с.

УЛ – Український лексикон кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст.: словник-індекс: у 3-х т. Т. 1. А–Й / НАНУ, Інститут української мови; П. Ю. Гриценко (гол. ред. кол.), З. Г. Козирева (заст. гол.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. XXXV+669 с.

УС – Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. Т. 1–4. Львів, 1893–1898. URL: <https://r2u.org.ua/s?w=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D1%88&scope=all&dicts=all&highlight=on>

Larysa Movchun

**History of the functioning and lexicography of compounds
*na bezbach, na bezbash***

Наталія Сніжко

Лексема *брунька*: системне дослідження історії розвитку семантики

Загальноприйнятого пояснення, як зазначають укладачі «Етимологічного словника української мови», слово *брунька* не має. Етимологи виводять його від праслов'янського [brunь] < *br-ou-ni-, яке зіставляють із давньоіндійським bhrūna- «зародок» (ЕСУМ 1: 268). Така етимологія увиразнює сучасне активне вживання слова *брунька* у прямому значенні: *Брунька* – зачатковий пагін з дуже вкороченими міжвузлями (Т. Коршевнік, Біологія, 6 клас, 2017, 72); *Бруньки на деревах розтріскувалися рожевим цвітом і приваблювали працелюбних бджіл, які роями вилися над запашиними квітами* (Н. Фіалко, Дві обручки, 2019, 128–129); *Навесні яблуня викинула небагато бруньок, потім ударили морози – і лишилось усього кілька рожевих квіточок на одній із гілок угорі* (С. Талан, Сафарі на щастя, 2021, 88).

У тлумачному «Словнику української мови активного типу» (далі – АСУМ) для опису первинного значення цієї лексеми використовуємо традиційне тлумачення «Ще не розвинений пагін рослини, зародок квітки або стебла з листям» (СУМ I: 241; СУМЖ: 74) і супроводжуємо його синонімами: пуп'янок, брость, бутон. У новому АСУМ засвідчуємо також низку образних та порівняльних слововживань, які увиразнюють вагомість аналізованої лексеми в мовній картині світу українців та сучасній мовотворчості: *Але ж, але ж, але ж!.. Народ не вибирають. І сам ти – тільки брунька у нього на гіллі. Для нього і живуть, за нього і вмирають, ох, не тому, що він – найкращий на землі!* (Л. Костенко, Циганська муза, Вибране, 1989, 406); *І лащитьсja вже брунька уві сні. Всім снятьсja сні, коханням весняні. Не в сні, кохана, йди, а наяву. Тебе кохаю – отже, я живу* (І. Вихованець, Весняні коні. Поезії, 2014, 51); *Вони обоженювали Львів, і він відповідав їм взаємністю. Саме тут розпустилася брунька їхнього кохання, тут мерехтіли сухозліткою зорі їхніх надій і напувала груди ще не написана мелодія їхнього щастя...* (М. Ткачівська, Львів. Пристрасті. Таємниці, 2021, 145).

У сучасних лексикографічних працях засвідчуємо також активне творення похідних та складних слів з основою бруньк-. У Додатковому томі до одинадцятитомного СУМ (2017) укладачі зареєстрували похідні *вибруньковувати, забрунькуватися, відбрунькуватися* та ін., напр.: *І от нарешті худий, аж чорний, але живий і усміхнений, він стояв сонячно-росяного ранку під кленом, що буйно вибруньковував лист* (І. Багрянний, Людина біжить над прірвою. – Дніпро, 1992, № 6–7, 172) (СУМД 1: 120). У «Словнику мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» фіксуємо створений Олесем Гончаром композит *брунькоцвіт*, який вияскравлює закладену ще здавна у слово брунька семантику зародження життя, дії, розквіту, оновлення й т. ін.: *Весна – ніжна,*

акварельна. Верб зелений димок. Повінь велика. В садках – пора **брунькоцвіту** (О. Гончар, Щоденники, 2008, т. 2, 63) (СМТОУ: 65–66). Неперевершений образ ранньої весни з використанням слова *розбруньковілий* створює І.Р. Вихованець у поезії «Уже зима сльозу пустила»: *Вертляві горобці купуються у веселинках, пірнають в них і змахом крил розбруньковілих бризкають весною у зашарілий світ* (І. Вихованець, Весняні коні, 2014, 75). Отже, нові похідні з основою бруньк- увиразнюють прадавню семантику зародження та розквіту життя на Землі, яка засвідчена давньоіндійським *bhṛuṇa*- «зародок».

Примітно, що на сучасному етапі мовного розвитку провідні українські письменники вживають слово *брунька* (у формі множини) на позначення сосків на грудних залозах жінок: – *За п'ятсот верств я бачив бруньки на твоїх цицях. – А що ще ти бачив, безсоромнику? – Все. Мені нема чого соромитися. Тепер ти моя дружина* (В. Шкляр, Характерник, 2019, 150–151). Для художнього опису сосків жіночих грудей Л. Костенко та В. Шкляр використовують також слово *пуп'янок* (у формі множини), яке є синонімом до слова *брунька*: *Або одягне блузочку без нічого, пуп'янки випинаються, а вона дивиться такими небесними очима, ніби й не розуміє, що у мужчин шок* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 100); *Христуся не соромилася Кирика, дозволяла, як колись на лісовому озерці, розглядати її всю до грамини, тільки тоді в неї на грудях було два пуп'янки, а тепер вони розквітли тугими півоніями й пахли солодко-щемко, як ті півонії...* (В. Шкляр, Характерник, 2019, 149); *Катрусині вершини Арарату були пуп'янками проти цих персів...* (В. Шкляр, Ключ, 2018, 120).

Нове значення слова *брунька* фіксуємо в АСУМ у формі множини як переносне, утворене внаслідок порівняння жіночих грудей із життєдайними бруньками і запашними квітами. Це своєрідний мовний знак української культури, елемент високої естетики українського мовомислення, ознака української ментальності, заснована на пошанному ставленні до жінки-матері.

Приклади художньо-образного осмислення семантики слова *брунька* сучасними письменниками увиразнюють також його зв'язок з дієсловом *бриніти*, на що звертають увагу етимологи (ЕСУМ 1: 258; 268). Дівочі груди ростуть, бринять силою і привабливістю, з часом, як зазначає В. Шкляр, «розквітають півоніями» (див. вище), готуються налитися молоком і продовжити життя на Землі. Можливий також зв'язок слова *брунька* з *брунатний*, на що вказують укладачі ЕСУМ (ЕСУМ 1: 268).

Варто зазначити, що у сучасній українській мові семантика дієслова *бриніти* покриває сферу вияву життя у звуках, яскравих кольорах, процесі дозрівання хліба, ягід тощо: *Бриніла осінь бісером-дощами, Тужила перелітними птахами. Заплутались роки в рудім волоссі, Чи правда все, чи то мені здалося?* (Н. Донич, Радосинь, 2017, 70); *Змагаються красою квіти навесні. Рожево, синьо, сонячно бринять мені. Снується в серці, в мозку*

весняний квітковий хміль. І повениться світ зеленістю гаїв і піль (І. Вихованець, *Весняні коні*, 2014, 80); *А очі у неї – такі тривожні, і голос бринить як струна...* (Л. Костенко, *Вибране*, 1989, 120); *В оркестрах липового квіту бринить у світ мого кохання скрипка багато літ, багато літ...* (І. Вихованець, *Весняні коні. Поезії*, 2014, 70).

Спостерігаємо, що спільним семантичним компонентом для слів *бриніти* і *брунька* є 'енергія' та 'життєдайність'. Осмислення сучасними письменниками подібності дівочих грудей до бруньок, у які природа заклала енергію розвитку й продовження життя на Землі, яка бринить і виявляє себе у процесі розвою, а також лексикографічне опрацювання нового значення слова *брунька* а АСУМ, засвідчують спільне походження слів *брунька* і *бриніти*. Системний аналіз етимонів та сучасних дериватів виявляє специфіку національного осмислення семантики дії, розвитку, життєдайності.

Отже, сучасні лексикографічні дослідження збагачують етимологічну базу української мови новими прикладами образного та переносного слововживання, які увиразнюють вагомість давніх етимонів для активної розбудови лексико-семантичної системи мови та утвердження традицій української ментальності, де краса жінки-матері, її енергія та життєдайність займають важливі позиції.

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1982. 632 с.

СМТОУ – Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. З.Г. Козирєва, Л.В. Мовчун, І.А. Самойлова, Н.В. Сніжко, О.М. Тищенко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко, Л.І. Дідун; Наук. ред. Є.А. Карпіловська, З.Г. Козирєва. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. [Електронне видання]. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1970.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

СУМЖ – Словник української мови / Кер. В.В. Німчук та ін. / Відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта». 2012. 1317 с.

Nataliia Snizhko

The lexeme *brun'ka*: systematic research of the history of its semantics development

Наталія Сніжко

Історія запозичення та функціонування слова *кріжмо* в українській мові

Слово *кріжмо* зі значенням «біла тканина, в яку сповивають дитину хрещені батьки після обряду хрещення; полотно як подарунок новонародженому від хрещеної матері» ввійшло до української мови через польське і, далі, чеське посередництво з давньоверхньонімецької мови (ЕСУМ I: 90).

Давньоверхньонімецьке *chrismo* «миро» та середньоверхньонімецьке *crisme* «тс», як зазначають укладачі «Етимологічного словника української мови», походять від латинського *chrisma* «миро; помазання», запозиченого з грецької мови (ЕСУМ I: 90). Етимологи вказують на зв'язок цього слова зі словами *хрест* та *християнин*, а П.П. Білецький-Носенко у «Словнику української мови», укладеному на початку XIX ст., стверджує, що слово *крижмо* утворене від *криж* – *крест* (БН: 197). Отже, назва одного з найважливіших атрибутів таїнства хрещення *крижмо* етимологічно пов'язана з іменем Христа (див. етимологію слова *крест* в ЕСУМ III: 86).

У сучасній мовній картині світу слово *крижмо* українці асоціюють з духовною чистотою, святістю та праведністю: *Під час Святої Тайни Хрещення новонародженого у Христі зодягають у білу одежу (звану «крижмо») – ризу правди, яка символізує «зодягнення» у воскреслого Христа. Світла крижма, що в неї священник одягає новохрещеного, – це знак духовної чистоти, яку дитина отримала при хрещенні, і нагадування про обов'язок жити гідно й по-християнськи (Крижма для хрещення, Церковна крамниця, 03.05.2025); І всі відтінки гомінкі В долоні візьмеш. А день, як осінь, де думки І святість крижма. Работки видивом горять І пахнуть щастям. Кумедний усміх янголят, Життя контрасти (Ю. Манойленко, І всі відтінки гомінкі., У серці – Україна, 2022, 272).*

У сучасній українській мові, як зазначають С.П. Бибик, Т.В. Щербина та ін. дослідники, поряд з іменником середнього роду *кріжмо* функціонує і форма іменника жіночого роду *кріжма* [1; 5]. Обидві форми слова засвідчені у «Словнику української мови» (СУМ IV: 343). Активно застосовують обидві форми користувачі Інтернету. Українські письменники та представники діаспори надають перевагу формі середнього роду слова *кріжмо*: *Прибігла і заходилась коло породіллі. – Парубок! – вигукнула, радіючись. – Готуй крижмо, та з тонесенького полотна! Колись, як виросте, може, він цій Шпачисі хоч чарку піднесе. За те, що бабувала. Що пуп зав'язала серед такого страхіття!.. (О. Гончар, Собор, Вибрані твори, т. 1, 2005, 279); Батюшка правив по пам'яті й швидко, як би добрий тесля тесав. Бас його приглушено рокотав до ікон і то гучнішав, то спадав до проникливого шепоту; час від часу він хрестився тричі, дружно та замашно*

(тоді хрестилася й матушка) і вклонявся іконам – самою головою, як розбалуваний увагою публіки актор. Борко, голенький, загорнутий лише в ситець – **крижмо**, вп'явся опуклими оченятами в лампадку, посміхався і вказував на неї пальцем (Г. Тютюнник, Син приїхав, УкрЛіб); Кум йшов на хрестини з хлібом, кума шматком полотна, яке звалося «**крижмо**». Куми, йдучи на хрестини, обов'язково одягали чисті сорочки. **Крижмо** використовували для тримання дитини у церкві під час хрещення. Але перед тим, як відправлятися з дитиною до церкви, немовля у хаті клали на кожух і присутні кидали на кожух гроші, щоб дитя було здорове й багате. Пеленали дитину, а поверх пелюшок пов'язували крайкою-поясом, який мав значення оберега (В. Борисенко, Звичаї та обряди при народженні дитини, Наше життя. Видає Союз українок Америки, травень 1998, 11).

У низці сучасних етнографічних праць знаходимо цінний матеріал про вагомість слова **кріжмо** в системі символів української мови, надбань духовної і матеріальної культури [2–4]. «З обереговою функцією, – зазначає Р.Б. Сілецький, – тісно пов'язана обрядова. В минулому обрядовий одяг українців містив низку атрибутів, характерних, наприклад, для весільного, родильного чи поховального обрядів. Вони відображають світоглядні уявлення етносу, його духовні традиції, норми обрядової поведінки. У весільній обрядовості такими атрибутами можна вважати рушники, гуцульську гуглю, чільце, калачі на поясі в молодих, дружб і дружок (Покуття); в родильному обряді – **крижмо**; у поховальному – біла або чорна хустка, весільний характер поховального одягу неодруженої молоді тощо» [3: 317].

У 10 томі корпусу експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України» (за ред. Г. Скрипник), який містить опис атрибутів хрещення дитини в різних регіонах України [4], змодельовано всеукраїнську палітру особливостей функціонування слова **кріжмо**: **Крижмо** оберігали, і дитинку, коли купали чи захворіє, обов'язково загортали [в нього]. Замотаю: походила-походила, притулила до себе, вроді й полегшало [дитині, температура спала] (Обрядове вбрання, Етнографічний образ сучасної України, Донецька область, т. 10, 2018, 124); Дітей у церкві у **крижмо** замотували. **Крижмо** було від всього. І як дитинка безпокойна – під подушечку кладуть, і на весіллі використовують (Обрядове вбрання, Етнографічний образ сучасної України, Кіровоградська область, т. 10, 2018, 290); Одяг при народженні дитини. [Чи шили дитинці **крижму**?] Купляли. Хто брав три метри. Ні в якому разі не можна було брати рівно метр, треба було брати два з половиною, три з половиною, хто кіло [скільки] собі поіменував. [Чому так?] Аби росла і росла, і росла [...] Наперед не готували нічого. Якщо першу дитину хрестили, в тій самій сорочці мали охрестити всіх дітей (Обрядове вбрання, Етнографічний образ сучасної України, Тернопільська область, т. 10, 2018, 475).

Отже, давнє запозичення **кріжмо** виконує в сучасній українській мові номінативну та культурологічну функції. Воно називає важливий елемент

обрядового вбрання новонародженої дитини, утверджує вагомість хрещення дитини та введення її у світ християнських традицій і Божого захисту.

Джерела

БН – П. Білецький-Носенко. Словник української мови. Підготував до видання В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 424 с. Серія «Пам'ятки української мови».

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 3. Київ: Наукова думка, 1989. 552 с.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. Т. 4. Київ: Наукова думка, 1973. 840 с.

Література

1. Бирик С. П. Іменники розмовного вживання в тлумачному словнику (формула тлумачення «те саме, що»). *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія* / відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ: КММ, 2012. С. 225–230.

2. Бігусяк М.В. Лексика та фразеологія родильного обряду в говірках Івано-Франківщини. *Етнос і культура. Часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*: Збірник науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки / Головний редактор В.І. Кононенко. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2008. № 4–5.

3. Етнографія українців: навч. посібн. / за ред. проф. С. А. Макарчука; вид. 3-є, перероб. і доп. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 711 с.

4. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 10. Традиційне повсякденне та обрядове вбрання / [Голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2018. 640 с.

5. Щербина Т.В. Специфіка вияву граматичних категорій роду й числа іменників у говірках середньонадніпрянського степового порубіжжя. *Мовознавчий вісник*: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. у-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2013. Вип. 16–17. С. 48–56.

Nataliia Snizhko

The history of borrowing and functioning of the word *kryzhmo* in the Ukrainian language

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Загадковий *rárig* у складі лексичної та фраземної підсистем української мови

Актуалізація давньої української лексики залежить від різних позамовних чинників, але найчастіше каталізаторами такого процесу стають суспільно-політичні трансформації, які кардинально змінюють хід історичного розвитку. Сучасна російсько-українська війна, крім усього іншого, викликала в соціумі посилену увагу до вітчизняної воєнної історії, а також породила запит на оригінальні номінації військових і парамілітарних структур. Найменування бойового підрозділу має виконувати виразну розрізнявальну функцію, бути унікальним серед одиниць свого класу та закоріненим у символіку звитяги, перемоги й національного міфу, тому номінатори вдаються до пошуків незатертої й позитивно забарвленої лексики.

Так сталося з лексемою *rarig*, яка була актуалізована завдяки введенню її до складу офіційного найменування військового підрозділу Збройних Сил України. Нинішній 427 окремий полк безпілотних систем «Рарог» (скорочена назва – полк «Рарог») розпочав свою історію як рота у складі 24 окремої механізованої бригади імені Короля Данила 2023 р. [ПР]. До офіційної назви формування входить лексема *rarog* у формі, що не відбиває ікавізму, наявного в одиниці *rarig*, яка лексикографована переважно більшістю словників у ролі основної. З-поміж усіх найвідоміших кодексів української мови ХІХ – першої половини ХХ ст. тільки в «Малорусько-німецькому словареві» Є. Желехівського та С. Недільського (1886) засвідчено два варіанти лексеми: *rárig* і *rároг*, при цьому форма з ікавізмом подана в реєстрі на першому місці (СЖ II: 796). Джерелом форм *rárig* і *rároг* укладачі визначають працю Ф. Міклошича «Fergleichende Grammatik der slavischen Sprachen» (укр. «Порівняльна грамати́ка слов'янських мов»), покликаної на українські матеріали фіксації розгляданої лексеми в словникові не наведено. Німецькими відповідниками слова *rárig* / *rároг* Є. Желехівський і С. Недільський визначають одиниці Würgfalke та Blaufussfalke (Falco). Ні «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909), ні «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки (1893–1898), ні «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933), ні «Словник українсько-російський» А. Ніковського (1927), ні «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929) не фіксують варіанта *rarog*. І всі названі кодекси, крім «Російсько-українського словника» за ред. А. Кримського та С. Єфремова, подають слово *rárig* з наголосом на першому складі. В А. Кримського та С. Єфремова засвідчено подвійне наголошення: *rárig*, причому тільки в одній вокабулі, як відповідник до рос. *кречет*, а в статті *балабан* український відповідник *rárig* подано з одинарним наголосом (РУСК). «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка джерелом одиниці

rárig позначає праці І. Верхратського [Верхратський: 10] та наводить екземпліфікацію з Кулішевих творів: *Пани хорти заводять да **рароги*** [Куліш I: 74]; *Путя туді не знає хіже птаство, не зазирне и **рárig** туді оком* [Куліш II: 59]. Лексичне значення слова *rárig* 'порода соколів' у Грінченковому словникові, «Словнику московсько-українському» В. Дубровського (1918) окреслене латинським відповідником *Falco lanarius* (укр. *сокіл балабан*), натомість словники М. Уманця, А. Спілки, а також А. Кримського й С. Єфремова, до цієї української лексеми наводять еквівалент *Falco buteo* (укр. *канюк звичайний*).

У художній літературі XIX ст. засвідчено вживання лексеми *rárig* тільки в значенні 'порода соколів': *Буває, що козаць мусить простувати дикиймъ полемъ, несучи якому тамъ панови на подарунокъ **рарога*** [Костомаров: 47]; *Думав князь Острозький забавитись козаками мов тими синьоносими і синьоногими **рарогами**, напускаючи їх на унитських панів, а в козаків була думка своя* [Куліш: 691]. Таке саме значення превалює в текстах письменників і перекладачів XX – початку XXI ст.: [Клавочка]. *Ще чого. В тебе й так три нові сукні за цей рік. Як робити, так і мені, я теж хочу блакитненьку.* // [Нюточка]. *Ти? Тобі блакитненьку? З твоїм носом, як у **рарога*** [Кочерга: 82]; *Назвав Жирослав **рарога** Перуницею – самицею той був. Так уже повелося серед сокільників, що й на самиць з повагою кажуть «він» – сокіл чи **рарог*** [Ворона]. Проте на зламі нашого й минулого століття в літературі лексема *rarig* з'являється зі значенням 'давньослов'янське божество': *Ніхто в Загатті вже й не пам'ятав, що цей злий вогненний дух називався **Rarig**. Так нарекли його наші предки-слов'яни* [Гей: 184]. Наскільки така зміна семантики спирається на факти української мови, а не сучасну міфотворчість, не підтверджену історичними джерелами, потрібно ще з'ясувати.

Компонент *rárig* став частиною фраземи **як (мов, немів і т. ін.) на *ра́рога* зі сл. дивітис'я, в'їдивитис'я** 'як на дивовижу; як на щось неймовірне' (**дивиться як на рарога** 'дивиться як на дивовижу' (СГ: 6)): *Бо за молодечих літ [невільник] у вояках був, а воячина то така школа, де скупий стає щедрим, а щедрий гайновитим; як же вийметься коли з-поміж вояків скнара, то всі на нього **мов на рарога** дивляться* [Сервантес: 250]. *Він до мене. А я, знаєте, пані Нусю, аж мало не вклякла-м, аж ми жар пішов попід груди. Видивилася я на него, як на **рарога*** [Винничук].

Словники української літературної мови другої половини XX ст. – початку XXI ст. вже не лексикографують (не фразеографують) ані слова *rárig* / *ра́рог*, ані фраземи **як (мов, немів і т. ін.) на *ра́рога* зі сл. дивітис'я**. Одиниці перейшли до пасивного фонду й зникли з мововжитку, аж поки під час сучасної війни не були актуалізовані дискурсом Збройних Сил України. На жаль, нам невідома мотивація вибору розгляданої назви для найменування військового формування, але, як можна припустити з аналізу офіційної символіки підрозділу (емблема полку зображує сокола в

атакувальному польоті), саме образ птаха покладено в основу номінації. Якщо формування назване «пташиною» номінацією, то немає жодних підстав віддавати перевагу рідкісній формі *rárog*, нехтуючи поширенішу *rárig*.

На цьому етапі пошуків цілком обґрунтовано твердити, що варіант *rárog* не відбиває української рефлексії праслов'янської форми *ragogъ* (ЕСУМ V: 28) і є або запозиченням з польської мови (найімовірніше), або дуже давнім реліктом діалектного походження. Не можна також цілковито відкидати й впливу російських мовних форм, які в т. зв. міфологічній літературі (часто сумнівного походження) нерідко подавані в ролі «слов'янських». У середовищі наших військових, якщо спиратися на медіаресурси, наявні в мережі «Інтернет», панує наголос на другому складі *raróg*, що великою мірою підтверджує останнє припущення. Доводиться тільки пошкодувати, що власне українські акцентуаційні та морфологічні риси, наявні в іменникові *rárig* (Р. в. *rároga*), не були актуалізовані в нашу добу. Проблема функціонування та сполучуваності одиниці *rárig* / *rárog* в українській мові заслуговує на окреме дослідження, бо за цим маленьким словом схована велика таємниця.

Джерела

Верхратський – Верхратський І. (1869). Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной, народнѣй. Вип. II. Львів.

Винничук – Винничук Ю. Мальва Ланда URL: <https://libcat.ru/knigi/fantastika-i-fjentezi/fentezi/200832-174-yur-j-vinnichuk-malva-landa.html>

Ворона – Ворона В. Навала. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/vorona-volodymyr-ivanovych-khorobor-knyha-tretia--navala26346.pdf>

ГЕЙ – Гей В. (2004). Вихор у стиглому житі. Луцьк: Надстир'я.

ЕСУМ V – Етимологічний словник української мови / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць та ін. (2006). Т. V. Київ: Наукова думка.

Костомаров – Костомаров М. (1888). Богданъ Хмельницькій. Тернопіль. Т.1.

Кочерга – Кочерга І. (1989). Драматичні твори. Київ: Наукова думка.

Куліш – Куліш П. (1920). Почини лихоліття ляцького і перві козацькі бучи. Львів. Т.6.

Куліш I – Куліш П. (1893). Дзвін. Староруські думи й сьпіви. Женева.

Куліш II – Иов. (1869). Переспів Павла Ратая. Львів.

ПР – 427 окремих полк безпілотних систем «Рарог». URL: https://lfrecruiting.mil.gov.ua/news_detail?id=43 (дата звернення: 26.10.2025).

РУСК – Російсько-український словник / за ред. А. Кримського. URL: <https://r2u.org.ua/s?w=%D1%80%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B3&scope=all&dicts=all&highlight=on> (дата звернення: 26.10.2025).

СГ – Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. (1958). Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Т. 4. URL: https://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/50528-rarigh.html#show_point (дата звернення: 26.10.2025).

Сервантес – М. де Сервантес. (1995). Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі, пер. з ісп. М. Лукаш. Київ.

СЖ II – Желеховский Є., Недільский С. (1886). Малоруско-німецкий словарь. Т. II. Львів.

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

A mysterious *gap* in the lexical and phraseological subsystems of the Ukrainian language

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Лариса Мовчун

Людські, трудові і кадрові ресурси

Поширення терміносполук у неспеціальній літературі засвідчує, з одного боку, високий рівень освіти мовців, з другого ж – супроводжується деколи неточністю розуміння цих одиниць і вбачанні певних небажаних конотацій. Це стосується словосполучення **людські ресурси**, яке активно функціонує в спеціальній літературі, а також у медіа (на радіо, телебаченні, в інтернеті): *Невже владі в Україні вигідніше спродувати за кордон природні й людські ресурси, аніж відновити виробництво високоякісної продукції, якою традиційно славилась наша країна?* (Вісті комбатанта, 2008, № 4)³⁶; *Звідси український рух постійно черпав людські ресурси, духовні й матеріальні сили* (Український тиждень, 19.07.2014); *У воєнний час військовим структурам треба мати повну інформацію про свої людські ресурси їх місце знаходження – щоб за потреби скористатися ними* (Високий замок, 6.07.2022).

Щодо його нормативності виникає низка питань: у якій граматичній формі слід уживати цю сполуку та якими синонімами можна замінити у зв'язку з набуттям нею поза спеціальним контекстом відтінку певної об'єктності (пор.: **енергетичні ресурси, інформаційні ресурси, фінансові ресурси, природні ресурси, водні ресурси** та ін.) і навіть дегуманізованості.

У сучасній українській літературній мові віддають перевагу формі множини: **людські ресурси**. Саме таку форму стрижневого іменника цієї словосполуки в значенні «запаси, які використовують у разі необхідності» рекомендують академічні словники, як-от: «Словник української мови» в 11 томах (1970–1980) (СУМ VIII: 515), і «Словник української мови» за ред. В. В. Жайворонка (СУМЖ: 960).

Ця терміносполука є перекладом англійського терміна **human resources**, який уперше вжив американський економіст Джон Роджерс Коммонс у праці «Розподіл багатства» (1893 р.). У сучасному значенні («сукупність робітників з певною кваліфікацією») її почали активно вживати в англійській мові у сфері управління (менеджменту) з 1970-х рр. слідом за американським соціологом і економістом Едвардом Бакке. Пор. зафіксований в українських словниках нової лексики варваризм **HR**: «HR (скор. від англ. *human resources* – людські ресурси). Служба підприємства, призначена для управління персоналом у межах певної кадрової політики; HR-підрозділ» (НАСЗ: 248).

³⁶ Джерело ілюстрацій – ГРАК-18.

Терміносполука **людські ресурси** зафіксована в українських галузевих словниках та енциклопедіях (АУСБТ, УАТСМ та ін.) зі значенням «сукупність людей з їхніми фізичними і розумовими здібностями та відповідним трудовим потенціалом (як фактор економічного розвитку)» (ЕСУ).

В українській літературній мові є низка неповних синонімів цієї терміносполуки. Наприклад, фахівці-економісти подають ряд однослівних термінів, а також терміносполук: **трудо́ві ресурси, робі́ча сі́ла, трудо́вий потенці́ал, ка́дри, персонáл, лю́дський капіта́л** [Гуменюк, Самолук: 8]. Розрізнення відповідних понять науковці здійснюють за низкою критеріїв, як-от: рівень (країна / регіон, галузь, підприємство / структурний підрозділ), зайнятість у суспільній праці (зайняті, усі працездатні, зайняті й ті, що бажають працювати, незайняті), атрибутивні ознаки (трудо́ві можливості, особисті потреби та інтереси), ступінь охоплених працівників підприємства (усі працівники, управлінці, працівники основного та допоміжного виробництва, непромислові працівники) [Покин'ячерда: 40].

Крім того, у певних контекстах можливе вживання інших синонімів: **лю́ди, працівникі́, співробі́тники, робі́тниківі** тощо. Пропонуємо словничок терміносполук і загальноновживаних лексем, які мають різні значення, але можуть заступати терміносполуку **людські ресурси** відповідно до завдань мовця.

Ка́дри – основний склад працівників якої-небудь організації, підприємства, установи тощо (СУМ IV: 69) / **ка́дрові ресурси**.

Ка́дровий резе́рв – група працівників, які мають певні конкурентні переваги у професійному й особистісному розвитку [Грищенко, Кайданович: 99].

Колекти́в – сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю»; «група людей, зв'язаних спільною працею в одній організації, установі, на підприємстві тощо (СУМ IV: 217) / **трудо́вий колектив**.

Лю́ди – особи, що працюють у якій-небудь галузі виробництва; працівники (СУМ IV: 566).

Лю́дський капіта́л – сукупність належних працівникові природних здібностей (здоров'я, творчі схильності тощо), а також самостійно нагромаджених (набутих у результаті життєвого досвіду) та розвинутих ним внаслідок інвестування в освіту, професійну підготовку та оздоровлення [Давидюк: 34].

Персонáл – особовий склад, колектив працівників якої-небудь установи, підприємства тощо (СУМ VI: 331).

Праці́вникі́ (праці́вник – член якогось виробничого колективу, особа, яка бере участь у певному трудовому процесі, працює за певним фахом; людина, що працює в якійсь галузі народного господарства, науки, культури) (СУМ VII: 520).

Робітник (робітник – той, хто створює матеріальні цінності, працюючи на промисловому підприємстві) (СУМ VIII: 585).

Робоча сила³⁷ – 1) сукупність фізичних і духовних здібностей людини, що використовується нею в процесі виробництва матеріальних благ (ТСЕ: 228); 2) робітники (СУМ IX: 163).

Співробітники (співробітник – особа, що працює в якійсь установі) (СУМ IX: 519).

Спілка – об'єднання людей, пов'язаних спільними умовами життя, спільною метою (СУМ IX: 527).

Трудовий потенціал – забезпечення виробництва трудовими ресурсами, кваліфікація і рівень професійної підготовки яких відповідає його виробничому потенціалу (ТСЕ: 216).

Трудові резерви – кадри кваліфікованих молодих робітників, які навчаються за фахом у професійно-технічних училищах (СУМ VIII: 486).

Трудові ресурси – частина населення країни, яка, маючи відповідні психофізіологічні, фізичні й інтелектуальні якості, здатна виробляти матеріальні та духовні блага й послуги [Давидюк: 33].

Штат – постійний, встановлений склад співробітників на якому-небудь підприємстві чи в установі» (СУМ XI: 534).

Джерела

АУСБТ – Англо-український словник базових термінів для комунікації в економічній сфері / М. Опир, С. Панчишин, Н. Мироненко. Львів: Вид-во ННВК «АТБ», 2024. 356 с.

ЕСУ – Жук І. Л. Людські ресурси. *Енциклопедія сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. URL: <https://esu.com.ua/article-59920>).

НАСЗ – Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002–2010) / В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тищенко, О. М. Тищенко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 280 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМЖ – Словник української мови. Вид. 2-ге / відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2016. 1320 с.

ТСЕ – Гончаров С. М., Кушнір Н. Б. Тлумачний словник економіста. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 264 с.

УАТСМ – Українсько-англійський тлумачний словник з менеджменту. *Ukrainian-English explanatory dictionary on management* / Ю. Новгородська. Ніжин: Видавництво НДУ, 2022. 91 с.

³⁷ Первісне значення терміносполуки **робоча сила** в працях Д. Рікардо – ті, хто може і бажає працювати [Покин'єрета: 38].

Література

Гуменюк В. Я., Самолук Н. М. Управління витратами на персонал: монографія. Рівне: НУВГП, 2012. 58 с.

Грищенко Д. Г., Кайданович В. В. Формування кадрового резерву як інструменту мотиваційного менеджменту. *Приазовський економічний вісник*, 2021. Вип. 3. С. 98–102.

Давидюк Т. В. Трудові ресурси, трудовий потенціал, робоча сила, людський капітал: взаємозв'язок категорій. *Вісник ЖДТУ. Серія: Екон. науки*. 2009. № 1 (47). С. 32–35.

Покиньючерда В. В. Трудові ресурси, робоча сила, людський капітал: обліково-економічна сутність категорій. *Економіка та держава*, 2018. № 8. С. 35–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2018_8_10

Larysa Movchun

Human, labor and personnel resources

Наталія Сніжко

***Рідна хата, батьківська хата, батьківський поріг:*
до проблеми системного лексикографічного опису сталих висловів**

У сучасній українській мові активно функціонують сталі вислови на позначення рідної хати, домівки, батьківської оселі, яка є рідною і життєдайною для дітей і яку залишили їм у спадок батьки чи прародичі: *рідна хата, батьківська хата, дідова хата, дідівська хата* та ін. Чи є ці сталі вислови синонімами, як визначити домінують синонімічного ряду та як оптимально змодельовати вербальне відтворення поняття «рідна хата» у тлумачному словнику? Від з'ясування цих питань залежить системне відображення сталих висловів у тлумачному словнику, можливість зручного доступу до інформації та моделювання сучасного стану системи констант української культури, лексикографічні основи якої закладено у словнику В.В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» (ЗУЕЖ).

Якщо врахувати, що в сучасній українській мові існує також поняття і стале словосполучення **чужа хата**, що є антонімом до **рідна хата**, то логічно саме **рідна хата** подати як основне в низці синонімічних назв: *рідна хата, батьківська хата, дідівська хата* та ін. Але лексикографічний опис поняття рідної хати в низці окремих словникових статей є надлишковим, тому в новому «Тлумачному словнику української мови активного типу» (далі – АСУМ) зосереджуємо опис у єдиній словниковій статті. У ній засвідчуємо також синонімічні зв'язки цих сталих висловів із словосполученням *батьківський поріг*, а також антонімічні відношення: *рідна хата – чужа хата*. Отже, для відтворення системних відношень нових сталих сполук на позначення рідної хати в новітньому АСУМ пропонуємо такий лексикографічний опис:

рідна (батьківська, дідівська, дідова та ін.) хата, *симв.* – хата, оселя, у якій людина народилася, де жили її батьки; *син.* батьківський поріг, родінне вогнище, рідні стіни; *ант.* чужа хата, чужі стіни. *Він висмикував свої думки, наче нитку з клубка, і вирушав подумки до рідної хати. Серце його кололи жовті стерні його дитинства, у вікна заглядали соняшники і осипали пилок, як спогад* (І. Савка, Шипшинове намисто, 2016, 17); *Нарешті рідна хата, м'який шпориш, кам'яні східці й уже мамині руки гладять голову, обіймають* (І. Савка, Шипшинове намисто, 2016, 114); **Батьківська хата, батьківська хата** – *Вікна маленькі та сонця багато. Сонце світило хлопчині в обличчя, Батьківська хата, ти знов мене кличеш! Батьківська хата, батьківська хата – Тут моя доля зростала завзята! Піснею цєю, де райдужні звуки, Низько вклонюсь за добро і науку!* (В. Крищенко, Батьківська хата, Українські пісні); **Батьківська хата** – *Мій оберіг!.. Якби раніше знати я міг Те, що рідні вікна Світять у світи, Де в життєвім вирі Десь блукаєш ти...* (В. Шевченко, Не спізниться у батьківську хату, Українські пісні); *Гріє душу комусь Мій же образ дідівської хати Із*

лелечим гніздом, *Що подібне на німб НЛО* (І. Павлюк, Переформатування, Торф, 2025, 99); *Хата наша, батьківська й дідівська, старовинна, з плетеним бовдуrom і без віконниць, стояла над шляхом, що веде з Полтави до Гадяча. Стояла при самій греблі – вся у вербах, берестах, жовтій акації та бузині* (Гр. Тютюнник, Коріння, Освіта); *Полинули у вирій мама й тато, лишилася у кинутім селі лампáчева дідівська біла хата в гаптованім соломомою брилі...* Глиняна *дідова хата*, рідна батьків сторона, цвітом ромашки багата, в світі така ти одна (Козак Дума, Дідова хата, Поетичні майстерні, 26.07.2020); *Наше коріння допомагає знайти джерело енергії для творення життя, що несе в собі піднесення людського духу. Тому сьогодні наш архетип – це дідова хата, сучасний проєкт будинку, який зберіг в собі енергію наших предків* (Дідова хата, СПб, 2022);

чужа́ ха́та – хата для тимчасового проживання; *син.* чужі стіни; *ант.* рідна ха́та, батьківська ха́та, рідні стіни. – *Чи ж думав я, вертаючись учора й позавчора з хутора, що знайду вас у чужій хаті?.. Яке нещастя! Яке лихо несподіване!.. Бачу, що мати досі ще не заспокоїлись... Та, правда, хіба після цього так легко заспокоїтись... Що ж ви думаєте робити далі?* (С. Черкасенко, Пригоди молодого лицаря, 1993, 247); *Постав хату, постав хату з лободи, Постав хату з лободи, з лободи, з лободи, А в чужую не веди, не веди. Чужа хата, чужа хата така, Чужа хата така, така, така, Як свекруха лихая, лихая. Як не лає, як не лає, то бурчить, Як не лає, то бурчить, то бурчить, то бурчить, А все ж вона не мовчить, не мовчить* (Чорні очка, чорні очка як терен, Українська народна пісня, Українські пісні).

В окремій словниковій статті АСУМ засвідчуємо сучасне вживання та системні відношення вислову **батьківський поріг**:

батьківський поріг – символічне позначення рідного, батьківського дому, родини, родичів; *син.* батьківська ха́та, рідна ха́та, рідні вікна, рідна батьківська сторона́. *Смерекова хата – батьківський поріг, Смерекова хата на крутій горі. Як прийду до неї, коліном припаду, Грудочку землі своєї до уст прикладу* (М. Бакай, П. Дворський, Смерекова хата, 1984, Вікіпедія); *Був шлях додому, переправа через Буг, пішадрала [пішки] через ліс. І вечір, коли геть стомлений ступив на батьківський поріг. І материн вигук: – Сину!* (В. Лис, Століття Якова, 2018, 62); *У сивих зморшках пройдених доріг Жадане слово зацвіте ромашкою. Переступаю батьківський поріг – І горнеться душа до мами пташкою* (Н. Зубицька, Колиска і любов, Т. Купрієнко, Екологія слова., На урок, 24.05.2023).

Усі перелічені стійкі вислови на позначення рідної хати, родинного вогнища є символічними, активними, важливими у сучасній мовній картині світу та ментальній свідомості українців. Для лексикографічного опису таких символічних назв використовуємо маркер *символічне*, який засвідчує традиції української культури.

Джерела

ЗУЕЖ – В.В. Жайворонок. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

СПБ – Сучасний проєкт будинку, Дідова хата.
<https://letsdesign.com.ua/didova1.html>

Nataliia Snizhko

*Native house, parental house, parental porch:
to the problem of systematic lexicographical description of fixed
expressions*

Оксана Тищенко

Умовна назва *ПлейСіті* в офіційно-діловому стилі: правописна оцінка

У березні 2025 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову: «Утворити Державне агентство України *ПлейСіті* як центральний орган виконавчої влади», що реалізує державну політику у сфері організації та проведення азартних ігор та в лотерейній сфері [1]. В офіційно-діловому стилі України з'явилася умовна назва органу влади, яка не є описовою, а має ознаки брендування (іміджева назва). Це спричиняє потребу в лінгвістичному аналізі такої одиниці.

Походження та значення. Назва *ПлейСіті* є українізованим відповідником англійського складного слова *PlayCity / Playcity / Play City / PLAY CITY*, поширеного в назвах торговельних центрів, цифрових застосунків, інтернет-ресурсів, закладів розваг тощо. У вільному перекладі означає *місто гри* або *місто для гри* – саме така українська питома назва цілком придатна замість транскрибованого замітника англійської одиниці. Це слово має яскраво виражене маркетингове навантаження, що не типово для назв державних установ.

Правописна характеристика. За Українським правописом (2019, § 154. *Правопис складних і складених географічних назв*), слово *сіті* як складник географічних назв – транскрибований з англійського *city* «місто» – пишемо з дефісом: *Атлантик-Сіті*, *атлантик-сітинський* тощо [2]. Проте в складі негеографічних назв (цифрових, комерційних, умовних) можливе написання разом, з малої літери другої частини: *плейсіті* – за аналогією до *сітілайт*, *плейлист*, *сітіфобія*. Подавати цю лексему цілком латинськими літерами (*PlayCity*, *Playcity* тощо) в українськомовному тексті недоречно. Як умовну назву (закладу, установи тощо) лексему *плейсіті* треба вживати з великої літери в лапках: *Державне агентство України «Плейсіті»*. Уживання великої літери в другій частині (*Сіті*) може бути стилістичним засобом увиразнення або елементом маркетингу, проте не для мови документів.

Традиції офіційно-ділового стилю. До цього часу в українському офіційному мовленні використовували описові назви державних органів: *Державне агентство водних ресурсів України*, *Державне агентство екологічних інвестицій України* тощо. Назва *ПлейСіті* виходить за межі цієї традиції, однак не суперечить чинним мовним нормам. Це можна розглядати як демократизацію офіційної сфери комунікації, хоч така практика потребує обґрунтованого й обережного підходу.

Лексикографічна біографія. У сучасних українських словниках – загальномовних, галузевих, а також у словниках власних назв – одиниці *ПлейСіті* (або її правописних варіантів *Плей Сіті*, *Плей-Сіті*, *плейсіті*) не зафіксовано, що свідчить про її новизну та нестандартність.

Отже, умовні назви на зразок *ПлейСіті* не є беззастережними, оскільки: не утворені за питомими моделями українських власних назв; не прозорі для носіїв мови, які не знають англійської; взорують на чужомовні зразки, що суперечить принципу мовної самобутності. З огляду на це, альтернативна описова назва на зразок *Державне агентство розважальних закладів* є доречнішою. *ПлейСіті* є прикладом нової практики в українському офіційному стилі – використання іміджевих назв для державних установ. Попри відповідність загалом мовним нормам, така назва спричиняє низку питань і наступне вживання таких одиниць потребує мовознавчого супроводу та нормативного узгодження.

Джерела

1. Про центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерейній сфері. КМУ. 21.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2025-%D0%BF#Text>

2. Український правопис. Київ: Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2019. С. 195.

Oksana Tyshchenko

**Conventional name PlayCity in official business style:
spelling assessment**

Юлія Цигвинцева

Чи є синонімами словосполуки за місцем проживання та в (у) місці проживання?

У сучасних текстах різних стилів уживають сполуки за *місцем проживання* та *в (у) місці проживання*, у правильності й доречності використання яких мовці не завжди впевнені. Наприклад: *У місці проживання переселенців у Мукачевому виявили порушення* (Укрінформ, 17.03.2023); *Послуга підійде тим, у кого: не формується витяг про місце проживання; є помилка в місці проживання в паспорті у Дії; змінене прізвище, але інформація про це не оновлена у витязі* (Урядовий портал, 31.05.2024); *Частиною другою статті 26 Закону № 2229-VIII передбачено, що обмежувальним приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою...* (ФБ, Вища школа адвокатури НААУ, 14.01.2021); *У 2025 році військові не можуть розраховувати на гарантовану службу за місцем проживання* (Українська правда, 29.09.2025); *Необхідно актуалізувати дані про себе та своє зареєстроване місце проживання у реєстрі. Ви можете зробити це онлайн за допомогою послуги Актуалізації даних у Реєстрі територіальної громади або звернутись особисто до ЦНАП за місцем проживання для внесення даних до реєстру* (Дія, 26.10.2025) тощо.

Термін *місце проживання* активно функціонує в різноманітних офіційно-ділових документах, однак у низці випадків його семантичний обсяг залишається недостатньо визначеним. «Словник української мови» за ред. В.В. Жайворонка фіксує словосполуку *місце проживання* з тлумаченням «адреса проживання кого-небудь на той чи інший час» (СУМЖ: 552), а словник «Термінологія законодавства» (далі – ТЗ) на сайті Верховної Ради України подає кілька тлумачень цього юридичного терміна: *Місцем проживання* фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово (ТЗ: Цивільний кодекс України, №435-IV, 16.01.2003); *Місце проживання* – житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини (ТЗ: Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні, Закон України №1382-IV, 11.12.2003); *Місце проживання* – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік (Там само). Отже, у нормативно-правових актах *місце проживання* – це і житло,

будинки чи квартири в межах певної адміністративно-територіальної одиниці, і сама адміністративно-територіальна одиниця.

Щодо вживання прийменників, то в українській мові обидва – *в (у)* та *за* – можуть виражати просторові відношення. Порівняймо їхні значення у «Словнику української мови в 11 томах» (далі – СУМ):

Сполучення з *в (у)* виражають:

Просторові відношення

1. *із знах. і місц. в.* Уживається при означенні предмета, місця, простору: а) всередину якого, куди спрямована дія (*знах. в.*); б) в якому, де відбувається дія чи хто-, що-небудь міститься, перебуває (*місц. в.*).

2. *із знах. і місц. в.* Уживається при означенні місця, предмета і т. ін., в бік до якого спрямована дія, предмет, або при означенні напрямку.

3. *із знах. в.* Уживається при означенні місця, предмета, через які проходить, проникає хто-, що-небудь; крізь, через; // Уживається при означенні предметів, поміж які спрямована дія.

4. *з род. в.* Уживається при вказівці на кого-небудь, в межах проживання, перебування чи діяльності якого (яких) відбувається дія; // Уживається при вказівці на господаря місця, приміщення, де відбувається дія; // Уживається при вказівці на автора, про твори якого йде мова.

5. *з род. в., заст.* Уживається при означенні предмета, поблизу, біля якого відбувається дія або хто-, що-небудь перебуває (СУМ I: 270).

Сполучення з прийм. *за* виражають:

Просторові відношення

1. *із знах. і оруд. в.* Уживається при вказуванні на предмет, місце і т. ін.: а) за межі яких спрямовані дія, рух (*знах. в.*); б) позад, по другий бік яких хто-, що-небудь знаходиться, міститься, перебуває або щось відбувається (*оруд. в.*); // У сполуч. *із сл.* сидати (сидіти, сісти), стояти (стати) і т. ін. уживається при вказуванні на предмет, біля якого хто-небудь розташовується, щоб виконати певну дію, або хтось знаходиться, виконуючи що-небудь.

2. *з оруд. в.* Уживається при вказуванні на особу, предмет і т. ін., безпосередньо за якими хто-небудь іде, щось рухається; // Уживається при означенні того, в напрямку руху чого також хто-, що-небудь рухається (СУМ III: 12).

Тобто, за СУМ, нормативними є застосування прийменників із такими значеннями: *за* – вказівка на ознаку, за якою здійснюють дію, на близькість до чогось; *в (у)* – вказівка на перебування кого-, чого-небудь у певному місці, усередині чого-небудь. Наукові праці про семантику прийменників підтверджують такий висновок. М.І. Степаненко зазначає, що прийменник *в (у)*, окрім іншого, «указує на розташування в межах просторового орієнтира, усередині просторового орієнтира» [Степаненко 2015: 72], а прийменник *за* – «за межами просторового орієнтира, за протилежним або зворотним боком просторового орієнтира, у безпосередній близькості від просторового орієнтира» [Там само].

До таких висновків спонукає і аналіз прикладів, поданих на початку розвідки. Щоб переконатися в тому, що ці семантичні відмінності функціонування прийменників зі словосполучкою *місце проживання* закріплені в мовній практиці, вважаємо за потрібне звернутися до Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (далі – ГРАК). Корпус текстів засвідчує 10 906 уживань сполуки *за місцем проживання* (назви людей *за місцем проживання*; робота *за місцем проживання*; обслуговування *за місцем проживання*; медичні заклади *за місцем проживання*; звернутися до суду *за місцем проживання* тощо) і всього 86 – *в (у) місці проживання* (можливість захищатися *в місці проживання*; загоряння *в місці проживання*; не виявлено *в місці проживання*; відсутність особи *у місці проживання*; заборонено перебувати *у місці проживання* жінки тощо) (ГРАК). Можемо висновувати, що поодинокі контексти ілюструють синонімічні вживання, та зазвичай словосполучка *в (у) місці проживання* означає ‘фізичне місце перебування когось у своєму помешканні, удома’, а сполуку *за місцем проживання* рідко уживають зі значенням ‘удома’, переважно – із семантикою ‘у межах певної адміністративно-територіальної одиниці (вулиці, району, міста, села, області тощо), у безпосередній близькості до неї’.

Отже, хоча в нормативно-правових актах словосполучки *в (у) місці проживання* та *за місцем проживання* функціонують як синонімічні одиниці, зважаючи на широку семантику юридичного терміна *місце проживання*, мовці воліють уникати плутанини та розмежовувати їх за допомогою прийменників таким чином: *в (у) місці проживання* – удома, у своєму будинку чи квартирі, *за місцем проживання* – поруч із домом, у своєму районі, селі, місті тощо. Спираючись на студії про семантику прийменників, вважаємо таке вживання цілком виправданим.

Джерела

ГРАК – Генеральний регіонально анотований корпус української мови. М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2025. URL: uacorpus.org.

СУМ – Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМЖ – Жайворонок В. В. (ред.). Словник української мови. Київ: ВЦ «Просвіта», 2016. 1316 с.

Урядовий портал – Урядовий портал: єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>

Укрінформ – Укрінформ: онлайн-медіа. URL: <https://www.ukrinform.ua/>

Українська правда – Українська правда. Життя: сайт. URL: <https://life.pravda.com.ua/>

ФБ – Фейсбук: соціальна мережа. URL: <https://www.facebook.com/>

Дія – Дія: портал. URL: <https://diia.gov.ua/>

ТЗ – Місце проживання. Термінологія законодавства. Верховна Рада України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/15786>

Література

Степаненко М. І. Семантична диференціація просторових прийменників. *Мовознавство*. 2015. № 3. С. 63–73.

Yuliia Tsyhvintseva

Are the phrases “at the place of residence” and “in the place of residence” synonymous?

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГОЛОВАШ Маргарита Алімівна – учитель англійської мови, заступник директора з ВР, Билбасівський опорний ЗЗСО Слов'янської міської ради Донецької області (Слов'янськ)

ДІДУН Лілія Іванівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЖУЙКОВА Маргарита Василівна – доктор філологічних наук, професор, Волинський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк)

КАРПІЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України (Київ)

КИСЛЮК Лариса Павлівна – доктор філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

КОЗИРЄВА Зінаїда Георгіївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови (Київ)

МАКСИМЧУК Галина Вікторівна – магістр української філології, магістр журналістики, редактор Національної мережі гіперлокальних медіа «Район.in.ua» (Львів)

МАТКОВСЬКА Оксана Анатоліївна – доктор філософії, Інститут української мови НАН України (Київ)

МИРОШНІЧЕНКО Ілона Михайлівна – кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ)

МОВЧУН Лариса Вікторівна – доктор філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

САМОЙЛОВА Ірина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

СЕГІН Любомир Васильович – кандидат філологічних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Київ)

СКОПНЕНКО Олександр Іванович – кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні (Київ)

СНІЖКО Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

СТАФІЙЧУК Маргарита Владиславівна – доктор філософії, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Київ)

СТОГНІЙ Ірина Валеріївна – старший викладач кафедри іноземних мов, Національна академія статистики, обліку і аудиту (Київ)

ТАРАН Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЦИГВІНЦЕВА Юлія Олександрівна – доктор філософії, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ДЛЯ АВТОРІВ

Редколегія збірника наукових праць «Лексикографічний бюлетень» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані наукові статті, пов'язані з історією лексикографії, методологією й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, ономасіологічного, комунікативного, соціо- та етнокультурного аналізу мовних фактів, словникові матеріали, рецензії, хроніки, огляди, присвячені видатним мовознавцям та науковим заходам, лексикографічні консультації зі складних або дискусійних питань лексикології, фразеології та лексикографії, дефініції термінів сучасної лексикографії. Обсяг матеріалу – до 1 авторського аркуша (40 000 знаків з проміжками). Термін подання рукописів – до 1 листопада. Публікація статей для авторів – безкоштовна.

Збірник містить рубрики: Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика; Словникові матеріали; Рецензії, огляди; Хроніки; Ювілеї; Сторінка пам'яті; Терміни сучасної лексикографії; З історії слів та висловів; Лексикографічні консультації.

Рукописи можна подавати українською, іншими слов'янськими (крім російської) та англійською мовами.

Рукописи подавати ідентичними в паперовому (у 2-х пронумерованих примірниках) та електронному варіантах на адресу електронної пошти редколегії: slovsprava@ukr.net

Автор підписує першу сторінку паперового варіанта статті (дата, ПІБ).

Аспіранти і здобувачі наукового ступеня доктора філософії подають статті з рекомендацією завідувача відділу чи наукового керівника.

З автором статті редколегія підписує Ліцензійний договір на її використання.

Назва файлу має містити прізвище автора, наприклад: Петренко_стаття.docx або rtf. Для адекватного відтворення у збірнику тексту матеріалів автори подають, у разі необхідності, оригінальні шрифти, а також текст у форматі pdf.

Кожна стаття рубрики «Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика» повинна мати такі компоненти: код УДК, назву статті та відомості про автора українською та англійською мовами. Інформація про автора обов'язково подано в такій послідовності: ПІБ повністю, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, поштова адреса з індексом, адреса електронної пошти. Цю інформацію обов'язково дублюють українською й англійською мовами.

Вимоги до оформлення

Формат: А-4, через 1,5 інтервала.

Поля: праве – 1,5 см.; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см; абзац – відступ на 1,25 см.

Шрифт: Times New Roman, розмір – 14, виконані на комп'ютері у редакторі WordforWindows (*.doc, *.docx, *.rtf). Для набору формул, графіків і таблиць треба використовувати спеціальні програми, вмонтовані у Word for Windows.

Спеціальні символи:

лапки в українських текстах використовувати лише друкарські «», проте “ ” – в іншомовних текстах, а також для подання етимологічних відомостей;

знак тире ставити за допомогою комбінації клавіш –Ctrl–мінус;

ініціали в межах статті подавати уніфіковано через знак «нерозривний проміжок» (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий.

Спеціальні шрифти (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті. У статті не ставимо переноси слів та не робимо кольорові виділення. Нумерація сторінок наскрізна по всьому рукопису. На першій сторінці номер не ставимо.

Ім'я та прізвище автора розміщувати справа, нижче зліва – УДК; назву друкувати через рядок по центру з великої літери:

Ольга Петренко

УДК 161.2.81'374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

Потім через рядок анотацію та ключові слова українською мовою. Анотацію англійською мовою розміщувати через рядок після Legend та References у кінці тексту.

Вимоги до анотацій статей

– українською мовою: анотація (до 500 знаків з проміжками) з ключовими словами (до 80 знаків, не більше п'яти слів) без загальних слів, методологічних деталей, аббревіатур;

– англійською мовою: науковий реферат статті (від 1800 до 2000 знаків з проміжками) з ключовими словами.

До інших рубрик УДК, анотацію з ключовими словами українською мовою не подавати (англійською – за бажані

Покликання

– на наукові джерела списку літератури у квадратних дужках подавати сторінку через двокрапку після порядкового номера джерела, напр.: [21: 107], [Там само], [Там само: 108]. У разі покликання на кілька джерел, подаємо

їхні номери в порядку зростання; між сусідніми номерами в списку літератури ставимо дефіс [15; 22-23];

– покликання на умовні скорочення джерел подаємо в круглих дужках, напр.: (СФУМ: 85), (Там само: 115);

– том багатотомного видання позначаємо римською цифрою після номера джерела, напр.: [7 V: 112].

Списки умовних скорочень та літератури

Джерела та Література подавати мовою оригіналу, оформлені відповідно до ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання (див. http://library.nlu.edu.ua/Biblioteka/sait/DSTU_8302-2015.pdf)

Список джерел (з умовними скороченнями їхніх назв) подавати в алфавітному порядку через рядок після тексту статті. Літературу в алфавітному порядку слід подавати через рядок після списку умовних скорочень джерел. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог спершу кирилицею, потім – латиницею. Обов'язково зазначати: для багатотомних видань – скільки всього томів має видання, рік публікації першого та останнього тому; для статей – початкову та кінцеву сторінки в джерелі:

Legend (подавати через рядок після Літератури): ліва колонка – мовою оригіналу, а права – переклад англійською. References (через рядок після Legend) подаємо таким можливим варіантом структури бібліографічних посилань: транслітеровані прізвище й ініціали автора (між ініціалами і прізвищем – кома), в круглих дужках рік видання, переклад назви статті та джерела англійською мовою, вихідні дані з позначеннями англійською, в круглих дужках мова видання.

Джерела

1. **АК** – Архівна картотека. 2018. URL: <https://ak.iul-nasu.org.ua> (останнє звернення: 25.07.22).

2. **СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови. Київ: Наукова думка, 2003. 786 с.

Література

1. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ: Вища школа, 1982. 165 с.

2. Стріха М. Українських художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ: Факт-Наш час, 2006. 344 с.

Legend

1. **AK** – Archival card index. URL: <https://ak.iul-nasu.org.ua> (last accessed: 25.07.22) (in Ukr.).
2. **ФСУМ** – Phraseological dictionary of Ukrainian (1993). Kyiv (in Ukr.).

Reference

1. Koptilov, V. V. (1982). Theory and practice of translation. Kyiv: Higher School. 165 p. (in Ukr.).
2. Strikha, M. (2006). Ukrainian artistic translation: between literature and nation-building. Kyiv: Fakt-Nash chas. 344 p. (in Ukr.).

СТАТТІ, ПОДАНІ БЕЗ ДОТРИМАННЯ ВИМОГ, НЕ ПУБЛІКУЄМО.

Матеріали, подані для публікації у збірнику, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне, конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія збірника залишає за собою право рецензувати та редагувати статті. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертаємо. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія збірника. До друку збірник рекомендує Вчена рада Інституту української мови НАН України.

Відповідальність за правдивість поданої інформації, посилань та правильність перекладу англійською мовою несе автор (автори) публікації.

Матеріали, публіковані у збірнику, відбивають погляд авторів, який не завжди може збігатися з позицією редакційної колегії. Редколегія збірника в таких випадках залишає за собою право це зазначити в коментарі до статті.

Для безпосереднього зв'язку редколегії збірника з автором (авторами) до статті слід додати інформацію: ПІБ автора, номер мобільного чи стаціонарного домашнього телефону, адреса електронної пошти.

На сайті <http://www.slovnuk.ua> можна безоплатно скористатися програмою транслітерації українського тексту латиницею.

На сайті <http://www.translit.ru> – транслітерація текстів старослов'янською мовою.

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Випуск 34

Відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної
лінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна

e-mail: slovsprava@ukr.net